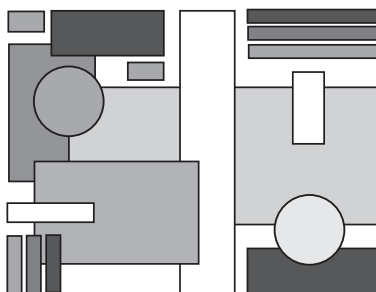

Szemelvények 8.

Szemelvények 8.

Válogatás a PTE BTK 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencián
(2025) 1–3. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből

Szerkesztette:

BALATONYI JUDIT – BARABÁS GÁBOR – BÖHM GÁBOR –
HAJMA NOÉMI – PAPP REGINA – POHÁRNOK MELINDA

Specimina Operum Iuvenum

a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Tudományos Diákköri Tanácsának sorozata

Alapító sorozatszerkesztő:

FEDELES TAMÁS

A kötet megjelenésére az NTP-HHTDK-24-0044 azonosító számú,
A hazai Tudományos Diákköri műhelyek és rendezvényeik támogatása
című pályázat keretében kerül sor.

A kötet megjelenését támogatta:

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Nemzeti Tehetség
Program

© A szerzők

© A szerkesztők

Tartalom

Előszó	7

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

HAMARICS KRISTÓF

Ateizmus, deizmus, nonkonformizmus és királyi fejvesztés a 18. század végi brit karikatúrákon	11

VÖRÖS ZSOLT

A szerb nyomásgyakorlás két eszköze: túszejtés és internálás a megszállt Baranyában (1918–1921)	59

BACHER PÉTER

Az 1944–1956 közötti baranyai pártelit prozopográfiai elemzése	105

PSZICHOLÓGIA

MADARÁSZ CSILLA

Egy új affektív jutalomkésleltetési feladat fejlesztése az impulzivitás tükrében	153

MATOS SÁRA ANNA

A bűncselekményhez vezető út kevert (kvantitatív és kvalitatív) elemzése. Életútban fellelhető sajátságok és rizikófaktorok az elkövetett bűncselekmény tükrében	197

MOLNÁR ANNA

Aknés és nem aknés arcok megítélésének kapcsolata undorérzékenységgel és személyiségfaktorokkal	251

MOLNÁR FANNI

- A temperamentum és a szülői nevelési stílusok hatása
a gyermekek gátló funkcióira 275

PERESZTEGI LUCA

- A Cat-calling áldozatainak megküzdési stratégiái a viselkedéses
megközelítő vagy gátló rendszer működésének függvényében 303

REISZ ÁKOS

- Jelentés és esztétikai ítélet a vizuális művészetekben,
a mentalizáció tükrében 329

- A kötet szerzői 359

Előszó

A Specimina Operum Iuvenum című könyvsorozatunk immár 9. kötetében a 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (OTDK) díjazott hallgatóink tanulmányaiból kínálunk válogatást, betekintést nyújtva a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán zajló tehetséggondozás kiemelkedő eredményeibe.

A 2025 tavaszán megrendezett konferenciára karunkról összesen 103 hallgató nevezett sikeresen 96 pályamunkával, akik négy tudományos szekcióban mérettették meg magukat: a Humán Tudományi, Társadalomtudományi, Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógia és Könyvtártudományi, valamint a Tanulás- és Tanításmódszertan, Tudástechnológiai szekciókban. A szereplés rendkívül eredményesnek bizonyult: 44 pályamű ért el kimagasló helyezést, köztük 5 első, 7 második és 7 harmadik díjat osztottak ki hallgatóinknak, továbbá 25 szerző részesült különdíjban.

Jelen válogatás egyfajta tudományos lenyomata is a Karunkon zajló sokrétű és magas színvonalú tehetséggondozó munkának. A kötetben megjelenő tanulmányok ezúttal a történelem és a pszichológia területére kalauzolják el az olvasót. Ezek a szövegek nemcsak a hallgatói kutatások szakmai megalapozottságát bizonyítják, hanem azt is, hogy intézményünk tudományos műhelyei hogyan reagálnak kreatívan és érzékenyen a társadalmi, kulturális és tudományos problémákra.

A felsőoktatási tehetséggondozás napjainkban stratégiai jelentőséggel bír. A világ gyors és sokszor kiszámíthatatlan változásai – a digitális technológia térnyerése, a globális társadalmi átalakulások és a munkaerőpiac dinamikus átrendeződése – olyan készségeket és képességeket helyeznek előtérbe, amelyeknek fejlesztése kulcsfontosságú a felsőoktatásban. A tudományos diákköri munka ebben a folyamatban kiemelkedő szerepet tölt be: elősegíti a problémamegoldó gondolkodás fejlődését, támogatja az önálló kutatói attitűd kialakulását, valamint hozzájárul a kreatív és interdiszciplináris

megközelítések megerősítéséhez. Az ilyen típusú tehetséggondozás nem csupán az egyéni életpályák sikerességének záloga, hanem hosszú távon az ország tudományos és innovációs potenciálját is erősíti.

A Specimina Operum Iuvenum sorozat egyfelől lehetőséget kíván biztosítani a tudomány iránt elkötelezett hallgatóknak arra, hogy első jelentősebb kutatási eredményeiket közreadhassák, másfelől szeretné láthatóvá tenni azt a komplex, sokszor háttérben zajló tehetséggondozó munkát, amely karunk oktatóinak és kutatóinak támogatásával valósul meg.

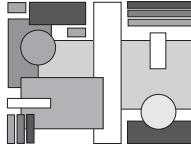
A kötet összeállításával nem titkolt szándékunk, hogy további elmélyült kutatómunkára ösztönözzük a Kar tehetséges és ambiciózus hallgatóit, s ezáltal hozzájáruljunk a jövő tudósnemzedékének kineveléséhez. A tudományos diákköri tevékenység iránti növekvő érdeklődést jól tükrözik a részvételi adatok is: 2021-ben 66, 2023-ban 83, míg 2025-ben már 96 pályamű képviselte karunkat az OTDK-n. Ez a tendencia bizakodásra ad okot, és arra utal, hogy törekvéseink nem maradnak eredménytelenek – egyre többen látják a tudományos pályában a személyes kibontakozás és a társadalmi felelősségvállalás lehetőségét.

Jelen kiadványunkkal mindazoknak szeretnénk köszönetet mondani, akik részt vettek e közös tudományos és pedagógiai vállalkozásban: minden jelenlegi és jövőbeli szerzőnknek, minden TDK-zó hallgatónak, valamint lelkes és támogató témavezetőiknek – további eredményes munkát és sok sikert kívánunk!

Pécs, 2025. május 31.

A szerkesztők

TÖRTÉNETTUDOMÁNY

Ateizmus, deizmus, nonkonformizmus és királyi fejvesztés a 18. század végi brit karikatúrákon

Atheism, Deism, Nonconformity and Royal Decapitation
in Late-18th Century English Caricatures

During my research I examined British caricatures made during the French Revolution (1789–1799). In total, the number of prints I analysed was between 800 and 1000. This work and the review of the literature helped to shape my topic. Based on my impressions, my original hypothesis was that contemporary caricatures depicting the hostile approach toward the Church of England, automatically implied the execution of a particular ruler as a side effect of the rejection of Anglicanism. The reason for this supposition was the link between the doctrine of the divine right of kings which stood behind the unquestionable power of the monarch of Great Britain. Consequently, if Anglicanism – or part of its doctrines – was rejected, then the divine right, which granted the rulers inviolability, automatically lost its validity.

Keywords: French Revolution, caricature, Anglicanism, regicide

1. Bevezetés

1.1. A karikatúra terminusa

A *karikatúra* szó hallatán legtöbbünknek talán egy személyt kifigurázó gúnyrajz jut eszébe. Dolgozatom elején mindazonáltal egyértelművé kívánom tenni, hogy én nem tágabb értelmében fogom alkalmazni a karikatúra terminust, ugyanis „tágabb értelemben mindenféle szatirikus zenei és képzőművészeti alkotás (festmény, szobor is) karikatúra, s *irodalmi karikatúrának* szokás nevezni a vicc terjedelmét meghaladó, de rövidebb szépirodalmi

szatírákat is, valamint a hasonló jellegű műrészleteket.”¹ Tehát, bár nem pusztán a képi ábrázolások területén beszélhetünk karikatúrákról, azonban dolgozatomban kizárólag vizuális/grafikus karikatúrákat vizsgálók.

A *karikatúra* szó a 16. század végén keletkezett, és a bolognai művészek körében használták először, Annibale és Agostino Carracci társaságában, ahol a *portré-karikatúrák* leírására alkalmazták. Az eredeti olasz szó, amelyből a karikatúra kifejezés keletkezett, az olasz *carico* volt: jelentése „tölteni”, vagy „eltúlozni”.² A karikatúra szó alatt értett alkotásokon nagy hangsúlyt helyeztek egy adott személy bizonyos tulajdonságaira, és ezeket a jellemvonásokat el is túlozták.³ Fontos megemlíteni, hogy régebbi korokban is találkozhatunk az állati és emberi alakok groteszk ábrázolásával – pl. Leonardo da Vinci fejtanulmányai kapcsán –, azonban ezek mégsem tekinthetők a mai értelemben vett karikatúráknak. William Hogarth és Goya korában, a 18. század első felében, illetve közepén kezdett azzá válni a karikatúra, amit manapság is értünk alatta.⁴ Napjainkig vita tárgyát képezi annak a fejlődési folyamatnak a problémaköre, ahogyan egyszerű portré-karikatúrából kialakult a ma is ismert karikatúra, az imént említett kérdéskört azonban nem fogom dolgozatomban tárgyalni. Fontosnak tartom még megemlíteni, hogy az általam vizsgált időszakban – a Frederick Stevens és M. Dorothy George által készített nyomat- és rajzkatalógusok alapján – kétfajta karikatúrát különböztethetünk meg: társadalmi és politikai.⁵ Dolgozatomban kizárólag a politikai karikatúrákat elemzem.

John Moores 2011-es *Representations of France and the French in English Satirical Print, 1740–1832* című művében a karikatúra műfajára vonatkozó szerteágazó problematika – pl. terminológia, a nyomatok közönsége, elterjedése, áraik – szakirodalmának nívós kritikai összefoglalását adja. Ebből kifolyólag a bevezetőben, illetve historiográfiámban és néhány karikatúra vizsgálatánál is nagy hangsúlyt kapnak megállapításai. Moores görcső alá veszi magának a karikatúra szónak a történészek által bevett használatát, és az angol *caricature*, *cartoon*, *satirical print*, *political print* terminusokról

¹ KIRÁLY 1979. 65.

² CUNO 1988. 15.

³ CUNO 1988. 15.

⁴ ZÁDOR – GENTHON 1966. 566.

⁵ GEORGE 1938. 7.

úgy nyilatkozik, hogy sokan alkalmazzák ezeket felváltva – vagy akár csak az egyiket – szinonimaként.⁶ Dolgozatomban a már említett karikatúra (*caricature*) mellett a *nyomat (print)*⁷ kifejezést, illetve ezeken kívül még a *képi forrás* terminust fogom alkalmazni. A konklúzióban, illetve amikor két karikatúrát együtt elemzek hasonlóságaik okán, vagy amikor egyik előzőleg vizsgált karikatúrára utalok, akkor az *ábra* kifejezést használom.

1.2. Karikatúrák Nagy-Britanniában és a médium közönsége

Nagy-Britanniába az első karikatúrákat Itáliába látogató brit utazók hozták be – főképp Pier Leone Ghezzi (1674–1755) munkáival találkoztak – a 18. század első felében, és így kezdődött a karikatúra meghonosodása a szigetországban.⁸ Fontos megemlíteni, hogy a politikai karikatúra műfaja George Townsheidnek köszönhető Nagy-Britanniában, „aki az 1750-es években azt, ami korábban egy elitista, és zárt ajtók mögötti gyakorlat volt”, immár politikai nyomatokban alkalmazta, végül pedig „az 1780-as évekre olvasztották magukba a grafikus szatirikus nyomatok a karikatúrát”.⁹ Nagy-Britannia területén körülbelül az 1780-as évektől az 1820-as évtizedig a brit vizuális/grafikus karikatúrák *Aranykora*¹⁰ elnevezésű időszakról beszélhetünk.¹¹ Ennek kronologikus határainak kérdéskörében a korszak karikatúráival foglalkozó történészek, illetve művészettörténészek többsége egyetért a fentebb írt megállapítással, viszont egyes tudósok eltérnek a többség véleményétől, például Todd Porterfield, aki az 1750-től az 1830-as évekig tartó korszakként határozta meg az *Aranykort*.¹²

Röviden szólni kívánok még arról, hogy miként és kik értek hozzá ezekhez a grafikus karikatúrákhoz, és mennyi volt egy ilyen nyomat ára. A legtöbb ember számára ezek a karikatúrák elérhetetlenek voltak a 18. század

⁶ MOORES 2011. 10.

⁷ Az egyszerűség kedvéért nem a *politikai nyomat (political print)* kifejezést használom, hanem csak a „nyomat” terminust.

⁸ TAYLOR 2017. 3.

⁹ TAYLOR 2017. 3.

¹⁰ „Golden Age”

¹¹ HOWE 2019. 2.

¹² HOWE 2019. 2.

második felében, 1800-ra pedig megduplázódott az áruk, azonban a hozzáférésnek voltak alternatív lehetőségei is. Így például Londonban Samuel William Fores metszetárustól az 1790-es években lehetett bérelni nyomatokat, illetve rendeztek kiállításokat is, ahol olcsóbban lehetett megtekinteni ezeket a műveket; viszont ezeknek az ára még így is meghaladta a legtöbb korabeli ember anyagi potenciálját.¹³ Idővel azonban megjelentek az ingyenes kiállítások is, ahol már tömegek gyülekeztek, hogy lássák a nyomatokat,¹⁴ illetve a nyomdákban is – ahol a karikatúrák készültek – kiállítottak egyes alkotásokat, amelyeket bárki megcsodálhatott.¹⁵

Vita tárgyát képezi a kutatók körében annak kérdése, hogy az egyszerű emberek mennyire értették ezeket a nyomatokat. H.T. Dickinson és Nicholson egyetértettek abban, hogy ezeket az alsóbb műveltségű emberek nem voltak képesek értelmezni, azonban Tamara L. Hunt ezt vitatta: szerinte ugyanis már az alsóbb néprétegek körében is növekedett a műveltek aránya, illetve a karikatúrákon elég egyszerű szimbólumokat használtak, ezáltal azok első ránézésre érthetővé váltak az egyszerű emberek számára is.¹⁶

A közönség kérdésének értelmezéséhez – a nagyobb tömegek számára történő közvetlen hozzáférés korlátjainak megértéséhez – elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk a nyomatok áraival, illetve a 18. századi angol pénzhasználatban alkalmazott átváltásokkal. Egy angol fontot 20 shillingre (s) lehetett átváltani, egy shillinget pedig 12 pennyre (d).¹⁷ A 18. század végén a nem fikciós könyvek ára 3 shilling és 1 font között ingadozott Londonban.¹⁸ A 18. században a nyomatok ára, bár változhatott, alapvetően 6 penny volt egy egyszínű darab esetében, és 1 shillingbe kerültek a színesek, azonban – amint már említettem – 1800-ra megduplázódtak az árak: 1 shilling volt egy színtelen és 2 shilling egy színezett példány.¹⁹ Viszonyításképpen: a bérek tekintetében egy szakmunkás – Adam Smith becslése

¹³ MOORES 2011. 16–17.

¹⁴ MOORES 2011. 17.

¹⁵ LAHIKAINEN 2022. 12.

¹⁶ ID. MOORES 2011. 18–19.

¹⁷ MUNCK 2019. 22.

¹⁸ MUNCK 2019. 22.

¹⁹ MOORES 2011. 16.

szerint – a 18. század második felében csak évi 37 fontot keresett,²⁰ ami tehát 740 schillinget tett ki. Ez pedig mutatja, hogy a karikatúra vásárlása a gazdagabb rétegek kiváltsága volt.

2. Témaválasztás és historiográfia

800 és 1000 közé tehető azon karikatúrák száma, amelyeket megvizsgáltam a kutatásom során. Minden egyes karikatúra a francia forradalom idején (1789–1799) készült Nagy-Britanniában. A két szakirodalom, ahonnan az összes általam elemezni kívánt karikatúra származik, M. Dorothy George: *Catalogue of prints and drawings in the British Museum: Division I. Political and personal satires* (vol. 6–7.) című összeállítása, amelyek közül a hatodik kötetet 1938-ban, a hetediket pedig 1942-ben publikálták. Az itt található karikatúrák és a szakirodalom áttanulmányozása nyomán rajzolódott ki bennem, hogy a téma feldolgozottságából kifolyólag a címben megfogalmazott területen lehet új eredményeket felmutatni. A vizsgálat kronológiai határai a következők: kezdete a *Test Act*²¹ hatályon kívül helyezését célzó kampány, amely akció célja a disszenterek²² számára hátrányt okozó jogszabályok eltörlése volt, és amely kísérlet 1790 márciusában meghiúsult;²³ végpontját pedig Robespierre bukása képezi (1794). Robespierre (illetve vele együtt a jakobinusok) voltak XVI. Lajos francia király kivégzésének fő támogatói, ezért a bukásuk idejét gondoltam záró határnak.

A témában az első fontos feldolgozás Ronald Paulson 1983-ban publikált műve, a *Representation of Revolution, 1789–1820*. A szerző James Gillray karikaturista személyét emeli ki, aki kezdetben rokonszenvezett a forradalommal, sok más brittel együtt.²⁴ A művészek és mások hozzáállásában azonban jelentős fordulat állt be XVI. Lajos 1791-es sikertelen szökését követően. Sőt, fontos, hogy ekkortájt kezdett egyfajta társadalmi aggodalom is kialakulni mind a brit, mind a francia királyi család iránt Nagy-Britanniában: ugyanis

²⁰ MUNCK 2019. 22.

²¹ *Test Act*: Azokat a törvényeket (1661, 1673) értjük alatta, amely a katolikusokon kívül a disszentereket is kizárta az állami és katonai hivatalok viseléséből. WALKER 2010. 6–7.

²² *Disszenter*: Olyan protestáns személy, aki az Anglikán Egyház alapvető tanait elveti.

²³ WALKER 2010. 54.

²⁴ PAULSON 1983. 183.

az aktuális uralkodók kivégzése már megjelent egyes nyomatokon.²⁵ Erre a félelemre egyébként I. Károly kivégzésének negatív tapasztalatai tökéletes alapot szolgáltattak.²⁶

Paulson az 1988-ban *The Severed Head: The Impact of French Revolutionary Caricatures on England* című írásában megemlíti, hogy az egyik legnagyobb félelem a forradalom idején készült brit képi forrásokon a lefejezés volt és a guillotine, valamint a levágott fejek motívuma nemcsak Napóleon idején, hanem még a posztforradalmi karikatúrákon is megjelent.²⁷ Egyes nyomatokon már 1791-ben megjelenik a király kivégzésének próféciája, viszont, nem Franciaországra, hanem Nagy-Britanniára vonatkoztatva; azaz, hogy III. György brit uralkodóra is hasonló sors várna, mint annak idején I. Károlyra, amennyiben a franciákkal szimpatizálók győznének.²⁸ Minde mellett leszögezi a szerző, hogy a francia király kivégzése vízválasztó volt, és a forradalom borzalmainak következtében a brit király igen pozitív képben jelenik meg ettől kezdve a karikatúrákon.²⁹

Martin Fitzpatrick *Priestley Caricatured* című tanulmányában megállapítja, hogy Joseph Priestley³⁰ és disszenter követőit a karikaturisták a társadalomra káros egyénekként reprezentálták az általunk vizsgált periódus (1790-es évek) képi forrásain.³¹ Gyakran a köztársaságpártiság és az ateizmus vádját is megfogalmazták ellenük.³² Fontos megállapítása még a szerzőnek, hogy a disszenterekre akkor figyeltek fel leginkább a karikaturisták, amikor tevékenységük kiterjedt a politikai életre is. Így érthető, hogy a disszenterek miért szerepelnek gyakrabban az 1790-es évek folyamán készült nyomatokon, mint más időszakok karikatúráin.³³

²⁵ PAULSON 1983. 191; 193.

²⁶ PAULSON 1983. 193.

²⁷ PAULSON 1988. 58–59.

²⁸ PAULSON 1988. 61.

²⁹ PAULSON 1988. 63.

³⁰ Priestley polihisztor volt a korabeli Nagy-Britanniában. Szentháromság-tagadó teológus és prédikátorként is ténykedett. A modern antitrinitarizmus egyik megalapítójaként tartjuk számon. Számos művet publikált, amelyekben a vallási reformokat támogatta. FITZPATRICK 1990. 165.; TÖRÖK 1992. 299.; EARL 1938. 265.

³¹ FITZPATRICK 1990. 206.

³² FITZPATRICK 1990. 206.

³³ FITZPATRICK 1990. 210.

John Richard Moores 2011-es *Representations of France and the French in English Satirical Prints, c. 1740–1832* című írásában az 1741–1832 közötti időszak brit karikatúráit elemzi abból a szempontból, hogy Franciaország és a francia nép miként jelenik meg e nyomatokon.³⁴ Ettől függetlenül található benne egy számunkra is releváns információ. A francia király bebörtönzése és kivégzése után következő időszakban III. György már jóval pozitívabb szereplőként jelenik meg a nyomatokon, mint előtte. Ez nemcsak a Franciaországban történt események miatt volt így, hanem legfőképp a brit király iránti növekvő általános rokonszenv miatt, amit a francia uralkodó kivégzésének szörnyűsége csak felerősített.³⁵

A historiográfiában bemutatni kívánt művek közül, véleményem szerint a legfontosabb Tamara L. Hunt *Defining John Bull* című műve, amely *Dissenters, Levellers and Revolutionaries* című fejezete érdemel különleges figyelmet. Fontos megállapítása Huntnak, hogy a királygyilkos címkét már a francia forradalom előtt is használták a disszenterekre.³⁶ Hunt megemlíti, hogy az általunk vizsgált időszakban háromféle téma keveredett a karikatúrákon: a Francia Köztársaság ideológiájának veszélye a brit belpolitikai stabilitásra, a disszenterek fenyegetése az államra és az Anglikán Egyházra, illetve a radikális reformerekre való gyanakvás az ő hitük és a származásuk okán.³⁷ A *Test Act* hatályon kívül helyezése érdekében folytatott kampány egységes fellépésre készítette a disszentereket, akikre, úgy az államra, mint az anglikanizmusra, azaz a fennálló társadalmi rendre veszélyt jelentő csoportként tekintettek a képi forrásokon.³⁸

A historiográfiában érintett szakirodalmak vagy az Anglikán Egyház elvetésének ábrázolásáról értekeztek (Fitzpatrick, Hunt), vagy pedig a monarchiaellenesség reprezentációját vizsgálták a képi forrásokon (Paulson, Moores, Hunt). Hunt művében megjelent a királygyilkosság és a nonkonformizmus is, azonban nem érintette annak kérdését, hogy található-e esetleg összefüggés az Anglikán Egyháztól való elhajlás és a királygyilkosság ábrázolása között az általam vizsgált időszak karikatúráin.

³⁴ MOORES 2011. 1.

³⁵ MOORES 2011. 215–216.

³⁶ HUNT 2003. 69.

³⁷ HUNT 2003. 68.

³⁸ HUNT 2003. 76.

3. Hipotézis

Hipotézisem szerint, az Anglikán Egyházzal szembeni ellenséges viszonyulást megjelenítő karikatúrákon, automatikusan utaltak egy adott uralkodó kivégzésére mint az anglikanizmus elvetésének mellékhatására. Ennek oka, hogy Nagy-Britannia uralkodójának az isteni jogalap biztosította hatalma megkérdőjelezhetetlenségét, és amennyiben az anglikanizmus – vagy annak egyes tanai³⁹ – elvetendővé válik, akkor automatikusan az isteni jogalap is érvényét veszti. Kulcsfontosságú szót ejteni arról is, hogy a brit király volt az Anglikán Egyház feje, így kikövetkeztethető, hogy akik számára az anglikanizmus, vagy annak akár csak adott hittételei megvetendők, azoknak az isteni jogalap is elvethető.

4. A karikatúrák vizsgálata (1790–1794)

Az egyes karikatúrák elemzésének elején szólni kívánok röviden az adott karikatúra alkotójának, vagy kiadójának főbb jellemzőiről. Számos tudományos munka említi ugyanis egyes karikaturisták és a nyomatokat kiadók politikai álláspontját, így az ott leírtakat beépítem dolgozatomba az adott képi forrás vizsgálata során. Ennek ellenére, elengedhetetlen utalni N. G. Howe nézetére, aki szerint nehéz megállapítani, hogy egy nyomat megrendelésre készült-e, vagy az alkotó a saját álláspontját fejezte ki.⁴⁰ Minthogy csekély mennyiségű írott forrás maradt fenn a karikaturistákról, ezért politikai szimpátiájukat csaknem lehetetlen biztosan megállapítani.⁴¹ Érdekesség a művészekkel kapcsolatban, hogy szorosan együttműködtek – szimbiózisban tevékenykedve – kiadóikkal.⁴² Fontos megemlíteni, hogy egyes karikaturisták nevéhez több általam vizsgált nyomat köthető. Ebből kifolyólag, nem szándékozom minden karikatúra elején szólni az alkotóról, amennyiben egy – előtte taglalt – nyomatnál már értekeztem róla.

³⁹ Ez alatt legfőképp a Szentháromság-tagadókat értem. A karikatúrák vizsgálata során kitűnik, hogy a nyomatok egy jelentős része az unitáriusok ellen készült.

⁴⁰ HOWE 2019. 11–12.

⁴¹ HOWE 2019. 12.

⁴² BAKER 2017. 98.

Jelen írás terjedelmi keretei miatt szükséges volt a képi forrásokat leicsinyítenem, azonban, a British Museum honlapján az összes karikatúra elérhető, illetve a forrásokhoz tartozó linkek segítségével megtekinthetők és felnagyíthatók, tehát bárki tüzetesebben megvizsgálhatja azokat.

4.1. 1790

1. ábra: Látomás a Test Act hatályon kívül helyezéséről

Az elsőként általam elemezni kívánt karikatúra 1790. február 16-án készült,⁴³ és James Sayers (1748–1825) alkotása.⁴⁴ Sayers karikaturistaként és propagandistaként tevékenykedett a korabeli Londonban.⁴⁵ Alkotásaiban állhatatosan támogatta ifj. William Pittet,⁴⁶ és Charles James Fox⁴⁷ többször

⁴³ CLARK 2000. 416.

⁴⁴ BRYANT – HENEAGE 1994. 192.; GEORGE 1938. 660.

⁴⁵ BRYANT – HENEAGE 1994. 192.

⁴⁶ Ifj. William Pitt (1759–1806) Nagy-Britannia miniszterelnöke volt 1789-től 1801-ig. KONTLER 1997. 316.; HAHNER 2021. 241.

⁴⁷ Charles James Fox (1749–1806) az ellenzék vezére szerepet töltött be Nagy-Britanniában az általunk vizsgált időszakban. Már a francia forradalom előtt is reformpárti politikusként tevékenykedett, illetve Fox indítványozta a Test Act hatályon kívül helyezését is a brit parlamentben. Mindezek mellett, a korabeli karikatúrákon gyakran ábrázolták, ugyanis

is elismerte, hogy Sayers több problémát okozott neki, mint a parlamenti viták vagy a sajtónyomtatványok.⁴⁸ Ifj. William Pitt ebből kifolyólag támogatta a karikaturistát, és örömmel ellátta kellő mennyiségű információval, amelyeket felhasználhatott alkotásaiban.⁴⁹

A karikatúrán Priestley, Richard Price⁵⁰ és Theophilus Lindsey⁵¹ elfoglaltak egy szószerket (balról jobbra ebben a sorrendben találhatók).⁵²

Priestley bal oldalon található, amint kinyújtott kézzel a Deizmus, Ateizmus, Szocinianizmus és Arianizmus lángjait fújja előre.⁵³ Ez a pusztító csapás egy keresztet hordozó angyalt talál el, aki rémülten néz Priestley-re, és kirepül az ablakon, a háttérben pedig éppen egy templomtornyot rombolnak le.⁵⁴ Lindsey jobb oldalon található, és a 39. cikkely⁵⁵ tépi darabokra, míg Price középen helyezkedik el, aki épp lezárja a szónoklatát egy ünnepélyes imádsággal.⁵⁶ Lindsey-től jobbra, a felső karzaton egy goromba kinézetű férfi hajol ki, jobb kezét ökölbe szorítja, és azt mondja: „Nincs törvény, nincs püspök”.⁵⁷

Price fölött egy megvilágított, fordított háromszög díszleg, amely a három igehirdető kezdőbetűit mutatja. A szószerket mennyezetének baloldali részén két könyv található, amelyeken egy kis démon áll, az egyik mű Priestley-től (*A polgári kormányzatról*), a másik Price-tól (*A Polgári Szabadságról*) származik.⁵⁸

---

már korán a karikaturisták egyik kedvelt célpontjává vált és az 1770–1806-ig terjedő időszakban többszáz nyomat készült Foxról. KONTLER 1997. 313.; MEZEY – SZENTE 2003. 225.; PHILP 2014. 35.; FITZPATRICK 1999. 169.; HOWE 2019. 36., 13–14.

⁴⁸ GAPP 2005. 20.

⁴⁹ BRYANT – HENEAGE 1994. 192.

⁵⁰ Price (1723–1791) unitárius teológus és prédikátorként tevékenykedett. Fontos információ róla, hogy gyakran monarchiaellenes nézeteket csempészett prédikációiba. KONTLER 1997. 316.; KONTLER 1990. 28.; FRAME 2015. 235–236.

⁵¹ Lindsey (1723–1808) unitárius teológus és prédikátorként működött a 18. század második felében Nagy-Britanniában. <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG172431> (Letöltés ideje: 2024.06.05.); SPEARS 1873. 3.

⁵² GEORGE 1938. 660.

⁵³ GEORGE 1938. 661. A magyar fordításokban – a szöveghűség okán – megtartom a köznevek esetében a forrásban szereplő nagybetűs írásmódot.

⁵⁴ GEORGE 1938. 661.

⁵⁵ Ez az Anglikán Egyház I. Erzsébet-kori hittételeire utal.

⁵⁶ WRIGHT 1876. 239.

⁵⁷ Ez nem más, mint I. Jakab reakciója arra, amit 1604-ben a Hampton Courtban lezajlott, az Anglikán Egyházzal szembe fordított vita során mondott: „Ha nincs püspök, akkor király sincs.”

⁵⁸ GEORGE 1938. 661.

Középen, a szószerk alatt, az egész templomot átszelő padsor található. A bal oldalon, szélen ül Fox (aki a „halljuk, halljuk, halljuk” felkiáltást intézi Priestley-nek). Ebben a középső padsorban egy csukott szemű és arccal felfelé néző nő is látható, aki Margaret Nicholson⁵⁹ nyitott könyvét tartja:⁶⁰ valószínűsíthető, hogy a karikatúrán látható nőalak Margaret Nicholsont reprezentálja.⁶¹

A karikatúra bal oldalának alján egy füstös képű, szakállas zsidó férfi található, aki az Anglikán Egyház tulajdonának ládáját nézegeti. Közben egy embernek – akinél Priestley egyik könyve van („A Szabad Tudakozódás Fontosságáról az Egyházi Ügyekben”) – a következőt mondja: „Oh, milyen szép készlet, hamarosan pénzt adok értük.”⁶² Legalul, középen egy másik könyv található: „Az ölés nem gyilkosság, egy prédikáció január 30-ára.”⁶³ A dátum pedig köztudottan I. Károly lefejezésének napja.

E karikatúrát a következő nyomattal együtt elemzem majd, azok hasonlóságai okán.

2. ábra: Disszenterek találkozója vallási és politikai ügyekben

⁵⁹ Margaret Nicholson 1786. augusztus 2-án késsel támadott III. György brit királyra, azonban szerencsére az uralkodó sértetlenül megúszta az incidenst. POOLE 2000. 69.

⁶⁰ GEORGE 1938. 661.

⁶¹ RUDERMAN 2018. 136.

⁶² SEED 2008. 180.

⁶³ SEED 2008. 180.

A következő nyomat kiadása 1790. február 22-én történt, alkotója pedig William Dent.⁶⁴ A művész – akárcsak Sayers – ifj. William Pitt táborát erősítette, ezért cserébe részesült kormányzati támogatásban.⁶⁵ Életéről nem sokat tudunk, de igen meglepő, hogy mindösszesen csak az 1783–1793 közötti időszakban készített karikatúrákat.⁶⁶

Richard Brinsley Sheridan,⁶⁷ Joseph Towers,⁶⁸ Price és Fox egy gyűlést tartanak. A karikatúrán Fox egy Cromwell pánccélruhájára emlékeztető, illetve a vértén található *Spirit of Cromwell* feliratú derékszalaggal van ábrázolva.⁶⁹ Fox kezében a Test Act hatályon kívül helyezési indítványa látható. A képi forrás jobb szélén egy személy pedig a 39. cikkelyt tépi darabokra.⁷⁰ Fontos még a nyomattal kapcsolatban, hogy a karikatúrán egy kocsmá is látható, amely I. Károly levágott fejének a képét és „A Király feje 1649” feliratot viseli.⁷¹ A kép jobb alsó részén egy korona és püspöksüveg hever, melyeket kígyók támadnak meg, amelyek a következő feliratokkal vannak ellátva: „Deizmus, Arianizmus, Presbiterianizmus, Szocinianizmus, Republikanizmus, stb.”⁷²

N.G. Howe szerint a karikatúrán „Egy zsidó személy is csatlakozott a disszenterek találkozójához, aki középen található és igen sovány (szakáll, nagy orr és a pajesza által azonosítható, hogy izraelita)”.⁷³ Illetve, szintén Howe szerint: „A zsidó személy jelenléte a középpontban szintén annak bizonyítékeként értelmezhető, hogy Dent a *Test Act* és *Corporation Act* hatályon kívül helyezésének kísérleteiben egy olyan veszély kezdetét látta, amely

⁶⁴ GEORGE 1938. 664.

⁶⁵ GROGAN 2011. 37.

⁶⁶ BRYANT – HENEAGE 1994. 57.

⁶⁷ Richard Brinsley Sheridan (1751–1816) Fox politikai szövetségese volt, és támogatta a francia forradalmat. MOORE 1825. 697.; KELLY 2012. ON.

⁶⁸ Joseph Towers (1737–1799) szintén nonkonformista (presbiteriánus lelkész, de az unitáriusoknál is tevékenykedett), akit gyakran támadtak a karikatúrákon nézeti okán. <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG165694> (Letöltés ideje: 2024.06.01.); HOWE 2019. 147.; FITZPATRICK 1999. 179.

⁶⁹ HOWE 2019. 147.

⁷⁰ GEORGE 1938. 664.

⁷¹ GEORGE 1938. 664.

⁷² GEORGE 1938. 664.

⁷³ HOWE 2019. 147. (H.K. fordítása). Az angolról magyarra fordítást minden esetben én végeztem a műben.

a vallásszabadság kiterjesztéséhez és a világi pozíciók betöltésének megnyitásához vezet a nem anglikán személyek számára.”⁷⁴

Az 1. ábrát hármas felosztásban kell vizsgálni, ugyanis az alkotó ezzel is üzeni akart. Legfelül vannak a disszenterek ideológusai, akik a legfelső szinten állnak a közösségük hierarchiájában. Ők a mozgalom fő befolyásolói, a felettük lévő könyvek a Biblia helyettesítői, tehát szent könyvek. Fontos, hogy prédikátorokként jelennek meg, tehát „vallásosságuk” van elsősorban kiemelve, és ebből ered a monarchiaellenes prédikáció. Középen vannak a politikusok (pl. Fox), illetve a nagy tetteket végrehajtók (pl. Margaret Nicholson), akik a „középosztályt” képviselik, mintegy végrehajtói és szintén hirdetői ezeknek az eszméknek, de nem ők a fő irányítók és ideológusok. Legalul a leginkább befolyásolható alsó osztály található, akik mint szolgák teljesítik a feljebbvalóiktól jött utasításokat, illetve próbálnak a helyzetből hasznot húzni.

A Szentháromságot jelképező, de fordított háromszögben szereplő három betű a fent szónokló személyek vallási meggyőződésére (unitárius hit) utalhat, viszont a Priestley által fújt eretnekségekkel csakis őt vádolták meg. Én ehelyütt legfőképp az ateizmus vádjával szeretnék foglalkozni. Priestley már korábban is azt állította, hogy csupán újra felfedezte a Szentírás igazi keresztényi értelmezését,⁷⁵ tehát nem volt sem ateista, sem deista. Akkor mégis miért vádolták ezzel? Ezt akkor érthetjük meg jobban, ha a történelmi kontextust is megvizsgáljuk.

A 18. században az ateizmustól való félelem gyakori volt a briteknél, amely aggodalmat jól mutatja több korabeli szöveg.⁷⁶ Az Anglikán Egyház tanait védelmező személyek közül sokan a deizmust, szocinianizmust és az arianizmust már korábban is egyfajta burkolt ateizmusnak gondolták. Sőt, a Szentháromság-tagadókat is ugyanúgy az ateizmus kategóriájába kívánták sorolni, hiába voltak ez utóbbiaknak is érveik a hitük mellett.⁷⁷ Fontos megemlíteni, hogy például Richard Bentley teológus megjegyezte: az ateizmus és a deizmus nem ugyanaz, viszont mindkettőt veszélyesnek ítélte az erkölcsre nézve, ezért az ateizmus megelőzése érdekében a deizmust összemosta az

⁷⁴ HOWE 2019. 148.

⁷⁵ SHEPS 2002. 52–53.

⁷⁶ REEVES 2020. 1.

⁷⁷ REEVES 2020. 1–2.

ateizmussal.⁷⁸ Emellett, Bentley az ateizmus felé vezető út első lépésének tekintette a deizmust.⁷⁹ Sayers ugyanezen gondolatmenetet követve a karikatúrán az ateizmussal akarta összemosisni Priestley unitárius hitét? Közvetlenül nem, de közvetetten igen.

A karikatúrán a deizmus füstből keletkezik az ateizmus, M. Dorothy pedig felhívta a figyelmet arra, hogy az ateizmus füstje kisebb, mint a többi,⁸⁰ és ezzel nyilván arra utalt a művész, hogy ez jelenti a kisebb problémát, mint a deizmusnak későbbi mellékhatása. Ha jobban megvizsgáljuk, láthatjuk a nyomaton, hogy nem Priestley fújja az „ateizmus” feliratú füstöt, hanem a deizmusból alakul ki az ateista csóva. Ugyanis, Priestley a deizmus füstöt fújja, tehát nem az ateizmust hirdeti. A képi forrás üzenete azonban világosan az, hogy a deizmusból majd ki fog fejlődni az ateizmus, ha Priestley tovább folytatja tevékenységét. Tehát, Sayers nem mossa össze Priestley unitárius hitét az ateizmussal, csak a deizmussal. Ettől függetlenül, Sayers is – Richard Bentley véleményével egyetértve – a deizmust tekinti az ateizmus felé vezető út első lépésének.

A 2. ábrán már nem szerepel az ateizmus, azonban a „stb.” jelzés által a nyomatot vizsgáló személy fantáziájára bízva, hogy mely „szörnyűségeket” képzel még oda. A kígyó itt a kontextust vizsgálva mindenképp a bűn jelképe, azon bűnöké, amelyek az Anglikán Egyházat és a monarchiát támadják. Mivel a képi forrás esetében is a Test Act hatályon kívül helyezése, és ezzel együtt az anglikanizmustól való elhajlás van a középpontban, egyértelmű, hogy a király kivégzése csak mellékhatásként jelenik meg. Az Anglikán Egyház korabeli hatalmának gyengítése az uralkodóra is veszélyt jelenthet, aki akár I. Károly sorsára is juthat.

Mindkét nyomat tekintetében az anglikanizmus elhagyásának következményeként reprezentálják a király kivégzését, amely a Test Act hatályon kívül helyezésével, tehát az Anglikán Egyház pozíciójának meggyengítésével kezdődne, azonban a királygyilkosság ábrázolásáról szándékozok még szót ejteni.

Az eddig vizsgált két karikatúrán megjelenik a levágott fej motívuma. Dent nyomatán nyilvánvaló, hogy I. Károly 1649-es kivégzésére utal, azonban

⁷⁸ REEVES 2020. 2.

⁷⁹ WIGELSWORTH 2009. 2.

⁸⁰ GEORGE 1938. 660–661.

a másik képnél nem egyértelmű, csak következtetni lehet rá. A bal oldalt látható „*Isten és az én jogom*”⁸¹ feliratú, Nagy-Britannia címerében található orszá-
lánt lefejezték. Az oroszán a brit királyt, III. Györgyöt jelképezte korábbi nyomatokon is,⁸² ezért valószínűsíthető, hogy ennél a karikatúránál sem történt másképpen. Tehát III. György lefejezését reprezentálta a képi forrás alkotója. Sayers karikatúráján még egy személy megjelenítése is utal a király meggyilkolására, ugyanis Margaret Nicholson is helyet kapott, aki viszont, amint említettem, egy III. György elleni merénylet kapcsán vált hírhedtté.⁸³

Fontos még a jelképek terén a patkányok megjelenése. A patkányok a pestis és más betegségek terjesztői voltak. Az említett hármass felosztásból kiindulva pedig a patkányok azokat az embereket jelképezik, akik az ideológusok eszméit követve mint a fertőzések hordozói elpusztítják az Anglikán Egyházat, illetve Nagy-Britannia monarchikus rendszerét is.

Az antiszemitizmus kérdése is mindkét kép esetében felmerül. Az 1. ábrán kapzsisággal vádolják a zsidóságot. A 2.-on pedig az izraelita ember a legsoványabb. A soványság ebben az időszakban pejoratív értelmet hordozott. Sayers műve szerepel David B. Rudermann angol zsidósággal foglalkozó művében, ahol Ian McCalmant idézi, aki leírja, hogy mind Edmund Burke⁸⁴ „Töprengések a francia forradalomról” című művében, mind több korabeli nyomat – Sayers és Gillray műveit említi, de Dentét nem – vádolja a zsidóságot azzal, hogy a disszenterekkel együttműködnek, illetve a francia forradalmat támogatják.⁸⁵ Kétségtelen, hogy az általam vizsgált két karikatúrán negatív beállítással tüntették fel őket: az 1. ábrán alul, a legbefolyásolhatóbb rétegben találjuk a zsidó vallású embert, aki ráadásul kapzsi is, a 2. ábrán pedig igen sovány az illető. Mindkét kép esetében a királygyilkos és disszenter eszmék támogatóiként jelenítik meg őket. Mégis, a 2. ábránál az „Amen” felkiáltása a zsidó embernek utal arra is, hogy a disszenternek elvei

⁸¹ „*dieu et mon droit*”

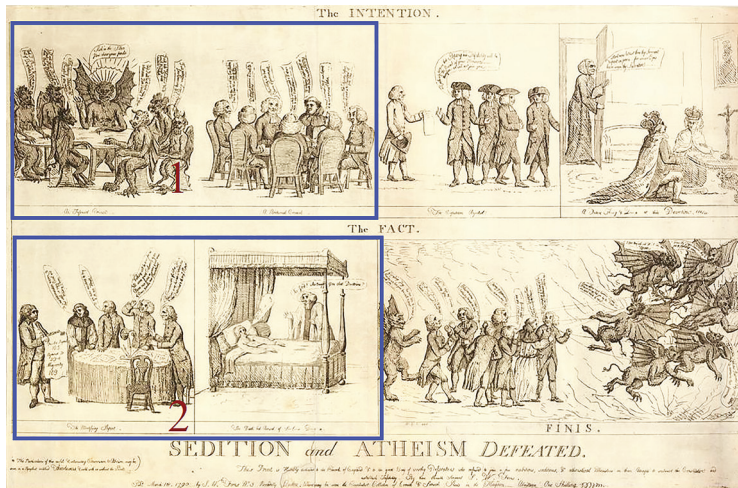
⁸² KARHAPÁÄ 2016. 193.

⁸³ SEED 2008. 180.

⁸⁴ Edmund Burke (1729–1797) whig politikus volt, és a francia forradalom megítélése okán szakított Foxékkel. 1790-ben megjelent műve (*Töprengések a francia forradalomról*) hatalmas sikert aratott. Az imént említett alkotásában ijesztően pontosan megjósolta a forradalom szörnyűségeit. KONTLER 1990. 12; 42; 38.

⁸⁵ RUDERMAN 2018. 136–137.

teljesen elfogadhatóak a zsidóság számára. Tehát, a disszenterek vallásilag annyira romlottak, hogy velük összehasonlítva még a zsidóknak is elfogadhatók a gondolataik, pedig ők „Jézus gyilkosai”.

3. ábra: A lázadás és az ateizmus megütsült

A következő nyomat⁸⁶ 1790. március 18-án készült, miután a Test Act hatályon kívül helyezésére tett kísérlet kudarcba fulladt.⁸⁷ A karikatúra kiadója Samuel William Fores,⁸⁸ aki sikeres vállalkozó volt a korabeli Londonban, több művésszel is együtt dolgozott, és a nála kiadott nyomatok többsége politikai témákat tartalmazott.⁸⁹

A kép két nagy sávra van osztva vízszintesen, az egyiknek *Szándék* a címe, míg másinak *Tény*.⁹⁰ Számunkra fontosabb részeket számozással jelöltem. Az 1-es résznél két tanácskozást láthatunk: az egyik az *Egy Örögi Tanácskozás*, míg a másik az *Egy Éjszakai Tanácskozás* címet viseli.⁹¹ A fényességgel

⁸⁶ A képet én szerkesztettem, és a jobb átláthatóság érdekében felnagyítottam. A linken megadott képen nincsenek számozással jelölve az általam érintett részek.

⁸⁷ GIBBS 1967. 180.; GEORGE 1938. 668.

⁸⁸ GEORGE 1938. 668.

⁸⁹ BAKER 2017. 82.

⁹⁰ GEORGE 1938. 668.

⁹¹ GEORGE 1938. 668–669.

megáldott fő démon a következőket mondja: „Ez lesz a terv, és most mindenki válasszon egy tagot.” Az egyik démon (balról) így szól: „Enyém az istenkaromló ateista Priestley.”⁹² A másik ördög pedig következőképpen szólal meg: „Segíteni fogom Brimington Fritzherbert és a fanatikus katolikus céljait.” A harmadik gonosz lélek pedig Price-t – mint hűtlen hazaárulót – fogja segíteni.⁹³ Az egyik, jobb oldalt ülő démon ezt mondja: „Segíteni fogom Lindsey-t, hogy ellássa kellő mennyiségű szeméttel a sajtót.”⁹⁴ A másik asztalnál Price a következő kijelentést teszi: „A köztársaság a legjobb államforma.”⁹⁵ Az egyik szerzetes pedig a következőképpen szól: „Minden vallási intézmény abszurd, kivéve a pápaságot.”⁹⁶

A 2-es számmal jelölt résznél Priestley a következőt mondja: „Az, hogy Silas Deane⁹⁷ ateistává lett, csak a kezdete volt annak, amit a *Test Act* viszszavonása esetén terveztem.”⁹⁸ Deane halálos ágyán kapja a kérdést: „Nincs Isten! Ki tanította ezeket a dogmákat?”; a válasz: „Dr. Priestley.”⁹⁹

Látható az 1-es és a 2-es résznél, hogy Priestley-t újra az ateizmus vádjával illetik, azonban – az 1. ábrával ellentétben – itt már közvetlenül, sőt, a démonok segítségével történő prédikálása által embereket vezet félre, akik így elvesztik a hitüket, Price pedig a köztársasági államformát élteti. A *Szándék* alatt lévő képekben a disszenterek elképzelt világa látható, viszont a *Tény* résznél, már az elgondolásaiknak a következményei. Az Anglikán Egyházzal szembeni erők (katolikusok, ateisták) között megjelenik a köztársaságpártiság is (Price kijelentése). Mivel az anglikanizmus ellen küzdenek, ezért az isteni jogalapot is megkérdőjelezzik, és akár a brit uralkodót is eltávolíthatják.

⁹² A karikatúra alkotója Priestley unitárius hitét közvetlenül összemosza az ateizmussal, viszont továbbra is csak az Anglikán Egyház ellen tevékenykedik, hiszen a képi forrás készítője a katolikusok és disszenterek között történt összefogásra is rávilágít. Ennek eredményeképp Priestley nem munkálkodhat az egyetemes keresztény vallás ellen.

⁹³ GEORGE 1938. 668.

⁹⁴ GEORGE 1938. 669.

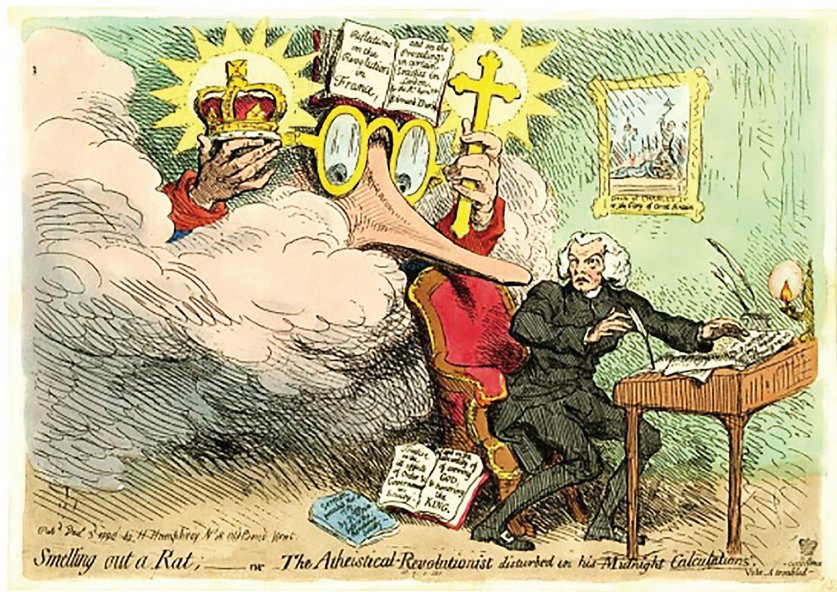
⁹⁵ GEORGE 1938. 669.

⁹⁶ GEORGE 1938. 669.

⁹⁷ Deane (1737–1789) a Kontinentális Kongresszunak volt a tagja. Illetve az első olyan személy, aki az egyesült brit gyarmatokat képviselte külföldön. FITZPATRICK 1990. 215.

⁹⁸ GEORGE 1938. 669.

⁹⁹ GEORGE 1938. 669–670.

4. ábra: Egy patkány kiszagolása; avagy az ateista forradalmár megzavarása az ő éjféli tervében

A következő karikatúrát 1793. december 3-án adták ki, alkotója James Gillray (1756–1815) karikaturista.¹⁰⁰ Gillray egykor szabadúszóként is dolgozott, ezért volt, hogy a brit kormányt, illetve III. Györgyöt is támadta.¹⁰¹ Érdekesség még a művéssel kapcsolatban, hogy az 1784-es parlamenti választáson ifj. William Pitt egyik jelöltjét támogató nyomatot készített rendelésre, noha az ezt követő napokban éppen Pitt jelöltje elleni karikatúrát alkotott. Ennek ellenére Pitt, a művész későbbi szolgálatait is cserébe, 1797-ben nyugdíjban részesítette Gillray-t.¹⁰² Életének és műveinek vizsgálata napjainkban is sok érdekességet hordoz magában. David Morgan megállapítása szerint „Gillray politikai és ideológiai álláspontjának vizsgálata jelenleg is egy termékeny kutatási terület”.¹⁰³

Edmund Burke hatalmas orral, egy kereszttel és koronával a kezében kiszagolja a megijesztett Price-t. A Price által írt röpirat a következő címet

¹⁰⁰ GEORGE 1938. 704.; TULLETT 2019. 116.; BRYANT 2011. 74.

¹⁰¹ HILL 1965. 25.

¹⁰² HOWE 2019. 6.

¹⁰³ MORGAN 2016. 86.

viseli: „Az anarchia, a királygyilkosság és az ateizmus előnyeiről.”¹⁰⁴ Price szobája I. Károly kivégzésének a képével van díszítve,¹⁰⁵ széke előtt egy nyitott könyv található, amelyben a következő olvasható: „Tanulmány a rend és kormányzat káros hatásairól, illetve Isten szolgálatának és a király tiszteletének abszurditásáról.”¹⁰⁶

Véleményem szerint Gillray ezen karikatúrája a korszak képi forrásai közül a leghíresebb. Mi sem mutatja ezt jobban, mint, hogy három olyan frissen megjelent mű, amely a korszak radikálisával foglalkozik – Kenneth R. Johnston és Erich Gosh, illetve John Seed könyvei – egyből a címdalra tette Gillray ezen nyomatát. Sőt, Johnston igen részletesen elemzi a karikatúrát, és az egész művében gyakran hivatkozik rá.¹⁰⁷ Mielőtt kifejténém véleményemet erről a karikatúráról, érdemes megvizsgálni, hogy több nagy művészettörténész, illetve történész miképp vélekedett róla.

John Moores szerint Price kifigurázása mellett megjelenik Edmund Burke kikarikírozása is, itt azonban, ellentétben Price-szal, Burke a pozitívabb személy, bár mindketten „patkány” szerepben vannak.¹⁰⁸ Ronald Paulson leszögezi, hogy a karikatúra Price ellen szólt, és Edmund Burke-öt macskaként azonosítja, aki érzi a szaglása által a patkányt, viszont, ha a feliratok és az emblémák nem lennének, úgy is tűnhetne, mintha Burke lenne agresszor szerepbe helyezve.¹⁰⁹ Tehát, a karikatúrában kettős értelmezési lehetőség van, mivel Burke is lehet negatív szereplő, aki az ártatlan Price-ra vadászik, ugyanis 1790-ben sokan támadták Burke nézeteit.¹¹⁰

Ian Haywood szerint „Burke groteszk feje jelenik meg egy felhőből és megzavarja Price-t, aki épp egy lázító röpirat írásával van elfoglalva, azonban, amint a kritikusok már megjegyezték, nem Price, hanem Edmund Burke van kifigurázva ezen a nyomaton.”¹¹¹ Draper Hill véleménye szerint – aki a legrészletesebben írta le Gillray életrajzát¹¹² – a művész kétértelmű stílusának

¹⁰⁴ FRAME 2015. 249.

¹⁰⁵ LOCK 2013. 143.

¹⁰⁶ GEORGE 1938. 705.

¹⁰⁷ JOHNSTON 2013. 39.

¹⁰⁸ MOORES 2011. 212–213.

¹⁰⁹ PAULSON 1983. 183.

¹¹⁰ PAULSON 1983. 183.

¹¹¹ HAYWOOD 2013. 68.

¹¹² GLYNATSI 2018. 6.

egyik mintapéldája ez a karikatúra, ugyanis míg Price-t a tartalom vonatkozásában kritizálja, addig a forma tekintetében Burke-öt gúnyolja ki.¹¹³ Nicholas K. Robinson – aki egy egész könyvet szentelt a Burke-ről készült karikatúráknak – is Draper Hill véleményével értett egyet.¹¹⁴ A nyomtatott képet két-értelműséget támogatta Tamara L. Hunt is.¹¹⁵

A magam részéről azonban elvetném azt a gondolatot, hogy ennél a karikatúránál kettős értelmezést használjunk. Burke mint patkányirtó jelenik meg ezen a képen, és fentebb már írtam arról, hogy a patkányok mit jelképeztek ebben az időszakban, viszont magáról a patkányirtó jelképéről még nem szóltam. A patkányirtó eredetileg a francia népi világhoz tartozott és egy vándorfoglalkozást takart, a későbbiekben pedig a biológiai kártevők mellett a társadalomra káros személyek elpusztítójának jelképévé vált, és igen gyakran alkalmazták Franciaországban mint emblémát.¹¹⁶ Gillray ezt a motívumot felhasználva Burke-öt patkányirtó szerepbe helyezte, mint aki a társadalmi kártevőktől megmenti a briteket. Bár Burke lett formailag kifigurázva, mégis ez a karikírozás pozitív töltetű. Az orra és szemüvege van felnagyítva, ami azt szimbolizálja, hogy jobban érzi a veszélyt, azaz jó a szimata, illetve élesebben látja a társadalmi kártevők jelenlétét. A társadalom többi tagjával ellentétben Burke rendelkezik egy olyan képességgel, amely által felfedezhet káros személyeket. A korona és a kereszt mint fegyverzet jelenik meg kezében, amelyekkel – mint patkányirtó – kiirthatja a társadalomra káros egyéneket.

A falon függő, I. Károly kivégzését ábrázoló kép és az ateizmus erősen összefüggnek egymással. Price-t ateizmussal vádolják a nyomaton, ahogyan az kitűnik a címből is, ennek a vádnak az alapját pedig már Sayers karikatúrájánál ismerttettem. Az alkotó Price anglikanizmus-ellenességét emeli ki. A Szentháromság-tagadó prédikátor számára, akit Gillray ateistává alacsonyított le, az Anglikán Egyház, ezzel együtt pedig az isteni jogalap is abszurd, és ebből kifolyólag hajlamos a monarchia megszűnését, sőt, a király kivégzését is támogatni. A brit monarchiával szembeni ellenséges viszonyra utal még a falon függő, I. Károly kivégzését ábrázoló kép is.

---

¹¹³ HILL 1965. 42.

¹¹⁴ ROBINSON 1996. 144.

¹¹⁵ HUNT 2003. 100.

¹¹⁶ LEITH 1988. 29–30.

4.2. 1791

5. ábra: Mr. Burke szemüvege a szűklátókörű politikusoknak

A következő kép James Sayers alkotása, amelyet 1791. május 12-én tettek közzé.¹¹⁷ Azon Fox – részben cromwelli öltözékben – egy *Rights of Men* feliratú fejszével próbál kivágni egy fát,¹¹⁸ annak ágain pedig a hagyományos egyházi és állami szimbólumok találhatók, amelyek a brit nemzetet jelképezik.¹¹⁹ A majomarcú démon egy „republikanizmus” feliratú cserépben növekedő fát mutat a rémült Portland hercegének. A fa lombjain „ateisták”, „demagógok” és a „csöcselék” feliratok olvashatók, a földön pedig „nemes-ség” feliratú pajzs, illetve egy korona található.¹²⁰ Priestley – aki támadja a fa tetején található szent egyházi tárgyakat (Biblia, püspöksüveg és egy kehely)¹²¹ – egy szörnyetegen lovagol, zsebében pedig egy általa írt, *A polgári kormányzatról* címet viselő könyv található.¹²²

¹¹⁷ CLAY 2008. 592.

¹¹⁸ GEORGE 1938. 789.

¹¹⁹ HUNT 2003. 110.

¹²⁰ GEORGE 1938. 789.

¹²¹ Püspöksüveg és a kehely az Anglikán Egyházat szimbolizálják. FITZPATRICK 1990. 184.

¹²² GEORGE 1938. 790.

Az ostromlott fa jelképének értelmezéséhez két opciót kívánok bemutatni. Elsőként egy 1649-ben készült, *Britannia királyi tölgyfája* című metszetet vizsgálok, amelyen Oliver Cromwell parancsára kivágják Britannia tölgyfáját, amelynek ágain a következő feliratú táblák lógnak; *Királyi Képmás (Eikon Basiliké), Biblia Sacra, Magna Charta, Statutes, Reportes (Írott törvények, Jogesetek)*. Tehát, magának a fa kivágásának a jelképe nemcsak a király kivégzését, hanem a monarchikus kormányzat Isten és a természet szerint való létezésének és a jognak megsemmisülését is jelentette.¹²³ Véleményem szerint Sayers az előbb említett metszetről vette az alapot, ennek a karikatúrának megalkotására. Ettől függetlenül ismertetnék még egy elképzelést a karikatúrán látható ostromlott tölgyfa jelképének értelmezéséről. Másodikként Pierre Wachenheim véleményét ismertetném, aki a következőképpen ír az ostromlott fa jelképről, igaz, egy másik kép tárgyalásánál: „Az ostromlott fa jelképe a hitnek, igazságosságnak, illetve az igazságszolgáltatásnak.”¹²⁴

A karikatúrán látható Biblia és a rajta lévő kehely, illetve püspöksüveg a fa legtetején található mint legfontosabb elemei Nagy-Britanniának. Tehát Sayers az Anglikán Egyházat mutatja be legmeghatározóbbnak és legfőbb jónak, ahonnan az alapvető értékek fakadnak. Alatta az örökös nemesség és a térdszalagrend címere található. A korona, bár legalul helyezkedik el, ennek ellenére a fő ágak belőle nőnek ki. Ennek értelmében: az uralkodó adja meg az alapját a világi társadalomnak, így megőrzi elsőbbségét a térdszalagrenddel és az örökletes nemességgel szemben, sőt, mivel a szent tárgyakat egy olyan fatörzs tartja, amely szintén az uralkodóból ered, ezért a brit király egy apologéta szerepet is betölt Nagy-Britanniában. Ennek kontrasztja az ördög által bemutatott disszenterik fája, amely a két világnézet közötti morális ellentétet kívánja megjeleníteni: az ateisták, demagóg politikusok és a csőcselék (néptömeg) fáját láthatjuk, amely a republikanizmus feliratú cserépben található. Ebben gyökeredzik, illetve található mindaz a tápanyag, amely elteti az új rendszert: azaz a köztársaság eszméje adja az új fa alapját, így pedig nem az anglikanizmus elvetése okozza az uralkodó vesztét. Ettől függetlenül, a disszenterik fáján az ateisták¹²⁵ töltik be a legfőbb funkciót,

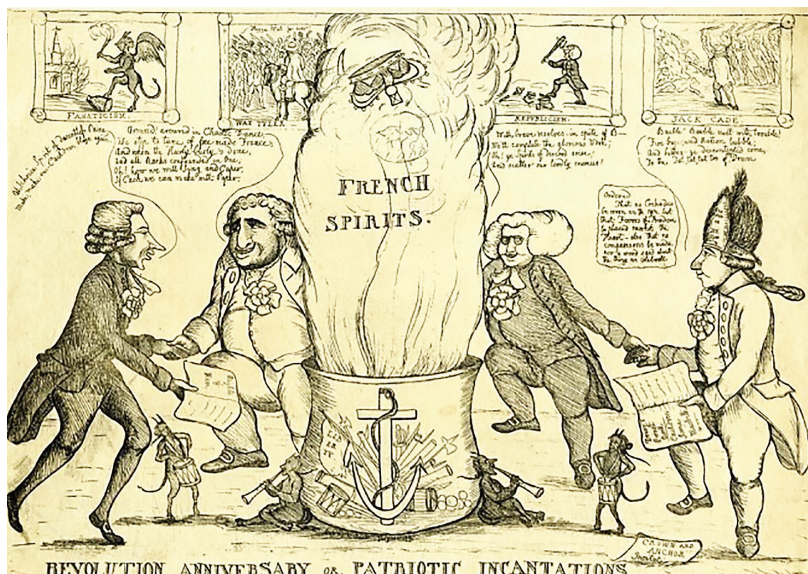
¹²³ SASHALMI 2021. 29.

¹²⁴ WACHANHEIM 2017. 37.

¹²⁵ Az alkotó Priestley Anglikán Egyházzal folytatott küzdelmének következményeit vetíti előre. Priestley nem ateista, és kizárólag csak az anglikanizmust támadja, de munkájának

amely Nagy-Britannia ostromlott fájánál az Anglikán Egyházat illetve meg. Míg a demagóg politikusok a nemességet, addig a csőcselék pedig az uralkodót helyettesíti. Párhuzamot vonhatunk Sayers 1790-ben készült nyomatával (1. ábra), amennyiben a disszenteriek fáját vesszük figyelembe, ugyanis a hármass felosztás itt is megjelenik. Legfelül az ateisták – mint ideológusok –, középen a demagóg politikusok és gondolkodók, alul pedig a leginkább befolyásolható alsó néprétegek találhatók.

Priestley-t Don Quijoteként ábrázolta Sayers, aki támadja az Anglikán Egyház jelképeit. Don Quijote karaktere ebben az időszakban kétféle jelentéstartalmat hordozott. Egyrészt lehetett pozitív, mint egy olyan személy, aki segít megküzdeni a legyőzhetetlennek tűnő ellenséggel. Másrészt negatívan is értelmezhető volt, ebben az esetben pedig egy helytelen és maradi viselkedésű egyénként reprezentálták az adott illetőt.¹²⁶ Sayers valószínűleg az utóbbi opciót alkalmazta Priestley-re, és egy helytelen magatartású alakként ábrázolja.

6. ábra: Forradalmi évforduló, avagy hazafias kántálás

hosszú távú hatásaként a teljes vallástalanság, tehát az ateizmus fog uralkodóvá válni. Az 1. ábrával párhuzamot vonhatunk, ahol Priestley szintén nincsen ateistának bélyegezve, de tevékenységéből kifolyólag a vallástalanság fog uralkodóvá válni Nagy-Britanniában.

¹²⁶ MOORES 2011. 210–211.

William Dent 1791. július 12-én publikált nyomtatán¹²⁷ Fox, Priestley, Sheridan és Towers a Bastille elestének évfordulója alkalmából tartott ünnepségen egy üstöt táncolnak körbe. A falon látható képek utalnak az általuk példaképként tekintett korábbi lázadókra, akik az angol királyok ellenében tevékenykedtek.¹²⁸ A karikatúrán egy ördögűzést láthatunk. Eszerint Nagy-Britanniából kiűzik a monarchiát, amely a táncolók számára az ördög megtestesítője. Szerződésük következtében ugrik ki az üstből – „francia szellemiség” feliratú füstben – a felfordult brit korona.¹²⁹ A fanatizmus feliratú képen ábrázolt démon felgyújt egy templomot, miközben egy püspöksüvegen tapos.¹³⁰ Az imént említett kép jelképezi az Anglikán Egyház elpusztítását. A másik három falon található kép – Watt Tyler, republikanizmus (amelyen a koronát, illetve egy királyi jogart törnek össze) és Jack Cade című festmények – alapján megállapítható, hogy azok a király elleni lázadást, illetve rosszabb esetben a kivégzését reprezentálják. Az üstből kiűzött korona is a monarchiaellenességre utal. Az ördögűzésnek új, disszenter változatát láthatjuk a karikatúrán. Míg az Anglikán Egyházban az ördögűzés a gonosz szellemek elkergetésének gyakorlata volt, ezen vallásfelekezet megszűnésével többé nem létezik ortodox értelemben ez a gyakorlat Nagy-Britanniában. Az anglikanizmus elpusztítását követően bevezetett új „vallásban” már nem a démonokat űzik el, hanem ellenkezőleg, a kis ördögök segítenek abban, hogy az új Sátánt – vagyis III. Györgyöt – elkergezzék egy szakrális szertartás keretében.

Az elkövetkezőkben James Gillray 1791. július 19-én kiadott remekművét elemzem.¹³¹ A karikatúrán Fox egy fejszével akarja lefejezni III. György brit királyt, körülöttük pedig éljenző tömeg látható. A *Crown and Anchor* – amely egy népszerű találkozási hely volt a radikális eszméket vallóknak¹³² – előtt található, két kiálló lámpatartón lóg William Pitt és Charlotte királyné,¹³³ akik intim helyzetben ábrázolva láthatók: ezzel az alkotó a Maria Antoinette-et

¹²⁷ GEORGE 1938. 808.

¹²⁸ HUNT 2003. 109.

¹²⁹ TAYLOR 2018. 113.

¹³⁰ GEORGE 1938. 809.

¹³¹ GEORGE 1938. 810.

¹³² GAPP 2005. 24.

¹³³ GEORGE 1938. 810.

7. ábra: A párt reményei július 14-e előtt. „Ilyen gonosz Crown and Anchor álmoktól szabadíts meg minket Uram”

ért vádakkal akart párhuzamot vonni.¹³⁴ Ez az első vizsgált nyomat, amely karikatúrán megjelenik a király kivégzése, azonban nincs az Anglikán Egyház elpusztítására történő utalás.

8. ábra: Pohárköszöntő, ahogy azt a birminghami forradalmi tanácsban elmondták július 14-én

¹³⁴ PAULSON 1988. 63.

James Gillray nyomata 1791. július 23-án került publikálásra¹³⁵ A karikatúrán Priestley bal kezében úrvacsorátál, míg jobb kezében kehely található, és a következőképpen szól: „A – [Király] feje itt van.”¹³⁶ A disszenter csoportból (akik állnak) az egyik a következőt mondja: „Vegyük az összes zsarnok fejét.”¹³⁷ A falon pedig disznóóllá alakított Szent Pál-székesegyház képe látható: ez jelzi az Anglikán Egyház elpusztítását és a nonkonformisták felemelkedését. Ezzel párhuzamosan pedig a király kivégzése is megjelenik Priestley köszöntőjében. Kijelenthetjük, hogy az általam vizsgált nyomaton az anglikanizmus elvetése magával hozza a király kivégzését.

4.3. 1792

9. ábra: Hazafiak mulatsága, avagy a svédek gyakorlata egy helyőrségen

James Gillray karikatúráját 1792. április 12-én adták ki,¹³⁸ amelyen Fox térdelve lövöldöz egy III. György brit királyt jelképező oszlopra. Priestley, aki Fox feje felett áll, és Sheridan pedig egymással farkasszemet néznek. Utóbbi

¹³⁵ GEORGE 1938. 812.

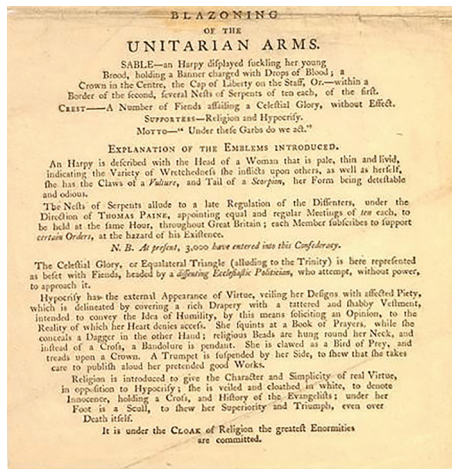
¹³⁶ GEORGE 1938. 812.

¹³⁷ HUNT 2003. 109.

¹³⁸ GEORGE 1938. 901.

a fegyverét tölti, míg előbbi két könyvet tart a kezében, címük: *A forradalom dicsőségéről*, illetve *A vallás és a rend ostobaságáról*.¹³⁹ Fontos megemlíteni, hogy a nyomatot III. Gusztáv svéd király meggyilkolása inspirálta.¹⁴⁰ A Priestley által tartott könyv – *A vallás és a rend ostobaságáról* – utal az Anglikán Egyháztól való elhajlásra, a III. Györgyre lövő Fox pedig a királygyilkosságra. A karikatúrán egyszerre jelenik meg az uralkodó meggyilkolása és az anglikanizmus elvetése. Véleményem szerint Gillray – akárcsak más, előzőleg elemzett nyomatain – okkal ábrázolta együtt őket. A vallásfelekezet elvetésének – ostobaságnak tartásának – mellékhatásaként szerepel a társadalmi rend megsemmisítése és az adott uralkodó (III. György) kivégzése a vizsgált képen.

10. ábra: Az unitárius fegyverzet

A következő karikatúra 1792. július 14-én készült és Samuel William Fores a kiadója. A nyomat felső részén ábrázolt Szentháromság jelképét démonok támadják. Számunkra még fontos elem a pajzsban belül található szörnyeteg, aki fiatal vérszopókat táplál. A szörnyeteg által tartott zászlóban egy korona található, amit vércseppek vesznek körül.¹⁴¹ Az unitárius fegyverzet alatti

¹³⁹ GEORGE 1938. 901.

¹⁴⁰ GAPP 2005. 25.

¹⁴¹ GEORGE 1938. 922.

12. ábra: Mit akar tőlem?

A következő két karikatúra vizsgálatát együttesen végzem el, azok Isaac Cruikshank (1764–1811) alkotásai.¹⁴⁴ Mindkét nyomatot 1792-ben készítette. Az elsőt – *Lázadás, Egyenlősítés és Fosztogatás; avagy a nép színlelt barátainak tanácskozása* – november 15-én, míg a másodikat – *Mit akar tőlem?* – december 26-án.¹⁴⁵ Cruikshank neves korabeli karikaturista, akinek gyermekei is örökölték apjuk tehetségét, Robert és George pedig apjuk nyomdokaiba is léptek.¹⁴⁶ Samuel William Fores kiadóval igen szívesen működött együtt. Kettejük közötti jó kapcsolat egyik jele, hogy a művész Fores több könyvéhez készített szatírákat.¹⁴⁷

A 11. ábrán Priestley és Paine ülnek egymással szemben. A falon lévő képek közül balról a másodiknak a következő a címe: „A svéd király lelövése.” A középen található illusztráció – amelynek egy részét az ördög kitakarja – „I. Károly” felirattal van ellátva, és egy személy jelenik meg fejszével a kezében, amint épp lefejezni készül valakit; nagy eséllyel az egykori angol királyt. Jobbról a második festményen „Watt Tyler” felirat látható, míg mellette, az

¹⁴⁴ GEORGE 1938. 933., 943.; BRYANT – HENEAGE 1994. 51.

¹⁴⁵ GORGE 1938. 933; 943.

¹⁴⁶ BAKER 2017. 90.

¹⁴⁷ BAKER 2017. 135.

első képen egy guillotine feliratú illusztrációt ábrázolt a művész.¹⁴⁸ A teljes kép alatti részben a brit nemzeti himnusz módosított változata látható, amelyben Thomas Paine-t mint a brit kultúra teljes elpusztítóját jelenítik meg.¹⁴⁹

A falon függő képek monarchiaellenes lázadókat (pl. Watt Tyler), illetve a királyok meggyilkolását bemutató képeket ábrázolnak (III. Gusztáv svéd király, I. Károly), sőt, XVI. Lajos francia király hamarosan bekövetkezendő, ekkor még csak fenyegető végzetét is bemutatják. Erre a nyaktíló feliratú festmény utal. Az ateizmus helyét – hasonlóképpen az 5. ábrához – az unitárius hit veszi át, ugyanis a brit himnusz módosított változatának második részében a következőt olvashatjuk: „Megvetett Régi Anyaszentegyház, az Unitárius elhajlás körbегyűrűzött téged, és ő hordozza magasztosságodat, és gúnyolódó frakciók hazugságai támadnak ellened, de dalold őszintén, Isten óvja a királyt”. A himnusz alatti részben pedig kiemelik: „Csak az unitárius disszenterrek ellen szól”. Megállapítható tehát, hogy csak az unitárius egyház ellen irányult a támadás, lévén az unitárius hit és a király kivégzése együtt jelenik meg.

A 12. ábrán Cruikshank mámorban úszó arccal ábrázolta Paine-t. Fejét fénysugarak veszik körbe, amelyeken a következő feliratok láthatók: „Kegyretlenség”, „Egyenlősítés bolondsága”, „Gyilkos anarchia”, „Felségárulás”, „Lázadás”, „Ateizmus”, „Nyomorúság, stb.”.¹⁵⁰ Paine a földön lévő szalagokra tapos, amelyek közül néhánynak a feliratát megemlíteném: „Hűség”, „Magna Charta”, „Törvényeknek való engedelmesség”.¹⁵¹ Az anglikanizmus elvetésére utal az „Ateizmus” fénysugár Paine arca körül, illetve az „Egyházi törvényeknek való engedelmesség” című szalag taposása. A monarchiával való szakításra a „Gyilkos anarchia”, illetve a „Lázadás” című felirat utalhat. A földön található „Hűség” feliratú szalag megtaposása utalhat még a brit király iránti hűség elutasítására. Cruikshank alkotásában – az 1. és az 5. ábrával ellentétben – megtörténik az ateizmus és a deizmus összemosása. Számunkra lényeges, hogy a monarchiaellenesség és az anglikanizmus elutasítása szorosan

¹⁴⁸ GEORGE 1938. 933.

¹⁴⁹ <https://www.erudit.org/en/journals/ravon/2009-n54-ravon3401/038758ar/> (Letöltés ideje: 2023.12.19.).

¹⁵⁰ GEORGE 1938. 943.

¹⁵¹ GEORGE 1938. 943. „Obedience of laws” kifejezés utalhat az egyházi törvények betartására is. Cruikshank pedig nem akármelyik „vallásfelekezet”, hanem az Anglikán Egyház alapelveire hivatkozott.

egymásba fonódva jelenik meg a karikatúrán. Az „Engedelmesség az egyházi törvényeknek” feliratú szalag utalhat akár az isteni jogalapra is.

Cruikshank mindkét karikatúrájánál fenntartom a hipotézisemet, hogy az Anglikán Egyház tanainak – részleges vagy teljes – elhagyásának mellékhatásaként ábrázolta az uralkodók kivégzését. Egy fontos elemet azonban meg kell említeni, ugyanis a guillotine ábrázolásával már XVI. Lajos közelgő meggyilkolásának próféciáját láthatjuk.

4.4. 1793

13. ábra: Az Ellentét

Az általam megvizsgálni kívánt következő nyomatot Thomas Rowlandson (1756/7–1827) alkotta, amelyet 1793. január 1-jén adtak ki.¹⁵² Rowlandson a Királyi Művészeti Akadémián tanult, és két évet tartózkodott Párizsban.¹⁵³ Jó alapja volt a párizsi tanulmányokhoz, ugyanis London francia negyedében egy Franciaországból származó családban nevelkedett nő gondozta gyermekkorától fogva.¹⁵⁴

¹⁵² GEORGE 1942. 1.; BRYANT – HENEAGE 1994. 185.

¹⁵³ BRYANT 2011. 149–151.

¹⁵⁴ HAYES 1972. 15.

A képi forrás bal felén található „Brit Szabadság” feliratú körkép alatt a következők olvashatók: „Vallás, Erkölc, Hűség, Törvényeknek való engedelmesség, Függetlenség, Személyes biztonság, Igazságosság, Öröklés, Tulajdon védelme, Szorgalom, Nemzeti fejlődés, Boldogság.”¹⁵⁵ Míg a „Francia Szabadság” felirattal rendelkező körkép alá a következőt véste Rowlandson: „Ateizmus, Hítség, Lázadás, Felségárulás, Anarchia, Gyilkosság, Egyenlősítés örültsége, Kegyetlenség, Igazságtalanság, Árulás, Hálátlanság, Tétlenség, Éhínség, Nemzeti és egyéni tönkremenetel, Nyomor.”¹⁵⁶ A nyomaton látható Medusa a „szabadság”, illetve a „köztársaság” jelképe. Ellenben a brit részen Nagy-Britannia tölgyfája jelenik meg.¹⁵⁷

Rowlandson karikatúráján az ateizmus felirat már az egész keresztény vallás elvetésére utal. A vallás – illetve annak elvetése – van legfelül, ezzel véleményem szerint azt érzékeltette az alkotó, hogy a kereszténységhez való hozzáállás bír a legnagyobb befolyással. Az összes eddig vizsgált képi forrás esetében a disszenter politikusok, akiket sokszor ateistáknak bélyegeztek, és a jelképek (kehely, püspöksüveg) is inkább csak az Anglikán Egyházzal szembeni hozzáállásra utaltak, nem pedig az egyetemes keresztény hittel szembeni ellenséges viszonyulásra. Viszont, az előbbieken említett tendencia megváltozik az 1793-as év elejétől. Véleményem szerint ennek oka, hogy a brit karikaturisták, illetve megbízóik a francia forradalom folyamatos radikalizálódásának végkimenetelének tartották – többek közt – az egyetemes keresztény vallás megszüntetését a Francia Köztársaságban. Előzetes koncepciójuk idővel beigazolódott, ugyanis, majdnem másfél évvel később, 1794 tavaszán a keresztény vallás helyett a Legfelsőbb Lény kultuszát vezették be Franciaországban.¹⁵⁸

A karikatúrán látható medúza által levágott fej – amelyet a dárdáján tart – utalhatna még az uralkodó (ez esetben XVI. Lajos) meggyilkolására, azonban, az imént említett motívum nem a király kivégzésére mutat rá, hanem 1789. július 14-i párizsi eseményekre. A Bastille ostromát követően két magas rangú tisztviselőt, Launay kormányzót és Flesselles-t – a kereskedők előljáróját – a feldühödött párizsi tömeg meggyilkolta, levágott fejüket pedig lándzsára tűzték.

¹⁵⁵ GEORGE 1942. 945–946.

¹⁵⁶ GEORGE 1942. 946.

¹⁵⁷ THOMAS 2007. 163.

¹⁵⁸ FURET 1996. 116.

14. ábra: Egy igaz, tiszteletreméltó demokrata felboncolása

A következő nyomat alkotója William Dent, 1793. január 15-én publikálták.¹⁵⁹ Részletes elemzése kíváncsatos lenne, azonban jelen írásomban csak az általam kiválasztott fő téma szempontjából vizsgálom meg.

Az ábrázolt személy nem más, mint Fox. Testrészei közül csak a bal karja lényeges számunkra. Karja felső részén a „Francia igyekezet” kifejezés alatt egy fejsze, illetve kötélhurok látható. A karja alsóbb részén a következő feliratot olvashatjuk: „Ateisták, zsidók, pápisták, disszenterek, stb. támogatója.”¹⁶⁰ Ennél a képnél is jelen van – bár burkoltan – a király kivégzése. Bár nincs sem az uralkodó iránti hűséget megtagadó motívum, sem a király eltávolítására utaló egyértelmű szimbólum, ennek ellenére meg kell említeni egy más karikatúrákon is fellelhető elemet. A fejsze több képi forrás esetében is megjelenik a király meggyilkolásának eszközeként (7. és 12. ábra),

¹⁵⁹ GEORGE 1942. 6.

¹⁶⁰ GEORGE 1942. 6.

James Gillray 1793. február 16-án kiadott nyomatán¹⁶¹ XVI. Lajos guillotine által levágott fejét láthatjuk és egy hatalmas vérözönt, amelyből füstfelhőként megjelenik a francia uralkodó Nagy-Britannia felé irányuló segítségkérése.¹⁶² Gillray egy Bibliából származó leírásból, Ábelnek Káin általi meggyilkolásából veszi át az alapot, ahol Ábel vére igazságtételért kiált fel a Szentírásban, akárcsak XVI. Lajos vérözöne is, aki igazságszolgáltatást és bosszút követel a nyilvánosságtól.¹⁶³ Itt tehát XVI. Lajos francia király kivégzése látható, azonban – hasonlóképpen a 7. ábrához – nem jelenik meg az anglikanizmus, vagy az egész keresztény vallás elvetése.

16. ábra: A hősies Charlotte la Cordé 1793 júliusi tárgyalása, amely a párizsi törvényszék előtt történt. A vád, hogy meggyilkolta a királygyilkos Marat-t saját fürdőjében – akit bűnei miatt leprával sújtott az Isten –, ezzel megszabadítva a Földet az ateizmus és gyilkosság szörnyetegétől

¹⁶¹ GEORGE 1942. 13.

¹⁶² GEORGE 1942. 13.

¹⁶³ MOORES 2011. 205., 215–217.

A soron következő, James Gillray által készített karikatúra 1793. július 29-én jelent meg.¹⁶⁴ James Gillray dicsérettel illeti Cordayt a nyomaton. A művész véleménye szerint a bátor nő megszabadította a világot az ateizmustól, gyilkosságtól és a királygyilkosságtól. Fontos megemlíteni, hogy ezt az előbb említett három kifejezést úgy ismerték Nagy-Britanniában, mint amelyeken a francia forradalom alapelvei nyugodtak.¹⁶⁵ Marat jellemvonásai tekintetében is megjelenik párhuzamosan az ateizmus és a királygyilkosság. Marat ateizmusának – amely teljesen elveti a Szentírást, így az isteni jogalapot is – mellékhatása a király meggyilkolásának támogatása; a karikatúrán XVI. Lajos francia uralkodó kivégzésére utalhattak. Hasonlóan a 13. ábrához, ennél a képnél is már az egész keresztény vallás megvetésére utal az alkotó, nem csak az Anglikán Egyház elpusztítására.

17. ábra: Mohamedán megbízólevelek bemutatása,
avagy a francia ateisták végső eszköze

James Gillray 1793. december 26-án kiadott karikatúráján¹⁶⁶ az Oszmán Birodalomból érkezett küldöttséget III. György és felesége rémülettel fogadja.

¹⁶⁴ GEORGE 1942. 34.

¹⁶⁵ BURDETT 2023. 135–136.

¹⁶⁶ GEORGE 1942. 46.

Az oszmán követ egy okiratot kínál a királyi párnak, amelyen a következő olvasható; „Lehetőségek egy új kapcsolat kialakítására a Porta, Nagy-Britannia és Franciaország között.”¹⁶⁷ Fox és Sheridan felemeli az oszmán követ köpenyét, piros sapkájukat pedig félhold díszíti, mögöttük Priestley található, aki épp meghajol. Az egyik oszmán lándzsáján a félholdon kívül egy „*Éljen soká a köztársaság*”¹⁶⁸ feliratú francia zászló is látható. A művész Pittet egy meztelen törpeként ábrázolta, akit hozzáláncoltak a brit királyi koronához.¹⁶⁹ Gillray a vallás elhagyásának (franciák ateizmusa) következményeként mutatja be XVI. Lajos francia király kivégzését („*Éljen soká a köztársaság*” feliratú francia zászló) az általam vizsgált nyomaton is. III. György ijedt arca is arra a félelemre utal, hogy hasonlóképpen végezheti, mint a francia király. Priestley mint disszenter vezető jelenik meg a nyomaton, viszont Gillray a franciák ateizmusát emeli ki. Ebből kifolyólag az egész keresztény vallás elvetésére utal az alkotó, nem kizárólag az Anglikán Egyház elpusztítására.

4.5. 1794

18. ábra: Békeajánlat a szabadság és egyenlőség génuszának

¹⁶⁷ GEORGE 1942. 46.

¹⁶⁸ „Viva le Republique”

¹⁶⁹ GEORGE 1942. 46.

Isaac Cruikshank az 1794. február 10-én megjelent¹⁷⁰ karikatúráján szereplő whig ellenzékieket egy jakobinus csoportként ábrázolja.¹⁷¹ Charles Stanhope¹⁷² a Bibliát, egy püspöksüveget és a brit koronát ajánlja fel a nőalakos szörnyetegnek.¹⁷³ Utóbbi, amely a Francia Köztársaságot szimbolizálja, fején található kígyók lánggyűrűket köpnek, amelyeken a következők olvashatók: „Erőszak, Gyilkosság, Éhínség, Ateizmus.”¹⁷⁴ A nő jobb lába egy koponyán nyugszik, illetve előtte az Igazságosság allegóriája található lefejezve, összetört karddal.¹⁷⁵

A kígyók az eretnekséget jelképezik, emellett, sok más bajjal együtt, megjelenik az ateizmus is. Stanhope a szörnyetegnek ajánlja fel a koronát, a jogart, a Bibliát és a püspöksüveget. Ezzel a cselekedetével feláldozza III. Györgyöt, illetve az Anglikán Egyházat is a köztársaság és ateizmus szörnyetegének. Nem véletlenül van együtt ábrázolva a köztársaság és az ateizmus, ugyanis a hitetlen emberek számára – mivel elvetik az isteni jogalapot – nem preferált a monarchikus államforma sem. A franciák ateizmusa ez esetben is az egész kereszténységhez való ellenséges hozzáállásra utal. Látszólag a brit ellenzék tagjai csak az Anglikán Egyházat áldozzák fel a Franciaországot szimbolizáló szörnyetegnek. Viszont, a brit ellenzék – akik a kereszténységellenes jakobinus csoporttal vannak párhuzamba állítva – szolgáskorba adják magukat a franciáknak, és teljesen uralmuk alá helyezik magukat. Mivel a francia elvek fognak ezek után rajtuk uralkodni, így számukra a kereszténység összes felekezete elvetendővé válik. A szörnyeteg jobb lába alatt található koponya akár XVI. Lajos fejének maradványa is lehet.

Diana Donald a „*Hollands gin*” feliratú hordókkal Hollandia Franciaország által történt okkupálására asszociált.¹⁷⁶ Kétségtelen, hogy Donald megállapítása helytálló, azonban én felvetnék egy másik lehetőséget a gines hordók értelmezésének tekintetében. Figyelmet érdemel az ábrázolás kapcsán

¹⁷⁰ GEORGE 1942. 75.

¹⁷¹ ATHERTON 1978. 57.

¹⁷² Charles Stanhope köztársaságpárti nézeteket vallott és igen szimpatizált a francia forradalommal. Innen kapta a „Polgár Stanhope” elnevezést. SENCE 1999. 190.

¹⁷³ GEORGE 1942. 76.

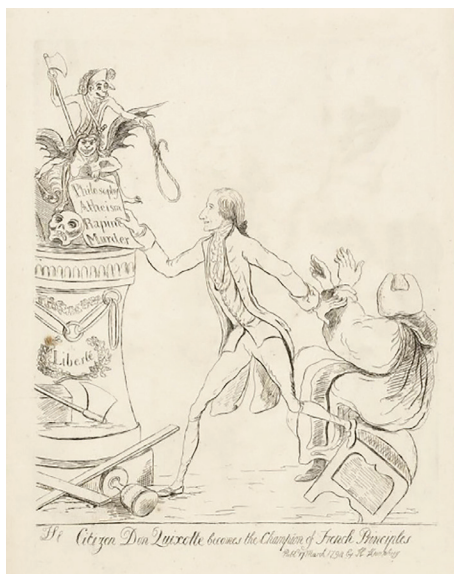
¹⁷⁴ GEORGE 1942. 76.

¹⁷⁵ GEORGE 1942. 76.

¹⁷⁶ DONALD 1996. 169.

a gin Nagy-Britanniában betöltött korabeli szerepe. Az alkoholtartalmú ital – árából kifolyólag – igen nagy népszerűségnek örvendett az alsó néprétegek körében. Csakhogy ez igen negatív hatásokkal járt, ugyanis a 18. században társadalmi problémák – gyermekek elhanyagolása, erőszak – okozójaként tekintettek a túlzott fogyasztására.¹⁷⁷ Mivel a Francia Köztársaság női szörnyetege a gines hordón trónol, ezáltal utalhatott akár arra is a művész, hogy az új uralkodó nem Istentől kapja a hatalmát, hanem a néptől. Cruikshank az alsó néprétegeket mindenképp negatív kontextusban ábrázolta, mivel – mint említettem – a gin túlzott fogyasztása társadalmi problémákat szült.¹⁷⁸

19. ábra: A polgár Don Quijote a francia alapelvek bajnokává lesz

Utolsó képi forrásként James Sayers 1794. március 17-én publikált karikatúráját elemzem.¹⁷⁹

¹⁷⁷ HITCHCOCK – MCCLURE 2020. 198.

¹⁷⁸ A karikatúrából úgy tűnhet, hogy Cruikshank magánemberként megvetette az alkoholt, valójában viszont ennek éppen az ellenkezője igaz. Életének vége felé egyre romlott az állapota a túlzott alkoholfogyasztás okán. 1811. áprilisában történt halála is egy ivőverseny után történt. BRYANT 2011. 46.; BRYANT – HENEAGE 1994. 51–52.

¹⁷⁹ GEORGE 1942. 83.

Az ábrázolt személy Stanhope, aki bal keze és lába segítségével feldönt egy széken ülő püspököt, miközben egy „filozófia, ateizmus, rablás, gyilkosság” feliratú papírt helyez egy oltárra. Az oltár oldalán vérpad és egy fejsze rajzolódik ki, amelyek fölött a „Liberté” felirat olvasható. A földön egy kehely és egy kereszt látható. Az oltáron majomfejű, katonának öltözött francia áll, aki egyik lábát egy koponyára helyezi, míg bal kezében fejszét tart.¹⁸⁰

Foxot gyakran ábrázolták majomként a nyomatokon,¹⁸¹ ezért nem zárnam ki annak lehetőségét, hogy valójában ő jelenik meg itt majomfejű szörnyként. Ettől függetlenül számunkra fontosabb a fejsze motívuma. Több karikatúrában is – ahogy a 14. ábránál említettem – a király kivégzésének egyik jelképe, ebből kifolyólag valószínűsíthető, hogy Sayers esetében is ezt szimbolizálja. Az oltáron található koponya pedig jelképezheti valamelyik uralkodót, nagy eséllyel XVI. Lajost, azonban III. Györgyre is utalhatott. Az oltárra helyezett ateizmus és filozófia, illetve a király meggyilkolásának jelképe szorosan összekapcsolódik. Hasonlóképpen az előző (18. ábra) képhez, az Anglikán Egyházra történő utalások révén (kehely, püspök) úgy is tűnhetne, mintha Stanhope csak az anglikanizmus ellen harcolna. Ettől függetlenül, Stanhope a „francia elvek bajnoka”, és mivel a brit karikaturisták és a megbízóik előre látták, hogy Franciaországban előbb-utóbb a vallástalanság – Sayers szerint az ateizmus – fog uralkodóvá válni, így nem csak az Anglikán Egyház, hanem a teljes keresztény világkép ellen harcol. Ennek okán, Stanhope számára az isteni jogalap is abszurd, ezáltal támogatja III. György kivégzését, és helyesli az egykori francia király meggyilkolását.

5. Konklúzió

Eredeti hipotézisem – hogy minden olyan karikatúrán, ahol megjelenik az Anglikán Egyház elpusztítása, ott automatikusan, a vallásfelekezet elvetésének mellékhatásaként, reprezentálták valamely korabeli uralkodó kivégzését – csak részben állja meg a helyét. Kétségtelen, hogy az általam vizsgált tizenkilenc képi forrás esetében, tizenegy igazolta hipotézisemet. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy két karikatúrán (7. és 15. ábra) csak az uralkodó

¹⁸⁰ GEORGE 1942. 83.

¹⁸¹ HOWE 2019. 3.

meggyilkolását ábrázolták, de nem volt az Anglikán Egyház elvetésére történő utalás. Egyes képeken pedig a köztársaságpártiság, vagy más szóval a monarchiaellenesség vezetett az uralkodó kivégzéséhez és az Anglikán Egyház elpusztításához (5. és 14. ábra). Kulcsfontosságú megállapítás, hogy 1793-as évtől készült karikatúrák többségénél (kivétel a 14. ábra) már az egész keresztény vallás elpusztítására utalnak, nem kizárólag csak az anglikanizmus megsemmisítésére.

Az antiszemitizmus kérdésére is szükséges kitérni röviden. Mindenképp negatív fényben tüntették fel a zsidókat az általam vizsgált nyomatokon (1., 2. és 14. ábra), viszont a 2. ábrán inkább a disszidentekre akartak rossz fényt vetni azzal, hogy még a zsidók számára is támogathatók a nézeteik.

Néhány korabeli teológus módszere – hogy ti. a Szentháromság-tagadókat és deistákat az ateista elnevezéssel illették – számos karikatúrán alkalmazott metódus volt. 1793 előtt három képi forráson közvetlenül is megtörtént az egybemosás (3., 4. és 12. ábra). Ennek ellenére egyes nyomatokon Joseph Priestley-t csak közvetett módon bélyegezték ateistának. Ezekon Priestley nem ateista, viszont, munkássága révén az ateizmus terjedését segíti elő (1., 5. ábra). Fontos fordulóponthoz, hogy az 1793-as évtől már a francia köztársaságpárti deistákat (és a velük szimpatizálókat) bélyegzik ateistának.

A néptömeg (csőcselék) ábrázolására is érdemes kitérni. Három általam vizsgált karikatúrán (5., 7. és 18. ábra) jelent meg a köznép, de ezek közül mindegyiken negatív kontextusban, mint befolyásolható és monarchiaellenes csőcselék. Tehát megállapíthatjuk, hogy a vizsgált karikatúrákon az alsóbb néprétegek tömegét mindenképp pejoratív jelenséggént ábrázolták.

A jelképek terén kettőt emelnék ki, a patkányokat (1. és 3. ábra) és a kígyókat. Előbbiek a betegségek hordozói, amelyek terjesztik a „társadalmi” fertőzéseket. Utóbbiak tekintetében azonban kicsit bonyolultabb a kép, ugyanis lehettek egyszerre a bűn, az okosság és az eretnkség jelképei is. Véleményem szerint az általam vizsgált nyomatokon (2. és 19. ábra) a bűnt és az eretnkséget szimbolizálták.

Hunt szerint „[a] brit történelmi ikonográfia az 1792-es év végétől kezdve egyre jobban visszaszorulóban volt, és helyette a francia alapelvekre, »francia szellemre« és sans-culotte-okra kezdtek el hivatkozni a karikatúrákban.”¹⁸²

182 HUNT 2003. 119.

Kiegészíteném ezt a ténnyel, hogy amikor az 1792. év végén kezdett kikopni a brit történelmi ikonográfia, akkor már nem I. Károly, III. György, vagy esetleg III. Gusztáv svéd király voltak a királygyilkosok áldozatai, hanem XVI. Lajos francia király kivégzését is reprezentálták egyes nyomaton. Viszont, említhetek néhány kivételt (14., 18., 19. ábra) amely karikatúrán még mindig III. György kivégzésének tervére (is) utaltak/utalhattak a karikaturisták. Mint már említettem, 1792-es év végétől már nem az Anglikán Egyház megsemmisítésének hatásait látjuk a képi forrásokon, hanem az egyetemes keresztény vallás megszűnésének következményeit.

Rövidítések

Források

1. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_J-1-7 (Letöltés ideje: 2025.05.08.)
2. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-5916 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
3. ábra: <https://picryl.com/media/sedition-and-atheism-defeated-bm-186808085923-950439> (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
4. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1851-0901-501 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
5. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_Y-10-129 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
6. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6083 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
7. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6086 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
8. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1851-0901-538 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
9. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6183 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
10. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6222 (letöltés ideje: 2024.06.04.)

11. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6238 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
12. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_J-2-7 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
13. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_J-4-50 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
14. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6273 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
15. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6277 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
16. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1851-0901-658 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
17. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6320 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
18. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1868-0808-6336 (Letöltés ideje: 2024.06.04.)
19. ábra: https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_Y-10-2-e (Letöltés ideje: 2024.06.04.)

Rövidítések

ATHERTON 1978	ATHERTON, M. Herbert: The „Mob” in Eighteenth-Century English Caricature. <i>Eighteenth-Century Studies</i> 12. (1978:1) 47–58.
BAKER 2017	BAKER, James: The Business of Satirical Prints in Late-Georgian England. Cham, 2017.
BRYANT – HENEAGE 1994	BRYANT, Mark – HENEAGE, Simon: Dictionary of British Cartoonists and Caricaturists: 1730–1980. Aldershot, 1994.
BURDETT 2023	BURDETT, Sarah: The Arms-Bearing Woman and British Theatre in the Age of Revolution, 1789–1815. Cham, 2023.
CLARK 2000	CLARK, J. C. D.: English Society, 1660–1832: Religion, Ideology and Politics During the Ancien Régime. Cambridge, 2000.
CUNO 1989	CUNO, James: French caricature and the French Revolution, 1789–1799. Los Angeles, 1989.
DONALD 1996	DONALD, Diana: The Age of Caricature: Satirical Prints in the Reign of George III. New Haven, 1996.

- EARL 1938 EARL, Wilbur Morse: A mi unitárius örökségünk. Budapest, 1938.
- FITZPATRICK 1990 FITZPATRICK, Martin: Priestley Caricatured. In: A Motion Toward Perfection: The Achievement of Joseph Priestley. Ed. Truman, A. – Schawartz, J. – McEvoy, G. Boston, 1990. 161–219.
- FRAME 2015 FRAME, Paul: Liberty's Apostle – Richard Price, His Life and Times. Cardiff, 2015.
- FURET 1996 FURET, Francois: A francia forradalom története, 1770–1815. Budapest, 1996.
- GAPP 2005 GAPP, Marjore: Priestley's Nose. In: Joseph Priestley Radical Thinker. Ed. Rosner, L. – Bowden, M. Philadelphia, 2005. 13–26.
- GEORGE 1938 GEORGE, Dorothy M.: Catalogue of prints and drawings in the British Museum: Division I. Political and personal satires 6. London, 1938.
- GEORGE 1942 GEORGE, Dorothy M.: Catalogue of prints and drawings in the British Museum: Division I. Political and personal satires 7. London, 1942.
- GIBBS 1967 GIBBS, William Friedrick: Joseph Priestley: Revolutions of the Eighteenth Century. Garden City, 1967,
- GLYNATSI 2018 GLYNATSI, Katherine: James Gillray: His views on the French Revolution and his contribution to the „Anti-Jacobin” newspaper. Athens, 2018.
- GROGAN 2011 GROGAN, Claire (ed): Rights of Men. Peterborough, 2011.
- HAHNER 2021 HAHNER Péter: A régi rend alkonya: Egyetemes történet 1648–1815. Pécs, 2021.
- HAYES 1972 HAYES, John T: Rowlandson; watercolours and drawings. London, 1972.
- HAYWOOD 2013 HAYWOOD, Ian: Romanticism and Caricature. Cambridge, 2013.
- HAYWOOD 2009 HAYWOOD, Ian: The Spectropolitics of Romantic Infidelism: Cruikshank, Paine, and The Age of Reason. In: Romanticism and Victorianism on the Net 54. (2009:5) <https://www.erudit.org/fr/revues/ravon/2009-n54-ravon3401/038758ar/> (Letöltés ideje: 2024.06.05.)
- HILL 1965 HILL, Draper: Mr. Gillray, the caricaturist, a biography. London, 1965.
- HITCHOCK 2020 HITCHOCK, David – McClure, Julia: The Routledge History of Poverty, C.1450–1800. London, 2020.

- HOWE 2019   HOWE, N. G.: *Statesmen of Caricature: The Great Rivalry of Fox and Pitt the Younger in the Age of the Political Cartoon*. London, 2019.
- HUNT 2003   HUNT, L. Tamara: *Defining John Bull: Political Caricature and National Identity in Late Georgian England*. Aldershot, 2003.
- JOHNSTON 2013   JOHNSTON, R. Kenneth: *Unusual Suspects: Pitt's Reign of Alarm and the Lost Generation of the 1790s*. Oxford, 2013.
- KIRÁLY 1979   KIRÁLY István (főszerk): *Világirodalmi Lexikon*. 6. Budapest, 1979.
- KARHAPÄÄ 2016   KARHAPÄÄ, Henna Veera: *Graphic satire and the rise and fall of the First British Empire: political prints from the Seven Years' War to the Treaty of Paris, c. 1756–1783*. [PhD dissertation] Glasglow, 2016.
- KELLY 2012   KELLY, Linda: *Richard Brinsley Sheridan: A Life*. London, 2012.
- KONTLER 1997   KONTLER László: *Az állam rejtelmek: Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei*. Budapest, 1997.
- LAHIKAINEN 2022   LAHIKAINEN, Amanda: *Money and Materiality in the Golden Age of Graphic Satire*. Delaware, 2022.
- LEITH 1988   LEITH, A. James: *The terror: Adding the Cultural Dimension*. In: *Symbols, Myths and Images of the French Revolution*. Eds. Germani, I. – Swales, R. J.W. Regina, 1988. 3–16.
- LOCK 2013   LOCK, F.P.: *Burke's Reflections on the Revolution in France*. London, 2013.
- MEZEY – SZENTE
2003   MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, 2003.
- MOORE 1825   MOORE, Thomas: *Memoirs of the life of the Right Honorable Richard Brinsley Sheridan*. London, 1825.
- MOORES 2011   MOORES, John Richard: *Representations of France and the French in English Satirical Prints, c. 1740–1832*. [PhD dissertation] York, 2011.
- MORGAN 2008   MORGAN, David: *The Crown and the Crowd: Sublimations of Monarchy in Georgian Satirical Prints*. *European Comic Art* 1. (2008:1) 63–87.
- MUNCK 2019   MUNCK, Thomas: *Conflict and Enlightenment. Print and Political Culture in Europe, 1635–1795*. Glasglow, 2019.
- PAINE 1795   PAINE, Thomas: *Age of Reason*. London, 1795.
- PAULSON 1983   PAULSON, Ronald: *Representations of revolution, 1789–1820*. New Heaven, 1983.

- PAULSON 1989 PAULSON, Ronald: *The Severed Head: The Impact of French Revolutionary Caricatures on England*. In: *French caricature and the French Revolution, 1789–1799*. Ed. Cuno, J. Los Angeles, 1989. 55–66.
- PHILP 2014 PHILP, Mark: *Reforming Ideas in Britain: Politics and Language in the Shadow of the French Revolution, 1789–1815*. Cambridge, 2014.
- POOLE 2000 POOLE, Steven: *The Politics of Regicide in England, 1760–1850: Troublesome Subjects*. Manchester, 2000.
- REEVES 2020 REEVES, Bryant James: *Godles Fictions in the Eighteenth Century*. Cambridge, 2020.
- ROBINSON 1996 ROBINSON, Nicholas: *Edmund Burke: A Life in Caricature*. New Heaven, 1996.
- RUDERMAN 2018 RUDERMAN, David: *Jewish Enlightenment in an English Key: Anglo-Jewry's Construction of Modern Jewish Thought*. Princeton, 2018.
- SASHALMI 2021 SASHALMI Endre: *Az emberi testtől az óraműig. Második kiadás*. Pécs, 2021.
- SEED 2008 SEED, John: *Dissenting histories: religious division and the politics of memory in eighteenth-century England*. Edinburgh, 2008.
- SHEPS 2002 SHEPS, Arthur: *Sedition, Vice, and Atheism: The Limits of Toleration and the Orthodox Attack on Rational Religion in Late Eighteenth-Century England*. In: *Orthodoxy and Heresy in eighteenth-century society*. Ed. Rogers, P. – Helwit, R. Lewisburg, 2002. 51–68.
- SPEARS 1873 SPEARS, Robert: *Memoirs of the late Reverend Theophilus Lindsey*. London, 1873.
- SPENCE 1999 SPENCE, Keith: *The Companion Guide to Kent and Sussex*. London, 1999.
- TAYLOR 2018 TAYLOR, David Francis: *The Politics of Parody: A Literary History of Caricature, 1760–1830*. New Heaven, 2018.
- TAYLOR 2017 TAYLOR, David Francis: *The practice of caricature in 18th-century Britain*. *Literature Compass* 14. (2017:5) <https://comp-pass.onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect/10.1111/lic3.12383> (Letöltés ideje: 2024.02.02.)
- THOMAS 2007 THOMAS, Sophie: *Romanticism and Visuality: Fragments, History, Spectacle*. New York, 2007.
- TÖRÖK 1992 TÖRÖK Tamás: *Unitáriusok. Vallomások és emlékezések*. Budapest, 1992.

- TULLETT 2019 TULLETT, William: *Smell in Eighteenth-Century England*. Oxford, 2019.
- WACHENHEIM 2017 WACHENHEIM, Pierre: Early Dutch emblems and French visual satire: Transfers of models across the eighteenth century. In: *The Efflorescence of Caricature, 1759–1838*. Ed. Porterfield, T. Abingdon, 2017. 31–47.
- WALKER 2010 WALKER, Peter: *A Free and Protestant People?: The Campaign for the Repeal of the Test and Corporation Acts, 1786–1828*. Oxford, 2010.
- WIGELSWORTH 2019 WIGELSWORTH, R. Jeffrey: *Deism in Enlightenment England*. Manchester, 2019.

Internetes hivatkozások

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG172431> (Letöltés ideje: 2024.06.05.)

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG165694> (Letöltés ideje: 2024.06.05.)

VÖRÖS ZSOLT

A szerb nyomásgyakorlás két eszköze: túszejtés és internálás a megszállt Baranyában (1918–1921)*

Two Typical Methods of the Serbian Pressure:

Hostage-taking and Internments in the Occupied County of Baranya (1918–1921)

In my study, I examine two typical acts of violence in the period of the Serbian occupation of the County of Baranya, after the First World War: hostage-taking and internments in Valjevo. My research is mainly based on ego-documents (e.g. diaries), and administrative documents left behind by the persons subjected to these methods. In addition to these types of sources, the press should also be mentioned as a source of additional information for my research. The study also extends the analysis to Baja, which was necessary because of the contact between the internees during their time in Valjevo, which is reflected in the examined ego-documents. The most important results of the research are that these phenomena were largely used by the occupiers as a means of exerting pressure to control the local population, to suppress resistance and to achieve their long-term political goals, the annexation of the region to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. In addition to this, it is worth highlighting the individuals identified and the fact that the research is set in the context of the situation in Central Europe following the collapse of the Austro-Hungarian Empire in the wake of the First World War and the everyday violence of the period.

Keywords: Serbian occupation, First World War, County of Baranya, hostage-taking, internments, Valjevo

1. Bevezető

Általánosan megfigyelhető, hogy az 1918-as évet egy nagyobb cezúrának, választóvonalnak tekintjük a történelemben, amely a „hosszú 19. század”

---

* A kutatás az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program EKÖP-24-2-I-PTE-32 számú pályázatával az Innovációs és Kulturális Minisztérium, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap, valamint a Pécsi Tudományegyetem anyagi és szakmai finanszírozásával valósult meg.

és az első nagy világegés végét is jelenti. Azonban, hogyha a nemzetközi politikai viszonyok szintjétől mélyebbre tekintünk, akkor azt látjuk, hogy 1918 novembere nem hozott olyan jelentős változást a mindennapok tekintetében. A történeti választóvonalak meghúzása a szemléletmódtól (is) függ. A téma az utóbbi években, évtizedekben keletkezett historiográfiáját áttekintve, a nemzetközi irodalom mellett a hazai is cizellálni kezdte 1918 korszakhatárként történő értelmezésének lehetőségeit.¹ Jelen tanulmány erőszakközpontú tematikájának szemszögéből ez az állítás még inkább igaz, ugyanis a hátszág pont 1918-tól tapasztalhatta meg igazán az erőszaknak a mindennapok részévé válását, ami hatványozottan igaznak tekinthető az úgynevezett közép-európai régióra.

A fegyverszüneti szerződések megkötései nem jelentettek azonnali békét a régió népei számára, sőt, paradox módon azt láthatjuk, hogy éppen az ellenkezője történt. A második világháborúval ellentétben az első világháború jellegéből fakadóan a magyar hátszág nem lett részese közvetlenül a harcoknak és az ezzel járó erőszaknak, így 1918 őszén a frontokról hazatérő katonák randalírozásai, valamint az ezzel párhuzamosan zajló forradalmak során találkoztak először közvetlen erőszakkal az itt élők. A helyzetet tovább rontotta az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia „romjaiért” egymás ellen küzdő államok vagy csoportosulások krónikus harca.² Ezek a csoportok jellemzően etnikai, ideológiai alapokon alakultak ki, de nem volt ritka akár szimplán egy közös cél érdekében történő szerveződés sem. Az összeomló állami hatalom helyét ezek a csoportok, más államok (akár mint utódállamok), valamint sok esetben – főleg az első világháború vesztes államainál – úgynevezett kérészállamok vették át, melyek nagyon rövid ideig fennálló, nemzetközileg el nem ismert politikai formációk voltak.³ E hatalmi vákuum betöltéséért vívott harcok hatására a régió – John Paul Newman szóhasználatával élve – egy úgynevezett

¹ A korszakhatár meghúzása szemléletmódonként eltérő. A jelen esetben vizsgálni kívánt erőszakközpontú áttekintés mellett számos más módon elvégezhető, például az Európán kívüli világ szemszögéből. Erről, illetve a nemzetközi irodalom rövid összegzéséről részletesen l. TOMKA 2023a.

² Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának egy újszerű megközelítését l. BENEŠ 2020.

³ ABLONCZY 2022. 19–22.

„erőszakzónává” vált, amely viszonyainak rendezése még a hivatalos békeszerződések aláírásánál is tovább nyúlt.⁴

E témakör feldolgozása és kutatása – európai szinten is – az utóbbi években, évtizedben futott fel. A nemzetközi kutatás egyik legkiemelkedőbb műhelyének tekinthető a(z) University College Dublin keretein belül működő Centre of War Studies,⁵ mely leginkább Robert Gerwarth-t és a körülötte csoportosuló kutatókat jelenti.⁶ Magyarországon is foglalkozik a témával a történettudomány, sőt az elmúlt évek tendenciáit figyelembe véve igény is van erre, képviselői közül Gyáni Gábort és Tomka Bélát, valamint az utóbbi évek folyamán létrejött Erőszakkutató Intézetet emelném ki.

Tanulmányom célja, hogy az előbb említett folyamatokat és azoknak a hátterét felvázolja, és bemutasson egy közép-európai erőszakzónában elhelyezkedő speciálisabb helyzetű területet: az 1918 és 1921 között szerb megszállás alatt álló Baranya vármegye térségét. A kutatás a Baranyában jellemző két erőszakalkalmazási módszert járja körbe: a megszállók által elkövetett túszejtéseket, valamint a Valjevóba történő internálásokat.

1.1. A kutatás előzményei és főbb forrásai

Pécs és Baranya vármegye szerb megszállásának történeti kutatása napjainkra jelentős irodalommal rendelkezik.⁷ A téma egyre inkább előre haladó tudományos feldolgozottsága ellenére, még mindig tartogat olyan epizódokat, jelenségeket és aspektusokat, amiknek részletes feltárására még nem történt meg. E tanulmány is ilyen jelenségek vizsgálatára törekszik. A megszállók

---

⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása egy új erőszakzónát hozott létre. Az általános bizonytalanság, a határok hivatalos rendezetlensége, valamint a Monarchia területén létrejött új államalakulatok és egyéb politikai formációk törekvései következtében a helyzet csak az 1920-as évek elejére stabilizálódott a térségben. A határvonalak kérdésében döntőnek számító trianoni békeszerződés sem „tett pontot” minden kérdés végére, gondoljunk csak a nyugat-magyarországi vagy a jelen tanulmány által vizsgálni kívánt baranyai térségre. Az erőszakzónáról részletesen I. NEWMAN 2018. 183., 186–190.

⁵ Magyarul: Dublini Egyetem, Háborús Tanulmányok Központja.

⁶ Robert Gerwarth mellett a teljesség igénye nélkül csak néhány jeles kutató: Edward Burke, Guoqi Xu, John Horne, John Paul Newman, Mark Jones, Siniša Malešević.

⁷ A témáról az utóbbi években keletkezett tanulmány a teljesség igénye nélkül: BODOR 2020; CSIBI 2023; HORNYÁK 2020; VÖRÖS 2024a.

a már említett nyomásgyakorlási eszközök közül a túszejtéseket a szerb impérium kiépülésével párhuzamosan, 1918 decemberétől kezdve alkalmazták. Ezekkel a módszerekkel Baranya vármegyének az újonnan létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz történő elcsatolását kívánták elérni, valamint ennek elérése érdekében nyomást gyakorolni a helyi erők mellett a magyar országos hatóságokra is. A két vizsgálándó jelenség abból az értelmezési szempontból is fontos, hogy a megszállók a céljaik elérése érdekében az erőszak milyen formáit alkalmazták, ezzel jelentősen „meghosszabbítva” a háborús hangulatot Baranyában.

A téma már előzetes – szintén szerb megszállással foglalkozó – kutatásaim során felkeltette az érdeklődésemet. Visy László pécsi főispán⁸ naplójának megszállás alatt keletkezett kötetének⁹ feldolgozása közben rajzolódott ki a két vizsgálni kívánt jelenség. Ebben Visy beszámol a megszállás alatti túszejtésekről, valamint ő és három társának a nyugat-szerbiai Valjevóba történő internálásáról. Visy László naplója így a kutatás egyik fő forrásának tekinthető. A valjevói internálások kutatása közben került a kezembe Ete János kölkedi körjegyző¹⁰ kéziratban fennmaradt visszaemlékezése.¹¹ Ebben Ete szintén beszámol a valjevói internálásról, valamint a megszállók viselkedésére és céljaira is remekül rámutat. Etének a visszaemlékezése mellett jelentős levéltári hagyatéka is fennmaradt, mely szintén remekül használható a kutatás számára. Ez a forrásbázis a kutatás kiindulópontja, mely iratanyag a munkafolyamat előrehaladásával folyamatosan bővült. A következő fejezetben ez a jelentősen kibővült forrásbázis kerül áttekintésre.

1.2. A forrásadottságok

1.2.1. *Ego-dokumentumok*

Ahogy már az előző fejezetből is kiderült, a kutatás kiinduló forrásai ego-dokumentumok. Ezek történeti forrásként történő alkalmazására már a 19.

⁸ Életrajzi áttekintését l. Vörös 2024a. 204.

⁹ MNL BaVL XIV. 60. 1–3. d. A napló dolgozatban felhasznált kötetét Visy nem látta el oldalszámokkal, így a levéltári iktatójelzettel és a bejegyzések dátumával hivatkozom rá.

¹⁰ Életrajzi áttekintését l. Vörös 2024b.

¹¹ KDM HT 83–67. 022. A visszaemlékezést bevezető tanulmánnyal közli: Vörös 2024b.

században is voltak példák,¹² a történettudomány azonban csak a 20. század második felétől ismerte fel valódi forrásértéküket, az 1970-es években Fritz Redlich osztrák-amerikai gazdaságtörténész még *terra incognita*ként hivatkozott a történeti források ezen típusára.¹³ Azzal, hogy az ego-dokumentumokat bevonták a történeti kutatásokba lehetőség nyílt új perspektívák és szempontok vizsgálatára, mint például a korszak mentalitásának és az adott személy vagy személyek tapasztalatainak feltárására, a mindennapi ember megismerésének lehetőségére.¹⁴ Ilyen forrásoknak tekinthetők a naplók, memoárok/visszaemlékezések, levelezések, tehát személyes, szubjektív dokumentumok.

Ezen típusok elkülönítésére forrástani szempontból is szükség van, hiszen amíg a napló a benne megörökített eseményekkel egyidőben, addig a visszaemlékezés akár évekkel, évtizedekkel később keletkezett a benne foglaltakhoz képest. Itt számolni kell az emberi emlékezőképesség korlátaival, valamint az események leírásának esetleges utólagos súlyozásával, vagy szelektálásával a szerző részéről, melyek kontrollforrások bevonásával ellenőrizhetők.¹⁵ Bonyos szempontból ezek a dokumentumok a történettudomány és az irodalom határán állnak, hiszen a szerző a befejezett múltat írja le, melynek ő maga a „főhőse”.¹⁶ Az első világháború idején, illetve az azt követő években jelentősen megnőtt az ego-dokumentumok száma, ami a háború okozta új körülményekkel, valamint azok társadalmi szinten is „közös” élménnyé válásával magyarázhatók.¹⁷ Az ilyen szubjektív források rendkívül fontosak az első világháború vagy akár az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának vizsgálata szempontjából.¹⁸ Ezen források jelentőségére akár még a szerző életében is felfigyelhettek.¹⁹ Segítségükkel feltárhatóvá válnak a megszállás alatti túszejtések,

¹² DOMINKOVITS 2017. 250.

¹³ Idézi: GYÁNI 2019. 69.

¹⁴ GYÁNI 2019. 69.

¹⁵ KATONA 2017. 104.

¹⁶ SZÓTS 2020. 79.

¹⁷ KATONA 2017. 102.

¹⁸ SZÓTS 2020. 80.

¹⁹ Erre nagyon jó példa a Pécsi Napló címlapján, 1935. november 26-án megjelent Visy László nekrológ. Visy halála alkalmából a sajtó megemlékezett a volt főispán életéről. Ebben a cikkben felhívják a figyelmet a naplójára is: „A szerb megszállás [és az első világháború – V. Zs.] minden mozzanatáról naplószerű feljegyzéseket készített, melyek egykor történeti hűségű dokumentumok lehetnek a megszállás történetének megírója számára.” L. Pécsi Napló 1935. november 26. 1.

valamint a valjevói internálások az elszenvedők szemszögéből. Ahhoz, hogy minél teljesebb képet kapjunk ezekről a jelenségekről, elengedhetetlen az ego-dokumentumok mellett más forrástípusok alkalmazása is.

1.2.2. Korabeli nyomtatott források

A kutatás több olyan forrást is használ, amelyek már a múltban publikálásra kerültek. A Pécs-baranyai térség szerencsés helyzetben van helytörténeti dimenzióban értelmezhető forrásadottságok szempontjából, ugyanis a Horthy-korszakban több jelentős évkönyvjellegű történeti összefoglaló is született. Ezeknek a munkáknak a lokális tér történetének összegyűjtésén, valamint az olvasóközönség számára történő közreadásán túl politikai-emlékezetpolitikai céljai is voltak. Az első világháború végének tizedik évfordulóján jelent meg a *Dunántúl* kiadásában a *Pécs-Baranya 1918–1928* című kötet, mely naplószerűen összefoglalja mi is történt a címben megjelölt időszakban Baranya vármegyében, nagy hangsúlyt fektetve a szerb megszállás eseményeire, illetve a vele szembe állított Horthy-rendszerre. A kötet leginkább a Dunántúl újságíróira és szerkesztőire támaszkodik, gyakran már-már propagandisztikus megfogalmazásokkal, illetve a pécsi közélet jeles személyiségeit is felsorakoztatja.²⁰

Hasonló szerkesztési elvek mentén készült el *A felszabadulás aranykönyve 1921–1931* című összefoglaló is, mely a szerb megszállás alól való felszabadulás tizedik évfordulójára készült.²¹ Ez a könyv – részben a helyi viszonyokon is túlmutatóan – emlékezetpolitikai szempontból kiemelkedő, kivitelezésének minőségéről árulkodik Soós Károly volt honvédelmi miniszter, az 1921-ben Pécsre bevonult magyar csapatok vezetőjének köszöntője található a mű elején. A kötetben tematikusan, a megszállással kapcsolatos írásokkal találkozunk, a végén egy életrajz-gyűjteménnyel azokról a személyekről, akik a megszállás idején a térség jeles polgárainak számítottak.²²

²⁰ PÉCS–BARANYA 1928.

²¹ Itt külön megemlíteném, hogy a *Felszabadulás aranykönyve 1921–1931* című kötetet a pécsi Szent Erzsébet Leánygimnázium könyvtárából 1944–1945 között leselejtezték, mert fasisztának/antidemokratikusnak/szovjetellenesnek minősítették. MOHR 2022. 256–258.

²² A FELSZABADULÁS... 1931.

Az összefoglaló munkák mellett külön meg kell említeni a kutatás által felhasznált *plakátokat* is, melyek szintén rengeteg adalékkal egészítették ki az információhalmazt és nyújtottak segítséget, kiemelten a nehezen feltárható túszejtésekkel kapcsolatban. A korabeli utcai plakátokat jellemzően múzeumi gyűjteményekben kutattam, legnagyobb arányban a bajai Türr István Múzeumból.

1.2.3. A sajtó felhasználásának célja

A kutatás forrásainak utolsó nagyobb típuscsoportját a sajtóanyagok alkotják. A felhasznált orgánumok között találunk helyi, de országos spektrumú lapokat is. Ezeknek a felhasználására azért volt szükség, mert olyan „adat-szerű” információkat tartalmaznak, melyeket más levéltári vagy múzeumi forrásokból nem lehetett kinyerni.²³ Itt természetesen nem eseménytörténet-formáló tényezőkre kell gondolni, hanem elsősorban olyan időpontokra – mint például egyes internált személyek hazatérésének pontos dátuma – melyek ezek nélkül nem állapíthatók meg. A sajtóanyagok eléréseben, felkutatásában nagy segítséget jelent a digitalizáció, hiszen az online elérhető közgyűjteményi portálokon (Arcanum, Hungaricana stb.) több száz sajtótermék kereshető formában elérhető. Mindezek tudatában tehát jelen tanulmánynak nem célja a hivatkozott sajtóorgánumok elemzése, vagy egy Pécs-baranyai sajtótörténeti szempontú szintézis megalkotása.

1.3. A megszállás előzményei: köztörténeti áttekintés

1.3.1. Padova és Belgrád

1918 őszére az Osztrák–Magyar Monarchia a vesztesek oldalán fejezte be az első világháborút. Az elhúzódó háború, a nemzetiségi feszültségek és a Monarchia kisebbségeinek, valamint anyaországaiknak tett ígéretek folytán a birodalom 1918 októberére felbomlott. Ennek az „oszladozó” birodalomnak a nevében írta alá, 1918. november 3-án Viktor Weber a padovai fegyver-

---

²³ VÖRÖS 2024c. 80–81.

szünetet.²⁴ A szerződés rendelkezett a hadsereg leszereléséről, infrastrukturális kérdésekről, de még a német csapatoknak a Monarchia területéről történő 15 napon belüli kivonásáról is.²⁵ Az fegyverszünetben előírt intézkedéseket Ausztria és Magyarország már külön hajtották végre.²⁶ Mindezek ellenére a fegyverszünet több más – elsősorban Magyarország szempontjából – fontos kérdést nyitva hagyott maga mögött. Jelen kutatás szempontjából a legfontosabb az ország déli határvonalainak a rendezetlensége, illetve a tény, hogy határ másik oldalán a balkáni Antant-erők (szerb és francia csapatok) ugrásra készen állva várták a következő parancsot. Így a kormány egyik legfontosabb feladata egy újabb fegyverszüneti megállapodás megkötése volt.²⁷

A kialakult helyzet komoly erőpróba elé állította a frissen megalakult Károlyi-kormányt, amely határozatot hozott a balkáni erőkkel való újabb fegyverszüneti tárgyalások megkezdéséről. A Belgrádba érkező magyar delegációt Károlyi Mihály miniszterelnök és Jászi Oszkár nemzetiségekért felelős tárcanélküli miniszter vezették.²⁸ A demarkációs vonal kijelölésénél Szerbia ragaszkodott a saját elképzeléseihez, a Barcs–Pécs–Bátaszék–Baja–Maros vonalhoz, melynek elfogadását egy Párizsból érkezett távirat elhallgatásával el tudták érni.²⁹ A fegyverszüneti szerződést végül a magyar fél részéről Linder Béla tárcanélküli miniszter írta alá Belgrádban 1918. november 13-án.³⁰ Ez belgrádi katonai konvenció néven vonult be a történeti köztudatba. A 18 pontból álló dokumentum szintén kimondta a magyar haderő leszerelését, az országnak az újonnan kijelölt demarkációs vonaltól délre eső részének a kiürítését, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy kikötötte, hogy a kiürítendő terület közigazgatásának magyar kézben kell maradnia. Ez

²⁴ ORMOS 2020. 15.

²⁵ ORMOS – MAJOROS 2003. 248.

²⁶ HORNYÁK 2004. 12.

²⁷ A. SAJTI 2023. 49–50.

²⁸ HORNYÁK 2004. 15.

²⁹ Még Franchet d'Esperey tábornok távollétében érkezett egy távirat Párizsból, melyben azt kérték, hogy ezt a fegyverszünetet is a padovai feltételekkel kössék meg. A szerb vezérkar azonban ezt csak a fegyverszünet aláírása után tudatta a tábornokkal. L. HORNYÁK 2004. 16.

³⁰ Linder Béla a Károlyi-kormány „hírhedt” hadügyminisztere volt, azonban 1918. november 9-én felmentették pozíciójából és tárcanélküli miniszteri kinevezést kapott. Így már ebben a minőségében írta alá a belgrádi konvenciót. L. CSERE 2023. 156.

a későbbiekben sarkalatos kérdéssé vált. A szerb erők már a konvenció aláírásának napján elindultak a demarkációs vonal irányába, megszállva Zombort és Szabadkát.³¹ Még november 13-án megérkeztek az első megszállók Bajára is,³² a teljes létszám 14-éig vonult be. 1918. november 15-éig bevonultak Pécsre és Mohácsra.³³

1.3.2. *Impériumváltás Baranyában*

Impériumváltásként a történeti szakirodalom az első világháborút követő hatalomváltásokat nevezi a volt Osztrák–Magyar Monarchia, kiváltképp a Magyar Királyság területén.³⁴ Ezek közül voltak véglegesek, mint például a csehszlovák, vagy román impériumváltások és ideiglenesek, mint a tanulmány tárgyát képző baranyai szerb törekvések. A folyamat kezdeteként több eseményt is megállapíthatunk, jellemzően vagy az 1918 ősze folyamán megalakuló Nemzeti Tanácsokat, vagy maguknak az idegen egységeknek a megérkezését tekintik, de akár a közigazgatás hivatalnokainak leváltásának pillanata is lehet.³⁵ A baranyai események forgatókönyve is illeszkedik a korabeli tendenciákba;³⁶ hasonló fordulatokat láthatunk ebben az időszakban a felvidéki csehszlovák, és a keleti román megszállások alatt.³⁷

A Károlyi Mihály vezette új magyar kormányzat már a fegyverszüneti egyezmények aláírása előtt megpróbálta kiépíteni hatalmi bázisát Baranya vármegyében. 1918. október 31. és november 1. folyamán alakult meg a Nemzeti Tanács Pécsen, amely csatlakozott az országos szervezethez,³⁸ ezzel

³¹ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. nov. 14.)

³² KNÉZY [1940.] 2009. 40–46.; TIM TD 2424.98. 6.

³³ NAGY – LŐRINCZ 2018. 45.

³⁴ FŐCZE 2023. 82.

³⁵ FŐCZE 2023. 82.

³⁶ Az impériumváltással kapcsolatban felállított általános „forgatókönyvhöz” képest, az egyes területeken néhány epizód eltérő lehet, hiszen fontosak a lokális tényezők is a folyamat lezajlásában. Az általános menetét l. FŐCZE 2023. 82–83.

³⁷ Az analógiákat és a felvidéki, valamint kelet-magyarországi párhuzamokat l. SZEGHY-GAYER 2016. 55–59.; PERCZEL 2024. 27–44.

³⁸ A pécsi Nemzeti Tanács a Függetlenségi- és 48-as Párt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, valamint a Polgári Radikális Párt helyi politikusaiból alakult meg. 1918. november 1-jén tartott népgyűlésükön közfelkiáltással választották a Tanács elnökévé dr. Doktor Sándort, titkárává dr. Hajdu Gyulát. L. SZLANYINKA – VONYÓ 2022. 469.

párhuzamosan Baranya-szerte alakultak meg a Nemzeti Tanácsok.³⁹ A szerb csapatok 1918. november 13-án megkezdett bevonulása után a Nemzeti Tanácsok a gyakorlatban már nem sok mindent tudtak tenni a tiltakozáson kívül, bár a köztisztviselők még a helyükön maradtak, sőt a Károlyi-kormány frissen kinevezett képviselői is elfoglalhatták hivatalaikat.⁴⁰ A belgrádi katonai konvenció értelmében a közigazgatás magyar kézen maradt, de a szerbek hamar elkezdték az élet lehető legtöbb területét az ellenőrzésük alá vonni. 1918. november 22-én még a magyar kormányzat nevezte ki Oberhammer Antalt Pécs, dr. Kerese Györgyöt Baranya vármegye kormánybiztosának.⁴¹ Ezzel párhuzamosan a megszállók feloszlatták a Nemzetőrséget, korlátozták a vasúti forgalmat, rekviráltak és a hadseregre támaszkodva korlátozni kezdték a magyar közigazgatás működését. A közigazgatás gyakorlati átvétele előtti egyik utolsó lépés a cenzúra bevezetése volt, ami nem csak a sajtó, hanem a postaforgalom korlátozását is jelentette,⁴² továbbá minden rendezvényt előre be kellett jelenteni.⁴³

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a megszállók célja Baranyának az újonnan formálódó délszláv államhoz csatolása. Ennek érdekében leépítették a magyar közigazgatást, mely folyamatnak két sarokpontját emelném ki az alábbiakban. Az első nagyobb fordulópontnak az impériumváltás menetében 1918. november 25. tekinthető. Ekkor az újvidéki szerb nemzetgyűlés kimondta Baranya, Bácska és a Bánát elszakadását Magyarországtól és csatlakozását a Szerb Királysághoz.⁴⁴ Valamint – részben ennek a folyamatnak a levezetése és ellenőrzése érdekében –, létrehozták a *Narodna Uprava* nevű hivatali szervet.⁴⁵ Ezekkel a lépésekkel a helyi lakosság ellenállását

³⁹ GYÁNTI É. N. 1.

⁴⁰ GYÁNTI É. N. 1–2.

⁴¹ PÉCS–BARANYA 1918–1928. 36.

⁴² BODOR 2020. 34–35.

⁴³ GYÁNTI É. N. 2.

⁴⁴ Ezen a gyűlésen Baranya vármegyét senki nem képviselte. A területek de jure csak a Szerb Királysághoz tudtak csatlakozni, hiszen a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csak 1918. december 1-jén alakult meg.

⁴⁵ „*Nemzeti Igazgatóság*”. Ez a szerv tekinthető az újvidéki nemzetgyűlés végrehajtójának és részben az elszakított területekért felelős hivatalnak. A *Narodna Uprava* „quazi-kormányként” működött, és 11 ügyosztályt foglalt magába: Politikai, Belügyi, Igazságügyi, Egyház- és Iskolügyi, Pénzügyi, Közlekedési, Gazdaságügyi, Élelmezési- és Ellátásügyi, Szociálisügyi, Népegészségügyi, Nemzeti védelemügyi. A források többször is „minisz-

váltották ki, valamint az ekkor még magyar kézben lévő közigazgatás hátráltatni kezdte a *Narodna Uprava* intézkedéseinek a végrehajtását.⁴⁶ A második nagyobb fordulópont pedig Vladislav Pandurović⁴⁷ kormánybiztos-főispánná történő kinevezése 1919. január 17-én, gyakorlati beiktatására 1919. január 27-én került sor. Pandurović nevéhez fűződik az impériumváltás gyakorlati részének levezénylése és a hivatali gárda lecserélése. Kijelentette, hogy a *Narodna Uprava* határozatainak végrehajtása érdekében kész akár erőszakot is alkalmazni.⁴⁸

Összességében elmondható, hogy a megszálló szerb csapatok már 1918 novemberétől kezdődően fokozatosan átvették a közigazgatás ellenőrzését, amivel hosszútávú céljukat, vagyis Baranya vármegyének az új délszláv királysághoz történő elcsatolását kívánták elérni. A magyar közigazgatás nem teljesítette az utasításokat, valamint a lakosság körében is jelentős ellenállás bontakozott ki, ami miatt elsősorban a közigazgatás és a helyi politikai élet szereplői a megszállók „célkeresztjébe” kerültek. Így már az impériumváltás kezdetével párhuzamosan teret nyertek a jelen kutatás által vizsgált erőszakos cselekmények, a túszejtések és az internálások, melyeket a szerbek nyomásgyakorlás céljából alkalmaztak a térségben.

1.3.3. Kitekintés? Baja viszonyai a korszakban

Az 1918. november 13-án Belgrádban kijelölt demarkációs vonaltól délre eső területek szerb megszállás alá kerültek, melynek jelentős részét képezték olyan területek is, amelyeket később a trianoni békeszerződés Magyar-

---

terekként” hivatkoznak tagjaira. A *Narodna Uprava* 1919 folyamán beolvadt a szerb Belügyminisztériumba, annak „BBB”, vagyis Baranya, Bácska, Bánát ügyosztályaként (Ministarstvo Unutrašnjih Delo, Odeljenje Baranja, Bačka, Banat) működött tovább. L. TIM TD 68.42.1.

⁴⁶ A lakosság tiltakozásának egyik legjelentősebb eseménye, az 1918. december 2-án a pécsi Nemzeti Casinóban tartott gyűlés, melyen a megjelentek (leginkább a helyi társadalmi-politikai elit) elfogadtak egy tiltakozó nyilatkozatot, amiben ellenzik Pécs és Baranya vármegye elcsatolását, elsősorban történeti és etnikai elvekre hivatkozva. Ezt részletesen I. a következő fejezetekben.

⁴⁷ Nem véletlenül esett a szerbek választása Pandurović-ra. Jól ismerte a pécsi, baranyai viszonyokat, az első világháborút megelőző időszakban a pécsi hadapródiskola főhadnagy-tanára volt.

⁴⁸ SZÜTS 1991. 24.

országnak ítelt. A kutatás fókuszában álló, a megszállt területeken zajlott túszejtési és valjevói internálási esetek azonban nem csak a baranyai-térségre terjedtek ki. Baja városában is jelentősnek tekinthető túszejtéseket, valamint internálásokat hajtottak végre a megszállók. A forrásanyagok alapján látható továbbá az is, hogy a feltárt baranyai internáltak a Valjevóban töltött időszak alatt kapcsolatban voltak a bajai internáltakkal is, ez a helyzet az internálások vizsgálati spektrumát kiszélesítette a baranyai környezeten túl, Baja irányába is. A bajai jelenségek bevonását a vizsgálatba mindezen túl indokolhatja az a nézőpont is, ami az 1918–1921 közti időszak viszonyai között a térséget gyakran csak „Pécs–Baranya–Baja háromszögeként” említi, hasonló helyzete és problémái miatt.⁴⁹ A baranyai területek esetében megfigyelhető folyamatokhoz hasonlóan zajlottak a bajai események is a szerb megszállás kezdetekor. Azonban a megszállás egészének történetét áttekintve vannak olyan epizódok, melyek egyedinek tekinthetők.

Még a belgrádi katonai konvenció aláírása előtt, a tárgyalási folyamatokkal párhuzamosan értesültek Baján arról, hogy a település Antant megszállás alá kerülhet. 1918. november 11-én Linder Béla miniszter táviratot küldött Bajára a megszálló csapatok fogadásával kapcsolatban.⁵⁰ A hírek hatására Vojnics Ferenc Baja polgármestere megfogalmazásában plakátokon értesítették a lakosságot a közeljövőben esedékes megszállásról, a szerbekkel szembeni magatartásról, valamint ezekkel együtt a Katonai Leszerelő Bizottság felállításáról és a leszerelés módjáról.⁵¹

A szerb csapatok már a belgrádi konvenció aláírásának napján elindultak a demarkációs vonal irányába, sok más bácskai településhez hasonlóan az első alakulatok már 1918. november 13-án megérkeztek Bajára.⁵² Itt érdemes kitérni a megszálló katonák állapotára és felszereltségére is. A háborús kimerültség következtében Szerbia sem rendelkezett már teljesértékű felszereléssel sem humánerőforrással. Knézy Lehel forrásgyűjteményében – akár csak a mohácsi eseményeknél – észrevételek találhatók a szerb

⁴⁹ L. GERGELY – KÖHEGYI 1974.

⁵⁰ KNÉZY [1940.] 2009. 40.

⁵¹ TIM TD 2424.98. 6. A leszerelés minden 1895. évi korosztálynál idősebb, Baján tartózkodó katonára vonatkozott. L. TIM TD 68.37.1.

⁵² KNÉZY [1940.] 2009. 43.

csapatok hiányos felszereléséről, állapotáról. A Bajára bevonulók között orosz hadifoglyok is voltak.⁵³

1918 novemberében Baján is megalakult a Nemzeti Tanács Tomanović György vezetésével, akik két követet küldtek az újvidéki Nagy Nemzetgyűlésbe 1918. november 25-én, a követek kiléte azonban titkos volt.⁵⁴ A bevonulást követő napokban Baján is megtörtént a kulcshivatalok átvétele, ennek egyik legfontosabb lépése 1918. november 17-én az új rendőrkapitány, Milorad Jakovljević hivatalba lépése volt.⁵⁵ Vojnics Ferenc polgármestert 1919 elején elmozdították pozíciójából, mert nem volt hajlandó felesküdni a szerb királyra, helyére a bajai szerb Dolinka Vazul került.⁵⁶ A megszállók mindent megtettek a teljes impériumváltás elérése érdekében Baján is, azonban a legfontosabb különbség a baranyai viszonyokhoz képest az volt, hogy itt a végig a megszállás alatt megmaradt a nyugati Antant kapcsolat, valamint működött egy „emigráns” Bajai Városi Tanács Budapesten.⁵⁷ Ez a szervezet a gyakorlatban különösebben nem tudott a város helyzetén javítani, viszont összefogta a kiutasított tisztviselőket és politikusokat. Az „emigráns” tanácsot Wunderlich József, hivatalából menesztett, valamint kiutasított bajai számvevő vezette, 1919. március 17-étől kezdve.⁵⁸ A tanács Budapesten a Deák Ferenc utca 16–18. szám alatti iskolában működött.⁵⁹ Ami az Antant kapcsolatokat illeti, Felvidéki István kéziratában többször is említett Baján tartózkodó (többnyire francia és brit) Antant-tiszteket, azonban ők sem tettek semmi olyan intézkedést, ami érdemben befolyásolta volna a fennállt helyzetet.⁶⁰

⁵³ A Bajára bevonuló szerb csapatok állapotáról l. KNÉZY [1940.] 2009. 44.; az ezzel párhuzamba állítható Mohácsra bevonulók leírását l. NAGY – LŐRINCZ 2018. 45.

⁵⁴ *Magyarország* 1921. szeptember 2. 5.

⁵⁵ KNÉZY [1940.] 2009. 46.

⁵⁶ FÁBIÁN 2009. 44.

⁵⁷ TIM TD 2424.98. 22–23.

⁵⁸ *Magyarország* 1921. szeptember 2. 5.

⁵⁹ TIM TD 2424.98. 23.

⁶⁰ A legjelentősebb alkalom, amikor Antant-tisztek jelentek meg Baján 1919. február elején történt. Ekkor a magyar kormány kérésére a szerbek gazdasági és erőszakos túlkapásai miatt – vélhetően a Budapesten tartózkodó bajai tisztviselőkön keresztül tudomást szerezve – egy Antant bizottság jelent meg a városban. A francia, brit és amerikai tisztek a túlkapásokból semmit sem észlelhettek, Felvidéki István szerint a helyiek hozzájuk se tudtak férni. A bizottság bármilyen intézkedés nélkül utazott haza. L. TIM TD 2424.98. 11.

2. A történeti erőszak és a téma kontextualizálása

A történeti kutatások erőszak alatt jellemzően fizikai erőszakot értenek, ami az egyéni integritás szándékos, célzatos megsértését jelenti.⁶¹ Azonban, ha megnézzük a vizsgált korszak viszonyait, akkor láthatjuk, hogy nem csak olyan erőszakos cselekmények vannak, amik a gyakorlatban fizikai erőszakkal (is) járnak. Itt elsősorban erőszakos jogkorlátozási esetekre gondolok (mint például a valjevói internálások). Az erőszakutatás „határait” nehéz kijelölni. Egyrészt nem számít egységes aldiszciplinának a történettudományon belül, bár az utóbbi években megfigyelhető a téma népszerűségének következtében egy intézményesülési jelleg Magyarországon is. Mivel nem önálló aldiszciplína (a történettudományon belül), így a társadalomtörténet, a mentalitástörténet (stb.) is foglalkozik vele, sőt a vizsgálatokra az interdiszciplinaritás jellemző, hiszen a szociológia, a pszichológia és más társadalomtudományok módszereit, eredményeit is felhasználják ezek a kutatások. Ezeken túl egységes historiográfiáról sem lehet beszélni, ami annak köszönhető, hogy a történettudomány „csak” az 1970-es évektől kezdve foglalkozik a politikai erőszakon túl más megjelenési formákkal is.⁶²

A fizikai erőszak esetében az általános megfogalmazás szerint a test – illetve ekkor az azzal egyet jelentő egyén – szándékos megsértését jelenti. Ez nem korlátozódik meghatározott személyekre vagy helyzetekre, valamint megjelenési formája is változó, ami különböző korokban és társadalmi helyzetekben eltérő intenzitású és megítélésű.⁶³ Ebbe a kategóriába sorolható a katonai és a paramilitáris erőszak, de bizonyos esetekben a politikai erőszak is. Itt leginkább olyan (jogi háttérrel nem rendelkező) jelenségekre kell gondolni, mint az első világháború után Közép-Európa területén működött etnikai és/vagy ideológiai alapon szerveződött, jellemzően paramilitáris csoportok gyakorlatilag

⁶¹ TOMKA 2023b. 76–77.

⁶² TOMKA 2023b. 76.

⁶³ TOMKA 2018. 172. Különböző történelmi korok mást értettek erőszak, vagy kiváltképp fizikai erőszak alatt. Évszázadokkal ezelőtt például az emberölés sem volt olyan sarkalatos bűncselekmény, mint napjainkban. Bizonyos történelmi helyzetek akár pár év alatt is olyan módon formálni tudják a társadalmat, hogy megváltozzanak a normák, az erőszak a mindennapok részévé váljon. Ilyenek a háborús periódusok, de kitűnő példa Magyarország viharos 1918 és 1921 közötti helyzete. Ennek részletes elméleti áttekintését l. GERWARTH 2018.

spontán portyázásai.⁶⁴ Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy az esetleges legitimáció nem változtatja meg az erőszakos cselekmény jellegét.⁶⁵ Ezekkel szemben az erőszakos jogkorlátozás esetében már olyan eszközökkel is találkozunk, amelyek részben (vagy akár egészben) törvényes jogi keretekkel rendelkező eljárásoknak minősülhetnek. Itt az internálás intézményét emelém ki, melyet az általános (és gyakran a történeti) köztudat is a második világháborúval, a különböző totalitárius rendszerekkel, illetve általánosan a 20. század második felével társít, pedig erősen jelen volt már a jelenleg tárgyalt első világháborút követő időszakban is.⁶⁶ Ennek a hivatalos jogi szabályozása már az első világháborút megelőző években elkezdődött Európa országaiban,⁶⁷ azonban nemzetközi szabályozására csak 1949-ben került sor.⁶⁸ Az internálás mellett a túszejtést is ebbe a kategóriába lehet sorolni, azzal a markáns különbséggel, hogy korszakunkban ennek egyáltalán nem voltak jogi keretei, nemzetközi szabályozása pedig csak 1979-ben történt meg.⁶⁹

2.1. Az első világháborút követő erőszak Közép-Európában

A Központi Hatalmak első világháborúból vesztesen kikerülő, illetve szét hulló államaiban, a frontról hazatérő katonák körében, a korábbi hierarchia teljesen felbomlott.⁷⁰ Nem volt már meg az a struktúra, ami korábban féken

⁶⁴ Egy hatalmi csoport vagy erőcentrum, ami nem rendelkezik legitimációval, gyakran alkalmazza hatalma fenntartása (vagy területe ellenőrzésének) érdekében az erőszakot, hogy érvényesíthesse akaratát. Az erőszak alkalmazásának lehetőségéről és jogosságáról, politikói, de akár filozófiai területeken sincs konszenzus. Abban az esetben viszont, ha az adott erőcentrum hosszútávon alkalmazza az erőszakot, azzal csak saját (későbbi) legitimációs lehetőségét és mozgásterét öröli fel. GYÁNI 2007. 40–41.

⁶⁵ TOMKA 2023b. 79.

⁶⁶ MAKÓNÉ 2010. 174.

⁶⁷ Magyarországon az internálás jogi szabályozására több törvény és rendelet útján került sor. A folyamat legfontosabb állomásai: 1912. évi LXIII. tv; 1912. évi LVIII. tv; 1914. évi L. tv; 10962/1915. sz. BM. rendelet. Erről részletesen I. HOLOPCEV – IRHA 2003. 13–15.

⁶⁸ Ez az 1949. augusztus 12-én elfogadott genfi egyezményt jelenti.

⁶⁹ A Túszszedés Elleni Nemzetközi Egyezményt 1979. december 18-án fogadták el New Yorkban (Magyarország 1987-ben csatlakozott hozzá), ami bűncselekménynek minősítette, sőt napjainkban leginkább a háborús bűnök között találjuk meg.

⁷⁰ Felbomló államok voltak az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom, illetve jelentős transzformáción ment át Németország. Az ilyen mértékű változások a Központi Hatalmak közül egyedül Bulgáriát kerültk el.

tudta tartani a militarizált tömeget. Ebből szinte egyenesen következett a háború elvesztésének tényével „karöltve”, ezeknek a katonáknak a randalírozása, akik úgy érezték, feleslegesen töltötték az előző négy évet a lövészárkokban. Ezt a rendkívül fluktuált helyzetet csak tovább tetézte, hogy ezek a katonák alulról szerveződő, ekkor már paramilitárisnak, vagyis „félkatonainak” tekinthető csoportokba tömörültek és saját terveik, elképzeléseik megvalósítását tűzték ki célul.⁷¹ A háború elvesztésének ténye mellett, az azzal kapcsolatos elégedetlenségek,⁷² az „önálló” útra tért katonák és nem utolsó sorban az ekkoriban gyorsan terjedő radikális nézetek, mint például kommunizmus, együttesen eredményezték a közhangulat gyors és folyamatos radikalizálódását, ami még csak tovább erősítette az erőszaknak a mindennapok részévé válását.⁷³ A fizikai erőszak megjelenése eltérő volt az egyes országok között, de még országokon belül is jelentős eltérésekkel találkozhatunk.⁷⁴

A háború után az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia területén egy hatalmi vákuum keletkezett, melynek betöltéséért, az előbb említett csoportok (és természetesen állami szerveződési szinten létező szereplők) küzdöttek egymással, így gyakorlatilag egy csatatérre változtatva a területet. Ez az erőszakzóna így a volt Monarchia területével volt átfedésben. Ez a térségbe benyomuló Olaszországtól (Trieszt, Isztria stb.), a Nyugat-Balkánon át egészen a csehszlovák térségig terjedt, magába foglalva a román területeket is.⁷⁵ Ebben a hatalmas zónában voltak az általános tendenciától eltérően alakuló területek is, ezek jellemzően a régi Monarchiával ellenséges viszonyban álló

⁷¹ GERWARTH 2016. 17–18. Ezek a csoportok gyorsan egészültek ki olyan, 1918-ban már nagykorú fiatalokkal, akik nem harcoltak az első világháborúban és éppen ezért úgy érezték, hogy „kimaradtak a kötelességből” és így most veszik ki a részüket a haza szolgálatából. Az ő körükben nagyobb arányban volt megfigyelhető a szélsőségekre való fogékonyság.

⁷² Itt fontos megjegyezni, hogy az általános elégedetlenség nem csak a vesztes államokban volt megfigyelhető. Erre nagyon jó példa Olaszország, ahol ennek következtében szintén adottak voltak a feltételek az alulról szerveződő csoportok kialakulásának és erőszakos tevékenységüknek. Ez végül Mussolini rövid időn belüli hatalomátvételéhez vezetett, már 1922-ben.

⁷³ GERWARTH 2018. 74.

⁷⁴ Az 1918 ősze folyamán lezajlott forradalmak (Berlin, Bécs, Budapest) után eltérő módon alakult az erőszak megjelenése ezekben az országokban. Ausztriában sokkal békésebb körülmények között zajlottak az események, mint Németországban vagy Magyarországon. Az egymást váltó rendszerek által gyakorolt erőszak intenzitásáról, áldozatainak számáról ma sincs egységes álláspont a történeti kutatók körében.

⁷⁵ NEWMAN 2018. 186.

államok által, annexiós céllal megszállt területek voltak. Kettő ilyen sarkalatos területet említenék: a románok és a szerbek által megszállt területek. Ezen régiók azért tekinthetők különleges helyzetűnek, mivel itt nem jelent meg a vörös- és fehérterror egymásutániséga, amik elsősorban a háborúra és az azt követő káoszra történt válasznak is tekinthetők.⁷⁶ Valamint jellemző volt a megszállók elcsatolási törekvése, ami az impériumváltásokban, vagyis a magyar közizgatás szisztematikus lebontásában érhető tetten.

2.2. A baranyai viszonyok beillesztése a nemzetközi kontextusba

A térség a demarkációs vonal következtében fokozatosan elszigetelődött a magyarországi viszonyoktól. A jellemzően „tehetetlennek” titulát Károlyi-kormányzat, az azt követő Tanácsköztársaság, majd a Horthy Miklós vezette, a vákuumot fokozatosan kitöltő restauráció katalizátorként hatott már a világháború következtében amúgy is rendkívül diffúz környezetre.⁷⁷ A vörös- és fehérterror egymásutániséga a megszállt területeken nem volt érezhető, pont a demarkációs vonalnak köszönhetően. Ennek következtében az előző fejezetben felvázolt erőszakzónán belül egy zárványnak tekinthető a baranyai-térség, ahol a szerb törekvések irányították a folyamatokat.

Ennek ellenére azonban nem tekinthető teljesen kapcsolatmentesnek sem. A megszállók céljaik eléréséért kénytelenek voltak folyamatosan alkalmazkodni a nemzetközi politikai viszonyokhoz. A Tanácsköztársaság bukása után jelentős volt a kommuniben szerepet vállaltak átszökése a megszállt területre, menekülve a felelősségre vonás elől.⁷⁸ Baranya elcsatolása érdekében a szerbek hajlandóak voltak együttműködni a kommunista emigránsokkal, valamint a helyi baloldali erőkkel is.⁷⁹ Így kerültek be a pécsi városházára a szocialisták, valamint így lehetett polgármester is Linder Béla, a Károlyi-kormány volt tárcanélküli minisztere.⁸⁰ Felmerülhet a kérdés: mi volt a közös a szerbekben és a kommunista-szocialista erőkben? Közös érdekük volt az,

⁷⁶ BODÓ 2022. 121–122.

⁷⁷ CSUNDERLIK 2019. 232.

⁷⁸ A megszállt terület több nagyobb városában is van tudomás a kommunista emigránsokról Péctől Bajáig.

⁷⁹ VÖRÖS 2024a. 208.

⁸⁰ NAGY 2021. 251–252.

hogy a megszállás minél tovább fennmaradjon. A szerbeknek nyilván annexiós törekvéseik miatt, a baloldalnak pedig azért állt érdekében, mert így az új magyar kormányzat nem érhetne el őket.

Ezek alapján ki kell tehát emelni, hogy a térség speciális helyzetben volt az Osztrák Magyar Monarchia romjaiért vívott harctéren. A demarkációs vonal következtében az országos szintű direkt folyamatoktól el volt zárva, ezért a szerb törekvések, majd a korabeli baloldalnak a megszállóknál alkalmazott lobbitevékenysége irányította az eseményeket. Csak a békekonferencia döntése és a kiszállt Antant-bizottságok miatt nem húzódott tovább a küzdelem.

3. Terminológia és elmélet

A Baranya-bajai térségben a szerb megszállás idején rendszeresnek számítottak a kutatásban vizsgált jelenségek. A megszállók célja ezek alkalmazásával elsősorban a lakosság megfélemlítése, a rendfenntartás, valamint a céljaikra ártalmas és/vagy az ellenállásban valamilyen formában részt vett személyek ellenőrzés alá vonása volt. A két vizsgált jelenség bizonyos szempontból hasonlít egymásra ugyan, azonban olyan alaptételekben különböznek, amik miatt érdemes egymástól elkülönítve tárgyalni őket. A rendelkezésre álló források alapján azt a következtetést vontam le, hogy nem feltétlenül végrehajtási módokban, vagy a cselekmény jellegében kell keresni a különbségeket, hanem az elrendelés indoka volt meghatározó. Fontos azt is kiemelni, hogy ezek a jelenségek folyamatosan rezonáltak a rendkívül gyorsan változó nemzetközi viszonyokra,⁸¹ valamint a helyi lakosság viselkedésére.

3.1. A túszejtések

A túszejtés intézménye történeti kategóriának tekinthető, gyakorlatilag már az ó- és középkortól kezdődően találkozhatunk a jelenséggel.⁸²

⁸¹ A korabeli nemzetközi viszonyok gyors változásával a megszállók mozgástere is folyamatosan változott. Így mindig aktuális lehetőségeikhez képest igyekeztek ezeket alkalmazni. Ez a folyamat megfigyelhető a szerb területi követelések időszakos változásával is, valamint a békekonferencián mutatott magatartásukkal is. HORNYÁK 2010. 7–12.

⁸² TARCAI 2007. 685.

Ha definiálni szeretnénk, a következőképp tudjuk egyszerűen megtenni: túszejtést követ el az a személy, aki egy másik személyt (túsz) szabadságjogiban korlátoz, illetve ez időszak alatt további retorziókkal sújthatja.⁸³ Ezt az állapotot addig tartja fenn, amíg egy harmadik félre (jellemzően ez egy egyéni szint felett álló jogi személy: egy közösség, adott esetben állam stb.) rá nem tudja kényszeríteni az akaratát.⁸⁴ A 20. század első felében a nemzetközi jog ugyan nem rendelkezett a túszejtésről, azonban a korszak háborúiban (mint például az első világháború) már jelen volt. A modern konfliktusok velejárója volt az ellenség pszichológiai befolyásolása is⁸⁵ – amely gyakorlatba a túszejtés is beilleszthető mint kényszerítésre vagy nyomásgyakorlása alkalmas eszköz.⁸⁶ A 20. század második felében egyre jellemzőbbé vált a jelenség, ami napjainkra már egyenesen a terrorizmussal fonódott össze. Nemzetközi szabályozására az 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott Tűszszedés Elleni Egyezmény aláírásával került sor, ami bűncselekménynek minősítette, sőt napjainkban már a háborús bűnök között találjuk meg.

A jelen tanulmányban vizsgált túszejtési eseteket elsősorban Visy László naplója, valamint korabeli sajtótermékek, kiadványok és plakátok alapján rekonstruáltam. A túsznak kijelölt személyek azonosítását több szempont szerint végeztem el. Ki volt a túsz? Mi volt a foglalkozása, titulusa, amin keresztül a (helyi) társadalomban betöltött pozíciója vizsgálható. Miért lett túsz? A megszállók ezt az eszközt többségében nem konkrét cselekmények retorziójaként használták, hanem a kollektív büntetés elve mentén igyekeztek minél több rétegből túszoikat kijelölni, amivel féken tudták tartani a lakosságot (ellenállásban konkrétan részt vett túszo is vannak természetesen). További szempont volt a túszejtés időpontja és időtartama is. A megszállók több hullámban ejtettek túszoikat, így egyes időpontok, események környékén találkozhatunk a jelenséggel, ritka az egyéni „elszórt” alkalmazása.

⁸³ A túsz életének fenyegetése, fizikai bántalmazás stb.

⁸⁴ A definíció megfogalmazásában az 1979-es Tűszszedés Elleni Egyezmény fogalmi keretét vettem alapul.

⁸⁵ TOMKA 2023b. 80.

⁸⁶ TARCZAI 2007. 685.

3.2. A valjevói internálások

Az internálással kapcsolatban általában azonnal a 20. század totalitárius államainak gyakorlataira, a második világháborúra és az azt követő rendszerekre gondolunk, holott már az első világháború idején is jelentős mértékben alkalmazták.⁸⁷ Ha definiálni kívánjuk ezt a fogalmat is, azt a következőképp tehetjük: az adott hatalom, az általa kijelölt helyen (például internálótábor, de ez nem szükségszerű eshetőség) a számára veszélyes, kártékony, ellenséges személyeket katonai vagy rendőri ellenőrzés alatt tart, mely elrendelés jellemzően hadi vagy politikai célokat szolgál. Ez a gyakorlat a háború idején zajlott hadifogolyejtésből táplálkozik, melynek jogi kereteinek módosításával már saját állampolgárai ellen is be tudta vetni a hatalom.⁸⁸ Az internálás egyik fontos különbsége a túszejtéshez képest, hogy már a vizsgált korban is voltak jogi keretei. Európa országaiban már az első világháború előtt születtek törvények ezzel kapcsolatban. Az internálás magyar törvénykezésének előzményei⁸⁹ után fontos kiemelni az ezekre építkező 4352/1920. számú BM rendeletet, ami leginkább a Tanácsköztársaságban részt vállalt személyekre szabta ezt az intézkedést.⁹⁰ A valjevói internálások jogi keretei azonban tartogatnak még nyitott kérdéseket. A felsorolt és megjelölt intézkedések a magyar jogalkotás termékei, melyeknek érvényesülése kérdéses a megszállt területen, ami a szerb narratíva szerint elcsatolt terület.⁹¹ A jogi keretek értelmezését tovább bonyolítja, hogy az imént említett magyar rendelet, ami kimondja, hogy „a megszállás alatti területeken illetékes lakosság külföldinek nem tekinthető.”⁹² Vagyis mindkét fél sajátjaként

⁸⁷ MAKÓNÉ 2010. 174.

⁸⁸ PAKSY 2017. 169.

⁸⁹ L. a korábbi fejezetben.

⁹⁰ RENDELETEK TÁRA 1920. 674.

⁹¹ L. az újvidéki szerb nemzetgyűlés és a *Narodna Uprava* intézkedéseit.

⁹² RENDELETEK TÁRA 1920. 675. 4352/1920. sz. BM rendelet 1. §. A rendelet ezen meghatározását abból a szempontból is értelmezhetjük, hogy Baranyában jelentős volt a kommunista emigránsok száma, akik a Tanácsköztársaság bukása után szívrogtak át a megszállt területre, elsősorban az újonnan kiépülő Horthy-vezetés, illetve a fehérterror elől.

tekintett a baranyai térségre.⁹³ A magyar törvényekkel párhuzamos, esetleges szerb törvények feltárása még a kutatás előtt áll.

A valjevói internálásokat Visy László, Fischer Béla és Ete János ego-dokumentumai, valamint a korabeli sajtó és kiadványok bevonásával vizsgáltam. A beazonosított Valjevóba internált személyek száma fokozatosan nőtt a kutatás folyamán a folyamatos forrásfeltárások következtében. Itt is hasonló szempontok alapján zajlott a vizsgálat; ki volt az internált személy? Milyen pozíciót töltött be; illetve mettől meddig tartózkodott Valjevóban.

4. Túszejtések a szerb megszállás időszakában

4.1. A megszállás alatti túszejtések általános jellemzői

A túszejtési eseteknek két tipikusnak tekinthető formája is volt. A megszállás elején a túsok jellemzően Pécs területén⁹⁴ még szabadon mozoghattak, de azt csak engedéllyel hagyhatták el.⁹⁵ Naponta kétszer jelentkezniük kellett a szerb városparancsnokságnál a Lakits laktanyában.⁹⁶ A túsok és a lakosság figyelmét felhívták arra, hogy a jövőbeni esetleges rendbontásokért őket fogják felelősségre vonni, amivel a lakosság kordában tartását akarták elérni, hiszen ismert volt, hogy jellemzően köztisztületben álló személyeket jelöltek ki túsoknak. Ez a lakosság körében rendkívül nagy felháborodást keltett.⁹⁷

1919. február 21-én Temesvárról indult el a megszállás és az elcsatolás ellen való tiltakozás egy új formája, a lakosság összehangolt sztrájkja, amely

⁹³ Ebben a kérdésben kulcsfontosságú az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés, mely Baranya vármegye területének jelentős részét Magyarországnak ítélte (kivéve a Baranyavári járást). Így az aláírás utáni időszakban már Magyarország narratívája kell legyen az irányadó. A gyakorlatban azonban azt látjuk, hogy ennek érvényesülésére csak a többszöri Antant-felszólítás után, a területről távozó szerb csapatok kivonulása (1921. augusztus) után került csak sor.

⁹⁴ A forrásadottságokból kifolyólag a kutatásban vizsgált túszejtési esetek erősen Pécs-centrikusak. Jelen fejezet utolsó alfejezetében a vizsgálható nem pécsi esetek kerülnek bemutatásra.

⁹⁵ A kutatás jelenlegi állása szerint nincs arról tudomás, hogy bárki kért volna eltávozási engedélyt.

⁹⁶ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 5.)

⁹⁷ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 5.)

február 22-én érte el Pécs városát.⁹⁸ Az élet gyakorlatilag majdnem minden területére kiterjedő sztrájk miatt a túszejtés gyakorlata szigorodott, megkezdődött a kijelölt személyek elszállítása Pécs városából.⁹⁹ Az első ilyen eset 1919. február 25-én történt, amikor néhány túszt Eszékre szállítottak.¹⁰⁰ Tehát itt a túszoikat már elvitték Pécsről, a demarkációs vonaltól és Baranyától távolabb eső területekre. Eszék egy átmeneti helyszín volt, több más, Pécstől jelentősebb távolságra lévő településre is kerültek túszo. A levéltári források és a korabeli sajtóanyagok alapján Mitrovicára,¹⁰¹ Zágrábba,¹⁰² de még Vinkovcára¹⁰³ is kerültek Pécssett túszul ejtett személyek.

Az 1918 és 1921 között tartott szerb megszállás időszakában rengeteg esetben ejtettek túszoikat a megszállók az előbb kifejtett módon is indokok alapján, akiknek pontos száma nem meghatározható, elsősorban a források hiányossága miatt. A kutatás két nagyobb „túszejtési periódust” tárgyal, melynek keretei között 40 sikeresen beazonosított túszer kerül bemutatásra. Ezek a periódusok nagyobb, a pécsi lakosság részéről a megszállás ellen irányuló eseményeket követték. A fejezet bemutat további eseteket is, amelyek ezekről függetlenül, más településeken, más indokok miatt történetek.

4.2. Nagyobb túszejtési periódusok a megszállás alatt

4.2.1. A „tiltakozó kiáltvány”

A megszállás tényét is nehezen emésztő pécsi lakosságot megdöbbenették a délszláv állam megalakulásakor hivatalosan vázolt célok, valamint a meg-

⁹⁸ NAGY 2021. 250.

⁹⁹ Itt felmerülhet a kérdés, hogy miért kezeli őket a kutatás ugyanúgy külön túszerként, ha megkezdődtek az elszállítások. Egyrészt az elszállított túszer között több olyan is van, akit nem konkrét személyes indok alapján jelöltek ki, hanem a kollektív büntetés elve mentén. Másrészt a szerb hatóságok és a korabeli sajtó is folyamatosan túszerként hivatkozik rájuk.

¹⁰⁰ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. febr. 25.)

¹⁰¹ Mitrovica alatt, valószínűleg a szerbiai Sremska Mitrovica (Száva-szentdemeter) nevű településre gondolnak. Visy László a naplójában rendszeresen Mitrovica néven emlegeti, ahogy a sajtó is, bár ott előfordul Slavon Mitrovica alakban is. L. pl. *Pécsi Napló* 1919. március 13. 1.

¹⁰² *Pécsi Napló* 1919. március 22. 1.

¹⁰³ *Pécsi Napló* 1919. március 19. 2.

szállók impériumváltási törekvései. 1918. december 1-jén az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság elrendelte a szerb megszállás alatt álló területek annektálását.¹⁰⁴ Emiatt másnap a pécsi Nemzeti Casinóban gyűlést tartott a város politikai, társadalmi elitje, akik megfogalmaztak és elfogadtak egy kiáltványt,¹⁰⁵ melyben történeti és etnikai elvekre hivatkozva tiltakoznak Pécs városának és Baranyának a délszláv államhoz csatolása ellen.¹⁰⁶

A szerb városparancsnokság a kiáltványt a közrend megzavarására alkalmas tényezőként értékelte, ami miatt 1918. december 5-én túszoikat jelölték ki a város jeles polgárainak köréből, a rendfenntartásra hivatkozva. A kijelölt túszo a következők voltak: Nendtvich Andor pécsi polgármester, dr. Tichy Ferenc városi tanácsnok, Türr Mihály gőzmalom tulajdonos, ifj. Hummel Ede gőzmalom tulajdonos, Fischmann Manó magánzó, Hamerli Imre a Pannónia Szálló tulajdonosa, ifj. Fürst Gyula kereskedelmi tanácsos, dr. Hajdu Gyula ügyvéd, szocialista politikus, Hirschler Mór kereskedő, Viasz Béla gyarmatáru kereskedő és Krausz Mór bankár.¹⁰⁷ A kijelölt túszoznak naponta kétszer jelentkezniük kellett a parancsnokságnál és a város területét csak engedéllyel hagyhatták el. A felsorolt túsznak kijelöltek ekkor még nem lettek automatikusan letartóztatva. A helyi lakosság körében pánikot váltottak ki az intézkedések.¹⁰⁸

A túszoikon kívül további embereket idézett be a parancsnok, akiket azzal vádoltak, hogy részt vettek a kiáltvány megfogalmazásában, valamint amellet kampányoltak, hogy minél több pécsi szervezet aláírja és „tegye magáévá” a benne foglaltakat. E vádak alá vonták 1918. december 6-án: Oberhammer Antal kormánybiztost, dr. Doktor Sándor szocialista politikus,

¹⁰⁴ SZŰTS 1991. 20.

¹⁰⁵ Az elfogadott kiáltvány teljes szövegét közli: PÉCS–BARANYA 1928. 37–38: „(...) Pécs városának magyar érzésben teljesen egyöntetű és úgyszólván kizárólag magyar anyanyelvű lakosai vannak, a százalékban alig kifejezhető, szlávul is beszélők (49.822 polgári összlakosból: 688 horvát, 125 szerb) magyarul beszélnek (...)”

¹⁰⁶ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 2.) Visy László is ott volt ezen a gyűlésen a Nemzeti Casinóban. Feljegyzése alapján a jelenlevők körében általános jelenség volt az „igazságos békében” és a „Wilsoni elvekben” való csalódottság. „Hát idáig jutottunk. Egy szín magyar, 1000 év óta a magyar állam kötelékébe tartozó város lakosságának attól kell tartania, hogy akarata ellen idegen állam járma alá kerüljön. A Wilson elvek [sic!] aligha mentenek meg bennünket.”

¹⁰⁷ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 5.)

¹⁰⁸ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 5.)

dr. Hajdu Gyulát, ifj. Fürst Gyulát és Makay István városi tanácsnokot.¹⁰⁹ Másnap Oberhammert és Doktort elengedték, de beidézték dr. Tarlós György postatitkárt, akinek – Visy László szerint – semmi köze nem volt az ügyhöz, csak „rosszkor volt, rossz helyen”.¹¹⁰ A kiáltvány miatt berendelték 1918. december 10-ig voltak letartóztatva, amikor úgy ítélték meg, hogy ez nem olyan komoly eset és szabadlábra helyezték őket.¹¹¹ Ebben Visy szerint jelentős szerepe volt egy új szerb ezredes megérkezésének.¹¹² Tehát ez az eset a túszejelölésekkel párhuzamosan zajlott, bár személyi átfedésekkel találkozunk.

A kutatás által vizsgált első nagyobb túszejtési periódus keretei között tehát összesen 11 személyt jelöltek ki túsznak, akiket minden jövőbeni rendbontásért, vagy esetleges lázadásért kívántak felelősségre vonni, ezzel is korlába tartva a lakosságot. Rajtuk kívül további 6 személyt tartóztattak le és hallgattak ki a kiáltvány megírásában és terjesztésében való részvételért.¹¹³

4.2.2. A „nagy sztrájk”

1919. január 17-én nevezték ki Vladislav Pandurović-ot a megszállt területek élére. Innentől kezdve az ő irányítása alatt zajlottak a vizsgált jelenségek is. A következő túszejelölések már aznap megkezdődtek (tehát még a sztrájk kitörése előtt¹¹⁴), amikor Fischer Béla másodfőjegyző, Blaskovich Iván főjegyző, Oberhammer Antal, Soós Nándor rendőrfőkapitány, Kenedi Géza rendőrfőkapitány, Pintér Ferenc árvaszéki elnök, Fábián Jenő postatanácsos, valamint Ruzsinszky Béla, Légárdy Ferenc és Weiser Lajos keresztényszocialista

¹⁰⁹ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 6.)

¹¹⁰ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 8.) A későbbiekben már dr. Tarlós Györgyöt is túszként tartották nyilván, ami a sajtóból derült ki. Hogy már ettől kezdve lett-e kijelölt tús, az kérdéses. L. *Pécsi Napló* 1919. március 13. 1.

¹¹¹ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1918. dec. 10.)

¹¹² Visy László nem nevezte meg az új ezredest, de valóban történt személyi változás, ugyanis Cvetić Miloš mellé idehelyezték Stevo Radovanović ezredest 1918. december 7-én. PÉCS-BARANYA 1928. 39.

¹¹³ Dr. Hajdu Gyula a személyi átfedés.

¹¹⁴ A sztrájk szerveződéseről a megszállók kémjelentések alapján tájékozódhattak. PÉCS-BARANYA 1928. 45.

politikusok túsznak lettek nyilvánítva.¹¹⁵ Illetve rajtuk kívül azok is, akik már a tiltakozó kiáltvány után lettek kijelölve, vagyis valószínűleg tús státuszuk fenn maradt tartva.¹¹⁶ Közülük egyedül Nendtvich Andor jelentett kivételt, akit már 1919. január 29-én kiutasítottak a megszállt területről, mert felelősségre kívánt vonni egy szerb katonát, aki meggyalázta a magyar zászlót a városházán.¹¹⁷

1919. február 22-én kezdődött meg a „nagy sztrájk” Pécsen,¹¹⁸ melynek keretében a munkások, gyárosok, iparosok, kereskedők, vendéglátósok (stb.) beszüntették a munkát, ezzel is tiltakozva a megszállás, a szerb politikai törekvések és az ezáltal kialakult kilátástalan gazdasági helyzet ellen. A túsznak kijelölt személyeket a sztrájk kitörésekor azonnal letartóztatták Oberhammer Antal, Soós Nándor, Kenedi Géza, Pintér Ferenc és Ruzsinszky Béla kivételével.¹¹⁹ A letartóztatott túsokat a Frigyes-laktanyában tartották fogva.¹²⁰ A megszállók minden erejükkel azon voltak, hogy a sztrájkot letörjék. A sajtó másnapra közölte Stevo Radovanović ezredes proklamációját, melyben felhívta a lakosság figyelmét arra, hogy vegyék fel a munkát 48 órán belül, és álljon helyre a rend, ellenkező esetben a túsok az életükkel fognak fizetni.¹²¹ Ezek után kezdődött meg a változás a túszejtések gyakorlatában, vagyis a túsoknak kijelölt személyeket elkezdtek elszállítani Pécsről, a demarkációs vonaltól távolabb eső területek felé. Ennek nem volt egységes menete, a forrásokból már-már úgy tűnik, hogy a túsok között „véletlenszerűen” válogatták, kiket vigyenek el.¹²² A túsokat több turnusban, több helyszínre vitték,

¹¹⁵ Pécs–BARANYA 1928. 45.

¹¹⁶ Pécs–BARANYA 1928. 45.

¹¹⁷ Pécs–BARANYA 1928. 46.

¹¹⁸ Adalék a sztrájk kezdetéhez: 1919. február 21-én délelőtt, Lefkovics Ernő MÁV-távírdász Szabadkáról fogadott üzenetet. Két társával értesítették a pécsi üzemvezetőség megszállt vasútállomásait, hogy éjfélkor a sztrájk kezdeteként minden vonat az aktuális tartózkodási helyén meg kell álljon. Ez magyarázatot ad például MÁV tisztviselők túsokként történő kinevezésére, valamint Pécsről történő elszállítására. L. DOMONKOS 1998. 93.

¹¹⁹ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. febr. 22.)

¹²⁰ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. febr. 23.)

¹²¹ *Pécsi Napló* 1919. február 23. 1.

¹²² A túsoknak kijelölt személyek közül nem mindenkit vittek el Pécsről. A túsok sztrájk alatti elszállításáról a források ellentmondásosak, valamint ki kell emelni, hogy már akkoriban is rengeteg állír keringett a városban a túsok hollétével kapcsolatban. Elszállításuk rekonstruálása a hazaérkezésükről beszámoló híradások alapján volt lehetséges.

valamint a sztrájk alatt több új túszt is kijelöltek. A következőkben három jelentősebb túszeaszállítását szeretném ismertetni.

4.2.2.1. Az első turnus: Mitrovica

Visy László 1919. február 25-én „szenzációként” számolt be arról, hogy Fischer Bélát és több túsznak kijelölt társát elszállították Pécsről Eszékre.¹²³ A sajtó alapján vele volt még: dr. Hajdu Gyula, Noé János szociáldemokrata politikus, az MSZDP pécsi titkára, Makay István, Blaskovich Iván, valamint Szabó József, Fábián Jenő és dr. Tarlós György postatisztek.¹²⁴ Őket Eszék érintésével Mitrovicára szállították.¹²⁵ Közülük dr. Hajdu Gyula tért haza elsőként, már 1919. március 10-én, hogy tárgyalhasson a munkásokkal a sztrájkjal kapcsolatban.¹²⁶ A többiek március 13-ára érkeztek vissza Pécsre.¹²⁷ Fischer Béla hazaérkezése után számolt be Visy Lászlónak arról, hogy két napot töltöttek Eszéken egy dohos pincében, majd utána kerültek Mitrovicára, ahol egy fogházban raboskodtak.¹²⁸ Az első turnus keretében így nyolc fő került el Pécsről.

4.2.2.2. A második turnus: Zágráb és Vinkovce

A túsok második turnusát 1919. március 5-én szállították el Pécsről, nagyrészüket szintén már a sztrájk kezdetekor letartóztatták.¹²⁹ Ők voltak: Alter László és Kiss Ede MÁV tisztviselők, Lefkovics Ernő MÁV-távírdász, Berta István kalauz, Zsidarics József lakatos, Kalán János kalauz, Bauer Károly (MÁV-) esztergályos, Szébenyi István (MÁV-) kocsikezelő, Lakatos István (MÁV-) szivattyúkezelő, Soós Nándor, Kussinszky Sándor árvaszéki elnök, Fischer Miklós siklói és Kinneth Viktor dárdai főszolgabírók.¹³⁰ Őket is

¹²³ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. febr. 25.)

¹²⁴ *Pécsi Napló* 1919. március 13. 1.

¹²⁵ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. márc. 10.)

¹²⁶ *Pécsi Napló* 1919. március 13. 1.

¹²⁷ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. márc. 13.)

¹²⁸ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. márc. 13.)

¹²⁹ *Pécsi Napló* 1919. március 22. 1.

¹³⁰ *Pécsi Napló* 1919. március 22. 1.

Eszékre vitték, ahol egy éjszakát töltöttek a tüzérségi laktanyában,¹³¹ majd onnan Zágrábba, az utolsó négy felsorolt kivételével, őket Vinkovcára szállították.¹³² A zágrábiak egy fogházban voltak, ahol naponta két órás sétára hagyhatták el a zárkájukat a fogház udvarán. A helyi vasutasok látták el őket ruházattal és élelemmel.¹³³ A kilenc Zágrábba került túszer 1919. március 20-án érkezett vissza Pécsre.¹³⁴

A négy Vinkovcára szállított túszer először a helyi katonai börtönbe került. A helyi parancsnok, Milutin Zdravković jól bánt velük, amit többször is megjegyzett Soós Nándor a Pécsi Naplónak adott interjújában.¹³⁵ Neki köszönhetik, hogy nem vitték őket tovább, illetve azt is, hogy a további napokat egy szállóban tölthették, és szabadon mozoghattak Vinkovcán belül.¹³⁶ Az odakerült túszer 1919. március 25-én érkeztek vissza Pécsre.¹³⁷ Így összesítve a második turnus keretei között 13 ember került el Pécsről.

4.2.2.3. A harmadik turnus: Zágráb

A harmadik turnus keretében 1919. március 9-én szállították el Szabon István postaigazgatót, dr. Nagy Jenő árvaszéki elnökhelyettest és Kreutzer Jenő vármegyei tisztviselőt Zágrábba, ahol a második turnus szintén odakerült tagjaival töltötték együtt a fogságot.¹³⁸ Velük együtt, tehát 1919. március 20-án érkeztek vissza Pécsre. Így a harmadik turnus keretében további három ember került el Pécsről.

4.3. További túszerzési esetek a megszállás alatt

Az előző fejezetekben ismertetett pécsi túszerzési esetek feltárását a sajtó, különösen a *Pécsi Napló* dokumentációja tette lehetővé. Ezek narratívába helyezése

¹³¹ *Pécsi Napló* 1919. március 27. 1.

¹³² *Pécsi Napló* 1919. március 22. 1.

¹³³ *Pécsi Napló* 1919. március 22. 1. Ez valószínűleg a MÁV tisztviselőnek köszönhető.

¹³⁴ *Pécsi Napló* 1919. március 22. 1.

¹³⁵ *Pécsi Napló* 1919. március 27. 1.

¹³⁶ *Pécsi Napló* 1919. március 27. 1.

¹³⁷ *Pécsi Napló* 1919. március 27. 1.

¹³⁸ *Pécsi Napló* 1919. március 22. 1.

elsősorban az időbeli elhelyezkedésük, valamint a túsók elhurcolásának ténye alapján történt. Azonban a pécsi eseteken kívül, más megszállt településeken is találkozhatunk ezzel a jelenséggel, nevezetesen Mohácson, vagy akár Baján. Az itt történt túszejtések forrásadottságai viszont rendkívül hiányosak.

Mohácsról a kutatás jelenleg Németh Károly siklósi, majd mohácsi főszolgabíró túszejtési esetét tartja számon. Őt a megszállók 1919. március 2-án tartóztatták le és tartották őrizetben Mohácson.¹³⁹ Ennek az esetnek a pontos részletekörülményei ismeretlenek. Ezt az állapotot Németh Károly esetében a Valjevóba történő internálásáig tarthatták fenn, vagyis 1920. október 17-éig.¹⁴⁰ Egy közigazgatási almanach szerint a Valjevóból való hazatérése után ismét visszakерült a mohácsi őrizetbe – amit a szerbek kivonulásáig tartottak fenn –, azonban ezt más forrás nem igazolja.¹⁴¹ Hasonló említésszerű információ van az ugyancsak mohácsi Schmidt Károly gyógyszerész túszejtési esetéről 1919-ben. Nem csak gyógyszerészként működött, hanem az 1918. december 29-én létrejött Keresztényszocialista Párt mohácsi szervezetének alapítója is volt. Jelenleg vele kapcsolatban ennyi információ áll a kutatás rendelkezésére.¹⁴²

Baja városában is jelöltek ki túszoikat a megszállók a pécsi esetekhez hasonló módon. A városban terjedő dezinformációk, valamint a „rend és nyugalom” fenntartása érdekében a város szerb főispán-polgármestere, Dolinka Vazul¹⁴³ gyülekezési tilalmat, esti kijárási tilalmat, valamint fegyvertartási tilalmat vezetett be.¹⁴⁴ Az új szabályok, valamint a rendfenntartás nyomatékosítása érdekében a városparancsnokság 60 túszt¹⁴⁵ jelölt ki – akik között

¹³⁹ BARANYA 1930. 153.

¹⁴⁰ VÖRÖS 2023. 178–179.

¹⁴¹ ALMANACH 1933. 220.

¹⁴² A FELSZABADULÁS... 1931. 146.

¹⁴³ Dolinka Vazul bajai szerb volt.

¹⁴⁴ TIM TD 68.61.1.

¹⁴⁵ A kijelölt 60 túszt név szerint a következők: Acél Lajos, Amler Antal, Bálint József, dr. Bajai Ernő, Bagi Márton, Balogh József, dr. Bernhardt János, Bokor Oszkár, Bulyevcsics Béla, Bencák Sándor, ifj. Cigler Ferenc, Devics Dezső, Diera Benő, dr. Flórián Géza, Fischer Károly, Fodor Károly, Füstös János (Kálmán fia), Fülöpp Gyula, Gombos József, Gebhardt Dezső, Gergely Benő, Heller Richárd, Lovas Gyula, Hanák Géza, Hollósy Endre, Kovács Antal, Kovács Bandi, dr. Kelemen József, dr. Kürthy Menyhért, Kun Lajos, Klein Rezső, Koller Dezső, Koller Ferenc, Lázár János, dr. Lemberger Ármin, Lehócki Imre (István fia), László Károly, Rigó Gergely, Madár Zsigmond, Müller Antal, Milkó Máttyás, Máttyás Ádám, dr. Nyitray János, dr. Pollermann Artur, Pock Nándor, Reich Gyula, dr. Scheiber

olyan prominens személyek is vannak, mint Vojnics Ferenc volt bajai polgármester –, a város minden rétegéből, akiket felelőssé tesznek a tetteseken kívül rendbontásért, a szabályok be nem tartásáért, a katonaság és a közigazgatás vezetőinek testi biztonságáért, áll egy 1919. március 28-án kelt plakáton.¹⁴⁶ Fontos megjegyezni, hogy a város minden rétegéből történő túszkinevezések legfontosabb háttere, a lakosság minél nagyobb részének kordában tartásának elérése lehetett. A kijelölt személyek túszt státuszának további sorsa, illetve időtartama a kutatása számára jelenleg ismeretlen.

4.4. A vizsgált túszejtések összesítése

1919. március 14-én dr. Hajdu Gyula és Makay István Belgrádba utaztak tárgyalni a sztrájk ügyében.¹⁴⁷ A tárgyalásokkal párhuzamosan kezdtek hazaérkezni a Pécsről elszállított túsztok, a sztrájk megszűnésével elengedték őket. A meg szállás időszakában rengeteg személyt jelöltek ki túsztak Pécstől Bajáig, elsősorban a lakosság megfékezése érdekében, potenciálisan őket kívánták felelőssé tenni minden rendbontásért, amely településükön történik. A kutatás elsősorban a pécsi túszejtési eseteket tárgyalja, de más – mohácsi és bajai – ügyek is tárgyalásra kerültek, a forrásadottságok helyzetéhez mérten. A túsztak kijelölt személyek teljes száma jelenleg nem határozható meg pontosan, a dolgozatban 102 személy neve szerepel.¹⁴⁸ A beazonosított, Pécsről elszállított túsztok száma 24.

5. Valjevói internálások a meg szállt Baranyában

5.1. Az internálások általános jellemzői és az internált személyek

Valjevo, régi magyar nevén Macskókő vagy Macsó, egy nyugat-szerbiai város a Kolubara folyó partján, körülbelül 100 kilométerre a szerb fővárostól,

---

Leó, Schuller Mátyás, Lovassy Ödön, Szász Ottó, Szommer Lajos, Szegő Rezső, Tinusz Antal, Trafikant Károly, dr. Versényi Jenő, Wagenblatt Ferenc, ifj. Wunderlich József, Weisz Miksa, Wessely J. Lipót, dr. Vojnich [Vojnics – V. Zs.] Ferenc.

¹⁴⁶ TIM TD 68.61.1.

¹⁴⁷ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1919. márc. 14.)

¹⁴⁸ Települési bontásban: 60 bajai, 40 pécsi és 2 mohácsi.

Belgrádtól. A település mindig is fontos központja volt a térségnek stratégiai jelentősége miatt, az első világháború idején komoly harcok folytak környékén. Ezeknek baranyai vonatkozásai is voltak, a pécsi 19. honvéd gyalogezred több ízben hajtott végre hadműveleteket Valjevo térségében a háborúban.

A korábban áttekintett túszejtésektől eltérően a valjevói internálások már rendelkeznek minimális szakirodalmi háttérrel – melyek nagyrészt saját kutatásaim –, de ez még kevés ahhoz, hogy feltártnak nevezhessük a jelenséget.¹⁴⁹ Az internált személyek maximális száma jelenleg még nem meghatározható, de a folyamatos forrásfeltárásnak köszönhetően egyre több személyt sikerült beazonosítani, valamint a jelenségről is egyre részletesebb képet tudunk alkotni. A kutatás 23 beazonosított, illetve további két feltételezett Valjevóba internált személyt jár körül.

A baranyai térséget megszállás alatt tartó szerb hatalom a számára fenyegetést jelentő vagy az annexiós törekvéseiket hátráltató személyeket Valjevóba internálta, ők jellemzően a leépített magyar közigazgatás tagjai voltak. Ezeket a személyeket a fenti indokokra hivatkozva internálták, tehát nem érvényesült ebben az esetben a „kollektív büntetés” igénye, ami egy fontos különbség a túszejtési esetekhez képest. A megszállt területek három jelentősebb településéről sikerült ide internált személyeket beazonosítani: Pécsről, Mohácsról, valamint Bajáról. Körülményeiket tekintve, nem egy „szokványos” internálásról volt szó, ugyanis nem volt kialakítva kifejezett internálótábor. Az internáltak a város területén szabadon mozoghattak, csak a város közigazgatási határait nem hagyhatták el. Abban sem gátolták meg őket, hogy a helyi lakossággal szabadon érintkezzenek.¹⁵⁰ A körülményekhez képest jó viszonyok között voltak, de ellátásukat (szállás, élelmezés stb.) maguknak kellett finanszírozniuk, ami bizonyos személyeknél komoly nehézséget jelentett, illetve hitelfelvételt igényelt.¹⁵¹

¹⁴⁹ A szerb megszállás alatti valjevói internálásokról szóló tanulmányok: VISY 1999; VÖRÖS 2023; VÖRÖS 2024b; VÖRÖS 2024c.

¹⁵⁰ FISCHER 2006. 188–190.; MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.); KDM HT 83–67. 022.

¹⁵¹ A Valjevóban töltött időszak alatt nem mindenki tudta fedezni saját ellátását. Vojnics Ferenc, Baja polgármestere csak kölcsönből tudta fedezni az internálás okozta kiadásokat, amelyet személyesen Bethlen Istvántól vett fel, 6420 dinár értékben. Ennek visszatérítéséért a megszállás után kárterítési igényt nyújtott be az Országos Menekültügyi Hivatalhoz, azonban kérvényét elutasították. L. DÉKÁNY 2012. 132.

Voltak, akik kaptak segítséget barátoktól, családtagoktól. Visy Lászlónak fia 3000 dinárt adott neki az útra, Hamerli József 5000 dinárt tudott összeszedni még az indulás előtt.¹⁵² Fischer Béla is tudott pénzt szerezni,¹⁵³ de útközben mindegyikőjüktől elvették, csak fejenként 50 dinár maradhatott náluk.¹⁵⁴ A mohácsiak közül Ete János már Valjevo felé menet a villányi vasútállomáson kapott 100 dinárt Heller Pál sajtgyárostól, majd a dárdai vasútállomáson Veres Gyulától, volt iskolatársától egy poharat, amit internált társaival együtt közösen használtak az egész úton.¹⁵⁵ A mohácsi internáltakért és hátrahagyott családtagjaikért összefogott a település közössége, több pénzbeli felajánlás történt, valamint az Iparosok Olvasóköre jótékonyági bált szervezett (hivatalosan persze nem ezzel az indokkal), hogy a befolyó összeg egy részét rájuk fordítsa.¹⁵⁶

5.1.1. A pécsi internált csoport

A pécsi internált csoport Fischer Béla másodfőjegyzőt, Fischer Ferenc ügyészt,¹⁵⁷ Visy László nyugalmazott főispánt és Hamerli József gyártulajdonost foglalja magába. Internálásuk indoka egy tiltakozó memorandum aláírásában és/vagy megfogalmazásában való részvétel volt.¹⁵⁸ 1920. július 26-án letartóztatták Visy Lászlót és Fischer Bélát, majd másnap Hamerli Józsefet és Fischer Ferencet is.¹⁵⁹ A letartóztatást követő bő három hetet a pécsi ügyészségi fogdában töltötték.

¹⁵² MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

¹⁵³ FISCHER 2006. 188.

¹⁵⁴ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

¹⁵⁵ KDM HT 83–67. 022.

¹⁵⁶ *Mohácsi Hírlap* 1922. január 1. 2.

¹⁵⁷ Fischer Ferenc, a Horthy-korszakban nagyívű politikai karriert befutott belügyminiszter, illetve többször megbízott miniszterelnök is volt rövid ideig. Akkor már a Keresztes-Fischer Ferenc névalakot használta.

¹⁵⁸ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.) A trianoni békeszerződés Baranya vármegye nagyobbik részét (a baranyavári járás kivételével) Magyarországnak ítélte, így annak aláírása után a szerb megszállás egészen egyszerűen jogtalanak számított. Ezért Fischer Béla kezdeményezésére megfogalmaztak egy memorandumot a megszállás ellen, melyet a város prominens polgárai és egyesületei aláírtak.

¹⁵⁹ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

A szerb hatóságok által végzett nyomozás szerint, erőszakkal akartak rávenni embereket, hogy aláírják a tiltakozó memorandumot.¹⁶⁰ Ez az állítás nem igaz, egy bizonyos dr. Lóránt Lipót panaszolta be őket a szerb parancsnokságnál, aki Fischer Béla megkeresésére nem írta alá a memorandumot.¹⁶¹ A zárka, ahova a letartóztatás után kerültek, nagyon rossz állapotban volt,¹⁶² ezért elrendelték, hogy dr. Tolnai Vilmos főorvos menjen ki hozzájuk és mérje fel a terepet. Ő kezdeményezte Visy László áthelyezését a pécsi kórházba egészségügyi állapotára hivatkozva.¹⁶³ Mindezek ellenére a meg szállók elhatározták négyük internálását, mely 1920. augusztus 20-án hajnali 4 órakor kezdődött.¹⁶⁴ A pécsi főpályaudvarról Eszék, Szabadka, Zimony, Zabrežje érintésével, négynapi utazás után érkeztek meg Valjevóba.¹⁶⁵

Visy László már 1920. szeptember 14-én visszaérkezhetett Pécsre, mivel Valjevóban a pécsi kórházban kapott zárójelentésére hivatkozott, ami igazolta rossz egészségügyi állapotát. Három társa viszont csak 1920. október 12-én érkezhett vissza.¹⁶⁶

5.1.2. A mohácsi internált csoport

A Mohácsról internált csoport tagjai között olyan helyi és környékbeli tisztviselőkkel és politikusokkal találkozunk, akik nem esküdtek fel a szerb impériumra, illetve tisztségükből adódóan olyan hatással voltak a lakosságra, hogy jellemzően „magyarérzelmű” nézeteik és egyéb, a megszállás ellen irányuló megnyilvánulásaik miatt veszélyt jelentettek a megszállás fenntartására.

¹⁶⁰ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.) Visy László ennek tényét többször is cáfolta naplójában.

¹⁶¹ Dr. Lóránt Lipót feljelentése Visy Zoltán tanulmányából derül ki. Visy László ezt naplójában nem jegyezte fel, így arra következtetnek, hogy ezzel nem is lehettek tisztában. Fischer Béla és Visy László visszaemlékezései alapján az erőszakos aláírásgyűjtés megcáfolható. Viszont mindezek ellenére, valószínűleg pusztán a memorandum készítésének ténye is elegendő lett volna az internálás elrendeléséhez. L. Visy 1999. 329.

¹⁶² FISCHER 2006. 188.

¹⁶³ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.) Visy jó kapcsolatban volt az orvossal, nagy tisztelője volt, minden bizonnyal ez is hozzájárult a döntéséhez.

¹⁶⁴ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.).

¹⁶⁵ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.); FISCHER 2006. 188. – Az utazás éjszakáit különböző fogdákból töltötték, többször hadifoglyok között.

¹⁶⁶ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

Ők voltak: Cseh Gyula darázsi jegyző, Ete János kölkedi körjegyző, Kisfaludy Vidor dunaszekcsői jegyző, Margittya Lajos és Németh Károly¹⁶⁷ főszolgabírók, dr. Prakatur Tamás kormánybiztos, ügyvéd,¹⁶⁸ Schmidt Károly politikus, gyógyszerész¹⁶⁹ és Zdillár György földadó-nyilvántartó.¹⁷⁰

1920. október elején¹⁷¹ letartóztatták őket, majd a mohácsi selyemgyárban tartották fogva, ahonnan, akárcsak a pécsi internált csoport a pécsi ügyészségi fogházba kerültek.¹⁷² 1920. október 17-én indultak a pécsi főpályaudvarról Valjevóba, azon az útvonalon, ahol a pécsieket is vitték. Ete János szerint minél távolabb kerültek Pécestől, annál lazább volt a kontroll felettük. 1920. december 21-én¹⁷³ érkeztek vissza mindannyian „karácsonyi szabadságra”,¹⁷⁴ ahonnan már nem kellett visszamenniük, mivel internálásukat feloldották.¹⁷⁵

5.1.3. A bajai internált csoportok és további feltételezettek

Baja városából több alkalommal internáltak embereket Valjevóba, ezek összhangban voltak az impériumváltási törekvésekkel, valamint a helyi lakosság védekező mechanizmusaival. Az első ismert internált Vojnics Ferenc bajai polgármester volt. Őt 1919 elején elmozdították pozíciójából, de ez még nem jelentette automatikusan internálásának elrendelését. Ezt a szerb professzor,

¹⁶⁷ Németh Károlyt már korábban túsznak nevezték ki.

¹⁶⁸ Dr. Prakatur Tamásnak ez már a második internálása volt. 1920. március 31-én kormánybiztossá történő kinevezése után (Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnöksége idején, akivel Prakatur személyes kapcsolatban is volt, mivel korábban a miniszterelnök ügyvédi irodájában volt ügyvédbojtár. L. KDM HT 83–67. 001.) 2 hónapra Valjevóba internálták, vagyis körülbelül 1920. május végéig lehetett ott.

¹⁶⁹ Schmidt Károlyt már korábban túsznak nevezték ki.

¹⁷⁰ KDM HT 83–67. 022.

¹⁷¹ A pontos dátum egyelőre ismeretlen.

¹⁷² KDM HT 83–67. 022.

¹⁷³ *Mohácsi Hírlap* 1923. január 21. 1–2.

¹⁷⁴ KDM HT 83–67. 022. Ete János szerint az eltávozást kettő, néven nem nevezett társának feleségei intézték el, a „Vajdasági Minisztériumban”. Itt valószínűleg a *Narodna Upravara* gondolt. A sajtóban azonban más feltételezéssel is találkozunk. A Mohácsi Hírlap szerint 1920 decemberében Miskolczy Sándor 5000 koronát ajánlott fel egy magas beosztású szerb „előkelőségnek”, a szerb hadiözvegyek és árvák javára, ezzel remélve a mohácsi internáltak szabadon engedését. Azonban már az összeg megérkezése előtt jött az utasítás az internáltak elengedéséről. L. *Mohácsi Hírlap* 1922. január 1. 2.

¹⁷⁵ KDM HT 83–67. 022.

Jovan Cvijić látogatása után írt memoranduma miatt rendelték el, amit eljuttatott a magyar kormánynak. Ebben Baja városának etnikai összetételéről írt, a professzor túlzott a délszlávok arányával kapcsolatban. Vojnicsot ezért letartóztatták, Szabadkán és Belgrádban tartották fogva, majd onnan Valjevóba került 1919 nyarán.¹⁷⁶ Ezt Bohuss Rezső bajai és nagybaracscai káplán internálása követhette 1920 májusában, aminek körülményei jelenleg ismeretlenek. Ami biztos, hogy innentől kezdve Vojnics és Bohuss Valjevóban voltak, és itt találkoztak a pécsi internált csoporttal az ő megérkezésükkor, 1920. augusztus 24 én.¹⁷⁷ A két bajait másnap látták utoljára Valjevóban, ugyanis megszöktek,¹⁷⁸ és valószínűleg 1920. szeptember 3-án lépték át a demarkációs vonalat Átokházánál.¹⁷⁹

A következő internálások Baján a megszállás kései szakaszában történtek, 1921 februárjában, azonban ennek több mint egy éves előzménye volt. A háttérmegállapítás előrehaladtával a szerbek lehetséges kivonulásával kapcsolatos hírek terjedtek a városban 1919 folyamán, sőt a közbeszéd már konkrét dátumot is tudni vél. A hírekből adódó esetleges zavargások megelőzésének érdekében egy „polgárőr” szervezetet hoztak létre bajai hivatalviselők Weisz Nándor helyettes polgármester vezetésével.¹⁸⁰ Tagjai: Benkő Sándor ezredes, Koller Dezső tanácsnok, Klimó József adótiszt, Posta Árpád kórházgondnok, dr. Kocsis János aljegyző, Luibl György gyakorlóiskolai tanár, Huber Károly

¹⁷⁶ Az Est 1921. szeptember 4. 3.

¹⁷⁷ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.) Nem csak találkoztak, hanem Visy László szerint, Vojnics Ferenc közbenjárásának köszönhetően, hogy megérkezésükkor szállodában lettek elszállásolva. „(...) Az írnok nem intézkedhet, lévén át akart adni bennünket egy börtönörnek, azzal, hogy ne zárja ránk az ajtót, de legyen gondja, hogy az épületből ne távozzunk (...) megjelent hirtelen 2 úr, s magyarul azt kérdezte nemde mi internáltak vagyunk. Igenlő válaszukra az egyik, mint Vojnics Ferenc bajai polgármester, a másik, mint ottani róm. kat. káplán [Bohuss Rezső – V. Zs.] mutatkozott be, s megkérdezvén a mi nevünk s állásunkat, a polgármester szerbül értekezni kezdett az írnökkel, amint utólag megtudtuk avégett, hogy engedje meg, hogy már ma a vendéglőben aludhassunk [sic!], jóállást vállalva mellettünk, hogy holnap reggel 8 órakor a titkár úrnál jelentkezni fogunk (...)”

¹⁷⁸ Vojnics Ferencnek fennmaradt egy levele, amelyben leírta a szökést, valamint azt, hogy ezt Bohuss-sal tette meg. „A szökésben társam volt egy római katolikus pap, [Bohuss Rezső – V. Zs.] aki később kilépett [életútjának rekonstrukciója után ez téves információ – V. Zs.], tudtommal el is zuhlott. Inkább volt terhemre, mint segítségemre.” L. Vojnics Ferenc levele Rosenberg Mátyáshoz. Közli: KNÉZY [1940.] 2009. 130–131.

¹⁷⁹ Az Est 1921. szeptember 4. 3.

¹⁸⁰ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

városi adótsízt, Hechtl József rendőrkapitány, Oltványi István rendőrkapitány, Versényi Jenő rendőrfogalmazó, Kolozsvár Árpád százados, Rumbach István főhadnagy, Mihics József főhadnagy, dr. Hévizy Tivadar orvos, Lovász Dezső huszárkapitány, illetve Weisz Nándor. Két személy neve nem maradt fenn, a források 18 főről beszélnek.¹⁸¹

A szervezkedést bajai szerb lakosok jelentették, így az a megszállók tudomására jutott.¹⁸² Ezek után letartóztatták a résztvevőket 1919. december 18-án.¹⁸³ Ekkor kezdődött kálváriájuk, a bajai járásbírószágon és Szabadkán is őrizték őket. Hosszas kihallgatások után, mivel konkrét vádak nem tudtak felhozni ellenük elengedték őket, de továbbra is rendőri felügyelet alatt maradtak.¹⁸⁴ A szerb rendőrkapitány közölte velük, hogy kérjék kiutasításukat, vagy internálni fogják őket. Milorad Jakovljević 1921. február 22-én rendelte el az internálásukat, azonban ekkor már csak nyolcan tartózkodtak Baján: Weisz Nándor, Benkő Sándor, Koller Dezső, Klimó József, Posta Árpád, dr. Kocsis János, Luibl György és Huber Károly.¹⁸⁵ Az ügy érdekessége az, hogy velük internálták Huber Károly feleségét is, aki egy náluk végzett házkutatás alkalmával rárontott egy szerb rendőrré.¹⁸⁶

Az internáltak Belgrád érintésével Valjevóba kerültek. Weisz Nándor elmondása szerint minél közelebb kerültek a kiürítéshez, annál rosszabbul bántak velük. Közülük Huber Károly és felesége kerültek haza elsőként, viszont megérkezésüknek dátuma ismeretlen, valószínűleg még a szerbek 1921 augusztusi kivonulása előtt történt. A kivonulás után kérvényezték elengedésüket, de a helyi parancsnok ezt nem engedélyezte, mivel felsőbb utasítást ezzel kapcsolatban nem kapott.¹⁸⁷ Végül diplomáciai segítséggel hazakerültek, azonban még a határ átlépése előtt Szabadkán őrizetbe vették őket. 1921. szeptember 1-jén érkeztek Bajára, Vojnics Ferenc polgármester köszöntötte őket.¹⁸⁸

¹⁸¹ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

¹⁸² A FELSZABADULÁS... 1931. 95.

¹⁸³ KNÉZY [1940.] 2009. 141.

¹⁸⁴ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

¹⁸⁵ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

¹⁸⁶ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

¹⁸⁷ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

¹⁸⁸ Kis Újság 1921. szeptember 14. 2.

További Valjevóba internált személyek is ismertek, azonban ők a kevés információ miatt csak említésszerűen jelennek meg a kutatásban. Itt Szathmáry József vaskúti jegyzőt¹⁸⁹ és Schád (keresztnev ismeretlen) vaskúti rendőrzetűt szeretném megemlíteni.¹⁹⁰ A róluk rendelkezésre álló adatok leginkább Visy László naplójából és Fischer Béla visszaemlékezéséből származnak. Szathmáry és Schád is segítettek a pécsi internáltaknak Valjevóban, valamelyikük tolmácsolt nekik.¹⁹¹ A vaskúti jegyzőről még tudjuk azt is, hogy a pécsiek érkezése előtt 5 héttel került Valjevóba, és ott is halt meg vérhasban, 61 éves korában.¹⁹² Mivel róluk ennyi az összes adat, így az összegzésbe egyelőre nem kerültek bele.

5.2. Epizódok a Valjevóban töltött időszakból

Ahogy arról már az előző fejezetben is szóltam, Valjevo területén szabadon mozoghattak az internáltak és abban sem akadályozták őket, hogy érintkezzenek a helyi lakossággal. A kutatás által vizsgált különböző típusú források hasonló módon és jelzőkkel írják le az internálást. A szabad mozgás, szállóban szállás, saját költségek fedezése, valamint a helyiek relatív udvariassága visszatérő motívumnak tekinthető.¹⁹³

A városon belüli szabad mozgás mellett, az internáltak számontartása érdekében hetente jelentkezniük kellett a helyi „főispánnál”.¹⁹⁴ A hatóságok laza kontrollja táptalajt adott kihágásoknak, több szökésről is van tudomásunk. Vojnics Ferenc bajai polgármester és Bohuss Rezső bajai és nagybaracscai kaplán szökésén túl ismerjük Ete János kölkedi körjegyző – ugyan nem végleges – szökését is. Ete egy rövid időre, 1920. november 1-jén egy muzsikás cigány kíséretében Belgrádba szökött, a magyar követségre iratokat és jelentéseket

¹⁸⁹ KNÉZY [1940.] 2009. 198.

¹⁹⁰ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

¹⁹¹ Visy László szerint Szathmáry, Fischer Béla szerint Schád. L. MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.); vö. FISCHER 2006. 189.

¹⁹² KNÉZY [1940.] 2009. 198.; FISCHER 2006. 189. Fischer Béla leírja, hogy ott voltak Szathmáry József temetésén Valjevóban. Fischer 14 internált személy részvételéről ír, így reális annak az esélye, hogy még mások is tartózkodtak ott.

¹⁹³ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.); KDM HT 83–67. 022; FISCHER 2006. 188–190.

¹⁹⁴ MNL BaVL XIV. 60. 3. d. VI. k. (1920. okt. 4.)

vitt.¹⁹⁵ Két éjszakát töltött ott, majd visszatért Valjevóba, mindezért 3000 dinárt kapott.¹⁹⁶ Szintén Ete Jánostól tudunk a helyi lakossággal való érintkezésnek egy érdekes epizódjáról. Gyakorlatilag zavartalanul tudott részt venni az ott tartózkodásuk alatt tartott helyi választások kampányrendezvényein. A különböző pártok és jelöltek felszólalásait végighallgatta, sőt állítása szerint az egyik párt által rendezett gyűjtésen még adakozott is.¹⁹⁷

A Weisz Nándor bajai helyettes polgármesterrel készített sajtóbeszámolóból kapunk viszonyítási alapot a korabeli pénzügyi helyzetről Valjevóban. Az internáltaknak maguknak kellett fedezni a szállás és étkezésből adódó kiadásokat. Weisz elmondása szerint 250 dinárért tudtak szobát bérelni, amelyen négyen osztoztak.¹⁹⁸ Az élelmezéssel kapcsolatban az derült ki a cikkből, hogy az „rettenetes drága volt”.¹⁹⁹ Az internálás ideje alatt keletkezett jelentős költségeket nehéz volt fedezni az internáltaknak. A szerb hatóságok megengedték nekik, hogy Valjevóban szabadon végezzenek munkát, erről hivatalos igazolásokat is kiállítottak nekik.²⁰⁰ Vojnics Ferenc bajai polgármesterről tudjuk, hogy valóban élt ezzel a lehetőséggel. Egy levelezéséből derül ki, hogy Valjevóban borbélyként dolgozott egy ideig, azonban egy kisgyerek fejét megvágta, így kirúgták a szalonból.²⁰¹

5.3. Az internálások mérlege

Összességében a valjevói internálásokról elmondhatjuk, hogy a laza kontrollnak és a helyi viszonyoknak köszönhetően – illetve a rendelkezésre álló források tükrében – maga a fizikai erőszak nem lehetett szerves része a vizsgált

¹⁹⁵ KDM HT 83–67. 022.

¹⁹⁶ KDM HT 83–67. 022. Sajnos nem áll rendelkezésre információ arról, hogy milyen dokumentumokat vitt, illetve arról sem, hogy kinek a megbízásából. Ete János saját bevallása szerint kockázatos vállalkozás volt, és nem is próbálta meg többször.

¹⁹⁷ MNL BaVL XV. 51. 15. d. 394. Itt érdemes megjegyezni, hogy Ete János értette a szerb nyelvet, hiszen 1906 és 1908 között Darázson (mai Draž Horvátországban) megtanulta a sokac nyelvet. Ez nem volt elmondható például Visy Lászlóról, aki többször is tolmácsokra szorult, de ez a naplójában leírt délszláv szavak rossz és fonetikus írásmódjából is kikövetkeztethető.

¹⁹⁸ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

¹⁹⁹ Magyarország 1921. szeptember 3. 4.

²⁰⁰ FISCHER 2006. 189.

²⁰¹ KNÉZY [1940.] 2009. 131.

jelenségnek. Ehhez jelentősen hozzájárult a helyi lakosság internáltakhoz fűződő viszonya.²⁰² Általánosan jellemző volt a laza kontroll a valjevói hatóságok részéről, viszont ezek is, akárcsak a túszejtések körülményei változhattak az aktuális viszonyokhoz képest, gondolok itt akár a bekövetkezett szökések miatt történt állítólagos szigorításokra, vagy akár a bajai internáltak esetében említett helyzetre, akik a kiürítéshez közeledve a körülmények változásáról számoltak be.

Ezek alapján – a körülményekhez képest elég plasztikusan ábrázolható – valjevói viszonyokból arra következtetek, hogy ezeknek az internálásoknak nem feltétlenül a büntetés volt az elsődleges célja, hanem hogy az internált személyeket eltávolítsák lakóköznyezetükből, ahol aktív szerepet vállaltak a szerb megszállás hátráltatásában, hiszen többnyire ez is volt az internálás elrendelésének „hivatalos” indoka. Fontos az is, hogy a megszállók ezzel további nyomást tudtak gyakorolni a baranyai-térség mellett akár a magyar kormányzatra is. Mindezek mellett azt is meg kell jegyezni, hogy a korabeli sajtóbeszámolók nagyrésze nincs feltétlenül összhangban a valjevói internálások valódi jellegével, hiszen ezekben visszatérő motívumok: a „börtön”, a „vész” és a „tyrannizmus”.²⁰³

6. Összegzés és következtetések

A kutatás által vizsgált jelenségek jól beilleszthetők az első világháborút követő közép-európai folyamatokba. Gondoljunk csak a John Paul Newman által felvázolt, az Osztrák-Magyar Monarchia területén kialakult új erőszakzónára. A háború következtében felbomló birodalom romjain létrejövő új

²⁰² FISCHER 2006. 190. Fischer Béla leírta, hogy a helyiek közül sokan voltak hadifoglyok Magyarországon az első világháború idején. Ott velük sem bántak túlzottan kegyetlenül, így ők is barátságosan viszonyultak hozzájuk. Általánosítás az első világháborús hadifoglyok magyarországi helyzetéről ez alapján természetesen nem vonható le. A szerbek hadifogságáról részletesen l. GORCSA 2023.

²⁰³ Az előző fejezetekben már említett cenzúra miatt sok beszámoló csak a megszállás után tudott nyomtatásban megjelenni. 1931-ben a szerb megszállás alól való felszabadulás 10. évfordulója alkalmából is újból előszeretettel cikkeztek a különböző lapok e témában. Az internáltak közül többen jelentős politikai karriert tudtak még befutni a Horthy-korszakban, valamint az ellenállás „mintaalakjává” váltak a megszállást követő évek folyamán, így utólagos glorifikációjuk is jelentős.

„nemzetállamok”²⁰⁴ egymással is versengve próbálták kiépíteni hatalmi területüket, mely helyzetet csak rontották a különböző katonai és paramilitáris alakulatok tevékenységei, nem is beszélve a szélsőséges eszmék rohamos terjedéséről. Ezek együttesen adtak teret az erőszak folytatásának a fegyverszüneti egyezmények aláírása után is, valamint ennek súlypontja a frontvonalak helyett, a régi hátszországba helyeződött át. Ennek tükrében az 1918-as év (ami a kánonban a „cezúra”) nem jelentette a háborús körülmények végét Baranyában, sőt a mindennapi élet színterén az erőszakot közelebb is hozta a civil lakossághoz.

A baranyai térség 1918 novemberében szerb megszállás alá került, akik minden erejükkel megpróbálták a területet elszigetelni Magyarországtól annak érdekében, hogy az újonnan megalakuló délszláv államhoz csatlakozhassák. A fegyverszüneti egyezmény pontjainak felrúgásával kezdődött a közigazgatás átvétele, amellyel párhuzamosan az ez ellen fellépő és tiltakozó lakossággal szembeni erőszakos cselekmények is teret nyerhettek. A vizsgálat alá vont jelenségek a megszállók nyomásgyakorlási eszközeiként értékelhetők, melyeket politikai céljaik eléréséért vetettek be.

A túszejtések egyik legfontosabb célja a lakosság megfélemlítése és kontroll alatt tartása volt, hiszen a túszoikat legtöbbször nem konkrét cselekményekért vonták felelősségre, hanem a megszállás ellen irányuló akciókért, illetve bármilyen rendbontásért a „kollektív büntetés” elve alapján. A megszállás elején a túszt státusz még nem jelentett azonnal letartóztatást. Ez a gyakorlat viszont hamar megváltozott a helyi viszonyokra rezonálva, melynek fő kiváltója az 1919-es „nagy sztrájk” volt. Ezzel megindult a túszoik letartóztatása és elszállítása. A feltárt források alapján arra következtetnek, hogy ezeken a helyeken a túszoik helyzete a helyi őrzőszervek jóindulatán múlt. Arról, hogy az elszállítás vagy általánosságban a túszejtés alatt direkt fizikai erőszak érte volna a túszoikat, a kutatás jelenleg nem rendelkezik konkrét bizonyítékokkal.²⁰⁵ Túszejtések

²⁰⁴ Erdemes elgondolkodni azon, hogy a háború utáni újjáépítés és béketeremtés egyik elsődleges célja a nemzetállamok és a népek önrendelkezésének megteremtése volt, azonban ha megnézzük a közép-európai térség új „nemzetállamnak” kikiáltott országait, szinte egyik esetben sem mondhatók el ezen elveknek az érvényesülései. L. Lengyelország, Románia, Csehszlovákia, vagy akár éppen a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság etnikai összetételét.

²⁰⁵ A sajtóban, valamint néhány ego-dokumentumban (kifejezetten Visy László naplójában) megjelennek olyan kifejezések, amelyek elsőre azt sugallják, hogy a túszoikat konkrét fizikai

a sztrájk utáni időszakban is előfordultak, de már kisebb intenzitással. A kutatás elsősorban a pécsi túszejtéseket vizsgálta, de a forrásokból kiderül, hogy máshol – mint például Baján vagy Mohácson – is előfordultak ilyen esetek.²⁰⁶ A nemzetközi helyzet folyamatos átrendeződésével a megszállók mozgástere is változott, egyre inkább áttértek a valjevói internálások alkalmazására.

A valjevói internálások legfontosabb különbsége a túszejtésekhez képest, hogy mindenkinél egyéni vádak és indokok alapján rendelték el, illetve hogy ennek a jelenségnek már a korszakban is létezett valamelyest jogilag is alátámasztott és szabályozott háttere. Az indokok jellemzően a megszállás ellen történt szervezkedés, illetve a közigazgatás szereplői részéről az eskütétel és a munka megtagadása volt. A Valjevóba internáltak az ottani időszakot relatív jó körülmények között töltötték, laza kontroll alatt. Ezek alapján azt a következtetést vontam le, hogy az elsődleges cél nem az internáltak büntetése volt. Valószínűleg a fő szempont az volt, hogy ezek a személyek ne hátráltassák az annexió törekvéseit, melyek amúgy sem szerepeltek az eredeti délszláv területi követelések között, így sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben tudtak ezért dolgozni.²⁰⁷ Persze rengeteg múltott a valjevói helyi lakosság viselkedésén és hozzáállásán is az internáltak mindennapjaival kapcsolatban.

A vizsgált két nyomásgyakorlási eszköz hatálya alá esett személyek vagy a helyi, több dimenziós politikai, társadalmi és gazdasági elit tagjai közül vagy a szerveződő „munkásmozgalmi” körökből kerültek ki.²⁰⁸ A túsznak kinevezett vagy Valjevóba internált közigazgatási szereplők között a szakmai ranglétra majdnem minden elemét megtaláljuk. Ebből is jól kirajzolódik a közigazgatás, az impérium birtoklásának kulcsfontosságú szerepe. A politikai szereplők mellett az egyes községek jegyzői is nagy hatással voltak

---

erőszak érhet. Ezeket a magyar sajtóban és – főleg a két világháború közti – emlékezetben és emlékezetpolitikában megjelenő erős túlzások tükrében kell értékelni a szerb megszállás alatti eseményekkel kapcsolatban. A valjevói internálások viszonylag jól feltárt mindennapjait is hasonlóképpen jellemezték; ehhez képest az átlélok visszaemlékezéseiben elvéve lehet csak találkozni a fizikai bántalmazás említésével, jellemzően akkor is másokkal szemben. Jelenleg nem került még elő olyan dokumentum, ami igazolná a túszejtésekkel kapcsolatos külső jellemzések valóságtartalmát, így ezen rész kérdés egyelőre nyitott marad.

²⁰⁶ Ezek feltárása további kutatásokat igényel, amiket mindenképpen szeretnék elvégezni a jövőben.

²⁰⁷ HORNYÁK 2010. 7–12.

²⁰⁸ Ők leginkább vasúti dolgozók voltak, akik aktívan vettek részt a sztrájk szervezésében.

az általuk vezetett közösség gondolkodására, így ha a megszállás ellen foglaltak állást – például nem tették le az esküt –, akkor hamar a megszállók célkeresztjébe kerültek. Továbbá fontos megjegyezni a vizsgált személyek társadalmi összetételével kapcsolatban azt is, hogy ezek az emberek a helyi közösségek szemében az addigi világ „érinthetetlenjei” voltak, majd hirtelen a hatalmi erőszak elszenvedőivé váltak, néha akár nyilvános keretek közötti fizikai erőszak (pl. botozás) elszenvedőivé.²⁰⁹

Összességében úgy gondolom, hogy a bemutatott két nyomásgyakorlási eszközt a megszállók a lehetőségeikhez képest maximálisan kihasználták annak érdekében, hogy a térséget a délszláv államhoz csatolják.²¹⁰ A végső cél elérése nem sikerült, aminek okai elsősorban a nemzetközi politikai viszonyokban keresendők. A terület rendezésének végleges megoldása már 1920-ban megtörtént, aminek megváltoztatására a megszállók egészen 1921 augusztusáig kétségbeesetten próbálkoztak.²¹¹

Rövidítések

Források

- KDM HT 83–67. 001. Kanizsai Dorottya Múzeum Helytörténeti Adattár Dr. Prakatúr Tamás életrajza.
- KDM HT 83–67. 022. Kanizsai Dorottya Múzeum Helytörténeti Adattár Az első világháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemlékezése.
- MNL BAVL XIV. 60. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára
3. D. VI. K. Nagyatádi Dr. Visy László Pécs szabad királyi város főispánja naplói 1914–1921.

²⁰⁹ Nyilvános keretek között elkövetett fizikai erőszak a vizsgált személyek tekintetében nem történt a felhasznált források alapján. Ellebben a civilekkel szemben gyakran követtek el a megszállók Pécsen is erőszakos cselekményeket. A közigazgatási elit tagjaival szemben, más megszálló hatalmak által ellenőrzött területeken (pl. román megszállás) azonban előfordultak. L. MAROSVÁRI 2024; PERCEL 2024.

²¹⁰ Ezen intézkedések nem jártak tömeges gyilkosságokkal vagy népirtásokkal, amelyek szintén előfordultak a korszakban. Ezekkel az eszközökkel így el tudták kerülni egy ideig az Antant és a békekonferencia beavatkozását.

²¹¹ L. pl. a rövid életű Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaság kikiáltása. Vö. SZÜTS 1991.

- MNL BAVL XV. 51. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára
15. D. 394. Képviselőválasztási esetek.
- TIM TD 68.42.1. Türr István Múzeum Történeti Dokumentáció A Narodna
Uprava döntéseiről szóló bajai plakát.
- TIM TD 68.61.1. Türr István Múzeum Történeti Dokumentáció A kijelölt ba-
jai túsokról szóló bajai plakát.
- TIM TD 2424.98. Türr István Múzeum Történeti Dokumentáció Felvidéki Ist-
ván: Egy kisváros a világesemények hullámverésében – Baja
1917–1921 [kézirat].

Forrásközlések és korabeli nyomtatott források

- A FELSZABADULÁS... A felszabadulás aranykönyve 1921–1931. Összeáll. KUSSINSZ-
1931 KY E. – ZSADÁNYI O. Pécs, 1931.
- ALMANACH 1933 Baranyavármegye és Pécs szab. kir. város közigazgatási al-
manachja. Szerk. KATICS A. Pécs, 1933.
- BARANYA 1930 Baranya vármegye Trianon után tíz évvel. Szerk. Dr. MA-
TOLAY K. – ZSADÁNYI O. Mohács, 1930.
- FISCHER 2006 Fischer Béla visszaemlékezései. Szerk. FONT M. – VONYÓ
J. Pécs, 2006.
- KNÉZY [1940] 2009 Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921.)
Írta és összeáll. Dr. KNÉZY L. Baja, [1940.] 2009.
- PÉCS–BARANYA 1928 Pécs–Baranya 1918–1928. Pécs, 1928.
- RENDELETEK TÁRA Magyarország Rendeletek Tára 1920. Budapest, 1920.
1920
- VÖRÖS 2024b Vörös Zsolt (szerk.): „Alig szabadultam ki a szerbek fog-
ságából, már le kellett mennem a szerbek közé, de mégis
lementem, mert lelkiismeretem nyugodt volt.” Az első vi-
lágháború és a szerb megszállás – Ete János visszaemléke-
zése. Pontes 7. (2024) 186–212.

Sajtóforrások

- Az Est (1921)
Kis Újság (1921)
Magyarország (1921)
Mohácsi Hírlap (1922–1923)
Pécsi Napló (1919; 1935)

Irodalom

- ABLONCZY 2022 ABLONCZY Balázs: Kérészállam – Egy fogalom lehetséges megközelítései. In: Kérészállamok. Szerk. Szeghy-Gayer V. – Zahorán Cs. Budapest, 2022. 19–32.
- A. SAJTI 2023 A. SAJTI Enikő: Összeomlás. Hatalomátvétel a Délvidéken, 1918–1920. In: A. SAJTI Enikő: „Kis Bácskából süvít a szél...” Összeomlás, hatalomátvétel, kisebbségpolitika a Délvidéken 1918–1947. Pécs, 2023. 47–66.
- BENEŠ 2020 BENEŠ, Jakub: A „zöld káderek” és Ausztria-Magyarország összeomlása 1918-ban. Pontes 3. (2020) 13–46.
- BODOR 2020 BODOR Mihály: A szerb cenzúra története és működése a megszállt Baranya vármegye területén (1918–1921). In: A Nagy Háború és a Dél-Dunántúl. Szerk. Bősz A. Pécs, 2020. 31–40.
- BODÓ 2022 BODÓ Béla: A fehérterror. Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon 1919–1921. Budapest, 2022.
- CSERE 2023 CSERE Péter: Linder Béla élete, kora és tevékenysége. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 56. (2023) 151–159.
- CSIBI 2023 CSIBI Norbert: Az alsópapság tapasztalatai a szerb megszállás alatt álló pécsi egyházmegyében (1918–1921). In: Mesetek és Tanítványok 3. Szerk. Balatonyi J. – Balikó F. – Barabás G. – Böhm G. – Kovács V. – Pohárnok M. Pécs, 2023. 164–175.
- CSUNDERLIK 2019 CSUNDERLIK Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. Budapest, 2019.
- DÉKÁNY 2012 DÉKÁNY István: „Fizesse meg nekünk a Magyar Kincstár”. Múltunk 57. (2012:4) 114–135.
- DOMINKOVITS 2017 DOMINKOVITS Péter: Az egyéni életút forrásai (az ún. ego-dokumentumok) a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában. Soproni Szemle 71. (2017:3) 250–258.
- DOMONKOS 1998 DOMONKOS László: „... akkor azt mondom finis Hungariae”. Hitel 11. (1998:10) 82–97.
- FÁBIÁN 2009 FÁBIÁN Borbála: A főispáni hivataltól a főispánságig. Bácsország 4. (2009:1) 40–48.
- FÖCZE 2023 FÖCZE János: Impériumváltások. In: Trianon enciklopédia. Szerk. Ablonczy B. – Hatós P. – Nagy Sz. – Szeghy-Gayer V. – Zahorán Cs. Budapest, 2023. 82–84.

- GERGELY – KŐHEGYI 1974 GERGELY Ferenc – KŐHEGYI Mihály: A Pécs-Baranya-Baja háromszög történeti problémái 1918-21 között. Baja, 1974.
- GERWARTH 2016 GERWARTH, Robert: *The Vanquished: Why the First World War Failed to End*. London, 2016.
- GERWARTH 2018 GERWARTH, Robert: *Harc a Vörös Szörnyeteggel: ellenforradalmi erőszak Közép-Európa vereséget szenvedett államai-ban*. In: *Háború béke idején*. Szerk. GERWARTH, R. – HORNE, John. Budapest, 2018. 71–92.
- GORCSA 2023 GORCSA Oszkár: *Hadifogság az Osztrák–Magyar Monarchiában*. [Kézirat] Szeged, 2023.
- GYÁNI 2007 GYÁNI Gábor: A látható és láthatatlan erőszak. *Pannonhalmi Szemle* 15. (2007:1) 39–48.
- GYÁNI 2019 GYÁNI Gábor: Az ego-dokumentumok történetírói haszna. *Bárka* 27. (2019:2) 69–74.
- GYÁNTI É. N. GYÁNTI István: *Impériumváltás Baranya megyében (1918. november–1919. március)*. [Kézirat] Évszám nélkül.
- HOLOPCEV – IRHA 2003 HOLOPCEV Péter – IRHA Melinda: *Eltanácsoltak*. Miskolc, 2003.
- HORNYÁK 2004 HORNYÁK Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Újvidék/Novi Sad, 2004.
- HORNYÁK 2010 HORNYÁK Árpád: *Bácska–baranyai térség az I. világháború után – a szerb megszállás*. In: HORNYÁK Árpád: *Találkozások – ütközések*. Pécs, 2010. 7–21.
- HORNYÁK 2020 HORNYÁK Árpád: *A magyar–jugoszláv határ megvonása*. *Pontes* 3. (2020) 153–170.
- KATONA 2017 KATONA Csaba: *Mit adnak nekünk a magániratok? Belvedere Meridionale* 29. (2017:3) 99–110.
- MAKÓNÉ 2010 MAKÓNÉ Buzás Eleonóra: *A zalaegerszegi internálótábor 1916–1924*. In: *Egerszegi történeti tanulmányok 2010*. Szerk. Molnár A. Zalaegerszeg, 2010. 174–223.
- MAROSVÁRI 2024 MAROSVÁRI Attila: *A román megszállási politika Magyarországon 1919–1920*. Budapest, 2024.
- MOHR 2022 MOHR Szilárd: *A második világháború (1939–1945) és a háborús körülmények hatása a Baranya vármegyei gimnáziumok életére*. [Kézirat] Pécs, 2022.
- NAGY 2021 NAGY Imre Gábor: *Pécs polgármesterei 1875–1940*. Pécs, 2021.
- NAGY – LŐRINCZ 2018 NAGY Kálmán – LŐRINCZ Árpád: *A szerb betelepülés és a szerb megszállás (1918–1921) rövid története Mohácson*. Szombathely, 2018.

- NEWMAN 2018   NEWMAN, John Paul: Katonai jellegű erőszakos cselekmények eredete, jellegzetességei és öröksége a Balkánon. In: Háború béke idején. Szerk. Gerwarth, R. – Horne, J. Budapest, 2018. 175–198.
- ORMOS 2020   ORMOS Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Budapest, 2020.
- ORMOS – MAJOROS 2003   ORMOS Mária – MAJOROS István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest, 2003.
- PAKSY 2017   PAKSY Zoltán: Hadifogolytáborból internálótábor. In: 1916 – A fordulat éve? Szerk. Egry G. – Kaba E. Budapest, 2017. 157–194.
- PERCZEL 2024   PERCZEL Olivér: Egy megszállás anatómiája. Budapest, 2024.
- SZEGHY-GAYER 2016   SZEGHY-GAYER Veronika: Felvidékből Szlovenszko. Pozsony/Bratislava, 2016.
- SZLANYINKA – VONYÓ 2022   SZLANYINKA Éva – VONYÓ József: Nagy változások előszele. In: Pécs története VI. Szerk. KAPOSZ Z. – VONYÓ J. Pécs, 2022. 463–472.
- SZÓTS 2020   SZÓTS Zoltán Oszkár: Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban. Pécs, 2020.
- SZŰTS 1991   SZŰTS Emil: Az elmerült sziget. Pécs, 1991.
- TARCAI 2007   TARCZAI Béla: Vae victis – adalékok a hadifogság történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 46. (2007) 684–696.
- TOMKA 2018   TOMKA Béla: Erőszak a történelemben: jelentések és hosszútávú trendek. Aetas 33. (2018:3) 170–185.
- TOMKA 2023a   TOMKA Béla: Az első világháború mint történeti korszakhatár. In: TOMKA Béla: Korszakok és korszakhatárok. Budapest, 2023. 182–200.
- TOMKA 2023b   TOMKA Béla: Az erőszak és történetei. In: TOMKA Béla: Korszakok és korszakhatárok. Budapest, 2023. 75–106.
- VISY 1999   VISY Zoltán: Négy pécsi polgár az SHS királyság fogságában. In: Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Szerk. Font M. – Vonyó J. Pécs, 1999. 329–343.
- VÖRÖS 2023   VÖRÖS Zsolt: Baranyából Valjevóba internált személyek a szerb megszállás időszakában (1918–1921). In: Mesterek és Tanítványok 3. Szerk. Balatonyi J. – Balikó F. – Barabás G. – Böhm G. – Kovács V. – Pohárnok M. Pécs, 2023. 176–185.
- VÖRÖS 2024a   VÖRÖS Zsolt: Pécs szerb megszállása Visy László naplójának tükrében. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 57. (2024) 203–211.

VÖRÖS 2024c

Vörös Zsolt: Baranyából Valjevóba internált személyek a szerb megszállás időszakában (1918–1921). Kutatói tapasztalatok, források, módszerek. In: Grastyán füzetek 3. Szerk. Pintér T. – Rab V. Pécs, 2024. 79–90.

Az 1944–1956 közötti baranyai pártelit prozopográfiai elemzése

County and City Secretaries in Baranya, 1944–1956: A Prosopographical Analysis

The paper aims to research and analyse the (Communist) Party elite of Baranya County from the end of the Second World War until 1956, using biographical and prosopographical methodologies. The focus of the analysis is on the county and city party secretaries who held office between 1944 and 1956 – a total of 17 individuals.

The study examines the life histories of these party officials, with particular attention to their backgrounds prior to the Soviet invasion. The analysis is based on the following criteria: (1) age at the beginning of their party career, (2) social origin, (3) original profession, (4) level of education at the start of their political activity, (5) political education, (6) local roots or affiliations (connection to Pécs or Baranya), (7) date of party membership, (8) length of time in office, and (9) reasons for changes in position.

The research draws on a variety of sources, including archival documents, press materials, encyclopedia entries, biographies, and memoirs.

Keywords: prosopography; communism; party elite; Eastern Bloc; Hungary; Baranya County; Pécs; cadre policy; political history; post-war period

1. Bevezetés

Az utóbbi két évtizedben a pártállami időszak egyre gyarapodó historiográfiája az elitkutatások módszertanát érvényesítő munkákkal egészült ki. Ezek a kutatások főképp az országos politikai elitre fókuszáltak,¹ ezzel szemben a helyi, regionális aspektusok feltárása csak az utóbbi években vett lendületet. Számos tanulmány, PhD értekezés és monográfia is megjelent a témakörben

---

¹ RÁCZ 2018. 12.

Zala,² Borsod-Abaúj-Zemplén³ és Fejér megyékről,⁴ Budapest,⁵ Jászberény⁶ és Győr⁷ városáról. Ehhez a kutatási irányvonalhoz kapcsolódik jelen munka, a baranyai pártelit vizsgálata 1944–1956 között.

A kutatás célja az 1944 és 1956 közti időszakban a megyei és városi pártvezetők életútjának feltárása, szociodemográfiai jellemzőik bemutatása és elemzése volt. Az eredményeket Varga Balázs győri pártelitről írt munkájával vetem össze, ugyanis ennek módszertana és vizsgált időintervalluma (1944–1956) egyeztethető össze leginkább a jelen dolgozattal. Szándékom szerint az összehasonlítás az országos folyamatok általános és egyedi jellemzőinek azonosítására is lehetőséget ad.

Melyik korosztály határozta meg a szovjet megszállást követően a kommunista párt tagságát? Milyen közös és egyedi jellemzőket mutat a párt (MKP/MDP) vezető pozícióba került tagjainak társadalmi, származási háttere? A munkásmozgalom régi harcosai vagy a „karrieristák” jutottak magasabbra a ranglétrán? Volt-e jelentősége a lokális kötődésnek a helyi pozíciók elosztásában? Ilyen és hasonló kérdésekre koncentrálni kezdtem neki a dolgozat alapjául szolgáló kutatásnak: a – 17 városi és megyei titkárból álló – vezető réteg társadalmi összetételének, demográfiai jellemzőinek és életútjainak megismeréséhez.

1.1. Fogalmi tisztázás

Az elitek vizsgálatára irányuló kutatások megkerülhetetlen része az „elit” jelentésének fogalmi tisztázása, a fogalomhasználat konkretizálása és történeti kontextusba helyezése. Ez különösen fontos a „pártelit” kifejezés vonatkozásában, hiszen ebben az esetben a fogalom anakronisztikus, lévén a korszak jellemzője az elitellenesség volt, így fogalomhasználatuk is került ennek a kifejezésnek a – nem pejoratív értelemben történő – használatát.⁸

---

² KÁLI 2018; KÁLI 2019; KÁLI 2021.

³ KIS 2021.

⁴ CZETZ 2018.

⁵ RÁCZ 2018.

⁶ CSEH 2018.

⁷ VARGA 2009; VARGA 2018.

⁸ RÁCZ 2018. 30.

Elitről szólva „nem egy elitről, hanem elitekről beszélünk”.⁹ Míg társadalomtudományi értelemben a politikai, gazdasági, társadalmi elitcsoportok hármasa az irányadó,¹⁰ kevésbé kötött keretek között vizsgálva a kérdést megállapítható, hogy minden társadalmi alrendszer rendelkezik a maga elitjével, ami annak a felső néhány százalékát jelenti.¹¹ Ezt azért is fontos megállapítani, mert kétségtelen tény, hogy a Horthy-korszak vagy a dualizmus időszakának elitfogalma értelmében a legkevésbé sem beszélhetünk elitekről a pártállami időszakban. Sokkal inkább „hatalmi elitről”, ami a pártállami nómenklatúra döntéshozóinak felső néhány százalékát jelenti. Huszár Tibor azért is teszi meg a distinkciót elit és nómenklatúra közt, hogy alátámassza véleményét, mely szerint a pártállami időszakra vonatkozóan nem is beszélhetünk elitekről:

„[...] nem tekinthető azonosíthatónak az elit és a nómenklatúra fogalma: az elit kiválasztódik, tagjainak kiemelkedését – legalábbis ideáltipikusan – tudáson, teljesítményen nyugvó tekintély alapozza meg, s ez szuverenitásuk forrása, míg a nómenklatúra tagjait kinevezik, megválasztásuk meghatározott testületekbe – rendkívüli helyzetektől eltekintve – formális, az őt kinevező testület előzetes döntésének *post festa* jóváhagyása.”¹²

Kétségtelen, hogy az ezen időszak befolyásos pozícióit birtokló személyek köre különbözik a korábbi korok elitként meghatározott csoportjaitól. Bár a tudáson és szakértelmen alapuló demokratikus kiválasztódás korszakunkat megelőzően is vitatható, a szelekció szempontjai mások. Míg a pártállami érában a politikai lojalitás, az ezt megelőző időszakokban a születési előjogok, a családi háttér vagy a származás határozták meg nagyban az érvényesülést, az elitbe tartozást. Ilyen értelemben a korábbi megállapításomhoz visszatérve azt gondolom, ahogy minden társadalmi alrendszer, úgy a kommunista nómenklatúra is rendelkezik a maga elitcsoportjával, ami azonban csak szűkebb értelemben funkcionált hatalmi elitként.

Gyarmati György élesen különválasztja az elit és a nómenklatúra szereplőit, akiket „a legfelső szintű döntési jogosultság határolja el a nómen-

⁹ CSEH 2018. 101.

¹⁰ TÍMÁR 1993.

¹¹ CSEH 2018. 101.

¹² HUSZÁR 2005. 33.

klatúrától”.¹³ Ennek megfelelően a hatalmi elitbe azok tartoznak, „akik kineveztek az alsóbb szinten kinevezendők kinevezőit”.¹⁴

Ebből leginkább az következne, hogy időszakunk esetében az MKP és az MDP – a teljesség igénye nélkül – KV- és PB-tagjai, illetve a főtitkár sorolhatóak a hatalmi elitbe. Az általam vizsgált személyek köre nem felel meg e feltételnek. Azonban – Káli Csabával egyetértve – véleményem szerint a vizsgált pártvezetők megyei keretek között hatalmi pozícióval rendelkeztek. Miután a pártelit a politikai elit része, az pedig a hatalmi elit része,¹⁵ ezt kibővítve a helyi vagy megyei szint egy még alacsonyabban elhelyezkedő részhalmoz, és ebben az értelemben nevezhető úgy, hogy a „baranyai pártelit”. Ezt erősíti meg Gyarmati is: „[...] multipozicionális státusok alsóbb szinteken is – egyre növekvő számban – előfordulnak, ismétlődnek. Utóbbiak alkothatnak egyfajta helyi-területi vagy éppen középszintű (megyei) elitet, de a rendszer egészében ez utóbbiak csak a nómenklátúra különböző szintjeit jelentik.”¹⁶ Tehát az országos elit értelmében a vezetőink a nómenklátúra részei, azonban helyi vagy megyei szinten képezhetnek pártelitet, ezért hivatkozok rájuk a dolgozatban úgy, hogy a „baranyai pártelit”.

1.2. Kutatásmódszertan

A *prozopográfiát*, illetve a vele rokonított kutatói módszereket már a 16. századtól alkalmazzák. Eleinte életrajzi gyűjteményt, majd egy ennél részletesebb, ún. életrajzi adattárat értettek alatta, később a közös tulajdonságok, tipikus életpályák feltárása került fókuszba.¹⁷ Bár a görög eredetű szóösszetétel¹⁸ már az 1897-es *Prosopographia Imperii Romani* kötet kapcsán is fellelhető, használatát, köztudatba építését a legtöbben Lawrence Stone nevével és 1971-es tanulmányával¹⁹ azonosítják. A történész definíciója szerint a „prozopográfia a történelem szereplőinek egy közös háttérrel rendelkező

¹³ GYARMATI 2009. 76.

¹⁴ GYARMATI 2009. 76.

¹⁵ KÁLI 2021. 287.

¹⁶ GYARMATI 2009. 76.

¹⁷ PAKSA 2013. 7.

¹⁸ „prosopon”: „arc”, „maszk”; „grapho”: „leírás”

¹⁹ STONE 1971.

csoportjának vizsgálata, a közös jellemzők alapján az életükről készült kollektív tanulmány”.²⁰ Stone a prozopográfiát és a kollektív biográfiát nem különböztette meg egymástól, sőt egymás szinonimájaként hivatkozott rájuk. A két fogalom közti terminológiai különbségtétel későbbi viták tárgyát képezte, melyek egy részét Bara Zsuzsanna summázta tanulmányában.²¹ A legfontosabb különbségtétel talán éppen utóbbi ’biográfia’ mivoltában ragadható meg: míg a kollektív biográfia az életrajzokat helyezi előtérbe, a *prozopográfia* „az összesítésben szereplő egyének életrajzi részleteinek csoportazonosságát” vizsgálja.²² A *prozopográfia* tehát rokonítható a biográfiával, de semmiképpen nem feleltethető meg annak többszámával, az csupán a kiindulási alapja. A biográfiából csak a *prozopográfiai* elemzési szempontok szerinti adatait veszi figyelembe, melyek segítségével általánosítható jellemzők megfogalmazására törekszik.²³ Előbbi narratív mivolta – ideális esetben – nem képezi részét utóbbinak se az ismertetés, se az értékelés síkján.²⁴

A kutatásom jelentős részben merít a *prozopográfia* módszeréből, de bizonyos részei (leginkább a munkásmozgalmi múlt bemutatásával foglalkozó fejezet) a kollektív biográfiával és az életútelemzéssel is rokoníthatóak. A vizsgált személyek köre a baranyai – kommunista – pártelit, mely alatt a területi, megyei és városi titkárokat értem.

Az elemzési szempontjaimat annak mentén dolgoztam ki, hogy lehetőség szerint minden egyénre elérhető és statisztikai módszerekkel összehasonlítható adatokkal végezhessem el az összehasonlítást. Emellett arra próbáltam koncentrálni, hogy az egyes káderek milyen háttérrel érkeztek a második világháborút követő időszak „politikai elitjébe”. Ennek feltárására alkalmasak az olyan szociodemográfiai jellemzők, mint az életkor, a származás, a foglalkozás, az iskolázottság és területi hovatartozás. A kommunista elköteleződést támaszthatja alá a párttagság kelte, illetve a munkásmozgalmi múlt. Utóbbi kapcsán igyekeztem a tények ismertetése mellett – a forráskritika szempontjait figyelembe véve – a szereplők elbeszéléseire (is) alapozva bemutatni őket, így a munkásmozgalmi múlt kapcsán a személyes életutakat is ismertetem. Az 1945 utáni politikai

²⁰ STONE 1971. 46. (fordítás: BARA 2007. 235.)

²¹ BARA 2007.

²² BARA 2007. 235.

²³ LEVI 2000. 85.; SOMOGYVÁRI 2017. 174.

²⁴ PAKSA 2013. 9.; BARA 2007. 240–241.

tevékenység, a legális kommunista pártban betöltött funkció is összehasonlítható: kvantitatív módon a pártfunkció betöltésének hossza szerint, narratív módon pedig a pozícióváltások okainak bemutatása és csoportosítása mentén. Következésképp az elemzést az alábbi kilenc szempont szerint végeztem: (1) a pártfunkció kezdetén betöltött életkor, (2) származás, (3) eredeti foglalkozás, (4) iskolai végzettség a pártfunkció kezdetén, (5) politikai iskolázottság, (6) pécsi illetőség, (7) párttagság kelete, (8) pártfunkció betöltésének hossza és (9) pozícióváltás oka.

A testületekben betöltött pártfunkciókat és a pártvezetők adatait a mellékletben megtalálható *Pártarchontológia és személyi adattár* összegzi, a források feldolgozása során feltárt életutakat pedig az *1944/45 előtti személyes életutak* fejezetben ismertetem.

1.3. A kutatás forrásai

A vizsgált időszak párttörténeti adatainak egyik forrása a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) által létrehozott Párt-Állam-Párt online adatbázis,²⁵ mely alapvető segítséget nyújtott az 1944 és 1956 közti időszak pártarchontológiájának összeállítása és a vizsgálandó személyek körének meghatározása és legfontosabb adataik tekintetében.

A kutatás során a pártfunkcionáriusok életrajzi adataihoz leginkább a levéltári források és a sajtóanyagok szolgáltatták az alapot. A leggyakrabban az ún. káderjellemzések adtak dokumentált pályaképet a titkárok életútjáról. Emellett kitüntetések, áthelyezések, megrovások kapcsán is készültek jegyzőkönyvi iratok. Néhány esetben terjedelmes visszaemlékezések is rendelkezésre álltak. További hasznos forrásnak bizonyultak a Horthy-korszak alatti munkásmozgalmi tevékenység kutatásához az ún. csendőrkartonok.

A sajtóanyagok tekintetében a nekrológok és a különböző politikusi portrék adták a legbősegebb információt, de számos egyéb cikk is nyomra vezetett. Néhányan különböző életrajzi kötetekben is elmesélték életüket, karrierjüket, illetve lexikon szócikkek is segítettek a tájékozódásban. A Történelmi Tár²⁶ adattára több esetben is biztos alapot adott az egyes kérdések tisztázásához.

²⁵ https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:1::NO::ACTIVE_TAB:HOME (Letöltve: 2025. április 30.)

²⁶ A Történelmi Tár egy internetes adatbázis, Glatz Ferenc a História szerkesztőjeként tanítványaival indította. Partner intézményei: MTA Történettudományi Intézete, MTA Európa-történeti Kutatócsoportja, Europa Institut Budapest. Szerkesztői: Glatz Ferenc

Ideális esetben többféle forrás is rendelkezésre állt, amelyek összevetésével ellenőrizhető volt az adatok valósága vagy valótlanága. A dokumentumok szinte kizárólag a pártállami időszakban keletkeztek, ami fontos forráskritikai szempontokat vet fel. A káderek visszaemlékezéseikben saját munkásmozgalmi tevékenységüket heroizálva, felnagyítva, dramatizálva mutathatták be, ami a narratív részek feldolgozása során messzemenően figyelembe kellett venni. A napilapok és tudományos dolgozatok is ideológiai behatást tükröző szövegek. A későbbi lexikon szócikkek viszont csak az adatok tömör összefoglalásai, így kiegészítésre szorulnak.

2. Párt- és politikatörténeti kontextus

Az 1918 novemberében alakult Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP)²⁷ a proletárdiktatúra bukása után illegalitásba szorult. Legálisan működő fedőpártjaként alakult meg 1925 áprilisában a Magyarországi Szocialista Munkáspárt. A legális működés 1928-ig tartott, ettől kezdve a második világháború végéig a kommunista párt illegalitásban működött.²⁸ A következő alfejezetekben bemutatom a Magyar Kommunista Párt (MKP) és az ebből később létrejövő Magyar Dolgozók Pártja (MDP) történetét, fontosabb szabályait, határozatait, szervezeti változásait. Az eseménytörténetre csak a szűken vett párt- és az ezt érintő politikatörténet tekintetében térek ki, amennyiben az a szervezeti felépítésre, működésre jelentős hatással volt.

2.1. Az MKP-korszak – 1944–1948

A második világháború végjátékában a szovjet csapatok kíséretében érkező kommunisták²⁹ 1944. november 7-én megalakították az MKP Ideiglenes Központi Vezetőségét, amely szervezetének építését Szegedről indulva a Tiszántúlon kezdte meg. Az 1944. december 21-én alakult Ideiglenes

---

és Burucs Kornélia. Forrás: https://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6564:toertenelmi-tar (Letöltve: 2025. 04. 30.)

²⁷ GÁBOR 1968. 10–11.

²⁸ SZABÓ 1968a. 65–74.

²⁹ Gerő Ernő, Nagy Imre, Révai József és Farkas Mihály. L. SZABÓ 1968b. 156.

Nemzetgyűlés 230 tagjából 90-et a kommunisták delegáltak.³⁰ Időközben a hazai – nem moszkovita – kommunisták megalakították az MKP Budapesti Központi Vezetőséget, akik a kezdetektől elfogadták a debreceni szervezetet központnak. 1945. február 23–24-én került sor a két központi vezetőség egyesülésére Rákosi Mátyás főtitkárrá választása mellett.³¹ A párt szervezeti felépítésének alapelve a „demokratikus centralizmus”, ami alatt azt a döntéshozatali szisztémát értették, amely szerint a párt határozatait vita előzi meg, de a végleges döntést követően azok mindenkre kötelezően érvényesek. Ebből a gyakorlatban a centralizmus valósult meg, a döntéshozatalt megelőző viták helyett már kezdettől a központi irányítás volt a meghatározó. Szervezési elve szerint a párt alapszervezetekből áll, a területi elv szerint minden városban és községben, a munkahelyi elv szerint pedig minden munkahelyen alapszervezeteket hozott létre.³² 1945. január 26-tól Budapesten a Titkárság, február 23-tól pedig a Központi Vezetőség (KV) osztályai támogatták a pártmunkát. Az 1945. április 4-i „felszabadulást” követően a vezetőség és a helyi szervezetek közti koordináció hatékonyságának javítása érdekében nyolc területi bizottságot hoztak létre, melyek feladata a KV határozatainak végrehajtása mellett megyei bizottságok szervezése volt. A KV első, 1945. május 22-i ülésén létrehozta a politikai és szervezési feladatokért felelős Politikai Bizottságot (PB). Szakítva az eleinte szigorúbb tagfelvételi eljárásról, a pártszervezés új stratégiája egy tömegpárt létrehozása lett.³³ A válogatás nélkül, akár a többi párt soraiból átcsábított párttagok ideológiai képzésének első számú platformja a kezdetektől fogva a pártiskola volt.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások a Független Kisgazdapárt (FKGP) 57%-os abszolút győzelmével³⁴ zárultak, amelyen a kommunisták 17%-os szavazati arányt értek el.³⁵ A választások után – a KV

³⁰ Magyar Kommunista Párt: 90, Független Kisgazdapárt: 56, Szociáldemokrata Párt: 43, Nemzeti Parasztpárt: 16, Polgári Demokrata Párt: 13, független: 12. L. ROMSICS 2010. 279.

³¹ SZABÓ 1968b. 159.

³² MKP 1944; KERESZTES 1946.

³³ SZABÓ 1968b. 160–164.

³⁴ A párt a győzelem ellenére nem vállalta a kormányzás felelősségét.

³⁵ GYARMATI 2021. 109.; ROMSICS 2010. 293.

1945. november 22-i ülésén – az MKP viszonylagos decentralizációt³⁶ hajtott végre: megszűntek a területi bizottságok, helyettük megyei bizottságok jöttek létre, és a városi szervezetekből is (városi) bizottságok lettek. Létrejött a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB). A párt 1946. szeptember 28. és október 1. közt tartott III. kongresszusa létrehozta a szervezési feladatok koordinációjáért felelős Szervező Bizottságot (SZB).³⁷ Az 1947. évi – többszörösen elcsalt – országgyűlési választásokat az MKP 22,3%-kal a legerősebb, de többséggel még a szociáldemokraták 14,9%-ával együtt sem rendelkező pártként zárta. Azonban miután a Magyar Függetlenségi Párt (MFP) a „kék cédulás” csalás miatt bírósághoz fordult, majd erre a bíróság – Rákosi ellenkeresetének helyt adva – az MFP összes mandátumát megsemmisítette így a Baloldali Blokk – az FGKP-vel és az NPP-vel kiegészülve – többségbe került a parlamentben.³⁸ A Szociáldemokrata Párt (SZDP) rövidesen – az erőteljes kommunista penetrációtól nem függetlenül – bomlásnak indult, majd miután 1948. február 18-án Marosán György egy puccsszerűen összehívott funkcionáriusgyűlésen³⁹ megfosztotta az egyesülést ellenző szociáldemokrata politikusokat tisztségüktől; szabad volt az út az összeolvadáshoz. Az 1948. június 12. és 14. közt tartott egyesülési kongresszuson az MKP és az SZDP egyesült, a Magyar Dolgozók Pártja főtitkárra Rákosi Mátyás maradt.⁴⁰

2.2. Az MDP-korszak – 1948–1956

A két munkáspárt egyesülését követően felgyorsult az egypárti uralom kiépítésének folyamata. 1949-ben a korábbi Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) mintájára megalakították a Magyar Függetlenségi Népfrontot (MFNF), mely az 1949. május 15-i választásokon 96%-os részvétel mellett

³⁶ A kortárs tudományos elemzések több ízben használták ezt a kifejezést arra, hogy a területi bizottságok helyett megyei bizottságokat szerveztek, a felépítés ettől függetlenül maradt a centralizmus.

³⁷ SZABÓ 1968b. 170–171.

³⁸ GYARMATI 2021. 109–111.; ROMSICS 2010. 292–293.

³⁹ GYARMATI 2010. 43.

⁴⁰ GYARMATI 2010. 34–44.

96%-os eredményt ért el.⁴¹ 1949. augusztus 18-án fogadta el a parlament az új alkotmányt. 1950-ben bevezették a tanácsrendszert.⁴²

Az MDP a tagtoborzást némileg szigorítva két tag ajánlásához és a taggyűlésen hozott határozathoz kötötte az új tagok felvételét. Az új párt legfelsőbb szerve formailag a kongresszus volt, amely két évente KV-t és KEB-et választott. A PB-t, az SZB-t, a Titkárságot, az elnököt, a főtitkárt és a főtitkár helyettest pedig a KV döntése alapján jelölték ki. Míg az MKP korszakban a pártvezetés jelentős energiát fektetett a párttagság létszámának növelésére, az egyesülettől – miután a stabil kormánytöbbség, sőt a pártegyeduralom is adottá vált – eleinte szigorítást, majd 1948. szeptember 6-tól tagfelvételi zárlatot rendeltek el: „a tagzárlat ideje alatt vizsgálják felül az egész párttagságot, távolítsák el az osztályidegen, korrupt, karrierista elemeket, javítsák meg a párt szociális összetételét”.⁴³ Ezt a folyamatot – amely során 178 850 tagot kizártak, 123 334-et pedig tagjelöltté minősítettek át⁴⁴ – követte Rajk László letartóztatása és az ehhez kapcsolódó perhullám: legfőképpen a hazai háttérű káderek üldözése, bebörtönzése, kivégzése.⁴⁵ A kiszámíthatatlan viszonyok az ötvenes évekre káderhiányt okoztak.⁴⁶ A gazdaság szorosabb ellenőrzésére 1949–1950-ben központi pártszervezőket (egyben párttitkár is) rendeltek ki a nagyobb üzemekhez, építkezésekhez, létrejöttek a gépállomások politikai osztályai, később a nagy létszámú szervezetekben üzemi pártvezetőségek, pártszervezetek a termelőszövetkezetekben.⁴⁷ A megye- és járáshatárok rendezésével és a tanácsrendszer bevezetésével az ország közigazgatási felosztása is megváltozott: 16 községet Budapesthez csatoltak, a 25 vármegyéből pedig 19 megye lett.⁴⁸

Sztálin halálát követően Rákosi maradt az első titkár, Nagy Imre miniszterelnök korrekciói nem érintették a pártszervezeteket. Nagy lemondását követően 1955-ben „helyreállt” a párt- és az állami szervek korábbi „állam-

⁴¹ ROMSICS 2010. 296.

⁴² GYARMATI 2010. 54–56.

⁴³ RÁKOSI 1968. 195.

⁴⁴ RÁKOSI 1968. 198.

⁴⁵ GYARMATI 2021. 148–159.

⁴⁶ GYARMATI 2010. 65–66.

⁴⁷ RÁKOSI 1968. 209–212.

⁴⁸ RÁKOSI 1964. 55.; RÁKOSI 1968. 215–222.

párti” rendje, mígnem az 1956 tavaszától egyre nyilvánvalóbb működési zavarokat mutató rendszer 1956 októberében pár nap alatt összeomlott. Ez egyben korszakunk cezúrája is.⁴⁹

2.3. Baranyai, pécsi aspektusok

Pécs városát 1944. november 29-én ostrom nélkül szállták meg a szovjet csapatok, míg a megyében egészen 1945. március 19-ig folytak harcok. Pécssett 1944. december 4-én alakult meg az MKP Pécs-Baranyai Szervezete, melynek titkára Boros István lett. A MNFF pártjainak képviselőiből a városban Intéző Bizottság alakult, ami később felvette a Nemzeti Bizottság elnevezést. December 17-én a Pécsi Nemzeti Színházban megválasztották a 15 nemzetgyűlési képviselőt: hat kommunista, három szociáldemokrata, négy kisgazdapárti, egy polgári demokrata és egy pártunkívüli politikus szerzett mandátumot. Boros István 1945. január 4-től Baranya vármegye és Pécs törvényhatósági jogú város főispánja lett,⁵⁰ kinevezését követően Rajkovits Ede váltotta a titkári pozícióban.

Az országos szervezeti változásoknak megfelelően 1945. április 20-tól az MKP Pécs-Baranyai Szervezete helyett megalakították az MKP Dél-dunántúli Területi Bizottságát, amelynek titkára Abelovszky József lett, őt június 28-án Tömpe István (Tömpe András bátyja) váltotta a szervezet fennállásáig (1945. december 9.). A területi bizottság mellett már működött városi szervezet is, amelynek egy rövid ideig Rajkovits Ede lett a titkára, őt – valószínűleg személyes konfliktusok következtében – kevesebb mint két hét után Krancz Pál váltotta. Később Krancz a területi bizottság helyébe lépő megyei bizottság (MKP Baranya Megyei Bizottsága) titkára lett egészen a két munkáspárt egyesüléséig (1948. május).

Eközben (1945–1948) a városi szervezet mindhárom titkárát Krancz közbenjárásával váltották le: Babella Károlyt, Szűcs Józsefet, majd Ilku Pált. Az MDP megalakulásával megmaradt a párt megyei és városi bizottságokból álló felépítése.⁵¹ Az első megyei titkár Aczél György volt, akit 1949 júliusában

⁴⁹ MARSCHAL 2022. 298–303.

⁵⁰ *Magyar Közlöny*, 1945. január 4. 2.

⁵¹ VARGA 1999. 136–143.; HU BAML XXXV.1.

Szikra Sándor követett. Utóbbi három évig töltötte be az első titkári pozíciót, 1952 augusztusában leváltották, és Egri Gyula követte a poszton. Miután Egrit előléptették belügyminiszter-helyettesnek, Gábris Mihály lett a megyei titkár 1954 végéig, 1956. október 27-ig pedig Farkas László. 1948 májusától 1949 végéig összesen három városi titkár váltotta egymást: Horváth Gyula, Felczán Andor és Deák Lívia. Horváth Gyula az ÁVH állományába került, Felczán Andort és Deák Líviát leváltották. 1951 elejétől 1957 májusáig Czárt Ferenc látta el a városi titkári feladatokat.

Pécsett a főispáni pozíciót a kommunisták, a polgármesterit a szociáldemokraták kapták: 1945. július 11-től a város polgármestere és az SZDP városi bizottságának titkára Tolnai József lett 1948. február 24-ig. Tolnai a két munkaspárt egyesülésének ellenzői közé tartozva szembekerült a kommunista párt vezetőivel, ami később az életébe került.⁵² A fúziót követően Krancz Pál kapta meg a polgármesteri pozíciót, majd a tanácsrendszer bevezetését követően 1952. márciusi leváltásáig városi tanácselnökként működött.⁵³ Az 1945-ös nemzetgyűlési és az 1947-es országgyűlési képviselőválasztás helyi eredményei néhány tekintetben fontos eltéréseket mutatnak az országos átlaghoz képest. Pécsett 1945-ben kisebb volt az FKGP előnye, és jóval erősebbek voltak a szociáldemokraták: FKGP: 45,14%, MKP: 19,19%, Nemzeti Parasztpárt (NPP): 1,41%, Polgári Demokrata Párt (PDP): 1,09%, SZDP: 33,17%.⁵⁴ 1947-ben a Demokrata Néppárt különösen erős volt a városban: DNP: 46,25%, FKGP: 2,90%, Független Magyar Demokrata Párt (FMDP): 0,46%, Magyar Függetlenségi Párt (MFP): 2,90%, MKP: 21,09%, Magyar Radikális Párt (MRP): 1,08%, NPP: 0,90%, PDP: 0,68%, SZDP: 23,73%.⁵⁵

⁵² 1950. június 4-én letartóztatták és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, feleségét 1953-ban értesítették, hogy férje ismeretlen körülmények közt meghalt. ROMVÁRY 2010. 309.; VARGA 1999. 475.

⁵³ HU BAML XXXV.56. Önéletrajz 2.; HUBAI 2005. 243.

⁵⁴ HUBAI 2001. 162.

⁵⁵ HUBAI 2001. 186.

3. Az 1944/45 előtti személyes életutak – munkásmozgalmi múlt

Az 1944/45-ös rendszerváltást követően Pécsen és Baranyában pozícióba került kommunisták majd mindegyikének volt munkásmozgalmi előélete. A vizsgált 17 személyből tíz hosszabb-rövidebb ideig börtön- vagy fogház-büntetést is szenvedett. Esetükben nem szorul igazolásra az elkötelezettség. A többiek előélete kevésbé „harcos”, jellemzően szakszervezeti, szövetségi tagság, vagy munkahelyi illegális szervezkedés. Katonai múlt terén spanyol polgárháborús résztvevő is volt a káderek közt.

A személyes életutakról szóló biográfiai ismertetéssel kapcsolatosan fontosnak tartom kiemelni a jelen fejezet alapjául szolgáló források jellegzetességeit. Nevezetesen, hogy ezek a szövegek a pártállami időszakban és meghatározott célok szerint keletkeztek, következésképpen ideológiai behatást tükröznek. Mit jelent ez forráskritikai szempontból? A különböző újságcikkek, visszaemlékezések, káderjellemzések közös ismérvei, hogy a szereplők 1945 előtti életútját heroizálva mutatja be: bizonyos szófordulatok, visszatérő elemek jelennek meg bennük. Ilyen pl. a fegyveres ellenállás toposza, amit viszonylag sokan állítottak magukról, ennek az igazságtartalmát pedig sajnálatos módon nem tudjuk minden kétséget kizáróan ellenőrizni, így a legtöbb, amit tehetek, hogy felhívom a figyelmet arra, hogy a források vagy az érintettek által magukról írt visszaemlékezések, vagy elvtársaik által papírra vetett dicsérő vagy elmarasztaló jellegű, de mindenképpen ideológiai behatást nem nélkülöző szubjektív irományok. Gondoljunk csak bele, hogy mennyire nehéz ellenőrizni, ha valaki azt állítja magáról, hogy kiírt a falra egy háborúellenes jelszót. Ennek verifikálása már a kortársak számára is bajos, 70 évvel később pedig jóformán lehetetlen. Persze szorítkozhattam volna a személyes életutak tekintetében is az adatszerű közlésekre, azonban mind a kutatásaim során, mind az elemzés készítésekor törekedtem a szereplők megismerésére, ezenkívül a dolgozat felépítése szempontjából is fontosnak tartottam a szereplők demográfiai adatain felül életútjuk ismertetését is. Igyekeztem az életrajzok bemutatása során a felmagasztalást kerülni, az alapul szolgáló szövegek adottságaiból kiindulva fontos ezek kritikus kezelése.

3.1. Boros István (Sárosd, 1891.09.06. – Pécs, 1980.06.12.)

Boros István röviddel tanári szakvizsgája megszerzése után, 1914 vége felé vonult be katonának az első világháború időszakában, ahol nem egész fél év után, 1915 márciusában orosz fogságba esett.⁵⁶ 1922 áprilisáig élt a polgárháború dúlta Oroszországban. Eleinte Szkobeleven (a mai Fergána) tanított, és a helyi múzeumban dolgozott. 1918. októbertől 1919 nyaráig pedig a bolsevik pártban látott el különböző funkciókat, többek közt annak titkára is volt. 1922-ben az egyetemi tanársegédi állást visszautasítva döntött a hazatérés mellett. Ekkor telepedett le Pécsen, ahol szakmájában helyezkedett el: 1923-tól helyettes-, 1925-től pedig elismert tanár lett, egészen 1933-ig, amikor a Haraszi-féle kommunista ügy⁵⁷ kapcsán a vádlottak padjára került. A vád szerint „Boros és társai” tudtak a szervezkedésről, de nem jelezték azt a hatóságoknak.⁵⁸ Végül 16 személy állt bíróság elé az állam és társadalmi rend felforgatására irányuló vétség vádjával.⁵⁹ Ugyan Borost bizonyítékok hiányában felmentették,⁶⁰ de állásából felfüggesztették, 1936. január 1-től pedig nyugdíjazták. Ezután egy biztosítóügynökség tisztviselője, majd később főnöke lett.⁶¹ Helyzete a német megszállást követően vált tarthatatlanná: letartóztatták, ahonnan megszökött, és sógora, majd barátja lakásában bujkált.⁶²

⁵⁶ *Ország-Világ*, 1977. szeptember 28. 8.

⁵⁷ A legnagyobb szabású magyar kommunista szervezkedésként emlegetett ügy fővádlottja Haraszi István 23 éves pécsi orvostanhallgató volt, aki kirándulásokat, összejöveteleket szervezett, és tiltott kommunista irományokat terjesztett. A 46 vádlott közül 14 ellen az „állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására és megsemmisítésére irányuló bűntett”, a többiek ellen vétség jogcímen történt a vádemelés. BABICS – SZITA 1972. 117–137.; VARGHA 1981. 71–73.; *Dunántúli Napló*, 1987. április 30. 3.; *Dunántúli Napló*, 1973. augusztus 26. 6–7.

⁵⁸ SÁNDOR 1978. 182.

⁵⁹ *Dunántúl*, 1934. június 2. 2–3.

⁶⁰ *Dunántúl*, 1934. december 1. 3.

⁶¹ NAGY 2007. 109.; MNL OL-K-150-VII-9/b. Boros István; SZITA 1985. 76.

⁶² BARÁTH 1994. 59.; ROMVÁRY 2010. 116.; KOLLEGA TARSOLY 1998b. 369.; *Dunántúli Napló*, 1971. szeptember 5. 4.; *Dunántúli Napló*, 1973. május 13. 6.; *Fejér Megyei Hírlap*, 1981. szeptember 6. 4.; *Dunántúli Napló*, 1980. június 13. 2.; *Ország-Világ*, 1977. szeptember 28. 8.; Történelmi Tár: Boros István.

3.2. Rajkovits Ede (Baja, 1899.03.18. – Pécs, 1988.07.17.)⁶³

Rajkovitsnak már apja is a szakszervezet és a munkásmozgalom szimpatizánusa lehetett, mivel a *Népszava* 1910. június 4-i száma alapján a vidéki nyomdászok sztrájkjának résztvevője, az új árszabály nyilvános aláírója volt.⁶⁴

Nem tudni pontosan mikor költöztek el Bajáról Pécsre, de a róla készült csendőrkarton szerint statáriumellenes röpirat terjesztése miatt a pécsi királyi törvényszék 1932. október 1-jén vétség miatt háromhavi fogházra ítélte. A Haraszti-per kapcsán Boros Istvánnal együtt volt gyanúsított, de „védelejtés folytán” vele szemben megszüntették az eljárást.⁶⁵ Állítólagos megkínzójukat, Réti Miklós „m. kir. állami rendőr detektívőfelügyelőt” 1947-ben három, majd újratárgyalás után 1948-ban öt év börtönbüntetésre ítélték.⁶⁶

3.3. Abelovszky József (Kálóz, 1891.07.29. – Budapest, 1967.07.23.)

Abelovszky József igazi keményvonalas kommunista volt, aki megjárta az első világháborút, a Tanácsköztársaságot, három nyugati országot, majd – hazai pályafutása előtt – 13 évig élt a Szovjetunióban. 17 évesen, 1908-ban került kapcsolatba a munkásmozgalommal Budapesten. Belépett az SZDP-be, majd 1919-ben a KMP-be.⁶⁷ 1912-ben bevonult katonának, az első világháború kitörésétől részt vett a harcokban, majd 1918 novemberében az olasz frontról hazatérő ezredekben katonatanácsot szervezett.⁶⁸ A Tanácsköztársaság alatt Dunaföldváron, majd Szekszárdon is a forradalmi törvényszék elnöke

⁶³ Rajkovits Ede születési helyére vonatkozóan ellentmondásosak a források, az 1944–1945-ös Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja szerint Budapesten született. SOMLYAI 1994. 367. Azonban ezt más források cáfolták. A MNL OL-K-150-VII-9/b, Rajkovics Ede csendőrkarton alapján apja nevéből kiindulva (Rajkovits Károly) alátámasztható az alábbi iskolai értesítők szerint a bajai születés: Iskolai értesítők, Baja – Római Katolikus Elemi Népiskola, Baja, 1905.; Iskolai értesítők, Baja – Polgári Fiúiskola és Alsófokú Kereskedelmi- és Ipariskola, Baja, 1911.; ezek mellett a 2023. december 27-én Rajkovits Rozáliával készült interjú is megerősítette, hogy Rajkovits Baján született.

⁶⁴ *Népszava*, 1910. június 4. 9.

⁶⁵ SOMLYAI 1994; *Dunántúl*, 1934. június 2. 2.

⁶⁶ *Új Dunántúl*, 1947. június 25. 2.

⁶⁷ MNL OL 276. f. 54. cs. 155. ő. e. 37.

⁶⁸ *Határőr*, 1957. június 20. 6.

volt. Dunaföldváron a vezetésével fegyverezték le a nemzetőrséget, később ő szervezte meg a Vörös Őrséget.⁶⁹ A proletárdiktatúra bukása után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén keresztül Olaszországba szökött, onnan egy évre rá Franciaországba, ahol belépett a kommunista pártba. 1922 végén innen is továbbállt, az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol 1931-ig élt. 1924-ben belépett az Egyesült Államok Kommunista Pártjába, a New-York-i Vas- és Bronzmunkások Szakszervezetének tagja, később elnöke volt. Előadásokat tartott a *Bronxi Munkás Klubban*, és cikkeket publikált az *Új Előre* c. mozgalmi újságba, melynek párttársa volt a szerkesztője. 1931-ben a Szovjetunióba vándorolt, ahol művezetőként dolgozott. Másfél évet ült börtönben, mert a szerződése lejártával tartózkodása és munkavállalása illegálissá vált.⁷⁰ 1931–1944-ig az SZKP tagja volt, majd 1944-ben a kijeви magyar partizániskola politikai oktatója lett. 1945-ben tért vissza Magyarországra.⁷¹

3.4. Tömpe István (Budapest, 1909.01.02. – Budapest, 1988.12.15.)

Tömpe István 1928-ban lépett be a szakszervezetbe és a Szociáldemokrata Pártba. 1929-ben Franciaországban helyezkedett el a szakmájában, ahol a baloldali emigrációból egy munkatársa vont be a mozgalomba, és 1929. augusztus 20-án lett a Francia Kommunista Párt tagja. Egy tüntetésen mondott beszédéért letartóztatták, majd kitoloncolták Belgiumba, ahonnan némi ingázást követően hazautazott Magyarországra. 1931 és 1934 közt katonai szolgálatot teljesített. 1937-ben barátja hívására Párizsba utazott, és a Spanyol Köztársaság toborzóirodájában önkéntesnek jelentkezett. A spanyol polgárháború számos ütközetében vett részt felelős beosztásokban.⁷² A köztársasági csapatok vereségét követően „az utolsók egyikeként hagyta el

⁶⁹ *Lobogó*, 1961. március 15. 8.; *Tolna Megyei Népújság*, 1958. március 30. 7.

⁷⁰ *Munkásőr*, 1986. május 1. 14. Következésképp Abelovszky József az egyetlen, aki nem a kommunista vagy munkásmozgalmi szervezkedéssel kapcsolatos retorzióban részesült, hanem éppen ellenkezőleg, a Szovjetunió börtönözte be, esetünkben illegális tartózkodásért, munkavállalásért.

⁷¹ BAKÓ – LÁNG 1975. 9–10.; KOLLEGA TARSOLY 1998a. 21.

⁷² *Erdőgazdaság és faipar*, 1986. 7–8.

a spanyol földet”,⁷³ ahonnan Franciaországba menekült. 1941-ig francia internáló táborokban raboskodott, itt kötött szoros barátságot többek közt Rajk Lászlóval és Münnich Ferencsel. A táborból Franciaország német megszállása szabadította ki: Németországban, Oscherslebenben egy repülőgépgyárban dolgozott fél évig,⁷⁴ ahonnan Bécsen át titokban hazaszökött 1941 őszén. 1942-ben letartóztatták, de szabadon bocsátását követően is folytatta mozgalmi tevékenységét egészen a „felszabadulásig”.⁷⁵

3.5. Krancz Pál (Düsseldorf, 1908.10.03. – Pécs, 1986.11.02.)

Krancz Pál Németországban született, de családjával még 1910-ben hazaköltöztek. 1923-ban lett a pécsi ifjómunkás szervezet tagja, 1924-ben a pécsi-, 1925-ben az országos vas- és fémmunkássztrájkban ifjúsági bizalmiként, vagyis a sztrájkörtség tagjaként vett részt. Egyik munkahelyén, az Arnold-cégnél agitáció miatt 1925. május 2-án őrizetbe vették és „kémelhárító börtönbe” vitték. 1925. július 23-án szabadult, szakmájában viszont nem vállalatot munkát, ezért kubikusként, majd a Zsolnay gyárban segéd munkásként helyezkedett el. A Szociáldemokrata Párt tagjaként elvileg ekkortájt (legkorábban 1927-ben) csatlakozott a KMP-be.⁷⁶ A párt illegális sejtjeinek kialakításával foglalkozott a bányavidéken és a város üzemeiben. Illegális sajtótermékeket terjesztett. A sztálingrádi csata után – visszaemlékezései szerint – Pécsen röplapokat szórt, falakra festett jelszavakat. A német megszállás alatt behívták, de megszökött, és a „kommunista csoportok vezetőjeként szabotálta a németek katonai műveleteit”.⁷⁷

⁷³ *Erdőgazdaság és faipar*, 1986. 7.

⁷⁴ MNL OL-K-150-VII-9/b. Tömpe István

⁷⁵ *Erdőgazdaság és faipar*, 1989. február 1. 3–5.; *Erdőgazdaság és faipar*, 1986. 7–8.; *Jel-Kép*, 1986. 32–41.; VASS et alii 1976. 662.; KOLLEGA TARSOLY 2006. 138.; *Képes* 7, 1986. augusztus 23. 36–38.; *Népszava*, 1986. április 14. 7.; Történelmi Tár: Tömpe István.

⁷⁶ Részletesebben l. a 150. sz. lábjegyzetet Krancz Pál párttagságának keltéről.

⁷⁷ HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Krancz Pál Önéletrajz kiegészítés 1., Visszaemlékezés 1–2.; VARGHA 1987. 222–229.; *Új Dunántúl*, 1947. augusztus 20. 3.; ROMVÁRY 2010. 441.; KOLLEGA TARSOLY 2003. 755.; Történelmi Tár: Krancz Pál.

3.6. Babella Károly (Végvár, 1908.11.24. – Pécs, 1959.07.18.)

Babella Károly esetében korai kizárása⁷⁸ miatt viszonylag keveset tudunk az életéről. Halálakor a Dunántúli Napló az alábbi sorokat írta róla: „Küzdelmes életútja volt. Már cipészinás korában küzdött a kegyetlen kizsákmányolás ellen. 1929-ben bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Az egyik budapesti cipőgyár főbizalmijaként sztrájkot szervezett, később Pécsbányán harcolt a Horthy-fasizmus ellen. A reakciós rendszer feleségével együtt börtönbe vetette, de egyiküket sem tudták megtörni. Kiszabadulása után is folytatta a küzdelmet. Lakása és műhelye a pécsi kommunisták egyik találkozóhelye lett.”⁷⁹ 1928-ban szervezték be az ún. Vörös segélyvonalon⁸⁰ szervezetbe, feleségével együtt. Eleinte „kommunista bélyegek” árusításával bízták meg,⁸¹ később ők szórták szét azokat a kommunista röpiratokat, amelyek nagyszabású rendőrségi nyomozáshoz és perhez vezettek.⁸² Lakásukon a hatóságok megtalálták a nyomtatványokat.⁸³ Felesége és testvérei mind részt vettek a szervezkedésben.⁸⁴ A perben végül néhány hónap fogházra ítélték.⁸⁵ Később, 1939-től lakása a pécsi kommunisták rendszeres találkozóhelye lett, ahol előadásokat tartottak, de többek közt itt szerkesztették a *Munkás* című kommunista lapot is.⁸⁶ A Természetbarátok Turista Egyesülete pécsi csoportja ügyeletes volt, amit a már hivatkozott csendőrkarton szerint politikai agitációra használt fel.⁸⁷ Réti Miklós ellen Babella is tanúvallomást tett.⁸⁸

⁷⁸ Rozs 2005. 155.; *Új Dunántúl*, 1946. június 23. 4.

⁷⁹ *Dunántúli Napló*, 1959. július 19. 2.

⁸⁰ *Magyarország*, 1932. november 29. 7.

⁸¹ *Kecskeméti Közlöny*, 1933. május 19. 1.

⁸² Babella is a Haraszi-féle kommunista ügy résztvevője volt. BABICS – SZITA 1972. 351.

⁸³ *Kecskeméti Közlöny*, 1933. május 17. 2.

⁸⁴ Feleségét háromhavi, öccsét 14 napi fogházra ítélték, hűgát felmentették. MNL OL-K-150-VII-9/b. Vajda Gyuláné; MNL OL-K-150-VII-9/b. Babella László; MNL OL-K-150-VII-9/b. Blum Jánosné.

⁸⁵ *Kecskeméti Közlöny*, 1933. június 28. 1.; MNL OL-K-150-VII-9/b. Babella Károly.

⁸⁶ *Dunántúli Napló*, 1985. július 19. 6.

⁸⁷ MNL OL-K-150-VII-9/b. Babella Károly; *Pécsi Napló*, 1940. október 18. 4.

⁸⁸ *Új Dunántúl*, 1947. június 25. 4.

3.7. Szűcs József (Karlovác, 1912.08.04. – Pécs, 1963.03.05.)

Szűcs József a mai Horvátország területén, Karlovácon született, szülei cseledek voltak. Egyéves korában költöztek Pécsre, viszont édesapja 1914-ben elesett a világháborúban, így családfő nélkül még szegényebbek lettek. Már kisgyerek korában dolgoznia kellett, amiért – visszaemlékezésében – igazságtalannak érezte társadalmi helyzetét. 1919-ben a proletárdiktatúra idején tagja volt a Vörös Pionir Gárdának, akiknek újsághordással volt a segítségükre. 1935 második felében csatlakozott a munkásmozgalomhoz: illegális kommunisták megkeresésére vállalta, hogy politikai szervezőmunkát végez a bányász munkásai között. Háromtagú pártsejtet építettek ki. A Zrínyi utcai munkásotthonba (az SZDP és a Szakszervezetek székháza) járt, ahol előadásokat, szemináriumokat hallgatott. Itt ismerkedett meg többek között Babella Károllyal. Később az egyetemi ifúság baloldali csoportjaival is kooperáltak. A német megszállást követően a katonák elfoglalták a munkásotthont, és a köztudottan baloldali dolgozókat munkásszázadokba vonultatták be. Ez elől Szűcs úgy menekült meg, hogy orvosa támogatásával beteget jelentett. A szovjet csapatok érkezéséig a központi utasítás ellenére nem hagyta el a várost.⁸⁹

3.8. Ilku Pál (Beregszász, 1912.10.08. – Budapest, 1973.07.13.)

Ilku Pál 1932-ben találta meg a kapcsolatot a Szlovákiai Ifjúsági Munkás Szövetség magyar csoportjával. Később bekapcsolódott a Sarló-mozgalomba, valamint a Magyar Szellemi Társaság munkájába. 1935-től apósával⁹⁰ együtt szerkesztette az Új Korszak baloldali pedagógiai lapot. Írásai jelentek meg a Magyar Munkásban és a Magyar Napban. 1937-ben belépett a Csehszlovák Kommunista Pártba, eleinte a kárpátaljai fiatalok mozgalmát szervezte, később kádereképző tanfolyamot vezetett. Az 1939-es kárpátaljai bevonulás után néhány hónappal letartóztatták.⁹¹ Bevonultatták, 1941-től katonáskodott,

⁸⁹ HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Szűcs József *Önéletrajz és Visszaemlékezésem a munkásmozgalomban töltött évekre és az előzményekre Pécsen.*

⁹⁰ Czabán Samu, a szocialista tanítómozgalom vezetője, a Tanácsköztársaság tanácselnöke.

⁹¹ IGNÁZ – M. Kiss 2005. 169.; MNL OL 276. f. 53. cs. 165. ő.e. 72.

majd a háború vége előtt, 1944 őszén megszökött és a partizánok által ellenőrzött területre menekült. 1946 elejéig Beregszász párttitkára volt, majd az MKP hívására Magyarországra költözött.⁹²

3.9. Aczél György (Budapest, 1917.08.31. – Budapest, 1991.12.06.)

Az 1930-as években kőművesnek, majd színésznek tanult, de egyik iskolát sem fejezte be. Ez idő tájt csatlakozott a Sómér nevű cionista mozgalomhoz, 1935-ben pedig belépett az illegális kommunista pártba. 1942-ben munkaszolgálatos katonának kellett bevonuljon, de betegsége hivatkozva le tudott szerelni. A német megszállás, majd a nyilas uralom idején megbízásokat teljesített a kommunista pártnak, például pénzt és papírokat szerzett, emellett aktívan részt vett az üldözött zsidók mentésében is.⁹³

3.10. Szikra Sándor (Balkány, 1917.09.04. – Budapest, 2017.08.23.)

Szikra Sándor tizenéves korában – Aczélhoz hasonlóan – a Sómér mozgalomban tevékenykedett. 1937-ben belépett a Vasas Szakszervezetbe, debreceni ifjúsági csoportot szervezett. 1936-tól az SZDP, 1941-től a KMP tagja, pártmegbízasként is ifjúsági mozgalom szervezésével foglalkozott. 1942-ben, a „nagy lebukások idején” őt is keresték, de el tudott menekülni, és illegálisba vonult. Ennek ellenére folytatta mozgalmi tevékenységét. 1942 és 1944 között a szakszervezetekhez, a munkás kultúr- és sportcsoportokhoz kiépítették mozgalmi kapcsolataikat. 1943 nyarán nyomdai felszerelést szereztek, és ők nyomtatták a „Békepárt” újságjait, rölapjait. A német megszállás alatt szervezetükkel rölapokat terjesztettek, falakat festettek a párt ismert jelszavaival. 1944 júliusában letartóztatták, és 12 év börtönbüntetésre ítélték.⁹⁴ 1944-ben Németországba szállítása közben

⁹² IGNÁ CZ – M. KISS 2005. 169–170.; BAKÓ – LÁNG 1975. 271–272.; NEB: Ilku Pál; MNL OL 276. f. 53. cs. 303. ő.e. 60–61.; MNL OL 276. f. 53. cs. 165. ő.e. 72.; KENYERES 1981. 327.; KOLLEGA TARSOLY 2002b. 385.; VASS et al. 1976. 237.; NAGY 1977. 185.; ROMVÁRY 2010. 329.; *Pártélet*, 1982. október 1. 87–88.; Történelmi Tár: Ilku Pál.

⁹³ VASS et al. 1976. 17.; KOLLEGA TARSOLY 1998a. 76.; NEB: Aczél György; Történelmi Tár: Aczél György.

⁹⁴ BALAS 2002. 115. szerint 15 évet kapott (megj.: Szikra eredeti neve Lichtmann Sándor).

több társával együtt megszökött.⁹⁵ Ifjúsági összekötő lett, és bekapcsolódott a fegyveres ellenállásba is.⁹⁶

3.11. Egri Gyula (Tatabánya, 1923.04.13. – Pécs, 1972.01.11.)

A fiatalon meghalt Egri Gyula 1972-es halálakor számos nekrológ emlékezett meg életéről. A Dunántúli Napló szerint „[...] szinte gyerekeffjével ismerkedett meg családjában és munkatársai körében a kommunista eszmékkel. Apja, a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének egykori katonája, a szakszervezeti mozgalom szókimondó, aktív harcosa volt.”⁹⁷ 1943-ban került kapcsolatba a munkásmozgalommal ifjómunkásként, ekkor lépett be az SZDP-be, majd 1945-ben az MKP-be. A német megszállás idején „propagandaanyag terjesztésével”⁹⁸ támogatta a kommunista ellenállást.⁹⁹

3.12. Gábri Mihály

(Brassó, 1921.04.28. – halál helye és ideje ismeretlen)

Gábri Mihály „felszabadulás” előtti tevékenységéről annyit tudunk, hogy 1942-ben a román hadsereg katonai szolgálatra hívta be, ami elől Magyarországra szökött. Ezután a Győri Vagon- és Gépgyárban helyezkedett el, ahol kapcsolatba került baloldali munkásokkal, akiktől megbízatásokat kapott. Már Romániában is munkásmozgalmi tevékenységben vehetett részt, ugyanis egyik káderjellemezése szerint „Romániában töltött éveit a Román Munkáspárt Központi Bizottságától kapott információ alapján tisztázódtak.”¹⁰⁰

⁹⁵ PUSKÁS 1966. 764.; OROSZ – PINTÉR 1962. 58.; HEGEDŰS 1982. 99.

⁹⁶ MNL OL 276. f. 54. cs. 52. ő. e. 76.; MNL OL 276. f. 54. cs. 200. ő. e. 69.; Történelmi Tár: Szikra Sándor; VARGA 2001. 712.; *Ifjú Kommunista*, 1979. október 1. 33.; Szikra Sándor 100. (Youtube-on elérhető interjú a 99 éves Szikra Sándorral életéről).

⁹⁷ *Dunántúli Napló*, 1972. január 13. 1.

⁹⁸ NEB: Egri Gyula.

⁹⁹ KOLLEGA TARSOLY 2002a. 78.; KENYERES 1981. 172.; NEB: Egri Gyula; Történelmi Tár: Egri Gyula; GYARMATI – PALASIK 2013. 194–195.; *Dunántúli Napló*, 1972. január 16. 1.; HU BAML XXXV.1. 1957–89. 1. fcs. 7.ő.e. 1–2.; HU BAML XXXV.1. 1957–89. VI. fcs. 2.ő.e. 1–2.

¹⁰⁰ NEB: Gábri Mihály; GYARMATI – PALASIK 2013. 213–214.; Történelmi Tár: Gábri Mihály; MNL OL 276. f. 53. cs. 159. ő. e. 62.; MNL OL 276. f. 54. cs. 152. ő. e. 50.

3.13. Farkas László (1919. – 1992.)

Farkas László 1937-ben lépett be az SZDP-be és a Vasas Szakszervezetbe, a VIII. kerületben ifjúsági titkár volt. Pár évre rá, 1940-ben lépett be az illegális kommunista pártba. 1941-ben be kellett vonuljon Jugoszlávia ellen. Később letartóztatták, és államellenes izgatás és hűtlenség vádjával négy évre elítélték. 1944-ben, amikor feltételeken szabadlábra került, megszökött a katonai szolgálatból, és a „fegyveres ellenállást” erősítette.¹⁰¹

3.14. Horváth Gyula

(Nagyvázsony, 1912.09.15. – Budapest, 1992.09.14.)

Horváth Gyula 1927-ben került kapcsolatba a munkásmozgalommal, bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, 1929-ben pedig a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége (KIMSZ) tagja lett. 1931-ben az „állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló cselekmény miatt 6 havi börtönre”¹⁰² ítélték. Szabadulását követően – 1932-ben – belépett a KMP-be. 1936-ban bevonult katonai szolgálatra, a következő évben leszerelték. 1939-ben még egyszer behívták, de egy hónap után leszerelt. Ezután az SZDP IX. kerületi szervezetében látott el feladatokat.¹⁰³

3.15. Felczán Andor

(Budapest, 1917.06.01. – Budapest? 1981.09.27)

Felczán félárvaként nőtt fel, apja 1–2 éves korában meghalt. Anyja takarítónő, apja kisüzemi munkás volt. Politikai pályafutását megelőzően gyári munkásként dolgozott. 1936-ban belépett a Vasas Szakszervezetbe, de egy év után kilépett, mert szerinte a főbizalmi nem képviselte elég „őszintén

---

¹⁰¹ Történelmi Tár: Farkas László.

¹⁰² MNL OL-K-150-VII-9/b. Horváth Gyula.

¹⁰³ GYARMATI – PALASIK 2013. 253–254.; Történelmi Tár: Horváth Gyula; ÁBTL archontológia: Horváth Gyula.

a munkások érdekeit”.¹⁰⁴ 1945-ben lépett be az MKP-be, majd közigazgatási tanfolyamot és pártiskolát végzett, valamint jegyzői vizsgát tett.¹⁰⁵

3.16. Deák Livia (Budapest, 1919.08.30. – Budapest, 2003.11.27.)

Deák Livia 18 éves korában 1937-ben került a munkásmozgalomba. Az SZDP „kommunista befolyás alatt álló” ifjúsági csoportjának tagjaival lépett kapcsolatba. Ekkor léphetett be az SZDP-be.¹⁰⁶ 1939-ben már megbízták a VI. kerületi ifjúsági csoport vezetésével. Rendszeresen részt vett a Ságvári Endre által vezetett üléseken, melyeken marxista politikai képzésben részesült. 1941-ben választották be az Országos Ifjúsági Bizottságba. Feladata volt, hogy Békés megyében ifjúsági csoportot szervezzon. 1942 júniusában letartóztatták, de mivel szabadlábon védekezhett, megszökött, és a következő két évben illegalitásban végezte tevékenységét. Mivel körözés alatt állt, annak ellenére, hogy megváltoztatta külsejét, egy csendőrnnyomozó 1944-ben felismerte, így újra bebörtönözték. Először a Conti utcai börtönbe, majd a szovjetek közeledésével a ravenbrücki koncentrációs táborba vitték. Deák Liviát itt, Németországban érte a felszabadulás.¹⁰⁷

3.17. Czárt Ferenc (Hegyszentmárton, 1924.11.11. – Pécs, 1985.11.06.)

Czárt Ferenc 1939–1943-ig tagja volt a Pécs-Gyárvárosi Ifjúmagyarország nevű önálló ifjúsági szervezetnek, amit 1943-ban feloszlattak. Az egyesület

¹⁰⁴ Felczán Andor Ti.: 16903 HM HIM Központi Irattár Önéletrajz 1.

¹⁰⁵ Felczán Andor Ti.: 16903 HM HIM Központi Irattár Önéletrajz; MAROSSY 2018. 215.

¹⁰⁶ Az MNL OL 288. f. 5/362. ő. e. 127. 1965. március 30-i és az MNL OL 288. f. 5/496. ő. e. 279. 1969. augusztus 13-i MSZMP jegyzőkönyvek szerint „1937 óta párttag”. A Révai Új Lexikona szerint „Az MSZDP tagja (1937-től) [...] Az illegális KMP tagja (1941-től)” KOLLEGA TARSOLY 2000. 204.; *Lányok, Asszonyok*, 1977. november 1. 6.

¹⁰⁷ KOLLEGA TARSOLY 2000. 203–204.; VARGA 2001. 694.; Történelmi Tár: Deák Livia; *Lányok, Asszonyok*, 1977. november 1. 6.; *Békés Megyei Népújság*, 1968. december 4. 3.; MNL OL-K-150-VII-9/b. Deák Livia.

– állítólagosan egyben maradt – tagságával háború- és németellenes tüntetéseket szervezett.”¹⁰⁸

4. Prozopográfiai elemzés

Elemzésem célja, hogy megismerjük a célcsoport szociodemográfiai összetételét: hogyan viszonyulnak a baranyai/pécsi pártelit szociodemográfiai jellemzői az ország más területein azonosítható mintákhoz? E tekintetben fontos kérdés, hogy a központi pártszervek milyen elvárásokat fogalmaztak meg az ideális pártkaderrel kapcsolatban. Ami a párt szociális összetételét illeti, leginkább a származás és az eredeti foglalkozást illetően voltak kíváncsiak a pártvezetésnek. A párt „munkáspárt” jellegét „munkás” tagsággal lehetett igazolni és demonstrálni.¹⁰⁹ A munkásmozgalmi múlt és a minél régebbre datálható párttagság szintén előnyt jelentett. Az iskolai végzettséggel kapcsolatban nem voltak szigorú elvárások. Az ideológiai képzés legfőbb platformja a kezdetektől fogva a pártiskola volt, annak elvégzése azonban elvárás volt minden elvtárral szemben.¹¹⁰ A helyi illetőség azt gondolnánk, hogy előnyt jelent egy városi/megyei pártszervezet vezetéséhez, azonban a tapasztalatok nem erről árulkodnak: a lokális kötődés nem, vagy csak nagyon csekély szerepet játszott a káderek kiválasztásánál.

4.1. A pártfunkció kezdetén betöltött életkor

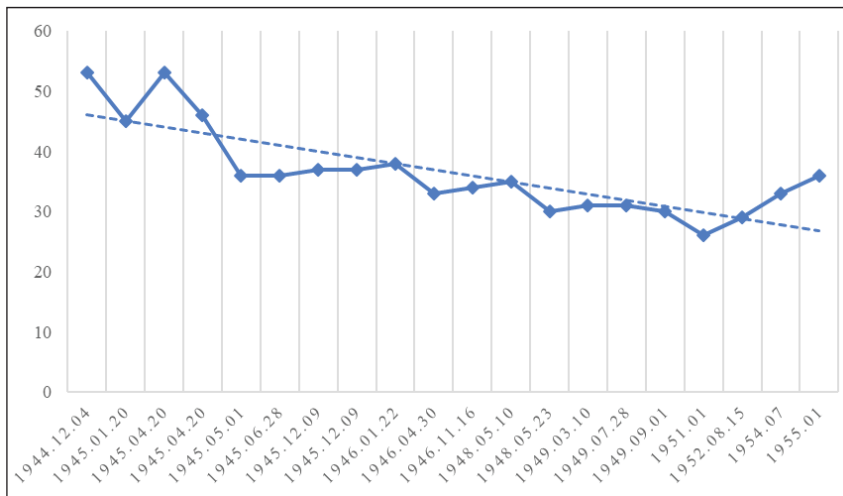
A pártvezetők átlagéletkora a titkári funkció betöltésekor 36 év. Az életkort 26 és 53 év közt a leggyakrabban a harmincas korosztály jellemezte, a 20 betöltött pozícióból 15 esetében. A legfiatalabb Czárt Ferenc volt, az idősebb korosztályt pedig Boros István és Abelovszky József képviselték, akik mindketten első világháborút megjárt, ideológiailag jól felkészült funkcionáriusok voltak.

¹⁰⁸ Idézet forrása: HU BAML XXXV.1.1. fcs. 6. ő.e. Önéletrajz; bekezdés forrásai: HU BAML XXXV.1.1. fcs. 6. ő.e. Javaslat és Önéletrajz; MNL OL 288. f. 5/29. ő. e. 11.; MNL OL 276. f. 54. cs. 138. ő. e. 51.

¹⁰⁹ *Pártmunkás*, 1949. január 10. 5. évfolyam, 1. szám. 3–4.; *Pártmunkás*, 1949. január 25. 5. évfolyam, 2. szám. 8.

¹¹⁰ *Pártmunkás*, 1949. február 10. 5. évfolyam, 3. szám. 11.

Míg az 1956 utáni Kádár-korszak tendenciája az öregedő káderállomány volt,¹¹¹ az 1945–1956 közötti baranyai pártvezetés esetében az életkor fokozatos csökkenése figyelhető meg. Az alábbi diagram szemlélteti a pártfunkció kezdetén betöltött életkor alakulását.

1. diagram: A pártvezetők életkorának alakulása

A korszakra jellemző „fiatalodást” nagyon jól szemlélteti a trendvonal, amely a 40–50 év közt az 50-hez közelebb helyezkedik el a Rákosi-éra kezdetén, majd a 30 alatt zárja az idősort. De szemléletes eredményt hoz az 1945–1956-os időszak kettéosztásával számított átlagéletkorok összehasonlítása is: ha az MKP-MDP pártok fennállása szerint vizsgáljuk meg az átlagéletkor alakulását, akkor az MKP esetében 41, az MDP alatt pedig 31 évet kapunk, ami jelentős különbség.

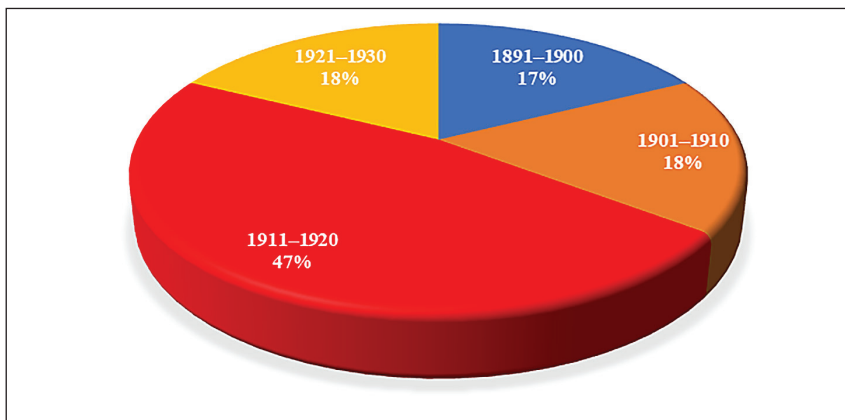
Borsodban az 1960-as években 38 év,¹¹² Budapesten 1956–1989-ig 42 év¹¹³ volt az átlagéletkor, ami megerősíti a káderállomány korábban említett öregedését. Káli Csaba Zala megyére nem az általam használt ’pártfunkció

¹¹¹ HUSZÁR 2005. 45–58.

¹¹² Kis 2021. 13.

¹¹³ RÁCZ 2018. 98.

kezetén betöltött életkorok' átlagát, hanem az 1950 márciusában vezető és beosztott politikai munkatársak átlagéletkorát mutatta ki. A megyei, járási és a városi munkatársak átlagában ez 29,9 év volt.¹¹⁴ Varga Balázs nem átlagéletkort, hanem a születési idő szerinti megoszlást mutatta ki, amelyből a legtöbben (39%)¹¹⁵ az 1911–1920 között születettek voltak. A baranyai vezetőkre ezt az indikátort alkalmazva a 2. diagram által szemléltetett megoszlást kapjuk.

2. diagram: A pártvezetők születési idő szerinti megoszlása

A győri vezetőréteghez hasonlóan Baranyában is az 1911–1920 között születettek voltak a legtöbben (47%), ami 1945-ben a 25–34 éves korosztályt jelentette.

4.2. Származás

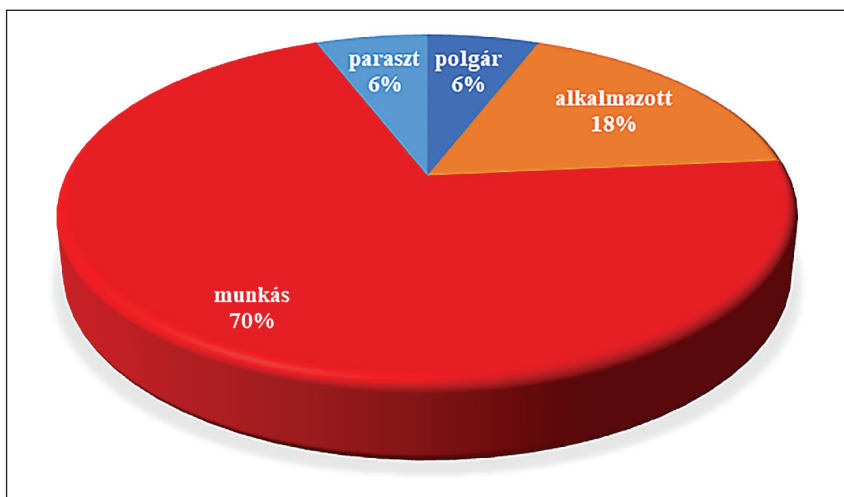
A pártvezetők javarészt (70%) munkáscsaládból származtak. Alkalmazott volt Boros István és Tömpe István apja mint vasúti és postai tisztviselő, illetve idősebb Babella Károly¹¹⁶ mint pénzügyi tisztviselő. Egyedül Ilku

¹¹⁴ KÁLI 2021. 303.

¹¹⁵ VARGA 2009. 110.

¹¹⁶ Tisztségei a Végváritakaré- és önszegélyző-egylet mint szervezetekben: 1896–97-ben alkönyvelő: Mihók-féle Magyar Compass 24/2. 1896. 99.; Mihók-féle Magyar Compass 25/2. 1897. 106.; 1898–99-ben alpenztárnok: Mihók-féle Magyar Compass 26/2. 1898. 153.; 1901-ben és 1903-ban igazgatósági tag: Mihók-féle Magyar Compass 29/1. 1901. 913.; Mihók-féle Magyar Compass 31/1. 1903. 813.; 1904. március 16-án igazgatósági tag-sága megszűnt: Központi Értesítő, 1904. 737. Tisztségei az Országos Központi Hitelszö-

Pál származott parasztszaládból.¹¹⁷ Szikra Sándort pedig – aki az életrajzi forrás szerint „jómódú családban született, apja nagybérő volt”¹¹⁸ – a polgársághoz soroltam.¹¹⁹ Rajkovits apja nyomdász kisiparosként dolgozott,¹²⁰ viszont 1911-ben csődbe ment.¹²¹ Ezt követően telepedtek le Pécssett, ahol az apa különböző városi tisztviselői pozíciókat töltött be.¹²² Eredeti nyomdász szakmájából kiindulva Rajkovits származását a munkássághoz soroltam. A 2. diagram szemlélteti a származás szerinti megoszlást.

3. diagram: A pártvezetők származás szerinti megoszlása

vetkezetben: 1910-ben igazgatósági tag: Központi Értesítő, 1910. 1626.; 1912. július 5-én igazgatósági tagsága megszűnt: Központi Értesítő, 1912. 1969.

¹¹⁷ MNL OL 276. f. 53. cs. 303. ő.e. 60; MNL OL 276. f. 53. cs. 165. ő.e. 72.; HORVÁTH – HUBAI 2005. 169–170.

¹¹⁸ Történelmi Tár: Szikra Sándor.

¹¹⁹ GYÁNI – KÖVÉR 2001. 272–273., 295–297., 336–337

¹²⁰ Magyar Könyvszemle, 1901. 1.; Magyar Könyvszemle, 1909. 9.

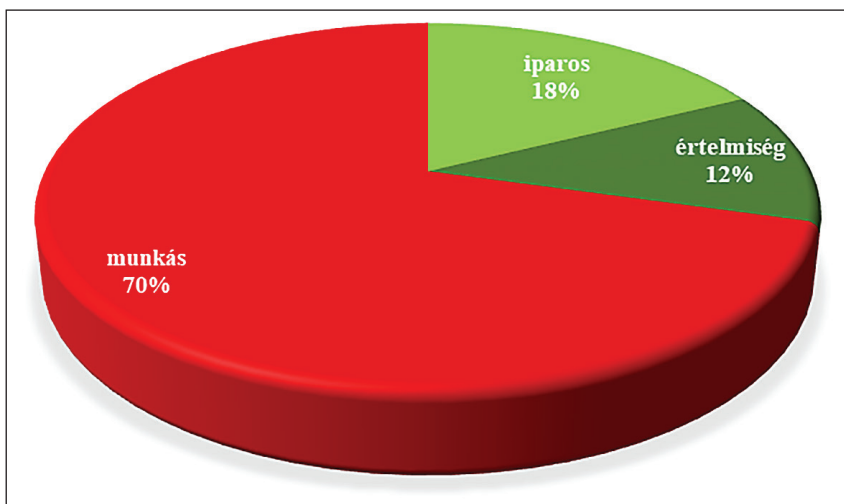
¹²¹ Pénzügyi Közlöny, 1911. október 1. 813., Magyar Kereskedők Lapja, 1911. szeptember 16. 15.; Pécsi Napló, 1911. szeptember 27. 5.

¹²² Rajkovits Károly 1926-ban és 1927-ben városi irodasegédtsízt, Dunántúl, 1926. október 7. 3. és Dunántúl, 1927. március 25. 4.; 1931-ben helyettes jegyző, Dunántúl, 1931. június 28. 4. és Pécsi Napló, 1931. június 17. 3.; 1938-ban és 1939-ben városi segédhivatali igazgató, Pécsi Napló, 1938. december 18. 4.; majd 1939-ben elnök, Nemzeti Ujság, 1939. július 9. 19. és Pécsi Napló, 1939. július 2. 4.

A diagram által mutatott „vörös” túlsúly beleilleszkedik a hasonló tanulmányokban feltárt munkás reprezentációba:¹²³ a pártvezetők 70%-a származott munkáscsaládból.

4.3. Eredeti foglalkozás

A 17 pártfunkcionárius közül 12-nek (70%) volt eredeti foglalkozása valamilyen munkás szakma (pl. géplakatos, kőműves, vasmunkás, tímár stb.). Iparos foglalkozásúak hárman voltak: Tömpe István kárpitos, Babella Károly cipész és Horváth Gyula asztalos. A szülőkkel ellentétben ketten értelmiségiek lettek: az alkalmazotti családból származó Boros István tanár- és a paraszti sorból érkező Ilku Pál tanító képesítést szerzett. Boros a doktori minősítést is megszerezte.

4. diagram: A pártvezetők eredeti foglalkozás szerinti megoszlása¹²⁴

¹²³ Borsodban 64,6%; Kís 2021. 14.; Jászberényben 49%; CSEH 2018. 138.; Győrben 41,8%; VARGA 2009. 113–116.; Budapesten 77%; RÁ CZ 2018. 124.

¹²⁴ Munkásreprezentáció más tanulmányokban: Győrben 59,3%; VARGA 2009. 124–126.; Borsodban 73%; Kís 2021. 15.; Jászberényben 50%; CSEH 2018. 138.; Zalában 48%; KÁ LI 2019. 590–592.; Budapestben 72%; RÁ CZ 2018. 133. Az országos tagság összetétele 1946 nyarán: az 596 000 tagból 32,6 % munkás, 39,4 % paraszt, 4,8 % értelmiségi, 1948 első felében: a 717 000 tagból 41,5% munkás, 32,8% paraszt, 2,3% értelmiségi. HABUDA – RÁ KOSI 1976. 60.

A káderek túlnyomó többsége a szakmájában dolgozott, csupán hárman voltak, akik valami más tevékenységet (is) végeztek. Boros Istvánt a Haraszti-perben betöltött szerepe miatt kényszernyugdíjazták. Ezt követően biztosító intézeti tisztviselőként helyezkedett el a Trieszti Általános Biztosító pécsi főügynökségénél.¹²⁵ Szikra Sándor 1943-ig szakmájában dolgozott épületlakatosként, ettől az évtől letartóztatásáig kereskedelmi ügynök volt.¹²⁶ Deák Livia pedig mint női szabó az Adria Selyemszövő Gyárban dolgozott számlázóként.¹²⁷

4.4. Iskolai végzettség a pártfunkció kezdetén

Az iskolai végzettség esetén a Horthy-korszak iskolarendszeréből indultam ki.¹²⁸ A diploma vagy az azzal akkoriban egyenértékű végzettséget felsőfokúnak kategorizáltam, ettől különválasztva az egyetemi végzettséget. Akik érettségit, vagy ezen túl valamilyen – nem felsőfokú – képesítést szereztek, illetve, akik elvégezték a polgári iskola négy osztályát a középfokú végzettségűek, tőlük elkülönítve azokat, akik valamilyen szakmát tanultak. Az elemi iskolát végzett kádereket hívtam alapfokú végzettségűeknek.

Elemi iskolát végzett Aczél György, aki ugyan kőművesnek és színművésznek is tanult, de egyik iskolát sem fejezte be. Polgári iskoláig jutott Gábris Mihály, Felczán Andor és Deák Livia. Érettségit szerzett Tömpe András, Krancz Pál és Szikra Sándor. Boros István tanári, Ilku Pál pedig tanítói diplomát szerzett, Boros később doktori oklevelet is. A többiek az elemi iskola befejezése után valamilyen szakmát tanultak ki, a legtöbben géplakatosnak, de néhányan iparosnak álltak.

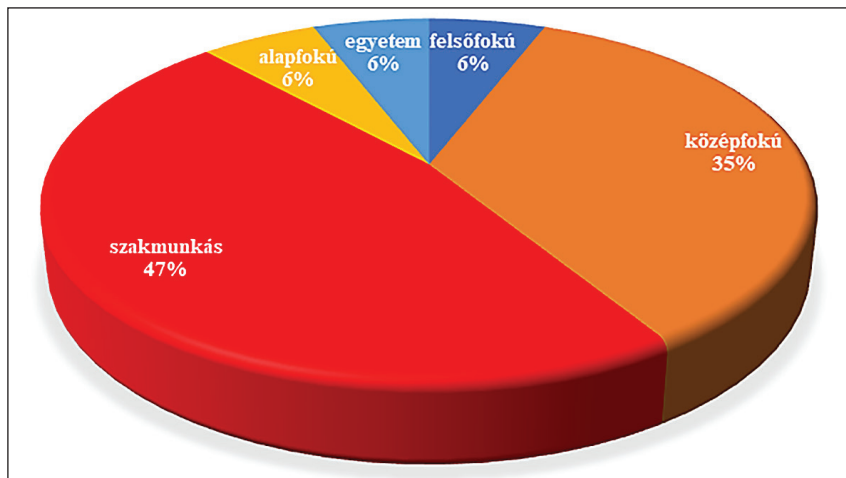
¹²⁵ NAGY 2007. 109.

¹²⁶ Történelmi Tár: Szikra Sándor

¹²⁷ Történelmi Tár: Deák Livia

¹²⁸ PUKÁNSZKY – NÉMETH 1996. 611–628.

5. diagram: A pártvezetők iskolai végzettség szerinti megoszlása a pártfunkció kezdetén

Ahogy a 4. diagramon jól látható, a pártfunkcionáriusok többsége szakmunkás vagy közép fokú végzettségű, felső fokú tanulmányokat csak Boros István és Ilku Pál folytatott. Ez a megoszlás ellentmond a közkeletű feltételezésnek, mely szerint a pártelit alacsony iskolázottságúakból állt, annak ellenére, hogy a felső fokú (vagy különösképpen az egyetemi) végzettséget valóban kevesen képviselték.

4.5. Politikai iskolázottság

A pártiskolai végzettség a kezdetektől fogva nagyon fontos platformja volt a kádereképzésnek, ahogy azt a baranyai pártelit esetében is megállapíthatjuk. A vizsgálat alá vont 17 személy közül a többség részesült valamiféle pártoktatásban. Pár hónapos pártiskolát végzett: Szűcs József (2 hónapos),¹²⁹ Szikra Sándor (5 hónapos),¹³⁰ Egri Gyula (6 hónapos),¹³¹ Gábri Mihály (két-, majd hathetes, később 1947-ben Budapesten hat hónapos pártiskola),¹³² Horváth

¹²⁹ HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Szűcs József Önéletrajz 5.

¹³⁰ MNL OL 276. f. 54. cs. 52. ő. e. 76.; Történelmi Tár: Szikra Sándor.

¹³¹ GYARMATI – PALASIK 2013. 194.; NEB: Egri Gyula; Történelmi Tár: Egri Gyula.

¹³² GYARMATI – PALASIK 2013. 213.; NEB: Gábri Mihály; Történelmi Tár: Gábri Mihály.

Gyula (3 hónapos),¹³³ Felczán Andor (3 hónapos)¹³⁴. Egy évnél hosszabb pártoktatásban részesült: Krancz Pál (1 év),¹³⁵ Farkas László (6 hónapos majd 2 éves),¹³⁶ Deák Livia (2 hónapos majd 1 éves)¹³⁷ és Czárt Ferenc (2 hónapos, 3 hónapos majd 2 éves).¹³⁸ Nincs forrásunk Babella Károly és Rajkovits Ede politikai iskolázottságáról.

Boros István és Abelovszky József, a két 'doyen' már komoly ideológiai képzést kaphatott az orosz/szovjet tartózkodása alatt. Abelovszky 1944-ben a kijevei magyar partizániskola politikai oktatója¹³⁹ volt, ennek ellenére később középfokú kádereképző oktatást¹⁴⁰ végzett itthon is. Ilku Pál is a képzetebb „elvtársak” közé sorolható, hiszen már 1938-ban kádereképző oktatást vezetett¹⁴¹ a kárpátaljai fiatalok részére. Később, az 50-es években beírták a moszkvai Vorosilov Katonai Akadémiára,¹⁴² ahonnan a forradalom kitörése miatt a tanulmányait megszakítva tért haza.¹⁴³

4.6. Pécsi illetőség

Lényegesnek véltem megvizsgálni, hogy a baranyai és pécsi vezető pártfunkcionáriusok közül hánynak volt korábban kötődése Pécshez vagy Baranyához. A 17 pártvezető közül 16-nak tudjuk a pontos születési helyét, amelyek a legnagyobb variabilitást mutatják: a 16 személy 12 különböző megyéből/tartományból származik, közülük egyedül Czárt Ferenc született Baranya megyében. Négyen születtek Budapesten, ketten pedig Fejér megyében, 11-en a trianoni Magyarország, négyen a történelmi Magyarország területén, Krancz Pál pedig Németországban. A születés helye persze nem zárja ki, hogy valaki később pécsi illetőségű legyen, jó példa erre Krancz Pál, akinek szülei

¹³³ GYARMATI – PALASIK 2013. 253.

¹³⁴ MAROSSY 2018. 215.

¹³⁵ MNL OL 288. f. 5/93. ő. e. 313.

¹³⁶ Történelmi Tár: Farkas László

¹³⁷ MNL OL 288. f. 5/362. ő. e. 127.; Történelmi Tár: Deák Livia.

¹³⁸ HU BAML XXXV.1.1. fcs. 6. ő.e. Önéletrajz.

¹³⁹ BAKÓ – LÁNG 1975. 9–10.

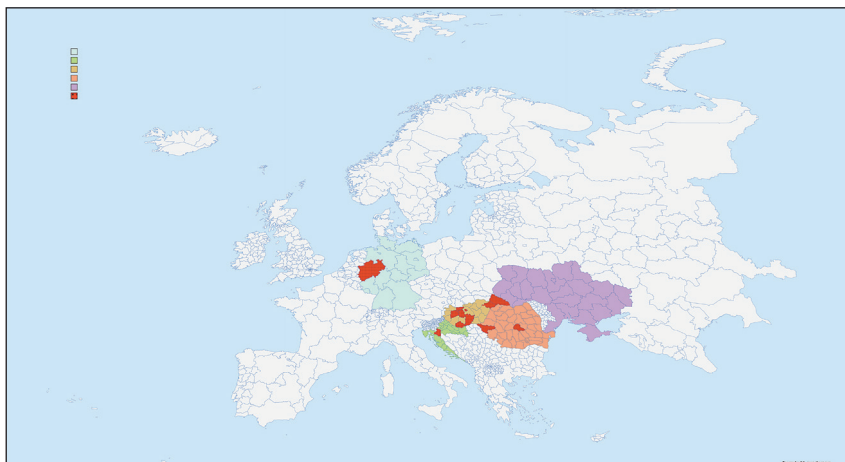
¹⁴⁰ MNL OL 276. f. 54. cs. 155. ő. e. 38.

¹⁴¹ IGNÁ CZ – M. KISS 2005. 169.

¹⁴² MNL OL 276. f. 53. cs. 165. ő.e. 72.

¹⁴³ IGNÁ CZ – M. KISS 2005. 170.; NEB: Ilku Pál; Történelmi Tár: Ilku Pál.

1910-ben, kétéves korában visszaköltöztek Pécsre, így helytelen lenne kizárni ebből a körből. Ezt a példát erősíti Boros István,¹⁴⁴ Szűcs József,¹⁴⁵ Rajkovits Ede¹⁴⁶ és Babella Károly¹⁴⁷ is. Az 1. sz. ábra a pártvezetők születési helyét jelöli a térképen, melyen jól látható annak szórtsága és a Baranyától való távolsága.

1. ábra: A pártvezetők születési helyei (megye/tartomány pirossal jelölve)

Születési helye egyedül Czártot köti Baranyához, illetve életútjuk alatt öten költöztek még a pártfunkció betöltését megelőzően a városba, így a káderek egyharmada (35%) volt baranyai/pécsi illetőségű.¹⁴⁸ A pártfunkcionáriusokat tehát születési helyük vagy múltjuk – előzetes várakozásaimhoz képest – ritkább esetben kötötte Pécshez vagy Baranyához, amiből arra következtethetünk, hogy a kommunista párt káderpolitikájában a helyismeret vagy a helyi kapcsolatok nem – vagy nagyon kevésbé – játszottak szerepet.

¹⁴⁴ Az 1922-es Szovjetunióból való hazatérésekor Pécssett telepedett le.

¹⁴⁵ Szülei 1913-ban, egyéves korában költöztek Pécsre.

¹⁴⁶ Szülei az 1910-1920-as években költöztek el Bajáról Pécsre.

¹⁴⁷ Az 1930-as években már Pécssett fejtett ki munkásmozgalmi tevékenységet.

¹⁴⁸ A győri vezetőréteg esetén ez kb. 40%. VARGA 2009. 111.

4.7. Párttagság kelte

A párttagság keltének vizsgálatába beleértem a már legális MKP-n felül az illegális KMP-t és az 1925-ben alapított Magyarországi Szocialista Munkáspártot, továbbá minden külföldi kommunista pártot,¹⁴⁹ amennyiben a csatlakozás dokumentált módon megtörtént.

A 17 pártfunkcionárius közül 12-en már 1945 előtt beléptek valamely kommunista pártba, a belépési időpontja viszont az öt 1945-ben belépett vezetőn kívül teljesen különböző. Logikusan a két rangidős, Boros és Abelovszky rendelkezett a legrégebbi párttagsággal: Boros István még az orosz hadifogsága alatt lépett be az ottani bolsevik pártba és lett később annak titkára, Abelovszky József pedig 1919-ben lépett be a KMP-be. Az 1945-ben belépők jellemzően a „fiatalabbak” (1910–20-as években születettek): Egri Gyula 22, Gábri Mihály 24, Felczán Andor 28, Deák Livia 26 és Czárt Ferenc 21 évesen lépett be az akkor már legális kommunista pártba. A későbbi születés persze nem jelentette egyúttal a későbbi csatlakozást is: Aczél György 18 évesen 1935-ben, Szikra Sándor 1938-ban 21 évesen, Farkas László 1940-ben 21 évesen lépett be a KMP-be. Mindenesetre az elmondható, hogy 18–19 éves-től a húszas éveik végéig bezárólag léptek be a pártba.

A párttagság kelte általában könnyen megállapítható, mert azt a keletkezett iratok egyértelműen megerősítik. Nem így van ez Krancz Pál és Szűcs József esetében. Előbbi párttagságára négy különböző verziót lehet kiolvasni a forrásokból: 1927, 1929, 1934 és 1944.¹⁵⁰ Saját elmondása szerint „Az MSZMP-nek 1927 óta voltam a tagja”,¹⁵¹ ami könnyen lehet, hogy csak az adatok kozmetiká-

¹⁴⁹ Erre példa Boros István, aki 1918-ban az oroszországi bolsevik pártba, Tömpe István, aki 1929-ben a Francia Kommunista Pártba és Ilku Pál, aki 1937-ben a Csehszlovák Kommunista Pártba lépett be.

¹⁵⁰ A Pécs Lexikon szerint 1934-ben, ROMVÁRY 2010. 441.; MNL OL 288. f. 5/93. ő. e. 313. 1958. szeptember 2-i MSZMP jegyzőkönyv szerint 1927-től 1944-ig az SZDP-nek, 1944-től az MKP-nek a tagja. HU BAML XXXV.1. 6. fcs. 1. ő.e. Régi munkásmozgalmi elvtársak kérdőívében így nyilatkozott: „1929-ben kapcsolódtam a KMP-hez, igazolva 1934-től”; MNL OL 288. f. 5/972. ő. e. 289. 1986. július 1-i MSZMP jegyzőkönyv szerint „a Baranya megyei Párt-végrehajtóbizottság Krancz Pál elvtársat – saját kérésére – 1986. május 13-i ülésén eredeti, 1927-es párttagsága keltével visszavette az MSZMP tagjainak sorába”.

¹⁵¹ HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Krancz Pál Önéletrajz 1.

zása, mivel minden „elvtárs” érdeke az volt, hogy munkásmozgalmi, illegalitás-béli múltját és párttagságának keltét minél korábbról eredeztesse. Érdeke lehetett ez anyagi okokból (pl. a nyugdíjának megállapításánál), de a párton belüli renoméjának növelését is szolgálhatta. Szűcs József esetén a sorok közt olvasva következtethetünk: nekrológja szerint „1935-ben már a párt, a munkásmozgalm katonája”,¹⁵² visszaemlékezésében: „[...] ahol 1938 júniusig dolgoztam. Itt ismerkedtem meg Kóti István elvtárssal, aki szintén az illegális Kommunista Párt tagja volt, vele szoros barátságban voltam.”¹⁵³ Következésképp a legvalószínűbb, hogy Szűcs 1935-ben nem az SZDP-be, hanem a KMP-be lépett be.

4.8. Pártfunkció betöltésének hossza

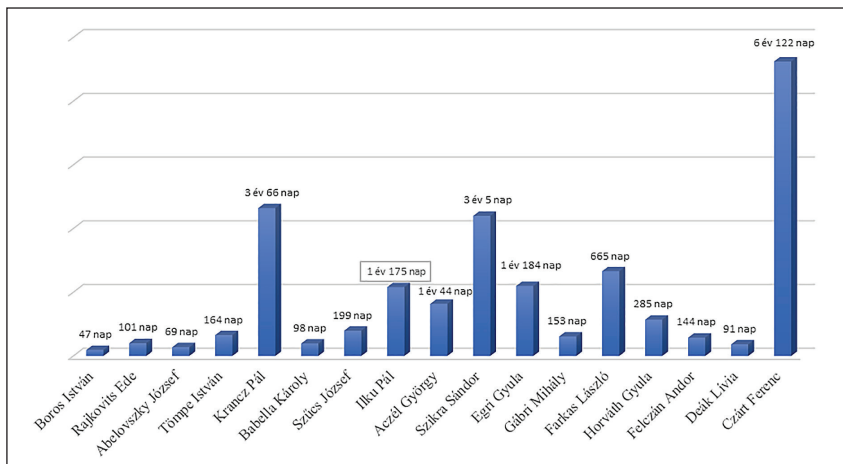
Az első hónapokban nem volt jellemző, hogy pártfunkciókat hosszabb ideig betöltsenek, erre elsőként Krancz Pál esetében látunk ellenpéldát, amikor 1945 decemberében elfoglalta az MKP Baranya Megyei Bizottsága titkári posztját, amit egészen a két munkáspárt egyesüléséig (1948. május) be is töltött. Ekkor Aczél György váltotta, aki kicsit több mint egy évig töltötte be az elsőtitkári pozíciót. Őt is viszonylag hosszabb távú titkári „adminisztrációk” követték: Szikra Sándor három, Egri Gyula és Farkas László pedig másfél-másfél évig látták el a megyei első titkári feladatokat.

Az MKP Pécs Városi Bizottsága titkáráként Ilku Pál majd másfél évig látta el feladatait. Az 1948-as „fordulat” után több viszonylag rövid ideig¹⁵⁴ tevékenykedő titkári kinevezés következett. 1951-től pedig Czárt Ferenc rendkívül hosszú első titkári időszaka egészen 1957-ig tartott. A pártfunkció betöltésének hosszát szemléltető diagramon jól látszik, hogy a rövid ciklusú párhónapos kinevezés/áthelyezés/leváltás a jellemzőbb erre az időszakra. A 17 titkárból tíz esetén egy évnél rövidebb ciklust töltöttek be, ebből nyolc esetben fél évnél is rövidebbet, következésképp a káderek gyakori mozgatása, pozícióváltása volt inkább a jellemző, Krancz Pál, Szikra Sándor és legfőképp Czárt Ferenc a ritka kivételek ez alól.

¹⁵² *Dunántúli Napló*, 1963. március 7. 4.

¹⁵³ HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Szűcs József Önéletrajz 3.

¹⁵⁴ Horváth Gyula 1948.05.10. – 1949.02.19.; Felczán Andor 1949.03.10. – 1949.08.; Deák Livia 1949.09.01. – 1949.12.01.

6. diagram: A pártvezetők pártfunkció betöltésének hossza szerinti alakulása

4.9. Pozícióváltás oka

A pozícióváltás oka 17 esetből nyolcszor áthelyezés vagy előléptetés: Boros István főispán,¹⁵⁵ Abelovszky József földhivatali vezető,¹⁵⁶ Tömpe István alispán,¹⁵⁷ Krancz Pál polgármester,¹⁵⁸ Egri Gyula belügyminiszter helyettes,¹⁵⁹ Horváth Gyula ÁVH főosztályvezető,¹⁶⁰ Gábris Mihály az MDP KV Párt- és Tömegszervezetek Osztálya osztályvezető-helyettese¹⁶¹ lett. Közéjük tartozik még Ilku Pál, akit Krancz Pállal való összetűzése miatt ugyan visszarendeltek Budapestre, bár ez esetében nem lefokozást vagy leváltást jelentett, ugyanis országgyűlési képviselő és az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának a helyettes vezetője lett.¹⁶²

Szintén nyolcan voltak, akiket lefokoztak, kizártak vagy a legrosszabb esetben perbe fogtak. Lefokozásban részesült Szűcs József, aki szintén Krancz

¹⁵⁵ *Magyar Közlöny*, 1945. január 4. 2.

¹⁵⁶ MNL OL 276. f. 54. cs. 155. ő. e. 37.

¹⁵⁷ BAKÓ et al. 1975. 305.

¹⁵⁸ MNL OL 288. f. 5/561. ő. e. 55.; MNL OL 288. f. 5/972. ő. e. 287–289.

¹⁵⁹ GYARMATI – PALASIK 2013. 194.

¹⁶⁰ GYARMATI – PALASIK 2013. 253.

¹⁶¹ GYARMATI – PALASIK 2013. 213.

¹⁶² IGNÁ CZ – M. KISS 2005. 170.

Pállal való nézeteltéréseit követően lett titkárból szervezési osztályvezető.¹⁶³ Szikra Sándor munkájával a KV nem volt megelégedve, ezért leváltották és áthelyezték „állami vonalra”: a Kohó- és Gépipari Minisztérium Termelési Főosztályának vezetője lett.¹⁶⁴ Felczán Andor szigorú megrovást kapott és leváltották, majd a szentgáli állami gazdaság igazgatója lett.¹⁶⁵

Kizárták Babella Károlyt, aki úgyszintén Kranczcal való összetűzésének köszönhetően pártpolitikai karrierjének a végét.¹⁶⁶ Rajkovits Ede leváltásáról csak a lányával készült interjúból tudtam tájékozódni.¹⁶⁷ Rajkovits Rozália elmondása szerint apja már az ideiglenes nemzetgyűlésen nézeteltérésbe került párttársaival, aminek hatására „visszaadta nekik a párttagkönyvét”, vagyis a családi narratívában a pártfunkcionárius önkéntes kilépése él. Ellenkező tényállást igazoló forrás hiányában azt kell feltételeznünk, hogy Rajkovits Ede vagy önként kilépett a pártból, vagy kizárták, és politikai karrierje ezzel véget is ért. Ez azonban biztosan nem az 1944–1945-ös ideiglenes nemzetgyűlés időszakában történt.¹⁶⁸ Ugyanis az MKP Pécs Városi Szervezetének 1945. május 1-ig volt titkára, de december 9-ig még tag volt.¹⁶⁹ Emellett Rajkovits neve egészen 1946-ig felbukkan az *Új Dunántúl* pártnapokról szóló tudósításaiban.¹⁷⁰ Később, még 1948-ban is – akkor már újra nyomdászként, tehát ekkor már biztosan nem politizált aktívan – hitet tett a munkáspártok egyesülése mellett a napilapban.¹⁷¹ Ez után kétségtelenül eltűnt a nyilvánosságból, így arra következtethetünk, hogy a végső „szakításra” valahol a két munkáspárt egyesülése körül került sor, de politikusi

¹⁶³ HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Szűcs József Önéletrajz 6.

¹⁶⁴ MNL OL 276. f. 54. cs. 200. ő. e. 69.

¹⁶⁵ Felczán Andor Ti.: 16903 HM HIM Központi Irattár Önéletrajz 3.; MAROSSY 2018. 215.

¹⁶⁶ *Új Dunántúl*, 1946. június 23. 4.; HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Szűcs József Önéletrajz 6.

¹⁶⁷ 2023. december 27-i interjú Rajkovits Rozáliával.

¹⁶⁸ Valójában már ekkor nézeteltérése lehetett párttársaival, ami megerősíti a Rajkovits Rozália által elmondottakat, azonban nem a párttagságát mondta fel, hanem „a Nemzeti Bizottsági tagságát önkényesen otthagytá, mert »unta az értelmetlen fecsegést«. Nem voltak hajlandók a szociáldemokratákkal együttműködni, leszavazták indítványait, »szociálfasisztáknak« neveztek őket.” HU BAML XXXV.1. 16–27. fondok: A Magyar Kommunista Párt megalakulása és szervezeti felépítése Baranya megyében 6–7.

¹⁶⁹ NEB: Rajkovits Ede.

¹⁷⁰ *Új Dunántúl*, 1946. március 10. 5.; *Új Dunántúl*, 1946. március 24. 7.

¹⁷¹ *Új Dunántúl*, 1948. március 23. 2.; *Új Dunántúl*, 1948. április 27. 5.

karrierje már korábban véget érhetett, mert lánya elmondása szerint ezért tért vissza a nyomdász szakmához.¹⁷²

A Rajk-per évének perhulláma a baranyai kádereket is megtizedelte. Aczél Györgyöt és Deák Líviát közvetlenül perbe fogásuk miatt váltották le a titkári pozícióból. Aczél 15 év börtönbüntetést kapott,¹⁷³ Deák Líviát hároméves börtönbüntetés mellett kizárták a pártból és internálták.¹⁷⁴ Később Horváth Gyulát is utolérte a terror: pár hónap belügyminisztériumi tevékenykedése után letartóztatták, és koncepció perben 15 év kényszermunkára ítélték.¹⁷⁵ 1953–1954-ben mindhármukat rehabilitálták és szabadon engedték.

Czárt Ferenc egyik kategóriába sem tartozik, ugyanis ő maga kérte felmentését, amit ugyan nem szívesen fogadtak, de miután párttársai megerősítették, hogy magatartása alapján indokolt a leváltása, beleegyeztek, és kijelentették, hogy „a bizottság gondoskodik képességeinek megfelelő munkakörbe való állításáról”.¹⁷⁶

A pozícióváltások tehát teljesen vegyesen alakultak: ha Czárt Ferenc esetét külön számoljuk, akkor fele arányban szokványos áthelyezés vagy előléptetés és fele arányban kizárás következtében hagyták el baranyai/pécsi pozíciójukat a káderek.

5. Konklúzió

A baranyai pártelit 17 titkárát vizsgáló *prozopográfiai* elemzés számos tanulsággal szolgált. A vizsgált pártvezetők életútjukat tekintve sokfélék voltak, amellett, hogy számos hasonlóság is azonosítható. A pártfunkcionáriusokat születési helyük vagy múltjuk alig kötötte Baranyához. Mind a származás mind a foglalkozás tekintetében legjellemzőbb a munkás vagy iparos szakma volt. Ez a kép rajzolódik ki az iskolai végzettség vizsgálatakor is: sok a szakmunkás végzettségű, kevés az érettségivel vagy diplomával rendelkező káder. A pártiskola szinte kivétel nélkül jellemző, ahogy a munkásmozgalmi múlt is. Utóbbi több esetben börtön-pedigrével. A káderek nagy része még

¹⁷² 2023. december 27-i interjú Rajkovits Rozáliával.

¹⁷³ NEB: Aczél György.

¹⁷⁴ Történelmi Tár: Deák Lívia.

¹⁷⁵ GYARMATI – PALASIK 2013. 253.

¹⁷⁶ MNL OL 288. f. 5/29. ő. e. 1957. június 14. 11.

az illegalitásban belépett a kommunista pártba, öten 1945-ben. A pártelitben nem találunk szociáldemokrata pártból érkezőt. Jellemzően rövid ideig töltötték be pártfunkciójukat, ezt néhány kivétel cáfolja: Krancz Pál és Szikra Sándor 3–3 évig, Czárt Ferenc pedig több mint 6 évig töltötte be pozícióját. Több esetben megjelent a korszakra jellemző meghurcolás, perbe fogás is. Többeket a Rajk-per kapcsán ítélték el, őket kivétel nélkül rehabilitálták Nagy Imre miniszterelnökségének időszakában.

Varga Balázs doktori értekezése – mely hasonló módszertannal vizsgálta a győri vezetőréteget 1944–1956 közt – alapot ad a *prozopográfiai* elemzésben kapott eredmények összevetésére. Az életkor tekintetében mind a győri, mind a baranyai elit a leggyakrabban 1911 és 1920 közt születettekből állt. Győrben 41,8%¹⁷⁷ volt a munkásreprezentáció a származás tekintetében, Baranyában 70%, ami leginkább a paraszti származásúak jóval alacsonyabb arányával magyarázható. Ami a foglalkozást illeti, Baranyában 70%-os volt a munkások aránya, Győrben 59%,¹⁷⁸ ahol nagyobb arányban képviselték magukat az alkalmazott és értelmiségi foglalkozásúak. A tanulmányok tekintetében Győrben kisebb arányban (11,6%, míg Baranyában 17,6%) rendelkeztek érettségivel, de többen képviselték a felsőfokú végzettségüket (25,3%, míg Baranyában csupán ketten, ami 11,8%).¹⁷⁹ A győri káderek 57,5%-a végzett el különböző hosszúságú pártiskolát,¹⁸⁰ Baranyában (arányaiban) jóval többen: Babella Károlyt, Rajkovits Edét és Boros Istvánt kivéve mindenki részesült valamiféle pártiskolai oktatásban, ami a káderek több mint 70%-a. A győri elit kb. 40%-a „helyből termelődött ki”,¹⁸¹ akik már születési helyüknél fogva is kötődtek a megyéhez. Ezzel szemben a baranyai elitből egyedül Czárt Ferenc született a megyében, öten pedig később telepedtek le Pécssett. Így a helyi illetőségűek aránya hasonló (35%), viszont ezek a személyek részben később telepedtek le Pécssett, de a lényeges különbség, ami a kutatás során számomra is meglepő eredményként jelent meg, hogy 11 főnek a funkcióba való kinevezése előtt semmi kapcsolata nem volt a várossal, megyével.

¹⁷⁷ VARGA 2009. 116.

¹⁷⁸ VARGA 2009. 126.

¹⁷⁹ VARGA 2009. 121.

¹⁸⁰ VARGA 2009. 132–133.

¹⁸¹ VARGA 2009. 111.

Melléklet

Testület	Név	Születés	Halál	Időszak	Származás	Eredeti foglalkozás	A párttagság kezdete	Iskolai végzettség	Korábbi állás
MKP Pécs-Baranyai Szervezete	Boros István	Sársöd, 1891.09.06.	Pécs, 1980.06.12.	1944.12.04.–1945.01.20.	alkalmazott	tanár	1918.	tanári oklevél	biztosító intézeti tisztviselő
	Rajkovits Ede	Baja, 1899.03.18.	Pécs, 1988.07.17.	1945.01.20.–1945.04.20.	munkás	nyomdász	ismeretlen	polgári iskola	nyomdász
MKP Dél-dunántúli Területi Bizottsága	Abelovszky József	Kálóz, 1891.07.29.	Budapest, 1967.07.23.	1945.04.20.–1945.06.28.	munkás	vasműnkás	1919.	szakmunkás	vasesetreglyhos
	Tömpe István	Budapest, 1909.01.02.	Budapest, 1988.12.15.	1945.06.28.–1945.12.09.	alkalmazott	kárpitos	1929.	értétségi	kárpitos
MKP Baranya Megyei Bizottsága	Krancz Pál	Düsseldorf, 1908.10.03.	Pécs, 1986.11.02.	1945.12.09.–1948.05.23.	munkás	vasműnkás	1927.	értétségi	lakatossegéd
	Rajkovits Ede			1945.04.20.–1945.05.01.					
MKP Pécs Városi Szervezete	Krancz Pál			1945.05.01.–1945.12.09.					
	Krancz Pál			1945.12.09.–1946.01.21.					
MKP Pécs Városi Bizottsága	Babella Károly	Véghár, 1908.11.24.	Pécs, 1959.07.18.	1946.01.22.–1946.04.30.	alkalmazott	cipész	1928.	szakmunkás	cipőgyári munkás
	Szűcs József	Karlová, 1912.08.04.	Pécs, 1963.03.05.	1946.04.30.–1946.11.15.	munkás	timár	1944.	szakmunkás	bőrgyári munkás
MDP Baranya Megyei Bizottsága	Ilku Pál	Bulcsu, 1912.10.08.	Budapest, 1973.07.13.	1946.11.16.–1948.05.09.	paraszt	tanító	1937.	tanítóképző	tanító
	Aczél György	Budapest, 1917.08.31.	Budapest, 1991.12.06.	1948.05.23.–1949.07.06.	munkás	kőműves	1935.	elemi iskola	építészvezető
	Szikra Sándor	Balkány, 1917.09.04.	Budapest, 2017.08.23.	1949.07.28.–1952.08.01.	polgár	géplakatos	1941.	értétségi	kereskedelmi ügynök
	Egri Gyula	Tatabánya, 1923.04.13.	Pécs, 1972.01.11.	1952.08.15.–1954.02.15.	munkás	géplakatos	1945.	szakmunkás	géplakatos
	Gáhrri Mihály	Brassó, 1921.04.28.	ismeretlen	1954.07.–1954.12.	munkás	épület- és műlakatos	1945.	polgári iskola	gyári munkás
MDP Pécsi Városi Bizottsága	Farkas László	1919	1992	1955.01.–1956.10.27.	munkás	géplakatos	1940.	szakmunkás	géplakatos
	Nagyvácszony, 1912.09.15.			1948.05.10.–1949.02.19.	munkás	asztalos	1932.	szakmunkás	asztalos
	Horváth Gyula	Budapest, 1917.06.01.	Budapest, 1992.09.14.	1949.03.10.–1949.08	munkás	munkás	1945.	polgári iskola	gyári munkás
	Felczán Andor	Budapest, 1919.08.30.	Budapest, 2003.11.27.	1949.09.01.–1949.12.01.	munkás	női szabó	1945.	polgári iskola	számlázó
	Deák Lívia	Hegyszentmárton, 1924.11.11.	Pécs, 1985.11.06.	1951.01.–1957.05	munkás	kazánkőműves	1945.	szakmunkás	kőműves
	Czártr Ferenc								

Pártarchontológia és személyi adattár

Rövidítések

Források

Levéltári források

- Felczán Andor Ti.: 16903 HM HIM Központi Irattár
HU BAML XXXV.1. 1957–89. 1. fcs. 7.ő.e. Egri Gyula
HU BAML XXXV.1. 1957–89. VI. fcs. 2.ő.e. Egri Gyula
HU BAML XXXV.1. Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Baranya
Megyei Bizottsága iratai (1956–1989) 16-27. fondok: Szervtörténet
HU BAML XXXV.1. Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Baranya
Megyei Bizottsága iratai (1956–1989) 6. fcs. 1. őe.
HU BAML XXXV.1.1. fcs. 6. őe.
HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Krancz Pál
HU BAML XXXV.56. Visszaemlékezések gyűjteménye (1979–1989): Szűcs József
MNL OL 276. f. 53. cs. 159. ő. e. 1954. február 3.
MNL OL 276. f. 53. cs. 165. ő.e. 1954. március 17.
MNL OL 276. f. 53. cs. 303. ő.e. 1956. szeptember 14.
MNL OL 276. f. 54. cs. 138. ő. e. 1951. április 11.
MNL OL 276. f. 54. cs. 152. ő. e. 1951. július 18.
MNL OL 276. f. 54. cs. 155. ő. e.: 1951. augusztus 8-i MDP jegyzőkönyv.
MNL OL 276. f. 54. cs. 200. ő. e. 1952. július 2.
MNL OL 276. f. 54. cs. 52. ő. e. 1949. július 6.
MNL OL 288. f. 5/29. ő. e. 1957. június 14.
MNL OL 288. f. 5/362. ő. e. 1965. március 30.
MNL OL 288. f. 5/496. ő. e. 1969. augusztus 13.
MNL OL 288. f. 5/561. ő. e. 1971. augusztus 10.
MNL OL 288. f. 5/93. ő. e. 1958. szeptember 2.
MNL OL 288. f. 5/972. ő. e. 1986. július 1.
MNL OL 288. f. 7/783. ő. e. 1987. július 20.
MNL OL-K-150-VII-9/b. Babella Károly, 1908.11.24.
MNL OL-K-150-VII-9/b. Boros István, 1891.10.06.
MNL OL-K-150-VII-9/b. Deák Livia, 1919.08.03.

MNL OL-K-150-VII-9/b. Deák Livia, 1919.08.30.
 MNL OL-K-150-VII-9/b. Horváth Gyula, 1912.09.15.
 MNL OL-K-150-VII-9/b. Rajkovics Ede, 1899.03.18.
 MNL OL-K-150-VII-9/b. Tömpe István, 1909.01.02.

Sajtó

Békés Megyei Népújság
 Dunántúl
 Dunántúli Napló
 Erdőgazdaság és faipar
 Fejér Megyei Hírlap
 Hajdú-Bihari Napló
 Határőr
 Ifjú Kommunista
 Iskolai értesítők
 Jel-Kép
 Kecskeméti Közlöny
 Képes 7
 Központi Értesítő
 Lányok
 Lobogó
 Magyar Ifjúság
 Magyar Kereskedők Lapja
 Magyar Könyvszemle
 Magyar Közlöny
 Magyarország
 Mihók-féle Magyar Compass
 Munkásőr
 Művelődésügyi Közlöny
 Nemzeti Újság
 Népművelési Közlöny
 Népszava
 Ország-Világ
 Pártélet

Pártmunkás
Pécsi Napló
Pénzügyi Közlöny
Tolna Megyei Népújság
Új Dunántúl

Interjúk

2023. december 27-i interjú Rajkovits Rozáliával

Adatbázisok

Állambiztonsági Archontológia: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:4:::NO:4::> (Letöltve: 2025. április 30.)

BFL Tanácsai és pártarchontológia <https://bparchiv.hu/adatbazis/szocialis-ta-kor-tanacsi-es-partarchontologia/> (Letöltve: 2025. április 30.)

Szikra Sándor 100. https://www.youtube.com/watch?v=fLOFZrR_Fu8 (Letöltve: 2025. április 30.)

Nemzeti Emlékezet Bizottsága PÁRT-ÁLLAM-PÁRT A pártállam állampárti funkcionáriusainak adatbázisa, 1948–1989: <https://www.paap.hu/ords/f?p=2013:1::> (Letöltve: 2025. április 30.)

Történelmi Tár: <https://www.tortenelmitar.hu/> (Letöltve: 2025. április 30.)

Irodalom

BABICS – SZITA 1972 Válogatott dokumentumok a baranyai-pécsi munkásmozgalom történetéhez. III. 1929–1944 – Baranya monográfiai sorozat. Szerk. BABICS A. – SZITA L. Pécs, 1972.

BAKÓ et al. 1975 Tanúságtevők 5. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1944–1948. Szerk. BAKÓ Á. – SZABÓ B. – ZSILÁK A. – NAGY E. – PETRÁK K. Budapest, 1975.

BAKÓ – LÁNG 1975 A szocialista forradalomért. A magyar forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő harcosai. Szerk. BAKÓ Á. – LÁNG P. Budapest, 1975.

- BALAS 2002 BALAS Egon: A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás fasiszmuson és kommunizmuson át. Budapest, 2002.
- BARA 2007 BARA Zsuzsanna: Az „ismeretlen” prozopográfia. Neveléstörténet 4. (2007:1–2) 237–244.
- BARÁTH 1994 BARÁTH Magdolna: Boros István. In: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944–1945. 1944. december 21. – 1945. november 29. Szerk. Vida I. Budapest, 1994. 59.
- CZETZ 2018 CZETZ Gábor: „Káder nem vész el, csak átalakul” Elitváltások Fejér megyében 1945 és 1962 között. In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években. 1. Szerk. Horváth G. K. Budapest, 2018. 81–98.
- CSEH 2018 CSEH Dániel: „Az embereket ne csereberéljük”. A jászberényi pártelit összetételének változásai és karriermintái (1946–1961). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1. Szerk. Horváth G. K. Budapest. 2018. 99–144.
- ENGEL 1998 ENGEL Pál: Archontológia – Prozopográfia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi I. Budapest, 1998. 37–39.
- GÁBOR 1968 GÁBOR Sándorné: A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása. Az egyesült munkáspárt (1918 november – 1919 augusztus). In: Legyőzhetetlen erő. Szerk. Erényi T. – Rákosi S. Budapest, 1968. 10–39.
- GUNGL 1983 GUNGL Ferenc: Az MKP Zsolnay gyári szervezetének megalakulása és politikai tevékenysége. Baranyai Művelődés 31. (1983:2) 97–102.
- GYÁNI – KÖVÉR 2001 GYÁNI Gábor – KÖVÉR György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 2001.
- GYARMATI 2009 GYARMATI György: Hatalmi elit Magyarországon a 20. század második felében, 1945–1989. Korunk 20. (2009:3) 75–88.
- GYARMATI 2010 GYARMATI György: Demokráciából a diktatúrába 1945–1956. Budapest, 2010.
- GYARMATI 2021 GYARMATI György: A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Budapest, 2021.
- GYARMATI – PALASIK 2013 Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956. GYARMATI Gy. – PALASIK M. Budapest, 2013.
- HABUDA – RÁKOSI 1976 HABUDA Miklós – RÁKOSI Sándor: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt munkásösszetételének alakulása 1945–1948-ban. Párttörténeti Közlemények 22. (1976:3) 36–68.

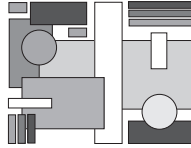
- HEGEDŰS 1982 HEGEDŰS András: 1944 őszén. Valóság 25. (1982:8) 98–101.
- HUBAI 2001 HUBAI László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000, II. kötet. Választókerületi adattár. Budapest, 2001.
- HUBAI 2005 HUBAI László; Krancz Pál. In: Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja: 1947. szeptember 16. – 1949. április 12. Szerk. Marelyn Kiss J. – Vida I. Budapest, 2005. 242–243.
- HUSZÁR 2005 HUSZÁR Tibor: Az elittől a nómenklatúráig: Az intézményszerűsített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője. Szociológiai Szemle 15. (2005:3) 8–69.
- IGNÁCZ – M. KISS 2005 IGNÁCZ Károly – M. KISS József; Ilku Pál. In: Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja: 1947. szeptember 16. – 1949. április 12. Szerk. MARELYN KISS J. – VIDA I. Budapest, 2005. 169–170.
- KÁLI 2018 KÁLI Csaba: A zalai kommunista pártelit a „hosszú” ötvenes években. Vezetők és vezető testületek (1946–1962). In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években. 1. Szerk. Horváth G. K. Budapest, 2018. 59–79.
- KÁLI 2019 KÁLI Csaba: A zalai kommunista pártelit a „hosszú” ötvenes években. Az apparátus (1945–1963) In: Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. Szerk. Horváth G. K. Budapest. 2019. 577–608.
- KÁLI 2021 KÁLI Csaba: Zala megye szovjetizálása, 1945–1950. Budapest. 2021.
- KENYERES 1981 Magyar Életrajzi Lexikon 3. Kiegészítő kötet A–Z. Szerk. KENYERES Á. Budapest, 1981.
- KERESZTES 1946 KERESZTES Mihály: A Magyar Kommunista Párt szervezeti szabályzatáról: Keresztes Mihály beszámolója a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusán; A Magyar Kommunista Párt szervezeti szabályzata. Budapest, 1946.
- KIS 2021 Kis József: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei pártelit változása az 1960-as években. In: Lefojtva. Uralom, alávetettség és autonómia a pártállamban (1957–1980). Szerk. Csikós G. – Horváth G. K. Budapest. 2021. 11–42.
- KOLLEGA TARSOLY 1998a Révai Új Lexikona 1. A–Baj. Szerk. KOLLEGA TARSOLY I. Szekszárd, 1999.
- KOLLEGA TARSOLY 1998b Révai Új Lexikona 3. Bil–Bül. Szerk. KOLLEGA TARSOLY I. Szekszárd, 1998.
- KOLLEGA TARSOLY 2000 Révai Új Lexikona 5. Cza–D. Szerk. KOLLEGA TARSOLY I. Szekszárd, 2000.
- KOLLEGA TARSOLY 2002a Révai Új Lexikona 6. E–Fei. Szerk. KOLLEGA TARSOLY I. Szekszárd, 2000.

- KOLLEGA TARSOLY 2002b Révai Új Lexikona 10. Hom-Kac. Szerk. KOLLEGA TARSOLY I. Szekszárd, 2002.
- KOLLEGA TARSOLY 2003 Révai Új Lexikona 12. Klc-Ky. Szerk. KOLLEGA TARSOLY I. Szekszárd, 2003.
- KOLLEGA TARSOLY 2006 Révai Új Lexikona 18. Tob-Z. Szerk. KOLLEGA TARSOLY I. Szekszárd, 2006.
- LEVI 2000 LEVI, Giovanni: Az életrajz használatáról. *Korall évfolyam?* (2000:2) 81–92.
- MAROSSY 2018 MAROSSY Endre: Mecséri János ezredes és ötvenegy katonájának hadbíróvási pere, 1958. Budapest, 2018.
- MARSCHAL 2022 MARSCHAL Adrienn: Rákosi Mátyás leváltása. In: „Ma demokráciát, holnap szocializmust” A diktatúra kiépülése és működése 1944–1956. Szerk. Házi B. – Jónás R. – Nagymihály Z. – Rapali V. – Strausz P. Budapest, 2022. 298–303.
- MDP 1951 Magyar Dolgozók Pártja: A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti szabályzata. Budapest, 1951.
- MKP 1944 Magyar Kommunista Párt: A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata. MKP, 1944.
- NAGY 1977 Pedagógiai lexikon G–K. Szerk. NAGY S. Budapest, 1977.
- NAGY 2007 Baranya vármegye főispánjai (1688–1950). Baranyai történelmi közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, 2006–2007. Szerk. NAGY I. G. Pécs, 2007.
- OROSZ – PINTÉR 1962 OROSZ Dezső – PINTÉR István: Adatok a Kommunisták Magyarországi Pártja szervezeti fejlődéséhez (1942–1944). *Párttörténeti Közlemények* 8. (1962:2) 35–66.
- PAKSA 2013 PAKSA Rudolf: Protopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés”. (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata). In: *Módszertani tanulmányok*. Szerk. Ballabás D. Eger, 2013. 7–19.
- PUKÁNSZKY – NÉMETH 1996 PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András: Neveléstörténet. Budapest, 1996.
- PUSKÁS 1966 PUSKÁS A. I.: Adatok a magyar haladó erők szerepéhez az ország felszabadításában. *Századok* 100. (1966:4–5) 763–786.
- RÁCZ 2018 RÁCZ Attila: A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között. Budapest, 2018.
- RÁKOSI 1964 RÁKOSI Sándor: Az MKP. és az MDP. szervezeti felépítése 1944–1956. Budapest, 1964.
- RÁKOSI 1968 RÁKOSI Sándor: A Magyar Dolgozók Pártja. In: *Legyőzhetetlen erő*. Szerk. ERÉNYI T. – RÁKOSI S. Budapest, 1968. 191–227.
- ROMSICS 2010 ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010.

- ROMVÁRY 2010 Pécs Lexikon I–II. kötet. Szerk. ROMVÁRY F. Budapest. 2010.
- ROZS 2005 A Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) Baranya megyei és pécsi iratainak (1944–1948) repertóriumja – A Baranya Megyei Levéltár segédletei 2. Szerk. Rozs A. Pécs, 2005.
- SÁNDOR 1978 SÁNDOR László: A baloldali mozgalom alakulása 1929–33 között Baranya megyében. *Baranyai Művelődés* 26. (1978:2) 180–183.
- SOMLYAI 1994 SOMLYAI Magda: Rajkovits Ede. In: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944–1945.* 1944. december 21. – 1945. november 29. Szerk. Vida I. Budapest, 1994. 367.
- SOMOGYVÁRI 2017 SOMOGYVÁRI Lajos: A hrucsovi oktatási reformpolitika magyar szereplői: Az iskolai reformbizottság prozopográfiai elemzése (1958–1960). *Magyar Pedagógia* 117. (2017:2) 171–195.
- STONE 1971 STONE, Lawrence: Prosopography. *Daedalus* 100. (1971:1) 46–79.
- SZABÓ 1968a SZABÓ Ágnes: A KMP újjászervezése az illegális körülményei között. A kommunista szervezetek kiépülése (1919–1929). In: *Legyőzhetetlen erő.* Szerk. Erényi T. – Rákosi S. Budapest, 1968. 40–77.
- SZABÓ 1968b SZABÓ Éva: A Magyar Kommunista Párt. In: *Legyőzhetetlen erő.* Szerk. Erényi T. – Rákosi S. Budapest, 1968. 155–190.
- SZITA 1985 SZITA László: dr. Boros István (1891–1980.). *Baranyai Művelődés* 33. (1985:1) 75–83.
- TÍMÁR 1993 TÍMÁR Lajos: Vidéki városalakók Debrecen társadalmában 1920–1944. Budapest, 1993.
- VARGA 1999 VARGA Lajos: A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Budapest, 1999.
- VARGA 2001 Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent 1949–1956. Szerk. VARGA L. Budapest, 2001.
- VARGA 2009 VARGA Balázs: Az 1945–1956 közötti győri politikai és közigazgatási vezetőréteg társadalmi összetétele és életútjai. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2009.
- VARGA 2018 VARGA Balázs: A győri politikai vezetőréteg 1945 és 1956 között. Győr, 2018.
- VARGHA 1981 VARGHA Dezső: A baloldali ifjúsági mozgalom Baranyában és Pécsen a világgazdasági válság idején (1929–1933). In: *Tanulmányok Baranya megye ifjúsági mozgalmának történetéből 1868–1950.* Szerk. Erdődi Gy. Pécs, 1981. 64–75.
- VARGHA 1987 „Küzdünk híven...” A baranyai-pécsi ellenállók, antifasiszták, internacionalisták életrajzi kötete. Szerk. VARGHA D. Pécs, 1987.
- VASS et al. 1976 Munkásmozgalom-történeti lexikon. Szerk. VASS H. – BASSA E. – KABOS E. – VÉRTES R. Budapest, 1976.

PSZICHOLÓGIA

Egy új affektív jutalomkésleltetési feladat fejlesztése az impulzivitás tükrében

Towards a Novel Affective Delay Discounting Task in Light of Impulsivity

The aim of the study was to develop a new affective delay discounting task, with a particular focus on its relationship with impulsivity. Our task was based on the Two Choice Impulsivity Paradigm, replacing the original geometric forms with different affective stimuli, which they could view either for a shorter or a longer duration of time. Participants collected points during the task, which were later converted into varying amounts of monetary rewards. In addition to the overall score, we also examined the preferences shown in the six decisional situations. In the second study, participants completed the same experimental task as in the first, but their score was displayed on the screen throughout the task. The sample size was $N = 21$ in the first study and $N = 70$ in the second. The overall score was negatively correlated with trait anxiety, behavioural impulsivity, SADNESS, and FEAR; however, we found no correlation with the scales of TCI55 and SPSRQ questionnaires. Some of the six situational preferences also showed correlations with scales from the shortened version of Cloninger's Temperament and Character Inventory, the adjective-based short form of the Affective Neuroscience Personality Scales (ANPS), behavioural impulsivity, and trait anxiety. In the second study, we were unable to replicate the findings of the first—except for the results concerning behavioural impulsivity—which is likely due to the task modification.

Keywords: impulsivity, laboratory task, delay discounting, affectivity

1. Bevezető

Az impulzivitás témája rendkívül kutatott. Ennek a vonásnak a mérésére számtalan lehetőség létezik a kérdőívektől kezdve a laboratóriumi feladatokig. Ezen mérőeszközök között, bár elméletileg ugyanazt a konstruktumot célozzák meg mérni, mégis viszonylag gyenge korreláció áll fenn. A kutatás célja egy olyan kísérleti helyzet kialakítása, ami számolni tud a laboratóriumi

feladatokkal szemben felhozott érzelmentes környezet kritikájával, hiszen az impulzív viselkedés általában nem egy steril térben jön létre. Ugyanakkor az affektív komponens bevonása segíthet abban, hogy a személyiség más részeit is aktiváljuk, hiszen az impulzivitás a személyiségünk konstellációjának csupán egy kis része.

1.1. Az impulzivitás jelensége

Különböző szerzők az impulzivitás más-más aspektusait vélik fontosnak, emiatt sem típusaiban, sem komponensei terén nincs egyetértés. Barratt az impulzivitást a viselkedés és gondolatok kontrolljához kötötte, három komponenst határozott meg: motoros kontroll, kognitív kontroll és a tervezés hiánya.¹ Dickman szerint az impulzivitásnak két formája van: funkcionális, ami optimális szituációban kevés megfontolás melletti cselekvés formájában manifesztálódik, és diszfunkcionális impulzivitás, ami az átlagosnál rövidebb gondolkodás utáni tettek formájában nyilvánul meg.² Később ezt kiegészítette a gátló funkció komponensével is, ami pedig figyelmi problémák formájában jelenik meg.³

Fineberg és munkatársai az impulzivitásnak négy tartományát különböztetik meg elméleti, viselkedéses, és biológiai alapokra támaszkodva: válasz, döntés, döntéshozatali folyamat és reflektálás.⁴ Weinstein és Dannon a következő alkomponenseket írják le: impulzív viselkedés, ami a prepotens válaszok felfüggesztésének nehézségét jelenti, impulzív döntés, ami a jutalomkésleltetés nehézségeire vonatkozik, impulzív döntéshozatal, azaz rövid megfontolási idő utáni kevésbé optimális, veszélyes döntések.⁵ DeYoung és Rueter szerint két tényező vezet az impulzivitás viselkedéses formájához: egy inger, ami valamilyen cselekedetre készítet, és a gátlás vagy kontroll hiánya ezzel az impulzussal szemben, ugyanis inger nélkül nem lenne szükség gátlásra, elégséges gátlás mellett azonban az impulzus nem váltana ki viselkedéses választ.⁶

---

¹ BARRATT 1972.

² DICKMAN 1990.

³ BAKHSHANI 2014; DICKMAN 1990.

⁴ FINEBERG et al. 2014.

⁵ WEINSTEIN – DANNON 2015.

⁶ DEYOUNG – RUETER 2016.

A felsorolt megközelítések között közös szempontot jelentenek a gátlás és kontroll fogalmai. Az akaratlagos gátlás a cselekedet akaratlagos függesztését jelenti, egy formája az önszabályozó végrehajtó funkcióknak. Csecsemőkorban két rendszer működését írja le Rothbart: negatív affektus és extraverzió (ezek hasonlóak a Gray által leírt BIS-hez (viselkedés gátló rendszer), illetve BAS-hoz (viselkedés aktiváló rendszer).⁷ A kettő együtt határozza meg az elkerülő és megközelítő viselkedésmódokat. Az akaratlagos kontroll kialakulása segít abban, hogy az egyén felül tudja írni a primitívebb motivációs rendszereket, így a reaktív tendenciák gátolhatóak a hosszú távú célok elérésének érdekében. Gyerekkorban az impulzivitás valószínűleg a két rendszer közötti egyensúly felborulásának az eredménye, felnőttkorban viszont inkább a gyenge vagy kevésbé hatékony akaratlagos kontrollnak köszönhető, ebben az esetben a hosszú távú célok elérése háttérbe szorul.⁸ A jutalomkéseltetés képessége ugyancsak fontos szerepet játszik az impulzivitás terén, így a továbbiakban erre térünk ki részletesebben.

1.2. A jutalomkéseltetés és az impulzivitás: altípus, komponens, vagy vonás?

A jutalomkéseltetési képesség segítségével az egyén a késeltetett nagyobb jutalmat választja egy azonnali, kisebb jutalommal szemben.⁹ Egyes szerzők a jutalomkéseltetési nehézségeket, azaz azonnali kisebb jutalmak iránti preferenciát, döntési impulzivitásnak (choice impulsivity) nevezik, azaz az impulzivitás egyik altípusaként tekintenek rá.¹⁰ A döntési impulzivitásra az általános impulzivitás két aspektusa jellemző: a tervezés és a következmények megfontolásának hiánya.¹¹

A DSM-5-TR kézikönyvben az impulzivitás olyan cselekvésekként került meghatározásra, amiket megfontolás nélkül visz végbe az egyén, potenciálisan

⁷ ROTHBART 2007.

⁸ CROSS – COPPING – CAMPBELL 2011.

⁹ MARÁZ – DEMETROVICS 2011.

¹⁰ FINERBERG et al. 2014; HAMILTON et al. 2015; MACKILLOP et al. 2016; PALOYELIS et al. 2010.

¹¹ HAMILTON et al. 2015.

veszélyeztetve ezzel önmagát.¹² Az impulzivitásnak részét képezik az azonnali jutalmak iránti preferencia, vagy a jutalomkésleltetésnek nehézsége. Úgy is manifesztálódhat mint szociális helyzetekben tolakodó viselkedés, vagy döntéshozatal a hosszú távú következmények megfontolása nélkül. Tehát a DSM-ben szereplő definíció alapján, illetve más szerzők szerint is a jutalomkésleltetési nehézségek az impulzivitás egyik komponensét képezik.¹³ Más kutatók viszont a jutalomkésleltetésre egy különálló vonásként, képességként tekintenek, ami ugyan kapcsolatban áll az impulzivitással, de nem ekvivalens vele.¹⁴

A jutalomkésleltetést annyira sok különböző zavarral hozták kapcsolatba, hogy egyes szerzők szerint potenciális transzdiagnosztikai folyamat is lehet, számos mentális probléma alapját képezve.¹⁵ Viszont Bailey és munkatársai szerint a jutalomkésleltetést koraéretten fogadták el mint központi folyamat a pszichológiai rendellenességekben.¹⁶ Például a szerhasználat és jutalomkésleltetés között bár elméletileg szoros kapcsolat van, egy metaanalízis szerint a jutalomkésleltetés a tünetek súlyosságának varianciájából körülbelül 2%-át tudja magyarázni ($r=0,14$).¹⁷

Láthatjuk tehát, hogy mind az impulzivitás, mind a jutalomkésleltetés nagyon vitatott fogalmak. Ennek az egyik oka valószínűleg az, hogy az ezeket a jelenségeket tanulmányozó kutatások gyakran eltérő módszertannal dolgoznak, például a jutalomkésleltetést kérdőív formájában, vagy laboratóriumi kísérlet keretében tesztelték; az impulzivitást erre speciálisan kifejlesztett kérdőív segítségével, vagy más személyiségelméletek részeként mérték fel, ami megnehezíti az eredmények összehasonlítását, általános következtetések levonását.¹⁸

Ebben a kutatásban a jutalomkésleltetésre úgy tekintünk mint az impulzivitás része, és a DSM-5-TR kézikönyvben szereplő definíciót alkalmazzuk kiindulópontnak, annyival kiegészítve ezt, hogy az impulzív viselkedést egy

¹² AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION 2022.

¹³ ANOKHINT et al. 2011; WEINSTEIN – DANNON 2015.

¹⁴ ODUM 2011; YEH – MYERSON – GREEN 2021.

¹⁵ AMLUNG et al. 2019; BICKEL et al. 2019; LEMPERT et al. 2019.

¹⁶ BAILEY – ROMEU – FINN 2021.

¹⁷ AMLUNG et al. 2017.

¹⁸ HAMILTON et al. 2015; MARÁZ – DEMETROVICS 2011; SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

affektív inger váltja ki. Ez az inger lehet egy belső impulzus pl. unalom érzése (a kiváltott viselkedés ennek az érzésnek megszüntetésére való törekvés), vagy külső inger pl. kívánt tárgy meglátása (a személy megveszi ezt a tárgyat az anyagi helyzetének figyelembevétele nélkül).¹⁹

1.3. Az impulzivitás vizsgálatának lehetőségei

Az impulzivitás vizsgálatára 3 lehetőség áll rendelkezésünkre: vonás formájában (kérdőívekkel mérve), laboratóriumi feladatok segítségével és viselkedéses beszámolók által.

1.3.1. Viselkedésben megjelenő impulzivitás

A viselkedéses impulzivitás két csoportját lehet elkülöníteni: impulzív cselekvés, ami a viselkedésnek a kontrolljában és gátlásában megjelenő nehézségekre utal, és impulzív döntés, ami az azonnali, kisebb jutalmak a preferenciája a nagyobb, késleltetett jutalmakkal szemben.²⁰ Viselkedéses változatában az impulzivitás túlzott ételfogyasztás, költekezés formájában nyilvánul meg, mások mondandójának félbeszakításával járhat, de szerhasználat, fizikai bántalmazás, törvényszegés, szerencsejáték függőség, kockázatos szexuális viselkedés, önsértés stb. formáiban is megjelenhet.²¹ Az antiszociális viselkedés kialakulásához valószínűleg más környezeti faktorok is hozzájárulhatnak, éppen ezért nem elégséges csupán az impulzív viselkedésre való hajlamot szem előtt tartani. Vannak szerzők, akik egyenesen megkérdőjelezzik, hogy az antiszociális viselkedés és a szerfogyasztás mennyire jó indikátorai az impulzivitásnak.²²

1.3.2. Az impulzivitás mint vonás

Vonások terén ebben a kutatásban a biológiai alapokkal rendelkező elméletekre fogunk fókuszálni. Eysenck személyiségmodelljében az impulzivitás

¹⁹ AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION 2022.

²⁰ WEAVER – DE WIT 2014.

²¹ DEYOUNG – RUETER 2016.

²² EVENDEN 1999; KOCKA – GAGNON 2014.

eredetileg az extraverzió szupervonásához tartozott, tervezetlen veszélyes viselkedés és gyors döntéshozatalként definiálta Eysenck, később átsorolta az impulzivitást átsorolta a pszichoticizmus szupervonásába.²³ Gray módosította Eysenck elméletét, és szerinte a BAS rendszer, a viselkedés megközelítő rendszer aktiválódása felelős az impulzivitásért.²⁴ Gray az impulzivitás alatt az ösztönző tényezőkre való érzékenységet értette, kihagyta az impulzusok kontrolljának szempontját.²⁵ Eysenck elméletére alapszik az I7 skála, míg Gray koncepciójának mérésére szolgálnak a 24 tételes BIS/BAS skála és a Jutalom- és Büntetésérzékenység Kérdőív (SPSRQ).²⁶

A szenzoros élménykeresés ugyancsak összefügg az impulzivitással, ez vonásként és állapotként egyaránt mérhető Zuckerman szerint.²⁷ Az élménykeresés új, változatos, intenzív, és komplex helyzetek és élmények keresésére hajlamosít akár fizikai, szociális, és legális kockázat ellenére, ugyanakkor a kockázat jelenléte nem szükségszerű.²⁸ Az élménykeresőkre jellemző az emocionális reaktivitás szociális helyzetekben, a változás és az új, szokatlan dolgok kiemelkedően fontosak számukra, gyakran impulzívák és gátlástalanok tudnak lenni.²⁹ A Szenzoros Élménykeresés Skála eredetileg a szenzoros depriváció során adott reakció, azaz az optimális ingerlési/arousal szint mérésére volt kitalálva, viszont később rájöttek, hogy az élménykeresés jóval több ennél.³⁰

Cloninger temperamentum és karakter modelljéből az újdonságkeresés temperamentumdimenziója ugyancsak fontos, ugyanis ez a dimenzió a viselkedés aktivációjának és kezdeményezésében fellépő öröklött mintázat, gyakori explorációs viselkedésként jelenik meg valamilyen új inger megtagasztalása esetén, az impulzív döntéshozatal, a frusztráció kerülése, a jutalom keresése és a türelmetlenség jellemző az újdonságkereső személyekre.³¹

²³ EYSENCK 1993; CARVER – SCHEIER 2006.

²⁴ MIRNICS 2006.

²⁵ CARVER – SCHEIER 2006.

²⁶ EYSENCK – EASTING – PEARSON 1984; CARVER – WHITE 1994.

²⁷ ZUCKERMAN 1979.

²⁸ ZUCKERMAN 2009.

²⁹ MIRNICS 2006; ZUCKERMAN 1979.

³⁰ ZUCKERMAN – NEEB 1979; MIRNICS 2006; ZUCKERMAN 2009.

³¹ CLONINGER 1987; CLONINGER – SVRAKIC – PRZYBECK 1993.

Alacsony bazális dopamin szinttel korrelál.³² Az újdonságkeresés egyik alskáláját képezi az impulzivitás a meggondoltsággal szemben. A másik releváns temperamentumdimenzió az ártalomkerülés, ami a viselkedésgátlásának, felfüggesztésének öröklött mintázata, és ez magas szerotonin szinttel korrelál. Bár függetlenül működik az újdonságkereséstől, de ellentétes viselkedésmódhoz vezet.³³ Az impulzivitásra úgy is tekinthetünk mint az élménykeresés, újdonságkeresés és ártalomkerülés dimenzióinak sajátos kombinációjára. Az újdonságkeresés és Zuckerman élménykeresésének dimenziói között magas korreláció áll fenn, azonban az előbbi dimenzió esetében nem mutatkoztak nemi különbségek, míg az utóbbinál igen.³⁴

Ugyancsak pszichobiológiai alapú személyiségmodell az affektív idegtudományi elmélet, ami hét affektív rendszert foglal magába.³⁵ A rendszerek részt vesznek a túlélésért való különböző cselekedetekben, és ezekre alapszik a pszichológiai jóllét is.³⁶ Impulzivitás szempontjából ezek a rendszerek közül releváns a FÉLELEM³⁷ rendszer, mely korrelál az ártalomkerüléssel, míg a KERESÉS rendszer az újdonságkeresés vonásával asszociálható, mindkét rendszerre hatással van a dopamin.³⁸

Természetesen nemcsak más kérdőívek, elméletek részeként lehet az impulzivitást mérni, hanem erre speciálisan kifejlesztett kérdőívekkel is. Ezek közül a legelterjedtebb a Barratt Impulzivitás Skála (BIS).³⁹ Különböző változatai más-más szerkezettel rendelkeznek.⁴⁰ A legújabb változata, a BIS-11 30 tételből áll, ezek három faktorba rendeződnek: tervezés hiánya, motoros impulzivitás és figyelmi impulzivitás.⁴¹

Az impulzivitás nem tekinthető egységesnek, sokkal inkább olyan alacsonyabb rendű vonások heterogén klasztere, amelyek azért lettek összcsoportosítva, mert fenotipikusan hasonlítanak egymásra, mind látszólag

³² DE FRUYT – VAN DE WIELE – VAN HEERINGEN 2000.

³³ CLONINGER – SVRAKIC – PRZYBECK 1993.

³⁴ WEINSTEIN – DANNON 2015.

³⁵ PANKSEPP 1998.

³⁶ DEÁK et al. 2022; MONTAG – DAVIS 2018.

³⁷ A nemzetközi gyakorlatban az ANPS hat elsődleges érzelmi rendszerét nagybetűvel jelzik.

³⁸ MONTAG – DAVIS 2018.

³⁹ BARRATT 1972.

⁴⁰ EVENDEN 1999.

⁴¹ PATTON – STANFORD – BARRATT 1995.

impulzív viselkedésként manifesztálódnak. Ilyen vonások az élménykeresés, kockázatvállalás, újdonságkeresés, unatkozásra való hajlam, vakmerőség, bátorság, megbízhatatlanság és rendetlenség.⁴²

1.3.3. Impulzivitás a laboratóriumi feladatokban

Sharma és munkatársai szerint a különböző impulzivitást mérő feladatokat négy csoportba lehet sorolni: figyelmetlenség (Stroop, folyamatos teljesítmény teszt (CPT)), gátlás (Ismerős Figurák Összeillesztése (MFFT), go/no-go), impulzív döntéshozatal (jutalomkéseleltetési feladat), váltás (Wisconsin kártyaszortírozás teszt).⁴³

A laboratóriumi feladatoknak viszonylag alacsonyabb a reliabilitása az impulzivitás mérése terén, aminek számos oka lehet. Az egyik például az, hogy a kísérleti személyek által alkalmazott stratégiák eltérőek lehetnek ugyanannak a feladatnak megoldása során, ezek akár ugyanannak az egyénnek a különböző tesztelési alkalmain is változhatnak.⁴⁴ Másrészt Wingrove és Bond szerint lehetséges, hogy amennyiben az emberek tudják, hogy potenciálisan spontánul fognak viselkedni, akaratlagosan lelassítják a reakciójukat azért, hogy kompenzálják ezt.⁴⁵

Az impulzív reakció laborban nehezen előidézhető, a viselkedéses, pillanatnyi (state-dependent) impulzivitás megragadására olyan laboratóriumi paradigmák alkalmazhatóak, mint a go/no-go feladat, körvonalkövetés, ezek a motoros impulzivitást reflektálják. Az ilyen típusú feladatok esetében a kognitív mechanizmusok – például végrehajtó funkciók – is szerepet játszanak, ezért gyakran nem korrelálnak a megfigyelhető impulzív viselkedéssel.⁴⁶

A kognitív impulzivitás mérésére az Iowa Szerencsejáték Feladatot és a jutalomkéseleltetési feladatokat szokták használni (delay discounting task).⁴⁷ Mindkettő előnye, hogy az impulzivitásnak egy fontos aspektusát

⁴² DEPUE – COLLINS 1999; SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

⁴³ SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

⁴⁴ BARI – ROBBINS 2013.

⁴⁵ WINGROVE – BOND 1997.

⁴⁶ KOCKA – GAGNON 2015.

⁴⁷ DOUGHERTY – MATTHIAS – MARSCH 2005; MARÁZ – DEMETROVICS 2011.

tartalmazzák, ami a jutalomra való érzékenység. Az Iowa Szerencsejáték Feladat a kockázatvállaló döntéseket vizsgálja, viszont ez ki van téve a tanulási tendenciának. A jutalomkésebeltetési feladatok viszont sem a szerencsének, sem a tanulásnak nincsenek kitéve.⁴⁸ Az impulzívabb személyek preferálják az azonnali, kisebb jutalmakat, a késebeltetett, nagyobb jutalmakkal szemben.⁴⁹

1.4. A jutalomkésebeltetési feladatok összefüggése impulzív viselkedéssel és vonással

Alacsony korreláció mutatkozik a kérdőívek által mért impulzivitás és laboratóriumi vizsgálatok között, azonban ennek oka még nem teljesen tisztázott. Broos és munkatársai főkomponens analízis alapú kutatásának az volt az eredménye, hogy az impulzív viselkedés, az impulzív választások és a kérdőíves impulzivitás egymástól független faktorokba rendeződnek.⁵⁰ A kérdőíves eljárások hátrányainak már Barratt és munkatársai is tudatában voltak, amikor elkezdték a mérőeszközöket fejleszteni. A különböző klaszszikus kritikák mellett – például szociális kíváncsiság – az impulzivitás tekintetében az is kérdéses, hogy mennyire képesek az impulzív személyek felmérni a saját kognitív képességeiket.⁵¹ A kérdőívek ugyanis gyakran rákérdeznek például arra, hogy az illetőnek milyen a koncentrációs képessége, vagy mennyire alaposan tervez.

A jutalomkésebeltetési feladatok esetében a következő eredmények mutatkoztak különböző kutatásokban: Hirsh és munkatársai kutatásaikban az extravertált személyek preferenciát mutatnak az azonnali jutalmak iránt, különösen a pozitív érzések jelenlétében.⁵² Mahalingam és munkatársai korrelációt találtak az alacsony Nyitottság és Lelkiismeretesség, illetve magas Extraverzió és Érzelmi instabilitás és a jutalomkésebeltetés között.⁵³ Manning és munkatársai ezt a kapcsolatot csak az Érzelmi instabilitás

⁴⁸ MARÁZ – DEMETROVICS 2011.

⁴⁹ DOUGHERTY – MATTHIAS – MARSCH 2005; HAMILTON et al. 2015; LIU et al. 2013.

⁵⁰ BROOS et al. 2012.

⁵¹ EVENDEN 1999.

⁵² HIRSH – MORISANO – PETERSON 2008; HIRSH et al. 2010.

⁵³ MAHALINGAM et al. 2014.

és Lelkiismeretesség dimenzióin tudták kimutatni.⁵⁴ Yeh és munkatársai nem találtak összefüggést a BFI dimenziói és a jutalomkéseleltetés között.⁵⁵ Anokhin és munkatársai a jutalomkéseleltetés és a cloningeri Újdonságkeresés és Önirányítottság dimenzióival találtak korrelációt.⁵⁶ Bobova és munkatársai kutatásában volt korreláció az impulzivitás és jutalomkéseleltetés között, de az Ártalomkerülés és a jutalomkéseleltetés között nem.⁵⁷ Mitchell talált kapcsolatot a jutalomkéseleltetés és impulzivitás között, viszont az Újdonságkereséssel nem.⁵⁸

Így kérdéses, hogy ezek a mérőeszközök mit is mérnek valójában. Lehetőséges ugyanis, hogy az impulzivitás rendkívül heterogén, vagy az impulzív tendenciák nem stabilak az egyéneken, illetve csak bizonyos helyzetekben mutatnak stabilitást, így bár a laboratóriumi feladatok eredetileg egy stabil kognitív stílus felmérésére voltak kifejlesztve, mégsem tudnak egy stabil jellemzőt megragadni.⁵⁹ Az impulzivitást továbbá befolyásolja az egyén pillanatnyi állapota, például szorongásának vagy dühének mértéke, motivációs szintje. Sharma és munkatársai metaanalízise arra mutatott rá, hogy az önbeszámolón alapuló módszerek és a kísérletes kutatások egyaránt kapcsolatban állnak a deviáns, illetve a mindennapi impulzív viselkedéssel, és kizárták azt, hogy ennek az összefüggésnek a hátterében a közös módszertanban megjelenő variancia állna, így arra következtettek, hogy a különböző mérési módszerek a mindennapi viselkedésmód más-más aspektusait képesek megragadni.⁶⁰ A kérdőívek és viselkedési feladatok együttes alkalmazása segíthet abban, hogy különbséget tegyünk a vonásos impulzivitás (stabil személyiségvonás) és a helyzeti impulzivitás között.⁶¹

Sharma és munkatársai szerint a különböző impulzivitási mérőeszközök közötti összefüggés arra világít rá, hogy az impulzivitás legalább három módon manifesztálódhat a viselkedésben: neuroticizmus/negatív

---

⁵⁴ MANNING et al. 2014.

⁵⁵ YEH – MYERSON – GREEN 2021.

⁵⁶ ANOKHIN et al. 2011.

⁵⁷ BOBOVA et al. 2009.

⁵⁸ MITCHELL 1999.

⁵⁹ SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

⁶⁰ SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

⁶¹ BARI – ROBBINS 2016.

affektivitás mentén, dezinhibíció a gátlással szemben és extraverzió/pozitív affektivitás mentén. Ez arra mutat rá, hogy az impulzív reakciók gyakran nem érzelmentesek, mi több, az érzelmek állnak a legtöbb impulzív cselekedet háttérében.⁶² Ez annak köszönhető, hogy az ingerekre adott emocionális válaszok az elsődleges motivációs tényezők a viselkedés háttérében. Az egyéni különbségek a megközelítő ingerekre adott pozitív válaszban szükségszerűen érzelm alapúak, és kapcsolatban állnak az extraverzióval. Ezzel szemben a félelemkeltő helyzetekben a viselkedés gátló rendszere egyszerre függeszti fel az egyén válaszát az ingerre és készíti fel a harc vagy menekülés reakcióját, ez a neuroticizmussal hozható kapcsolatba. Tehát kizárólag a harmadik csoport tekinthető érzelmentesnek, ez Sharma és munkatársai szerint az impulzivitás központi komponense lehet, és ez az, ami igazán reflektálja az egyén ingertől független válaszreakcióinak minztázatát és erősségét.⁶³

Az is lehetséges, hogy az önkitöltős kérdőívek a mindennapi helyzetekben megjelenő emocionális és motivációs mechanizmusokat méri fel, míg a laboratóriumi feladatok a kognitív aspektusát célozzák meg ezeknek, a két folyamat interakciója pedig együttesen van hatással a személy viselkedésére.⁶⁴ De vajon lehetséges mindkét tényezőt megragadni egyszerre? Ennek a kérdésnek a megválaszolására fejlesztettük ki a saját laboratóriumi feladatunkat, amely bevonja az érzelmi komponenst egy jutalomkésleltetési feladatba.

1.5. Módosított Two Choice Impulsivity Paradigma

Az impulzivitás úgy is leírható mint azonnali válasz egy ingerre/helyzetre egy érzelmi reakció következtében, például hirtelen kiváltott harag, hosszú távú következmények figyelembevétele nélkül. Wingrove és Bond kritikája az, hogy legtöbb impulzivitás mérésére alkalmazott feladat nem vált ki érzelmi választ, márpedig az impulzivitás pontosan egy érzelmi reakció mentén jön létre.⁶⁵ Ezért módosítottuk Dougherty és munkatársai által kifejlesztett

⁶² SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

⁶³ SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

⁶⁴ SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

⁶⁵ WINGROVE – BOND 1997.

Two Choice Impulsivity Paradigm (TCIP) nevezetű jutalomkésleltetési feladatot.⁶⁶ A TCIP során a résztvevőnek választania kell két forma közül. Az egyik választása egy rövidebb késleltetési idő utáni kisebb, míg a másik egy hosszabb késleltetési idő utáni nagyobb jutalommal jár. A módosított változatot az első vizsgálat Módszerek részében részletesen ismertetjük.

2. Hipotézisek

A fő kutatói kérdésünk az volt, hogy a kísérleti helyzet és különböző kérdőívek között milyen összefüggés tárható fel. A fenti elméleti keret alapján a következő hipotéziseket fogalmaztuk meg:

1. A kísérleti helyzetben adott pontok negatívan fognak korrelálni a BIS-R-21 kérdőív skáláival, a TCI55 Újdonságkeresés skálájával, az SPSRQ jutalomérzékenység skálájával, az ANPS-AR KERESÉSSSEL, és pozitívan fognak korrelálni a TCI55 Ártalomkerülés, Kitartás, és Önirányítottság skáláival, a vonásszorongással, az SPSRQ büntetésérzékenység skálájával és az ANPS-AR FÉLELEMMEL.

2. A TCI55 Újdonságkeresés és a BIS-R-21 impulzivitás alskálák negatívan fognak korrelálni a megtekintési idő iránti preferenciával, ingertípustól függetlenül, az ezeken a skálákon magas pontszámot elérő személyek a rövidebb megtekintési időt fogják előnyben részesíteni.

3. A TCI55 Ártalomkerülés, vonásszorongás, az ANPS-AR FÉLELEM és az SPSRQ büntetésérzékenység pozitívan fognak korrelálni az ingertípus iránti preferenciával, azaz az ezen skálákon magas pontszámot elérő személyek a pozitív ingereket fogják preferálni.

A dolgozat megírásakor a fejlesztési folyamat két vizsgálatát fejeztük be, az első vizsgálat bemutatása részletesebb lesz, a második vizsgálat esetében a változtatásokra fogunk fókuszálni. A kutatást az Egyesített Pszichológiai Kutatásaitikai Bizottság (EPKEB) hagyta jóvá (etikai engedély száma: 2023-135). A kutatás az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program keretein belül (pályázati azonosító: EKÖP-24-2-I-PTE-78), a Kulturális és Innovációs Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatásával készült.

⁶⁶ DOUGHERTY – MATTHIAS – MARSCH 2005.

3. Első vizsgálat

3.1. Módszer

3.1.1. Résztvevők

A Gorilla Experiment Builder platform segítségével fejlesztettük ki a kísérleti helyzetünket, ezt az első vizsgálat során közösségi média oldalakon osztottuk meg (Facebook, Instagram).⁶⁷ Az első vizsgálat során teszteltük a kísérleti helyzetet, ebben 21 fő vett részt a (7 férfi, 14 nő), a minta átlagéletkora 23 év ($SD=2,28$). A minta 61,90%-a megyeszékhelyen, 19%-a városban, 9,52%-a fővárosban és 9,52%-a kisebb településen lakik. Legmagasabb iskolai végzettség alapján a minta 61,90%-a középfokú, 38,09%-a pedig valamilyen felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

3.1.2. Vizsgálati eszközök

3.1.2.1. Kísérleti helyzet

Az affektív jutalomkésleltetési feladatunkban különböző képek nézésére vannak kérve a kísérleti személyek. A 84 képet az EmoMadrid adatbázisból választottuk ki a legmagasabb és legalacsonyabb valencia alapján, ezek nem ismétlődnek a feladat során.⁶⁸ A résztvevőnek a döntési helyzetben két opció közül kell választania. Mindkettő esetében fel van tüntetve, hogy rövid vagy hosszú ideig kell majd megtekinteni az adott képet, illetve a kép tartalma pozitív vagy negatív valenciájú, azonban magukat a képeket nem láthatják előre.

Előzetesen informálva vannak a résztvevők arról, hogy a rövidebb megtekintési idő kisebb jutalommal, míg a hosszabb megtekintési idő több jutalommal fog járni. Miután meghozzák a döntést, a képernyőn megjelenik egy kép, ami a rövid megtekintési szituációk esetében 5 másodpercig látható,

⁶⁷ ANWYL-IRVINE et al. 2020.

⁶⁸ CARRETIÉ et al. 2019.

hosszú megtekintési szituációk esetében pedig 15 másodpercig. Az előbbi esetben 1 pontot, az utóbbi esetben 3 pontot kapnak. A kép eltűnése után a képernyőn megjelenik egy *Tovább* gomb, ami 5 másodperc után eltűnik, megjelenítve a következő választási helyzetet. A *Tovább* gomb megnyomása feltétele annak, hogy a kísérleti személy megkapja a pontokat. Ennek a célja elsősorban a figyelem fenntartása.

A kísérleti személyek a következő helyzettypusokkal találkozhatnak, mindegyik hétszer jelenik meg, így összesen 42 helyzet van: (1) pozitív rövid – pozitív hosszú, (2) negatív rövid – negatív hosszú, (3) negatív rövid – pozitív rövid, (4) negatív hosszú – pozitív hosszú, (5) negatív rövid – pozitív hosszú (NRPH), (6) pozitív rövid – negatív hosszú (PRNH). Az első két szituációtípus a rövid vagy hosszú megtekintési idő iránti preferenciát vizsgálja, a harmadik és negyedik helyzettypus az affektív inger iránti preferenciát, az utolsó két szituációtípus pedig az idői és affektív dimenziókat ötvözi.

1. ábra: A kísérleti helyzet első verziója

Kiértékelés során információt kapunk arról, hogy a kísérleti személyek milyen pontszámot értek el, ez hasonló a jutalomkésletelési paradigmákhoz. Az elérhető minimum pontszám 0, amennyiben a vizsgálati személy nem nyomja meg egyszer sem a *Tovább* gombot, ha megnyomja minden alkalommal akkor a minimum 56 pont, a maximum pedig 112 pont. Külön összeszámolva a döntéseket – ez esetben helyzettypusonként 0-tól 7-ig terjedő pontszámot kapunk –, azt is megtudhatjuk, hogy a különböző szituációtípusban milyen ingertípust néznek inkább a résztvevők, mennyi ideig preferálják nézni a képeket, illetve az összetett helyzetben mi lesz a döntő tényező: az inger típusa, vagy a jutalom és megtekintési idő. Az első két helyzettypus esetében a magas pontszám a hosszabb idő iránti preferenciát jelenti,

a hármas és négyes helyzetűtípusban a pozitív képek iránti preferenciára utal. Az ötödik helyzetűtípusban a magas pontszám a pozitív-hosszú opció iránti preferenciát, a hatodik helyzetben pedig a negatív-hosszú opció iránti preferenciát jelöli.

A feladat alapján a legmagasabb pontszámot elérő személyeknek egy darab 20.000 forint értékű, a közepesen teljesítő személyeknek két darab 10.000 forint értékű, a legalacsonyabb pontszámot elérőknek pedig három darab 5.000 forint értékű pénzeszeget volt lehetőségük nyerni. A nyereményjátékban való részvétel önkéntes jellegű, és az email cím megadását feltételezte. A pénzbeli jutalmazás célja az volt, hogy valamilyen valós tétje is legyen a pontszerzésnek.

3.1.2.2. Állapot és vonás szorongás kérdőív rövidített változata (STAIS-5, STAIT-5)

A feladat megkezdése előtt a kísérleti személyek a STAIS-5 és STAIT-5 kérdőíveket töltötték ki, ezek a STAI kérdőív rövidített változatai, az előbbi állapotszorongás, az utóbbi a vonásszorongás mérésére alkalmas.⁶⁹ A különböző állításokat a kitöltőnek négyfokú Likert-skálán kell értékelnie. A kísérleti helyzet befejezése után a kísérleti személyeknek ismét felmértük az állapotszorongását. A STAIT-5 Cronbach $\alpha=0,89$, a kísérlet megkezdése előtt a STAIS-5 Cronbach $\alpha=0,80$, a kísérlet befejezte után pedig Cronbach $\alpha=0,91$.

3.1.2.3. Barratt Impulzivitás Skála Módosított változata (BIS-R-21)

A BIS-R-21 kérdőív 21 tételt tartalmaz, ezek 3 faktorba strukturálódnak: kognitív impulzivitás (Cronbach $\alpha=0,84$), viselkedéses impulzivitás (Cronbach $\alpha=0,77$) és türelmetlenség/nyugtalanág (Cronbach $\alpha=0,81$).⁷⁰ A mi mintánkon a következő reliabilitás értékeket kaptuk: a kognitív impulzivitás skála Cronbach $\alpha=0,39$, a viselkedéses impulzivitás skála Cronbach $\alpha=0,72$ és a türelmetlenség/nyugtalanág skála Cronbach $\alpha=0,83$.

⁶⁹ ZSIDÓ et al. 2020; SIPOS – SIPOS 1983.

⁷⁰ KAPITÁNY-FÖVÉNY et al. 2020.

3.1.2.4. Affektív Idegtudományi Személyiség Skálák rövidített, melléknévi változata (ANPS-AR)

Az ANPS-AR kérdőív az ANPS kérdőív melléknéves változata, 24 tételből áll, és a kitöltők hétfokú Likert-skálán kell megítélnék, hogy az adott tulajdonság mennyire jellemző rájuk.⁷¹ A kérdőív 6 skálát tartalmaz: KERESÉS/KÍVÁNC SISÁG (McDonald-féle $\omega=0,61$), FÉLELEM (McDonald-féle $\omega=0,79$), GONDOSKODÁS (McDonald-féle $\omega=0,81$), HARAG (McDonald-féle $\omega=0,63$), JÁTÉKOSSÁG (McDonald-féle $\omega=0,86$), SZOMORÚSÁG (McDonald-féle $\omega=0,69$). A mi mintánkon a következő értékeket kaptuk: KERESÉS/KÍVÁNC SISÁG skála McDonald-féle $\omega=0,72$, FÉLELEM McDonald-féle $\omega=0,74$, GONDOSKODÁS McDonald-féle $\omega=0,89$, HARAG McDonald-féle $\omega=0,77$, a JÁTÉKOSSÁG McDonald-féle $\omega=0,86$, SZOMORÚSÁG McDonald-féle $\omega=0,70$.

3.1.2.5. Büntetés- és jutalomérzékenység kérdőív (SPSRQ)

Az SPSRQ kérdőív 48 tételt tartalmaz, amiből 24 tétel a jutalomra való érzékenység, a másik 24 tétel pedig a büntetésre való érzékenység mérésére alkalmas.⁷² A kitöltőnek mindegyik állítás esetében meg kell határoznia, hogy igaz-e rá, „igen” vagy „nem” választ adva. Az eredeti kérdőívben a Jutalomérzékenység skála Cronbach $\alpha=0,76$, a mi mintánkon a Cronbach $\alpha=0,86$; a Büntetésérzékenység skála eredeti Cronbach $\alpha=0,88$, a mi mintánkon a Cronbach $\alpha=0,85$.

3.1.2.6. Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív rövidített, magyar változata (TCI55)

A TCI55 kérdőív az eredetileg 240 tételes Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív magyar verziójának rövidített változata.⁷³ Minden alszála,

⁷¹ DEÁK 2023; DEÁK et al. 2022.

⁷² KÁLLAI et al. 2009.

⁷³ SZABÓ et al. 2016; RÓZSA et al. 2005.

a Jutalomfüggőség kivételével, 2 tételt tartalmaz: az Újdonságkeresés és Ártalomkerülés skálák 8–8 tételt, a Jutalomfüggőség skála 11 tételt, a Kitartás skála 2 tételt, az Önirányítottság és Együttműködés skálák 10–10 tételt, a Transzcendenciaélmény skála pedig 6 tételt tartalmaz. Mindegyik állításról meg kell határoznia a kitöltőnek, hogy ez „Igaz” vagy „Nem igaz” esetében. Az eredeti kérdőívben a skálák Cronbach α értékeik 0,600 és 0,745 közé estek. A mi mintánkon az Újdonságkeresés Cronbach $\alpha=0,54$, Ártalomkerülés Cronbach $\alpha=,82$, a Jutalomfüggőség Cronbach $\alpha=0,56$, a Kitartás Cronbach $\alpha=0,68$, Önirányítottság Cronbach $\alpha=0,25$, az Együttműködés Cronbach $\alpha=0,73$, illetve a Transzcendenciaélmény Cronbach $\alpha=0,75$. Az Önirányítottság skála esetében kimaradt egy tétel a kérdőívcsomag összeállításakor, ami magyarázza alacsony reliabilitás értékét.

3.2. Eredmények

A statisztikai elemzéshez a Jamovi programot alkalmaztuk (2.3.28 verzió). A kísérleti helyzetben elért pontok, illetve a hat különböző típusú helyzetben adott válaszok nem normál eloszlásúak. A kérdőívek esetében a BIS-R-21 kérdőív skálái, az ANSP-AR kérdőív skálái, az SPSRQ kérdőív skálái, a STA-IT-5, első STAIS-5, a TCI55 Jutalomfüggőség, Transzcendenciaélmény, és Önirányítottság skálái mind normál eloszlásúaknak bizonyultak. Az Ártalomkerülés, az Újdonságkeresés, a Kitartás, az Együttműködés és a második STAIS-5 nem normál eloszlású változók.

3.2.1. Kísérleti helyzet

	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Megtekintési idő preferencia (pozitív inger)	4,57	2,73	0	7
Megtekintési idő preferencia (negatív inger)	3,43	2,99	0	7
Inger típus preferencia (rövid megtekintési idő)	4,86	2,06	0	7
Inger típus preferencia (hosszú megtekintési idő)	4,24	2,63	0	7
Összetett helyzet (NRPH)	1,91	2,30	0	7
Összetett helyzet (PRNH)	3,33	3,12	0	7
Összpontszám	64,29	16,68	27	81

1. táblázat: A kísérleti helyzet leíró statisztikája az első vizsgálatban

Az első táblázat tartalmazza a kísérleti helyzet leíró statisztikáját, a második táblázatban a feladat hat helyzet típusa közötti összefüggéseket foglaltuk össze. A dolgozatban a táblázatokban dőlt betűvel jelöltük a szignifikáns eredményeket a jobb átláthatóság érdekében. Pozitív korreláció mutatkozott a pozitív és negatív képek esetében a megtekintési idő preferenciában ($\rho=0,78$; $p<0,001$), tehát az a személy, aki hosszabb ideig hajlandó nézni egy pozitív képet, negatívát is hajlandó hosszabb ideig megtekinteni. A pozitív és negatív kép megtekintési idő preferenciája egyaránt pozitívan korreláltak a szerezhető pontszámmal ($\rho=0,89$; $p<0,001$) ($\rho=0,85$; $p<0,001$), azaz, ha valaki hosszabb ideig hajlandó bármilyen képet megnézni, az magasabb pontszámot fog elérni, ez nem meglepő. A pozitív idő preferencia pozitívan korrelált mind a NRPH ($\rho=0,71$; $p<0,001$), mind a PRNH ($\rho=0,74$; $p<0,001$) összetett helyzet típusokkal, tehát a pozitív helyzetben hosszabb inger iránti preferencia az összetett helyzetekben is azt jelenti, hogy az NRPH szituációban inkább nézik a pozitív ingert hosszabb ideig, mint a negatív ingert rövid ideig, a PRNH helyzetben pedig inkább nézik hosszabb ideig a negatív ingert, mint rövid ideig a pozitív ingert. A negatív képek jelenlétebeni idői preferencia negatívan korrelált az ingertípus iránti preferenciával hosszú megtekintési idői mellett ($\rho=-0,49$; $p=0,02$), azaz azok, akik hosszabb ideig néznék a negatív ingereket, ha választhatnának, inkább néznének hosszabb ideig pozitív ingereket, mint negatívakat. A negatív képek jelenlétebeni idői preferencia pozitívan korrelált a PRNH összetett helyzet típusal ($\rho=0,92$; $p<0,001$), és pozitívan a pontszámmal ($\rho=0,85$; $p<0,001$), azaz az ilyen személyek inkább megtekintenének hosszabb ideig negatív képeket, mint rövid ideig pozitív képeket, és ezek a személyek magasabb pontszámot érnek el a feladat során. A rövid megtekintési idő melletti ingertípus preferencia pozitívan függött össze a hosszú megtekintési idő melletti ingertípus preferenciával ($\rho=0,79$; $p<0,001$), tehát mindkét esetben az adott személy a pozitív ingert preferálja a negatívval szemben. Ez a változó a PRNH helyzet típusal negatívan korrelált ($\rho=-0,52$; $p=0,015$), azaz, aki rövid ideig inkább pozitívabb ingereket nézne, az az összetett helyzetben is ugyanezt választja, még ha kisebb jutalom is jár érte. A hosszú megtekintési idő melletti ingertípus preferencia negatívan korrelált a PRNH helyzet típusal ($\rho=-0,60$; $p=0,004$), az, aki pozitív képeket tekintene meg inkább a negatívakkal

szemben, az hajlandó hosszabb ideig a negatív képet is megtekinteni nagyobb jutalom érdekében. AZ NRPH és a PRNH helyzetítípusok pozitívan korreláltak az összpontszámmal ($\rho=0,73$; $p<0,001$), ($\rho=0,81$; $p<0,001$), azok, akik inkább a rövidebb ingert preferálják mindkét esetben, azok értelemszerűen alacsonyabb pontszámot érnek el a feladat során.

3.2.2. STAIT-5 és feladat közötti összefüggések, STAIS-5

A kísérlet megkezdése előtt, és befejezése után is felmértük a résztvevők állapotszorongási szintjét, és nem mutatkozott szignifikáns különbség a két pontszám között ($W=70,50$; $p=0,57$; Effect size=0,18). A vonásszorongás szignifikáns negatív korrelációt mutatott a negatív inger melletti megtekintési idő preferenciával ($\rho=-0,48$; $p=0,03$) és a feladat során szereshető pontokkal ($\rho=-0,52$; $p=0,02$), illetve negatív korrelációt mutatott a PRNH összetett helyzetben ($\rho=-0,62$; $p=0,003$). A magas vonásszorongást mutató személyek rövidebb ideig preferálják nézni a negatív képeket, a teljes feladat során kevesebb pontot érnek el, és inkább rövid ideig tekintenek meg egy pozitív valenciájú képet egy hosszabb megtekintési idővel rendelkező negatív valenciájú képpel szemben, még ha az utóbbi nagyobb jutalommal jár együtt.

	(1) Megtekintési idő preferencia (pozitív kép)	(2) Megtekintési idő preferencia (negatív kép)	(3) Inger típus preferencia (rövid megtekintési idő)	(4) Inger típus preferencia (hosszú megtekintési idő)	(5) Összetett helyzet (NRPH)	(6) Összetett helyzet (PRNH)
(2) Megtekintési idő preferencia (negatív kép)	0,78 $p<0,001$	-	-	-	-	-
(3) Inger típus preferencia (rövid megtekintési idő)	-0,25 $p=0,27$	-0,41 $p=0,07$	-	-	-	-
(4) Inger típus preferencia (hosszú megtekintési idő)	-0,22 $p=0,33$	-0,49 $p=0,02$	0,79 $p<0,001$	-	-	-
(5) Összetett helyzet (NRPH)	0,71 $p<0,001$	0,42 $p=0,06$	0,12 $p=0,60$	0,14 $p=0,54$	-	-
(6) Összetett helyzet (PRNH)	0,74 $p<0,001$	0,92 $p<0,001$	-0,52 $p=0,02$	-0,60 $p=0,004$	0,37 $p=0,10$	-
Pontszám	0,89 $p<0,001$	0,85 $p<0,001$	-0,24 $p=0,29$	-0,25 $p=0,28$	0,73 $p<0,001$	0,81 $p<0,001$

2. táblázat: Kísérleti helyzetek közötti korrelációk az első vizsgálatban

- (1) pozitív rövid – pozitív hosszú, (2) negatív rövid – negatív hosszú, (3) negatív rövid – pozitív rövid, (4) negatív hosszú – pozitív hosszú, (5) negatív rövid – pozitív hosszú (NRPH), (6) pozitív rövid – negatív hosszú (PRNH)

3.2.3. BIS-R-21 kérdőív és a feladat közötti összefüggések

A harmadik táblázat a feladat helyzetei és a BIS-R-21 skálái közötti korrelációkat foglalja össze. Azok a személyek, akik inkább hosszabb ideig tekintik meg a pozitív és negatív képeket, azoknak alacsonyabb a viselkedéses impulzivitás skálán a pontszáma. Azok a személyek, akiknek magasabb a viselkedéses impulzivitása, azok alacsonyabb pontszámot érnek el a feladat során.

	BIS-R-21 kognitív impulzivitás	BIS-R-21 viselkedéses impulzivitás	BIS-R-21 türel- metlenség/nyug- talanság
Megtekintési idő preferencia (pozitív kép)	-0,16 p=0,48	-0,59 p=0,005	-0,22 p=0,33
Megtekintési idő preferencia (negatív kép)	0,05 p=0,85	-0,45 p=0,04	-0,13 p=0,58
Ingertípus preferencia (rövid megtekintési idő)	-0,15 p=0,52	0,11 p=0,63	0,31 p=0,17
Ingertípus preferencia (hosszú megtekintési idő)	0,13 p=0,59	0,13 p=0,58	0,28 p=0,22
Összetett helyzet (PRNH)	-0,022 p=0,53	-0,39 p=0,08	-0,23 p=0,32
Összetett helyzet (NRPH)	-0,14 p=0,93	-0,39 p=0,08	0,09 p=0,71
Pontszám	-0,015 p=0,95	-0,52 p=0,02	-0,14 p=0,54

3. táblázat: BIS-R-21 és feladat helyzetek Spearman korrelációi az első vizsgálatban

3.2.4. SPSRQ és a feladat helyzetek közötti összefüggés

A negyedik táblázat ábrázolja a hat szituációtípus és feladatpontszám összefüggését az SPSRQ kérdőívvel. Szignifikáns pozitív korreláció van a jutalom-érzékenység skála és a rövid megtekintési idő melletti ingertípus preferenciával: azok a személyek, akik érzékenyebbek a jutalomra, azok inkább pozitív tartalmú képeket néznek szívesebben.

	Jutalomérzékenység	Büntetésérzékenység
Megtekintési idő preferencia (pozitív kép)	-0,001 p=0,99	0,004 p=0,99
Megtekintési idő preferencia (negatív kép)	-0,08 p=0,74	-0,09 p=0,74
Ingertípus preferencia (rövid megtekintési idő)	0,55 p=0,01	-0,29 p=0,20
Ingertípus preferencia (hosszú megtekintési idő)	0,41 p=0,07	-0,13 p=0,56
Összetett helyzet (PRNH)	-0,14 p=0,21	-0,17 p=0,45
Összetett helyzet (NRPH)	0,29 p=0,54	-0,27 p=0,23
Pontszám	0,12 p=0,61	-0,13 p=0,56

4. táblázat: SPSRQ és feladathelyzetek közötti korrelációk az első vizsgálatban

3.2.5. ANPS-AR és a feladat közötti összefüggések

Az ötödik táblázat a kísérleti helyzetek és ANPS-AR kérdőív közötti korrelációkat tartalmazza. A PRNH összetett helyzet negatívan korrelált a FÉLELEM skálával ($\rho=-0,54$; $p=0,01$), minél magasabb valakinek a FÉLELEM pontszáma, annál valószínűbb, hogy a rövid pozitív ingert fogja választani. A FÉLELEM pontszám negatívan korrelált a pontszámmal ($\rho=-0,43$; $p=0,05$), azaz minél magasabb valakinek ezen a skálán a pontszáma, annál kisebb mennyiségű pontot fog összegyűjteni a feladat során. A HARAG skála negatívan korrelált a pozitív kép megtekintési idő preferenciával ($\rho=-0,46$; $p=0,04$), tehát az a személy, aki magas pontszámmal rendelkezik a HARAG skálán, az inkább a rövidebb ideig fogja megtekinteni a pozitív képeket. A SZOMORÚSÁG skála negatívan korrelált a NRPH összetett helyzetípussal ($\rho=-0,56$; $p=0,008$) és a pontszámmal ($\rho=-0,45$; $p=0,04$). Azon személyek, akik magas pontszámot érnek el a SZOMORÚSÁG skálán, azok inkább tekintik meg rövid ideig a negatív ingert a hosszabb pozitívval szemben, és kisebb mennyiségű pontot gyűjtenek össze a feladat során.

3.2.6. TCI55 és a kísérleti helyzet közötti korreláció

A hatodik táblázat a TCI55 kérdőív és a kísérleti szituációk közötti korrelációkat foglalja össze. Negatív korreláció mutatkozott az Újdonságkeresés és a pozitív képek melletti megtekintési időben ($\rho=-0,45$; $p=0,04$), azaz minél magasabb valaki Újdonságkeresése, annál inkább preferálja rövidebb ideig nézni a pozitív képeket. A Kitartás és Transzcendenciaélmény skálák pozitívan korreláltak mind a rövid ($\rho=0,44$; $p=0,05$), ($\rho=0,48$; $p=0,053$), mind a hosszú megtekintési idő melletti ingerpreferenciával ($\rho=0,47$; $p=0,053$), ($\rho=0,62$; $p=0,003$): minél magasabb valakinek a Kitartása, illetve a Transzcendenciaélménye, annál inkább preferálja a pozitív képeket nézni. Az Együttműködés pozitívan korrelált a pozitív képek megtekintési idő preferenciájával ($\rho=0,50$; $p=0,02$), tehát minél magasabb valaki Együttműködés pontszáma, annál inkább preferálja hosszabb ideig megtekinteni a pozitív képeket.

3.3. Megvitatás

Az alacsony mintaelemszám ellenére pár érdekes eredményt kaptunk. Először is fontos, hogy a kísérlet során megjelenő negatív képek nem növelték a kísérleti személyek állapotszorongását, hiszen nem volt szignifikáns különbség a feladat előtt és után mért állapotszorongási szintben. Ez azért lényeges, mert így nem megnövekedett szorongásszint mellett töltötték ki a kérdőíveket a résztvevők, ami befolyásolhatta volna a válaszaikat esetleg.

3.3.1. Feladat pontszáma és a kérdőívek közötti kapcsolat

A feladat pontszáma korrelált a viselkedéses impulzivitással. Ez a skála azonnali cselekvést, a gátlás hiányát méri egy adott helyzetben, ami valószínűleg a válaszadás során is manifesztálódik, az impulzív személyek pedig előnyben részesítik a rövidebb megtekintési időt, még ha kisebb jutalommal is jár, ami megfelel korábbi jutalomkéselettel kapcsolatos eredményeknek.⁷⁴

⁷⁴ DOUGHERTY – MATTHIAS – MARSCH 2005; MARÁZ – DEMETROVICS 2011.

A kognitív impulzivitással és a türelmetlenség/nyugtalanság alskálák nem mutattak szignifikáns korrelációt a pontszámmal. Az utóbbi alskála inkább a figyelem fenntartását méri ingerszegény környezetben, az unalomra adott válaszra vonatkoznak elsősorban a tételek, a megjelenő képek pedig minden esetben újak, így feltételezhető, hogy kevésbé unják meg a résztvevők. A kognitív impulzivitás alskála reliabilitása alacsonynak mutatkozott, ez lehet az egyik magyarázata a korreláció hiányának. Egy másik magyarázat azonban annak tudható be, hogy ez az alskála hosszú távú tervezésre vonatkozó tételeket tartalmaz, jóllehet a kísérlet során a jutalom szempontja háttérbe szorul, a kép választása kerül előtérbe, így a kísérleti személyek nem tartják szem előtt a pontgyűjtést olyan nagy mértékben. Ez magyarázhatja a korreláció hiányát a Kitartás skálával is.

	KERESÉS	FÉLELEM	GONDOSKODÁS	HARAG	JÁTEKOSSÁG	SZOMORÚSÁG
Megtekintési idő preferencia (pozitív kép)	0,17	-0,27	0,02	-0,46	-0,09	-0,30
	p=0,45	p=0,24	p=0,95	p=0,04	p=0,71	p=0,19
Megtekintési idő preferencia (negatív kép)	0,12	-0,38	-0,11	-0,43	-0,71	-0,21
	p=0,60	p=0,09	p=0,65	p=0,053	p=0,74	p=0,36
Inger típus preferencia (rövid megtekintési idő)	0,11	0,22	0,06	0,19	-0,01	-0,32
	p=0,65	p=0,34	p=0,79	p=0,42	p=0,98	p=0,15
Inger típus preferencia (hosszú megtekintési idő)	-0,02	0,21	0,10	0,20	-0,02	-0,17
	p=0,92	p=0,35	p=0,65	p=0,40	p=0,93	p=0,46
Összetett helyzet (PRNH)	0,18	-0,54	-0,05	-0,43	0,11	-0,29
	p=0,44	p=0,01	p=0,82	p=0,052	p=0,65	p=0,20
Összetett helyzet (NRPH)	0,20	-0,19	0,25	-0,14	0,25	-0,56
	p=0,40	p=0,41	p=0,27	p=0,56	p=0,28	p=0,01
Pontszám	0,15	-0,43	0,16	-0,42	0,10	-0,45
	p=0,52	p=0,05	p=0,49	p=0,06	p=0,66	p=0,04

5. táblázat: ANPS-AR skálái és kísérleti helyzetek közötti korreláció az első vizsgálatban

	Újdonságkeresés	Ártalomkerülé s	Jutalomfüggőség	Kitartás	Önirányítottág	Együttműködés	Transzcendenciailmény
Megtekintési idő preferencia -0,45	0,05	0,17	-0,04	0,17	0,50	-0,10	
(pozitív kép) p=0,04	p=0,83	p=0,45	p=0,88	p=0,45	p=0,02	p=0,67	
Megtekintési idő preferencia -0,40	-0,01	-0,01	-0,20	0,14	0,19	-0,21	
(negatív kép) p=0,07	p=0,98	p=0,96	p=0,38	p=0,54	p=0,40	p=0,36	
Inger típus preferencia (rövid megtekintési idő) 0,18	-0,27	0,27	0,44	0,22	0,08	0,48	
	p=0,24	p=0,23	p=0,05	p=0,33	p=0,74	p=0,03	
Inger típus preferencia (hosszú megtekintési idő) 0,20	-0,20	0,31	0,47	0,02	0,13	0,62	
	p=0,41	p=0,18	p=0,03	p=0,93	p=0,57	p=0,003	
Összetett helyzet (NRPH) -0,30	-0,29	0,32	0,08	0,32	0,39	0,02	
	p=0,20	p=0,16	p=0,74	p=0,15	p=0,37	p=0,92	
Összetett helyzet (PRNH) -0,31	-0,05	-0,20	-0,20	0,21	0,21	-0,10	
	p=0,84	p=0,38	p=0,38	p=0,36	p=0,08	p=0,68	
Pontszám -0,40	-0,12	0,14	0,21	0,21	0,42	-0,07	
	p=0,60	p=0,54	p=0,75	p=0,37	p=0,06	p=0,75	

6. táblázat: TCI55 skálák és kísérleti szituáció összefüggései az első vizsgálatban

A kísérleti helyzet fejlesztése során annak a kérdésnek a kiküszöbölése érdekében, miszerint a pontgyűjtés szemponját a képek választása potenciálisan háttérbe szorítja, érdemes lesz a képernyőn megjeleníteni a résztvevő által szerzett pontokat. Ugyanez lehet annak az oka, hogy nem volt összefüggés a feladat pontszáma és a jutalomérzékenység között sem. A büntetésérzékenység esetében lehetséges, hogy a kísérleti személyek büntetéseként tekintettek a negatív képekre, vagy ha kevesebb pontot kaptak, az előbbi eset állhat az Ártalomkerüléssel való korrelációhiány hátterében is. Amennyiben ez így van, úgy olyan módon is fejleszthető a feladat, hogy a Tovább gomb megnyomásának elmaradása nemcsak az abban a helyzetben kapható pontokat nem adja meg, hanem a már meglévő pontokból is kivonja ezeket. Az Újdonságkeresés és KERESÉS skálák sem korreláltak a feladat során szerezhető pontokkal. Az előbbi skálának a reliabilitása alacsonynak mutatkozott, az utóbbi skála esetében a KERESÉS rendszer erőforrás szerzés céljából energizálja az egyént, felderítésre sarkalva, ami a feladat során nem igazán lehetséges viselkedési mód.⁷⁵ A vonásszorongás elvárásainkkal szemben negatívan korrelált a feladatban szerezhető pontokkal. Ez arra mutat rá, hogy a szorongás nem az impulzivitás ellentéte, hanem egy külön működő rendszer, ami sajátosan hat az egyén viselkedésére. Emellett a SZOMORÚSÁG skála is negatív korrelációt mutatott a pontszámmal. A SZOMORÚSÁG rendszer szeparációs helyzetekben aktiválódik, elsősorban társas vonatkozásai vannak.⁷⁶ Ebben az esetben a kísérleti személyek nem a negatív képeket kerülik el, hanem a pozitívakat, amik közül egyesek szociális helyzeteket ábrázolnak, még ha azok nagyobb jutalommal járnak is. Végül pedig az Önirányítottság sem korrelált a feladat pontszámával, ami valószínűleg az alacsony reliabilitásnak tudható be.

3.3.2. Megtekintési idő preferencia és a kérdőívek kapcsolata

A vonásszorongás kapcsolatban állt a negatív inger megtekintési idő preferenciával, azaz a magas vonásszorongást mutató személyek inkább a rövid megtekintési időt választják negatív képek esetében. Ugyanez igaz a FÉLELEM

⁷⁵ DOUGHERTY – MATTHIAS – MARSCH 2005; MARÁZ – DEMETROVICS 2011.

⁷⁶ MONTAG – DAVIS 2018.

skálára is. Ez kapcsolatban áll az alacsonyabb elért pontszámmal is, mivel a magas vonásszorongású személyek érzékenyebbek a negatív ingerekre, így ezeket nagyobb valószínűséggel fogják megpróbálni elkerülni, még akkor is, ha egyébként nyereségről maradnak le.⁷⁷ A kísérlet során pedig bizonyos helyzettípusokban tolerálni kell a negatív ingert annak érdekében, hogy több pontot szerezzenek.

A megtekintési időre vonatkozó preferencia esetében valóban negatív korreláció mutatkozott a viselkedéses impulzivitás esetében mindkét típusú inger tekintetében, ami a pozitív ingerekre nézve különösen érdekes, mivel a hosszú – pozitív opció esetében tulajdonképpen csak a hosszabb megtekintési idő tekinthető hátulütőnek. Az Újdonságkeresés tekintetében azonban csak a pozitív képek iránt mutatkozott preferencia a rövidebb megtekintési idő iránt. Hirsh és munkatársai kutatási eredménye segíthet ennek az eredménynek az értelmezésében.⁷⁸ Bár az extraverziót vizsgálták, az újdonságkeresés esetében a logika azonos, hiszen ez a temperamentumdimenzió a dopaminnal van összefüggésben: az újdonságkereső személyek érzékenyebbek a dopamin felszabadulására jutalom jelenlétében, és mind a jutalom, mind a pozitív affektus a dopamin fázikus felszabadulásával asszociálható. Amikor az újdonságkereső személy pozitív érzelmeket tapasztal, a ventrális striátumban megemelkedett dopamin szint még inkább eltolja a döntési folyamatot az azonnal megszerezhető jutalom irányába.⁷⁹

A HARAG skála negatív korrelációt mutatott a pozitív képeket tartalmazó időpreferencia esetében, tehát az ezen a skálán magas pontszámot elérő személyek is a rövidebb megtekintési időt választották a pozitív képek jelenlétében. A HARAG rendszer a frusztrációt kiváltó akadály eltávolításában játszik szerepet, így lehetséges, hogy amennyiben a várakozási idő frusztrációt okoz, inkább a rövidebb ingert választják, hogy megszabaduljanak az „akadálytól”.⁸⁰ Az Együttműködés pozitív korrelációt mutatott a pozitív képek esetében való megtekintési idő preferenciájában, tehát magasabb Együttműködést mutató személyek hosszabb ideig hajlandók nézni a pozitív képeket. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy ez a karakterdimenzió

⁷⁷ HARTLEY – PHELPS 2012.

⁷⁸ HIRSH et al. 2010.

⁷⁹ HIRSH et al. 2010.

⁸⁰ DEÁK et al. 2022.

az empátia, a tolerancia és a segítőkészség fogalmait foglalja magába, amik a HARAG rendszerrel éppen ellentétesen arra készítetik az adott személyt, hogy olyan megoldásokat próbáljon találni konfliktus esetén, amik mindkét fél számára kedvezőnek bizonyulhatnak.⁸¹

3.3.3. Inertípus iránti preferencia kapcsolata a kérdőívekkel

A Kitartás és a Transzcendenciaélmény is pozitívan korreláltak az affektív inertípus iránti preferenciával hosszú és rövid megtekintési idő mellett is. Az ezen a skálakon magas pontszámot elérő személyek mindkét esetben a pozitív inertípust kedvelik inkább nézni. A Transzcendenciaélmény magasabb étellel való elégedettséghez és gyakrabban megélt pozitív érzelmekhez vezet, így az ilyen személyek, jobb lelki állapotukból kiindulva, szívesebben néznek pozitív képeket.⁸² A Kitartás esetében pedig valószínűleg könnyebb végignézni a pozitív képeket a negatív képekkel szemben.

3.3.4. Összetett helyzetek (NRPH, PRNH) és a kérdőívek kapcsolata

A SZOMORÚSÁG negatív korrelációt mutatott az NRPH helyzetekkel. Ez egybevág a korábbi kutatásokkal, miszerint negatív lelkiállapotban a kísérleti személyek kerülnek a pozitív információt, vagy a negatív ingereket preferálják, ami különösen érdekes, mivel a pozitív-hosszú opció esetében nem igazán van olyan tényező, ami averziót kéne kiváltson az opcióval szemben.⁸³ A vonásszorongás és FÉLELEM skálák kapcsolatban álltak a PRNH helyzettypussal, azaz a magas vonásszorongást és FÉLELMET mutató személyek inkább néznek rövid ideig pozitív képet, mint hosszú ideig negatív képet, aminek a magyarázata ugyancsak a negatív ingerekre való fokozott érzékenység.

---

⁸¹ CLONINGER 1987; RÓZSA et al. 2005.

⁸² ANGRES 2010.

⁸³ HUNTER – SCHELLENBERG – GRIFFITH 2011; LEWIS et al. 2019.

4. Második vizsgálat

4.1. Módszer

4.1.1. Résztvevők

A második vizsgálat során a közösségi média oldalakon való megosztás mellett a kísérlet része volt egy Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetemen zajló, illetve egy PTE BTK-n zajló kurzusnak, amely során a hallgatók kutatásokat tölthettek ki kreditért cserében. Ebben a vizsgálatban 70 fő vett részt a (20 férfi, 50 nő), a minta átlagéletkora 21,87 év ($SD=6,20$). A minta 21,43%-a megyeszékhelyen, 40%-a városban, 24,29%-a fővárosban és 14,28%-a kisebb településen lakik. Legmagasabb iskolai végzettség szempontjából a minta 80%-a középfokú, 20%-a pedig valamilyen felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

4.1.2. Vizsgálati eszközök

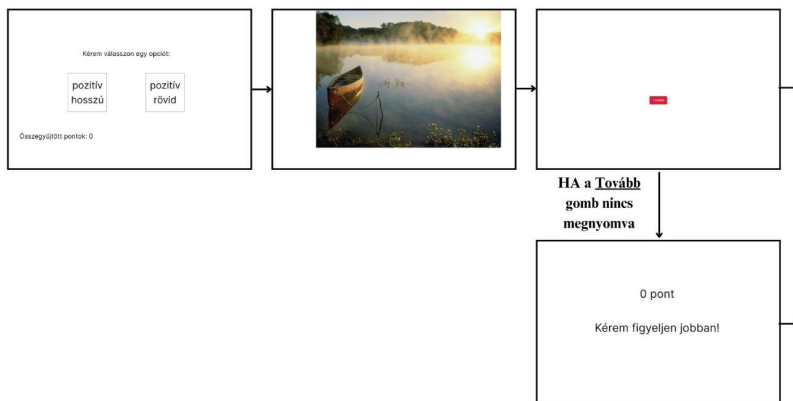
A korábban bemutatott kísérleti helyzetet olyan módon módosítottuk a második vizsgálatához, hogy 42 helyzet helyett 48 döntési helyzetből állt a kísérlet, így 96 kép lett kiválasztva az EmoMadrid adatbázisból.⁸⁴ Ennek az lett volna a célja, hogy csoportokat tudjunk alkotni a helyzet típusokban megjelenő preferencia alapján, például az NRPH helyzet típus esetében lehetett volna alkotni egy negatív rövid opciót preferáló csoportot, egy pozitív hosszú opciót preferáló csoportot és egy harmadik csoportot, amely tagjai egyenlően választottak a két opció esetében. Ez a típusú elemzés a lent bemutatott eredmények fényében elmaradt.

Ezúttal az összegyűjtött pontok folyamatosan megjelentek a képernyőn, így a kísérleti személy nyomon követhette, hogy a döntései mennyi ponttal vannak jutalmazva. A Tovább gomb 5 másodperc utáni eltűnése után beiktattunk egy figyelmeztető szöveget, mely felhívta a résztvevő figyelmét, hogy az adott helyzetben nem kapott egy pontot sem.

⁸⁴ CARRETIÉ et al. 2019.

A minimum pontszám 0 pont, amennyiben a vizsgálati személy nem nyomja meg egyszer sem a Tovább gombot, 64 pont, ha minden alkalommal megnyomta a Tovább gombot, a maximum 128 pont, helyzettípusok összeszámolásából típusonként 0-tól 8-ig terjedő pontszámot kaphatunk.

2. ábra: A kísérleti helyzet második verziója

A második vizsgálatban a STAIT-5 Cronbach $\alpha=0,86$, a kísérlet megkezdése előtt a STAIS-5 Cronbach $\alpha=0,71$, a kísérlet befejezte után pedig Cronbach $\alpha=0,80$, az állapotszorongási szintek között nem volt szignifikáns mértékű eltérés ($W=594,50$; $p=0,55$; Effect size=0,10). A BIS-R-21 kérdőív kognitív impulzivitás alskála Cronbach $\alpha=0,73$, a viselkedéses impulzivitás alskála Cronbach $\alpha=0,74$, és a türelmetlenség/nyugtalanság alskála Cronbach $\alpha=0,54$. Az ANPS-AR kérdőív esetében a következő értékeket kaptuk: KERESÉS/KÍVÁNC SISÁG skála McDonald-féle $\omega=0,47$, FÉLELEM McDonald-féle $\omega=0,80$, GONDOSKODÁS McDonald-féle $\omega=0,87$, HARAG McDonald-féle $\omega=0,58$, a JÁTÉKOSSÁG McDonald-féle $\omega=0,81$, SZOMORÚSÁG McDonald-féle $\omega=0,69$. Az SPSRQ kérdőív Jutalomérzékenység skála Cronbach $\alpha=0,73$, a Büntetésérzékenység skála Cronbach α értéke=0,90. A TCI55 kérdőív Újdonságkeresés skála Cronbach $\alpha=0,64$, az Ártalomkerülés skála Cronbach $\alpha=0,81$, a Jutalomfüggőség skála Cronbach $\alpha=0,65$, a Kitartás Cronbach $\alpha=0,54$, Önrányítottság Cronbach $\alpha=0,68$, az Együttműködés Cronbach $\alpha=0,66$, illetve a Transzcendenciaélmény Cronbach $\alpha=0,77$.

4.2. Eredmények

Mivel kevés szignifikáns korreláció mutatkozott a kísérleti helyzet és a kérdőívek között a második vizsgálatban, így az eredmények ismertetése során a kísérleti helyzetítípusok közötti kapcsolatokra, és a kérdőívekkel elért szignifikáns korrelációs értékekre terünk ki.

	Átlag	Szórás	Minimum	Maximum
Megtekintési idő preferencia (pozitív inger)	5,49	2,63	0	8
Megtekintési idő preferencia (negatív inger)	4,67	2,97	0	8
Ingertípus preferencia (rövid megtekintési idő)	5,30	2,53	0	8
Ingertípus preferencia (hosszú megtekintési idő)	5,81	2,50	0	8
Összetett helyzet (NRPH)	5,53	2,88	0	8
Összetett helyzet (PRNH)	4,51	3,02	0	8
Összpontszám	101,26	21,41	47	128

7. táblázat: A kísérleti helyzet leíró statisztikája az első vizsgálatban

A hetedik táblázatban láthatóak a második vizsgálatban alkalmazott kísérleti elrendezésnek a leíró adatai, a nyolcadikban pedig a helyzetítípusok közötti kapcsolatok. Szignifikáns pozitív kapcsolat mutatkozott a pozitív és negatív kép megtekintési preferenciába ($\rho=0,74$; $p<0,001$), tehát azon személyek, akik hosszabb ideig preferálják megtekinteni az egyik képtípust, a másik képtípust is hosszabb ideig hajlandóak nézni. Mindkét ingertípus esetében pozitív korreláció mutatkozott az összpontszámmal ($\rho=0,89$; $p<0,001$), ($\rho=0,90$; $p<0,001$), tehát azon személyek, akik hosszabb ideig hajlandóak nézni a képeket azonos ingertípus esetében, több pontot gyűjtenek össze. A pozitív kép megtekintési preferenciája pozitívan korrelált mind az NRPH, mind az PRNH összetett helyzetítípusokkal ($\rho=0,73$; $p<0,001$), ($\rho=0,65$; $p<0,001$): azon személyek, akik hosszabb ideig hajlandóak nézni a pozitív képeket, az összetett helyzetben is a hosszabb megtekintési idejű opciót hajlamosak választani. Ez a negatív képek megtekintési idő preferenciájára is igaz mindkét összetett helyzetítípus esetében ($\rho=0,59$; $p<0,001$), ($\rho=0,88$; $p<0,001$). A negatív kép megtekintési idő preferenciája negatívan

korrelált a hosszú megtekintési idő melletti ingertípus preferenciával ($\rho = -0,26$; $p = 0,03$), azaz azon személyek, akik hosszabb ideig hajlandóak negatív képeket nézni, a negatív inger-opciót preferálják a pozitív ingerrel szemben hosszú megtekintési idő mellett.

A rövid megtekintési idő melletti ingertípus-preferencia pozitívan korrelált a NRPH helyzettípussal ($\rho = 0,38$; $p = 0,001$), és negatívan korrelált a PRNH helyzettípussal ($\rho = -0,34$; $p = 0,004$): azon személyek, akik rövid megtekintési idő esetében a pozitív ingert választják, az NRPH helyzetben a pozitív-hosszú opciót, míg a PRNH helyzetben a pozitív rövid opciót részesítik előnyben. A hosszú megtekintési idő melletti ingertípus preferencia is hasonló mintázatot mutatott ($\rho = 0,29$; $p = 0,01$), ($\rho = -0,38$; $p = 0,001$). A rövid megtekintési idői inger-típus preferencia pozitívan korrelált a hosszú megtekintési időben megjelenő inger-típus preferenciával ($\rho = 0,75$; $p < 0,001$), tehát azon személyek, akik a pozitív ingert választják inkább az egyik helyzettípusban, a másik helyzettípusban is a pozitív ingert fogják választani.

Az NRPH helyzettípus pozitív korrelációt mutatott a PRNH helyzettípussal ($\rho = 0,41$; $p < 0,001$): azon személyek, akik az egyikben a hosszú megtekintési opciót választják, a másikban is a hosszú megtekintési idejű ingert részesítik előnyben. Mindkét összetett helyzettípus pozitív korrelációt mutatott az összpontszámmal ($\rho = 0,76$; $p < 0,001$), ($\rho = 0,83$; $p < 0,001$): azon személyek, akik ezekben a helyzetekben a hosszabb ideig bemutatott ingert választják, több pontot gyűjtenek össze. Az első és második vizsgálat helyzettípusai közötti kapcsolatok összehasonlítására a Megvitatás című részben fogunk kitérni.

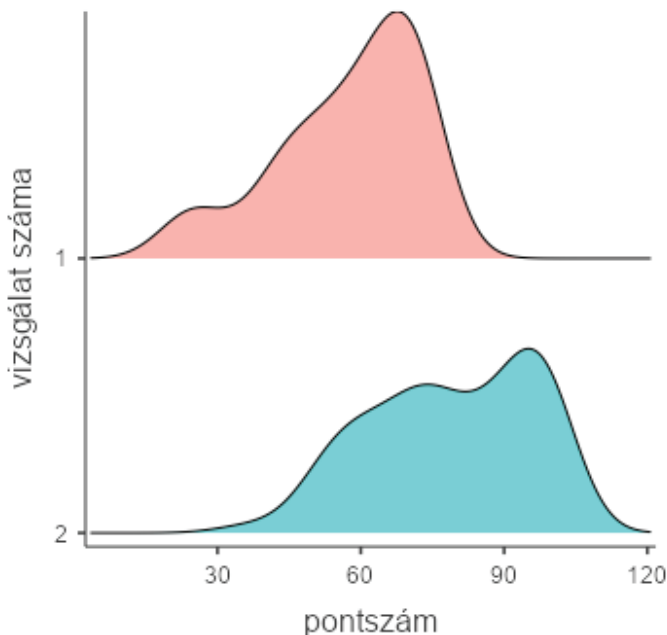
	(1) Megtekintési idő (pozitív kép)	(2) Megtekintési idő preferencia (negatív kép)	(3) Megtekintési preferencia (negatív kép)	Ingyertípus preferencia (rövid megtekintési idő)	(4) preferencia (hosszú megtekintési idő)	Ingyertípus (hosszú megtekintési idő)	(5) Összetett helyzet (NRPH)	(6) Összetett helyzet (PRNH)
(2) Megtekintési preferencia (negatív kép)	idő 0,74	-	-	-	-	-	-	-
(3) Ingyertípus (rövid megtekintési idő)	0,12	-0,17	-	-	-	-	-	-
(4) Ingyertípus (hosszú megtekintési idő)	0,03	p=0,15 -0,26	0,75	-	-	-	-	-
(5) Összetett (NRPH)	0,73	p=0,03 0,59	p<0,001 0,38	0,29	p=0,01	-	0,41	-
(6) Összetett (PRNH)	0,65	0,88	-0,34	-0,38	p<0,001	-	p<0,001	-
Pontszám	0,89	p<0,001 0,90	0,014	-0,05	p=0,68	0,76	0,83	p<0,001

8. táblázat: Kísérleti helyzetek közötti korrelációk a második vizsgálatban

(1) pozitív rövid – pozitív hosszú, (2) negatív rövid – negatív hosszú, (3) negatív rövid – pozitív rövid, (4) negatív hosszú – pozitív hosszú, (5) negatív rövid – pozitív hosszú (NRPH), (6) pozitív rövid – negatív hosszú (PRNH)

Ebben a vizsgálatban is megjelent a negatív korreláció a BIS-R-21 kérdőív viselkedéses impulzivitás-skálája és a megtekintési idő-preferencia között ingertípustól függetlenül: pozitív képek ($\rho=-0,26$; $p=0,03$) és negatív képek esetében is ($\rho=-0,26$; $p=0,03$) a magas viselkedéses impulzivitást mutató személyek a rövid megtekintési időt fogják preferálni. Emellett ez a skála negatívan korrelált a PRNH helyzettípussal ($\rho=-0,24$; $p=0,04$): a skálán magas pontszámot elérő személyek inkább a pozitív-rövid opciót fogják választani. Az SPSRQ kérdőív büntetésérzékenység skálája negatívan korrelált a hosszú idő melletti ingertípus-preferenciával ($\rho=-0,28$; $p=0,02$): a büntetésre érzékenyebb személyek inkább a negatív ingert fogják választani. Az ANPS-AR kérdőív JÁTEKOSSÁG skálája pozitívan korrelált a rövid megtekintési idő melletti ingertípus preferenciával ($\rho=0,35$; $p=0,003$), tehát az ezen a skálán magas pontszámot elérő személyek inkább a pozitív képeket választják rövid megtekintési idő esetében a negatívak helyett. A SZOMORÚSÁG skála negatívan korrelált a hosszú megtekintési idő melletti ingertípus preferenciával ($\rho=-0,24$; $p=0,05$), azon személyek, akik ezen a skálán magas pontszámmal rendelkeznek, inkább a negatív ingert preferálják a pozitívvval szemben hosszú megtekintési idő mellett.

A két vizsgálat eredményei közötti eltérések miatt kíváncsiak voltunk, hogy van-e különbség a szerzett pontszámok között, ugyanis feltételezhető, hogy a képernyőn megjelenített pontszám hatással lehetett a résztvevők döntéseire. Mivel a két kísérletben eltér a maximum szerezhető pontok mennyisége, ezért a pontszámokat átalakítottuk százalékos formába, és így futtattunk T-próbát. Ennek az eredménye azt mutatja, hogy szignifikáns eltérés van az első és a második vizsgálatban részt vevő személyek teljesítményében ($U=263,50$; $p<0,001$; Effect size=0,64): az első vizsgálatban az átlagpontszám 57,40% (SD=14,89), míg a második vizsgálatban az összpontszám átlaga 79,11% (SD=16,72), tehát a második vizsgálat során átlagosan több pontot szereztek a személyek. A 3. ábrán látható a pontok eloszlása.

3. ábra: Első és második vizsgálat során szerzett pontok eloszlása

4.3. Megvitatás

A második vizsgálat eredményei nagyban eltérnek az első vizsgálat eredményeitől kérdőíves összefüggések terén. A kérdőívek és kísérlet közötti kapcsolatok közül kizárólag a BIS-R-21 kérdőív viselkedéses impulzivitás és megtekintési idő preferencia kapcsolata maradt fenn. Ez az eredmény arra világíthat rá, hogy az ingertípustól független rövid megtekintési idejű opció iránti preferencia fontos része lehet az impulzivitásnak, így ez kísérleti manipuláció ellenére sem tűnik el, ami igazolná Sharma és munkatársai feltételezését, hogy a dezinhibíció a gátlással szemben az impulzivitás fontos része.⁸⁵ Valószínűsíthető, hogy mivel a kísérleti személyek folyamatosan nyomon követhették a teljesítményüket, ezért a motivációjuk olyannyira eltolódott a pontszerzés irányába,

⁸⁵ SHARMA – MARKON – CLARK 2014.

hogy a képek tartalma kevésbé volt releváns számukra, a személyiségjegyek befolyásoló hatása pedig csökkent a döntési folyamatok során. Ezt alátámasztani látszik egyrészt az, hogy szignifikáns különbség volt a két vizsgálat során elért átlagpontoszámban, a második vizsgálatban az átlag magasabb volt.

Másrészt bár nagy átfedés volt a két vizsgálatban a helyzettípusok közötti korrelációk terén, megjelent pár új összefüggés is, amire érdemes kitérni. Jellegetes ezekre, hogy a hosszabb megtekintési idő iránti preferenciával vannak kapcsolatban. Az első vizsgálatban az egyik helyzettípusban a hosszabb megtekintési idő preferenciája még nem jelentette szükségszerűen azt, hogy más helyzetben is ezt fogja választani a személy: például az első vizsgálatban a hosszabb negatív kép megtekintése a rövid negatívval szemben nem korrelált azzal, hogy az NRPH helyzettípusban a pozitív-hosszú opciót fogja választani a személy, annak ellenére, hogy ebben a helyzetben még csak nem is kellemetlen ingert kellett volna hosszabb ideig néznie. A második vizsgálatban viszont az NRPH pozitív-hosszú opció iránti preferencia összefügg a hosszú-negatív opció iránti preferenciával (a rövid-negatív opcióval szemben), a rövid-pozitív opció iránti preferenciával (a rövid-negatív opcióval szemben), illetve a hosszú-pozitív opció iránti preferenciával (a hosszú-negatív opcióval szemben). Végül pedig az NRPH és a PRNH helyzettípusok között is megjelent a pozitív korreláció, tehát ha az egyik helyzettípusban a személy a hosszabb opciót preferálja, akkor a másikban ugyancsak a hosszabb megtekintési idővel járó opciót fogja preferálni. Mindez arra utal, hogy a kísérleti személyek motiváltabbak voltak a második vizsgálatban a hosszabb, de több pontot garantáló ingert választani.

5. Általános megvitatás

Az első vizsgálat eredményei ígéretesnek mutatkoztak, ugyanakkor rávilágítottak a kísérleti helyzet hiányosságaira is. A hiányosságok és a felmerülő kérdések kiküszöbölése céljából tett módosítások a második vizsgálatban rávilágítottak egy lényeges aspektusára az ilyen kísérleti helyzeteknek: a látható jutalom, szerzett pontok jelenlétében a személyiségműködés más aspektusai kerülnek valószínűleg előtérbe. A mindkét vizsgálatban megjelenő viselkedéses impulzivitásra vonatkozó eredmények mentén felmerül az a kérdés, hogy az azonnali opciók preferenciája központi része-e az impulzivitásnak,

és ez helyzettől függetlenül jelenik-e meg. Amennyiben igen, akkor az impulzivitásról elmondható lenne, hogy az újdonságkereséstől elkülönül abban, hogy az újdonságkereső személyek számára a pozitív helyzet jelenléte szükséges ahhoz, hogy azonnali jutalmakat részesítsék előnyben, míg az impulzív személyek számára ez lényegtelen. Természetesen ezen kérdések megválaszolására a fent bemutatott vizsgálatok közel sem elégségesek, de kiindulópontokként szolgálhatnak további kutatásokhoz. A kísérleti helyzet szempontjából fontos lesz újabb kutatások kivitelezése nagyobb mintán a megjelenített pontszám nélkül ahhoz, hogy meg tudjuk állapítani, hogy valóban ez áll-e a második vizsgálat eredményeinek hiányának hátterében, vagy valamilyen más befolyásoló tényezőről van szó.

5.1. Limitációk

A kutatásnak az egyik fő limitációja a két vizsgálat eredményeinek korlátozott összehasonlítási lehetősége, ugyanis az első vizsgálatban alapvetően kicsi a mintaelemszám, a második vizsgálatban bár több, mint háromszor akkora a mintaelemszám, nem ugyanazok a körülmények között oldották meg a feladatot. Így mindenképp szükség lesz további adatokat gyűjteni, mielőtt bármilyen következtetést levonnánk a kísérleti helyzetről.

Rövidítések

AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION 2022	AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5-TR (5th ed). Washington DC., 2022.
AMLUNG et al. 2019	AMLUNG, Michael – MARSDEN, Emma – HOLSHAUSEN, Katherine – MORRIS, Vanessa – PATEL, Herry – VEDELAGO, Lana – NAISH, Katherine R. – REED, Derek D. – MCCABE, Randi E.: Delay Discounting as a Transdiagnostic Process in Psychiatric Disorders: A Meta-analysis. JAMA Psychiatry 76. (2019) 1176–1186.
AMLUNG et al. 2017	AMLUNG, Michael – VEDELAGO, Lana – ACKER, John – BALODIS, Iris – MACKILLOP, James: Steep delay discounting and addictive behavior: A meta-analysis of continuous associations. Addiction 112. (2017) 51–62.

- ANGRES 2010 ANGRES, Daniel H.: The Temperament and Character Inventory in Addiction Treatment. *Focus* 8. (2010) 187–198.
- ANOKHINT et al. 2011 ANOKHIN, Andrey P. – GOLOSHEYKIN, Simon – GRANT, Julia D. – HEATH, Andrew C.: Heritability of Delay Discounting in Adolescence: A Longitudinal Twin Study. *Behavior Genetics* 41. (2011) 175–183.
- ANWYL-IRVINE et al. 2020 ANWYL-IRVINE, Alexander L. – MASSONNIÉ, Jessica – FLITTON, Adam – KIRKHAM, Natasha – EVERSLED, Jo K.: Gorilla in our midst: An online behavioral experiment builder. *Behavior Research Methods* 52. (2020) 388–407.
- BAILEY – ROMEU – FINN 2021 BAILEY, Allen J. – ROMEU, Ricardo J. – FINN, Peter R.: The problems with delay discounting: A critical review of current practices and clinical applications. *Psychological Medicine* 51. (2021) 1799–1806.
- BAKHSHANI 2014 BAKHSHANI, Nour M.: Impulsivity: A Predisposition Toward Risky Behaviors. *International Journal of High Risk Behaviors & Addiction* 3. (2014) <https://doi.org/10.5812/ij-hrba.20428>. (Letöltve: 2022.10.01.)
- BARI – ROBBINS 2013 BARI, Andrea – ROBBINS, Trevor W.: Inhibition and impulsivity: Behavioral and neural basis of response control. *Progress in Neurobiology* 108. (2013) 44–79.
- BARRATT 1972 BARRATT, Ernest S.: Anxiety and impulsiveness: Toward a neuropsychological model. *Anxiety*. (1972) 195–222.
- BICKEL et al. 2019 BICKEL, Warren K. – ATHAMNEH, Liqa N. – BASSO, Julia C. – MELLIS, Alexandra M. – DEHART, William B. – CRAFT, William H. – POPE, Derek: Excessive discounting of delayed reinforcers as a trans-disease process: Update on the state of the science. *Current Opinion in Psychology* 30. (2019) 59–64.
- BOBOVA et al. 2009 BOBOVA, Lyuba – FINN, Peter R. – RICKERT, Martin E. – LUCAS, J: Disinhibitory Psychopathology and Delay Discounting in Alcohol Dependence: Personality and Cognitive Correlates Experimental and Clinical Psychopharmacology 17. (2009) 51–61.
- BROOS et al. 2012 BROOS, Nienke – SCHMAAL, Lianne – WISKERKE, Joost – KOSTELIJK, Lennard – LAM, Thomas – STOOP, Nicky – WEIERINK, Lonneke – HAM, Jannemieke – GEUS, Eco – SCHOFFELMEER, Anton – VAN DEN BRINK, Wim – VELTMAN, Dirk – DE VRIES, Taco – PATTIJ, Tommy – GOUDRIAAN, Anna: The Relationship between Impulsive Choice and Impulsive Action: A Cross-Species Translational Study. *PLoS One* 7. (2012) <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0036781>. (Letöltve: 2025.05.15.)

- CARRETIÉ et al. 2019 CARRETIÉ, Luis – TAPIA, Manuel – LÓPEZ–MARTÍN, Sara – ALBERT, Jacobo: EmoMadrid: An emotional pictures database for affect research. *Motivation and Emotion* 43. (2019) 929–939.
- CARVER – SCHEIER 2006 CARVER, Charles S. – SCHEIER, Michael F.: Személyiségpszichológia. Budapest, 2006.
- CARVER – WHITE 1994 CARVER, Charles S. – WHITE, Teri L.: Behavioral inhibition, behavioral activation, and affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology* 67. (1994) 319–333.
- CLONINGER 1987 CLONINGER, C. Robert: Neurogenetic Adaptive Mechanisms in Alcoholism. *Science* 236. (1987) 410–416.
- CLONINGER – SVRAKIC – PRZYBECK 1993 CLONINGER, C. Robert – SVRAKIC, Dragan M. – PRZYBECK, Thomas R.: A Psychobiological Model of Temperament and Character. *Archives of General Psychiatry* 50. (1993) 975–990.
- CROSS – COPPING – CAMPBELL 2011 CROSS, Catharine P. – COPPING, Lee T. – CAMPBELL, Anne: Sex differences in impulsivity: A meta-analysis. *Psychological Bulletin* 137. (2011) 97–130.
- DE FRUYT – VAN DE WIELE – VAN HEERINGEN 2000 DE FRUYT, Filip – VAN DE WIELE, Lieve – VAN HEERINGEN, Kees: Cloninger's Psychobiological Model of Temperament and Character and the Five-Factor Model of Personality. *Personality and Individual Differences* 29. (2000) 441–452.
- DEÁK 2023 DEÁK Anita: Az Affektív Idegtudományi Személyiség Skálák (ANPS) kérdőív rövidített, melléknévi változatának pszichometriai mutatói. Előadás a Magyar Pszichológiai Társaság XXX. Nagygyűlésén. Pécs, 2023.
- DEÁK et al. 2022 DEÁK Anita – BALÁZS Regina – FODOR Tímea – CSERY Ádám – BULLA Zsófia H. – ERDÉLYI, Veronika – KOPÁCSI Júlia – LÁZÁR Anetta – SZECSEI Fanni – BERECSKEI Tamás: Az Affektív Idegtudományi Személyiség Skálák (Affective Neuroscience Personality Scales) magyar változata. *Magyar Pszichológiai Szemle* 7. (2022) 361–384.
- DEPUE – COLLINS 1999 DEPUE, Richard A. – COLLINS, Paul F.: Neurobiology of the structure of personality: Dopamine, facilitation of incentive motivation, and extraversion. *Behavioral and Brain Sciences* 22. (1999) 491–569.
- DEYOUNG – RUETER 2016. DEYOUNG, Colin G. – RUETER, Arman R.: Impulsivity as Personality Trait. In: *Handbook of Self-Regulation. Research, Theory, and Application* (3rd Ed.). Ed. K. D. Vohs – R. F. Baumeister. New York, 2016. 345–363.

- DICKMAN 1990 DICKMAN, Scott J.: Functional and dysfunctional impulsivity: Personality and cognitive correlates. *Journal of Personality and Social Psychology* 58. (1990) 95–102.
- DOUGHERTY – MATTHIAS – MARSCH 2005 DOUGHERTY, Donald M. – MATTHIAS, Charles W. – MARSH, Dawn M.: Laboratory behavioral measures of impulsivity. *Behavior Research Methods* 37. (2005) 82–90.
- EVENDEN 1999 EVENDEN, John L: Varieties of impulsivity. *Psychopharmacology* 146. (1999) 348–361.
- EYSENCK 1993 EYSENCK, Sybil B. G.: The I₇: Development of a measure of impulsivity and its relationship to the superfactors of personality. In: *The impulsive client: Theory, research, and treatment*. Ed. W. G. McCown – J. L. Johnson – M. B. Shure. Washington DC., 1993.
- EYSENCK – EASTING – PEARSON 1984 EYSENCK, Sybil B. G. – EASTING, G. – PEARSON, Paul R.: Age norms for impulsiveness, venturesomeness and empathy in children. *Personality and Individual Differences* 5. (1984) 315–321.
- FINEBERG et al. 2014 FINEBERG, Naomi A. – CHAMBERLAIN, Samuel R., GOUDRIAAN, Anna E. – STEIN, Dan J. – VANDERSCHUREN, Louk J. M. J. – GILLAN, Claire M. – SHEKAR, Sameer – GORWOOD, Philip A. P. M. – VOON, Valerie – MOREIN-ZAMIR, Sharon – DENYS, Damiaan – SAHAKIAN, Barbara J. – MOELLER, F. Gerard – ROBBINS, Trevor W. – POTENZA, Marc N.: New Developments in Human Neurocognition: Clinical, Genetic and Brain Imaging Correlates of Impulsivity and Compulsivity. *CNS Spectrums* 19. (2014) 69–89.
- HAMILTON et al. 2015 HAMILTON, Kristen R. – MITCHELL, Marci R. – WING, Victoria C. – BALODIS, Iris M., BICKEL, Warren K. – FILLMORE, Mark – LANE, Scott D. – LEJUEZ, C. W. – LITTLEFIELD, Andrew K. – LUIJTEN, Maartje – MATTHIAS, Charles W. – MITCHELL, Suzanne H. – NAPIER, T. Celeste – REYNOLDS, Brady – SCHÜTZ, Christian G. – SETLOW, Barry – SHER, Kenneth J. – SWANN, Alan C. – TEDFORD, Stephanie E. – WHITE, Melanie J. – WINSTANLEY, Catharine A. – Yi, Richard – POTENZA, Marc N. – MOELLER, F. Gerard: Choice impulsivity: Choice Impulsivity: Definitions, Measurement Issues, and Clinical Implications. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment* 6. (2015) 182–198.
- HARTLEY – PHELPS 2012 HARTLEY, Catherine A. – PHELPS, Elizabeth A.: Anxiety and Decision-Making. *Biological Psychiatry* 72. (2012) 113–118.

- HIRSH et al. 2010   HIRSH, Jacob B. – GUINDON, Alex – MORISANO, D., – PETERSON, Jordan B.: Positive Mood Effects on Delay Discounting. *Emotion* 10. (2010) 717–721.
- HIRSH – MORISANO – PETERSON 2008   HIRSH, Jacob B. – MORISANO, Dominique – PETERSON, Jordan B.: Delay discounting: Interactions between personality and cognitive ability. *Journal of Research in Personality* 42. (2008) 1646–1650.
- HUNTER – SCHELLENBERG – GRIFFITH 2011   HUNTER, Patrick G. – SCHELLENBERG, E. Glebb – GRIFFITH, Andrew T.: Misery loves company: Mood-congruent emotional responding to music. *Emotion* 11. (2011) 1068–1072.
- KÁLLAI et al. 2009   KÁLLAI, János – RÓZSA, Sándor – KERÉKES, Zsuzsanna – HARGITAI, Rita – OSVÁTH, Anikó: A temperament dependent dimension: Psychometric properties of the Sensitivity to Punishment and Sensitivity to Reward Questionnaire (SPS-RQ) on Hungarian sample. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 10. (2009) 153–172.
- KAPITÁNY-FÖVÉNY et al. 2020   KAPITÁNY-FÖVÉNY, Máté – URBÁN, Róbert – VARGA, Gábor – POTENZA, Marc – GRIFFITHS, Mark – SZÉKELY, Anna – PAKSI, Borbála – KUN, Bernadett – FARKAS, Judit – KÖKÖNYEI, Gyöngyi – DEMETROVICS, Zsolt: The 21-item Barratt Impulsiveness Scale Revised (BIS-R-21): An alternative three-factor model. *Journal of Behavioral Addictions* 9. (2020) 225–246.
- KOCKA – GAGNON 2014   KOCKA, Andrea – GAGNON, Jean: Definition of Impulsivity and Related Terms Following Traumatic Brain Injury: A Review of the Different Concepts and Measures Used to Assess Impulsivity, Disinhibition and other Related Concepts. *Behavioral Sciences* 4. (2014) 352–370.
- LEMPERT et al. 2019   LEMPERT, Karolina M. – STEINGLASS, Joanna E. – PINTO, Anthony – KABLE, Joseph W. – SIMPSON, Helen B.: Can delay discounting deliver on the promise of RDoC? *Psychological Medicine* 49. (2019) 190–199.
- LEWIS et al. 2019   LEWIS, Elizabeth J. – BLANCO, Ivan – RAILA, Hannah – JOORMANN, Jutta: Does repetitive negative thinking affect attention? Differential effects of worry and rumination on attention to emotional stimuli. *Emotion* 19. (2019) 1450–1462.
- LIU et al. 2013   LIU, Lei – FENG, Tingyong – CHEN, Jing – LI, Hong: The Value of Emotion: How Does Episodic Prospection Modulate Delay Discounting? *PLoS One* 8. (2013) <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0081717>. (Letöltve: 2023.06.19.)

- MACKILLOP et al. 2016   MACKILLOP, James – WEAVER, Jessica – GRAY, Joshua C. – OSHRI, Assaf – PALMER, Abraham – DE WIT, Harriet: The latent structure of impulsivity: Impulsive choice, impulsive action, and impulsive personality traits. *Psychopharmacology* 233. (2016) 3361–3370.
- MAHALINGAM et al. 2014   MAHALINGAM, Vaishali – STILLWELL, David – KOSINSKI, Michal – RUST, John – KOGAN, Aleksandr: Who Can Wait for the Future? A Personality Perspective. *Social Psychological and Personality Science* 5. (2014) 573–583.
- MANNING ET AL 2014   MANNING, Joshua – HEDDEN, Trey – WICKENS, Nina – WHITFIELD-GABRIELI, Susan – PRELEC, Drazen – GABRIELI, John D. E.: Personality Influences Temporal Discounting Preferences: Behavioral and Brain Evidence. *NeuroImage* 98. (2014) 42–49.
- MARÁZ – DEMETROVICS 2011   MARÁZ Anikó – DEMETROVICS Zsolt: Borderline betegek jutalomkésleltetésének vizsgálata: Szisztematikus szakirodalmi áttekintés. *Psychiatria Hungarica* 2. (2011) 68–77.
- MIRNICS 2006   MIRNICS Zsuzsanna: A személyiség építőkövei. Budapest, 2006.
- MITCHELL 1999   MITCHELL, Suzanne H.: Measures of impulsivity in cigarette smokers and non-smokers. *Psychopharmacology* 146. (1999) 455–464.
- MONTAG – DAVIS 2018   MONTAG, Christian – DAVIS, Kenneth L.: Affective Neuroscience Theory and Personality: An Update. *Personality Neuroscience* 1. (2018) <https://doi.org/10.1007/PL00005491>. (Letöltve: 2024.02.02.)
- ODUM 2011   ODUM, Amy L.: Delay Discounting: I'm a K, You're a K. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior* 96. (2011) 427–439.
- PALOYELIS et al. 2010   PALOYELIS, Yannis – ASHERSON, Philip – MEHTA, Mitul A. – FARAONE, Stephen V. – KUNTSI, Jonna: DAT1 and COMT effects on delay discounting and trait impulsivity in male adolescents with attention deficit/hyperactivity disorder and healthy controls. *Neuropsychopharmacology: Official Publication of the American College of Neuropsychopharmacology* 35. (2010) 2414–2426.
- PANKSEPP 1998   PANKSEPP, Jaak: Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions. New York, 1998.
- PATTON – STANFORD – BARRATT 1995   PATTON, Jim H. – STANFORD, Matthew S. – BARRATT, Ernest S.: Factor structure of the Barratt impulsiveness scale. *Journal of Clinical Psychology* 51. (1995) 768–774.

- p>ROTHBART 2007 ROTHBART, Mary: Temperament, Development, and Personality. Current Directions in Psychological Science 16. (2007) 207–212.
p>RÓZSA et al. 2005 RÓZSA Sándor – KÁLLAI János – OSVÁTH Anikó – BÁNKI M. Csaba: Temperamentum és karakter: Cloninger pszichobiológiai modellje. A Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív felhasználói kézikönyve. Budapest, 2005.
p>SHARMA – MARKON – CLARK 2014 SHARMA, Leigh – MARKON, Kristian E. – CLARK, Lee A.: Toward a theory of distinct types of “impulsive” behaviors: A meta-analysis of self-report and behavioral measures. Psychological Bulletin 140. (2014) 374–408.
p>SIPOS – SIPOS 1983 SIPOS, Kornél – SIPOS, Miklós: The development and validation of the Hungarian Form of the State-Trait Anxiety Inventory. Cross-Cultural Anxiety 2. (1983) 27–39.
p>SZABÓ et al. 2016 SZABÓ Gábor – SZÁNTÓ Zsuzsa – SUSÁNSZKY Éva – MARTOS Tamás: A Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív rövidített magyar változatának (TCI55) pszichometriai jellemzői hazai mintán. Psychiatria Hungarica 31. (2016) 348–358.
p>WEAFER – DE WIT 2014 WEAFER, Jessica – DE WIT, Harriet: Sex differences in impulsive action and impulsive choice. Addictive Behaviors 39. (2014) 1573–1579.
p>WEINSTEIN – DANNON 2015 WEINSTEIN, Aviv – DANNON, Pinhas: Is Impulsivity a Male Trait Rather than Female Trait? Exploring the Sex Difference in Impulsivity. Current Behavioral Neuroscience Reports 2. (2015) 9–14.
p>WINGROVE – BOND 1997 WINGROVE, Janet – BOND, Alyson J.: Impulsivity: A state as well as trait variable. Does mood awareness explain low correlations between trait and behavioural measures of impulsivity? Personality and Individual Differences 22. (1997) 333–339.
p>YEH – MYERSON – GREEN 2021 YEH, Yu-Hua – MYERSON, Joel – GREEN, Leonard: Delay discounting, cognitive ability, and personality: What matters? Psychonomic Bulletin & Review 28. (2021) 686–694.
p>ZUCKERMAN 1979 ZUCKERMAN, Marvin: Sensation Seeking and Risk Taking. In: Emotions in Personality and Psychopathology. Ed. Izard, C. E. New York, 1979. 161–197.
p>ZUCKERMAN 2009 ZUCKERMAN, Marvin: Sensation seeking. In: Handbook of Individual Differences in Social behavior. Ed. Leary, M. R. – Hoyle, R. H. New York, 2009. 455–465.

- ZUCKERMAN – NEEB 1979   ZUCKERMAN, Marvin – NEEB, Michael: Sensation seeking and psychopathology. *Psychiatry Research* 1. (1979) 255–264.
- ZSIDÓ et al. 2020   ZSIDÓ András N. – TELEKI Szidális Á. – CSÓKÁSI Krisztina – RÓZSA Sándor – BANDI Szabolcs A.: Development of the short version of the spielberger state—Trait anxiety inventory. *Psychiatry Research* 291. (2020) <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113223>. (Letöltve: 2023.06.26.)

MATOS SÁRA ANNA

A bűncselekményhez vezető út kevert
(kvantitatív és kvalitatív) elemzése
*Életútban fellelhető sajátságok és rizikófaktorok
az elkövetett bűncselekmény tükrében*

A Mixed-Method Analysis of the Pathway to Crime
Characteristics and Risk Factors Found in Life History through the lens of the
Committed Crime

Research examining the underlying causes and risk factors of criminal behavior most often focuses on male offenders. But what exactly is female offending and how does it develop? What life events and risk factors can lead a woman to commit a crime? In this study, I aim to explore these questions in detail, supplemented by offenders' narratives of crime, using both quantitative and qualitative methods. 19 female inmates participated in the study, which was conducted at the Penitentiary and Prison of Kalocsa (Kalocsai Fegyház és Börtön). I administered interviews with women convicted of various categories of crimes, focusing on their life history and risk factors. The central focus of my research question was to explore whether differences could be identified between groups categorized by offense types regard to examined variables. Furthermore, I hypothesized that female offenders, on average, would report a higher prevalence of negative life events, and that their life histories would include experiences related to abuse and victimization. For the quantitative part of the research, I used the CRIME-PICS II questionnaire, translated by us and the Hungarian adaptation of the Rahe Brief Stress and Coping Inventory and the Parental Bonding Instrument (H-PBI). Regarding the results, the hypotheses concerning life events and victimization were confirmed. However, the results of the questionnaires suggest that there is no significant difference between the groups in terms of thinking about crime, the development of life events and parental attitudes toward upbringing. On the other hand, supplemented by qualitative methods and the analysis of demographic data, the present study may reveal interesting findings regarding female offending, and therefore, I recommend further research to explore this topic.

Keywords: female offending, categories of crime, risk factors, narratives of crime, life events

„Egy tettet nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember, a teljes életével (...).”¹

1. Bevezetés

A bűnelkövetés okainak feltárása évtizedek óta központi kérdése mind a kriminológiai, mind a pszichológiai kutatásoknak. Bár a rizikótényezők vizsgálatát illetően a rendelkezésre álló szakirodalmak egyre átfogóbb elméleti keretet biztosítanak a tekintetben, hogy milyen életesemények és pszichoszociális hatások állhatnak a deviáns magatartás hátterében, a női elkövetők vizsgálata továbbra is háttérbe szorul a férfiakat középpontba helyező kutatási hagyományokkal szemben. Jelen tanulmány célja, hogy a női bűnelkövetés sajátosságait életútbeli rizikótényezők és fontos életesemények, bántalmazással kapcsolatos tapasztalatok, valamint a bűnhöz való viszonyulás tükrében vizsgálja, kvantitatív és kvalitatív módszerek együttes alkalmazásával. Kutatásom a különböző bűncselekménytípusba tartozó női elítéltek összehasonlítására épül, mely lehetőséget nyújt a nők általi elkövetés komplexitásának mélyebb megértésére, valamint annak feltérképezésére, hogy a bűnelkövetéshez vezető út vizsgálatában miként jelennek meg az egyes rizikótényezők, – úgy, mint a szülői bánásmód mintázatai, valamint viktimizációval kapcsolatos élmények, végezetül pedig a bűnelkövetéshez való viszonyulás konstruktumai. A nőket érő hatások vizsgálata elengedhetetlen feltétele annak, hogy a női bűnelkövetők társadalmi diskurzusba való integrációja megvalósulhasson, mely hozzájárulhat az elégséges prevenció, intervenció és reintegrációs eljárások kidolgozásához.

2. Elméleti bevezető

2.1. Bűnözés

A kutatás keretein belül szükséges a bűnözés definíciójának tárgyalása, melynek alapvető fogalmai közé tartozik a *deviancia*, a *bűn* és a *bűncselekmény*.

---

¹ KOSZTOLÁNYI 2007. 128.

A *deviancia* egy adott közösség, akár társadalom által széles körben, egyélesen elfogadott normáktól való eltérést, azaz szabályrendszer megszegését foglalja magába. A kriminológia tudományának modern felfogásában a deviáns viselkedés leginkább az ön- és közveszélyességet emeli ki fő összetevőkként. Azonban fontos, hogy maga a deviancia is egy történelmi és társadalmi kontextushoz kötött formában él, ezt nevezzük a deviancia relatív értelmezésének.²

A *bűn* morálteológiai felfogás keretein belül értelmezendő, hiszen a szabályok, melyek a kor előrehaladtával folyamatos változásnak vannak kitéve, gyakorlatilag az előző nemzedékek által lefektetett értékítéletek, erkölcsi normák képződményei. Ezek a normák tapasztalati úton tudnak érvényesülni, melynek alapja az emberről és a világról alkotott tudás megléte. A tudás megváltozásával azonban az erkölcsi meggyőződésünk megmarad. Tehát életben marad az a felfogás, miszerint büntetést érdemel az a személy, aki szánt-szándékkal kárt okoz másnak.³

A *bűncselekmény* fogalma a büntető törvény által kerül meghatározásra. Bűncselekménynek számít minden olyan tett, melyet az egyén szándékosan, vagy gondatlanságból követ el, és veszélyes a társadalomra, mindez pedig a törvénnyel arányos büntetéssel társul.⁴

Így jutunk el a *bűnözés* definíciójához, amely kimondja, hogy „a *bűnözés meghatározott területen, meghatározott időtartam alatt elkövetett bűncselekmények összessége*”.⁵ A bűnözés tehát egy kriminológia által meghatározott, komplex, sajátos társadalmi jelenség.⁶

A bűncselekmény létrejöttének tényezői közé tartozik a személyiség, azaz a pszichikum sajátosságainak rendszere, a különböző biológiai adottságok, a környezeti tényezők, illetve a különböző társadalmi viszonyrendszerek. „A *bűnözés szerkezete a bűncselekmény súlyán (büntett és vétség), a bűn elkövetésének szakaszain (befejezett, előkészületi fázisban maradt), állami büntetőigény érvényesítésén (közvéadás, magánvéadás), a bűnösség pszichikai jellemzőin (gondatlan, szándékos elkövetés), illetve a bűncselekménnyel megtámadott*

² NÉMETH 2020.

³ NÉMETH 2020.

⁴ NÉMETH 2020.

⁵ NÉMETH 2020. 30.

⁶ NÉMETH 2020.

*társadalmi érdekviszonyok (emberiség, állam, vagyon, testi épség stb. elleni dimenzióin alapszik.*⁷ A vizsgálódás során meghatározó tényezők ugyanakkor a kor, a nem és az elkövető előéletére vonatkozó információk is.⁸

2.2. Nemek a bűnözésben

*„Ki a „tipikus” női elkövető valójában? Mi az oka annak, hogy „bajba” kerül? És mi történik vele, ha „elkapják”? Ezek azok a kérdések, melyre a közvélemény igen kevés tagja tudna gyorsan válaszolni.*⁹

Arra, hogy a nemek dimenziói által hogyan alakulnak a bűnözési ráták, különféle felmérések szolgálnak számunkra tudásanyaggal, ami különösen fontos lehet jelen írás szempontjából, melynek középpontjában női elkövetők állnak. Köztudott, hogy a bűnözés tekintetében kisebb arányban jelennek meg a női elkövetők, mint a férfi bűnözők. Ezt a jelenséget, amely mind nemzetközi, mind hazai szinten ismeretes, több tényezőn keresztül vizsgálták az elmúlt években. A biológiai, a szociálpszichológiai és a szociológiai felfogásmód, illetve a tradicionális szerepkörök általi felfogás mindmáig a köztudatban él. Eszerint a nők hagyományosan pozitív, érzelmi szerepeket töltenek be, mintsem negatívát. Éppen ezért az ezzel szembenálló deviancia és a bűnözésben elfoglalt hely miatt sokkal nagyobb mértékű megbélyegzéssel állnak szemben a női elkövetők, mint a férfiak.¹⁰

Egy Heiskanen és Lietonen¹¹ által végzett 2004 és 2013 között regisztrált bűncselekményekre vonatkozó, 76 országot vizsgáló felmérés szerint a bűncselekmények mindössze 16%-át teszik ki a nők által elkövetettek. Azonban az elmúlt évtizedekben egyre inkább csökkenésnek indult ez a nagy különbség. Steffensmeier és Allan¹² szerint öt olyan terület van jelen, amely elősegíti a férfiak bűnelkövetésének növekedését, ugyanakkor csökkenti a nők általi bűnelkövetést. Ezek közé tartoznak a nemi normák, a társadalmi kontroll, a fizikai erő és az agresszió mértéke, a szexualitás, illetve a morális és kapcsolati

⁷ NÉMETH 2020. 30.

⁸ NÉMETH 2020.

⁹ CHESNEY-LIND 1989. 5.

¹⁰ FEHÉR 1997.

¹¹ HEISKANEN – LIETONEN 2016.

¹² STEFFENSMEIER – ALLAN 1996.

együttműködés változói. A bűnelkövetés tekintetében a különbségek a motívációkban, lehetőségekben, ezeknek típusában, illetve gyakoriságában rejlik, éppen úgy, ahogyan a cselekmény elkövetésének kontextusában is.¹³

Annak ellenére, hogy statisztikailag a férfiak „több” bűnt követnek el, a női bűnözés tehát egyre inkább növekvő tendenciát mutat, melynek hátterét a fentebb olvasottak alapján taglalhatjuk. Míg az 1980-as években a férfiak által elkövetett bűncselekmények aránya négyszeres volt a nők által elkövetettekhez képest, ez az arány napjainkra kétszeresre csökkent.¹⁴ A női bűnelkövetés vizsgálata továbbá a korábbiakban jelentősen figyelmen kívül lett hagyva, így az 1970-es évekig a bűnelkövetés a gender-elméletek keretrendszerében történő vizsgálódása egyszerűen „kimaradt” a kriminológiai szemléletű kutatásokból. A legtöbb vizsgálat, amely figyelembe vette a női bűnelkövetés sajátosságait, nagy mértékben heteroszexista módon vagy éppen bagatellizált narrációban tette meg. A bántalmazás és a viktimizáció nőket érintő folyamatok a kutatások által szintén el lettek hanyagolva, vagy pedig téves értelmezés áldozatául estek, ami nagymértékben befolyásolhatja a fiatal lányok és nők bűnelkövetéshez vezető útjának megítélését és interpretációját.¹⁵

Ezen folyamatok értelmezési kereteként egyes kutatások legfőképpen a patriarchális társadalmi rendszer felépítését és problémáit emelik ki: *„A felnőtt nőknek könnyű megfelelni a lányokról. A problémák miatt, amelyekkel egy felnőtt nő szembesül „otthon” és a munkahelyén, (többek között a szexuális zaklatás, bérezési egyenlőtlenség, családon belüli erőszak), a nőknek nehéz lehet energiát szentelni saját gyermekkoruk vizsgálatára és figyelembevételére, mely végső soron formálta őket, és amely nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy kivé váltak és ezen hatások által milyen döntésekkel álltak szemben útjuk során. Ez az információhiány pedig elősegítette a (legfőképpen peremen elhelyezkedő, marginalizált) fiatalok lányok elnyomását, életük felett gyakorolt kontroll véghezvitelét, (szexuális és morális értelemben véve), mely megmagyarázhatja, hogy a későbbiekben, hogyan juthattak el bűncselekmények elkövetéséhez.”*¹⁶

¹³ TAMÁSI 2020.

¹⁴ CAUFFMAN 2008.

¹⁵ CAUFFMAN 2008.

¹⁶ CHESNEY-LIND – PASKO 2012. 2–3.

Cauffman¹⁷ kutatásában az 1980 és a 2003 közötti időszak változásait vizsgálja. Az eredmények szerint az ebben az időszakban a fiatalkorúak által elkövetett erőszakos bűncselekmények, például rablás és gyilkosság okán történő női letartóztatások aránya viszonylag stabil maradt, a súlyos testi sértés miatti női letartóztatások aránya azonban jelentősen megnőtt, 15%-ról 24%-ra. Arra a kérdésre azonban, hogy hogyan mehetett végbe a női bűnelkövetők számának nagymértékű növekedése, egyes kutatók olyan kijelentésekkel válaszoltak, miszerint a lányok egyre „erőszakosabbá válnak”.¹⁸ Egyesek azzal érvelnek, hogy a nemi szerepelvárások változásai, amelyek a feminista mozgalmak előrehaladásával jártak együtt, „maszkulinizálták” a női viselkedést, melynek eredményeként nagyobb hajlam jelent meg a fizikai agressziót illetően.¹⁹

Egy érdekes felvetés lehet a női bűnelkövetést tekintve az úgynevezett *power-control* modell, amely kimondja, hogy feltehetően a fiatalkorú lányok és nők részben azért követnek el kevesebb büntetett, mert viselkedésük sokkal erősebben áll szabályozás alatt a patriarchális berendezkedésű családokban és társadalmakban. Ehhez fűződően beszélhetünk a „*liberation*”, azaz a „*fel-szabadulás*” elméletéről, miszerint a feminista mozgalmak által a női munkaerőpiaci részvétel növekedése hozzájárult a női bűnelkövetés jelenségének növekedéséhez.²⁰

Azonban a női letartóztatások ugrásszerű növekedésének hátterében húzódhat az a jelenség is, miszerint olyasfajta rendőri fellépésekre is gyakran került sor a történelem folyamán, amikor az alacsonyabb szintű bűncselekmények során agresszívabb rendőri intézkedés mutatkozott, és az egyszerű testi sértések egyre gyakrabban súlyos testi sértéssé minősültek át.²¹ Így fontos lehet tárgyalni azt is, hogy a nemek által miként alakul az egy-egy elkövetőre vonatkozó megítélés. Míg egyes kutatások szerint a női elkövetők „gyengébb” ítélethozatalban részesülnek, mások szerint éppen az ellenkezője történik. Hiszen előbbinek okául szolgálhat a nők „védtelenként” való megítélése, utóbbi legfőképpen a női nemi szerepeknek és társadalmi

¹⁷ CAUFFMAN 2008.

¹⁸ ADLER 1975. 287.; hivatkozza CAUFFMAN 2008.

¹⁹ ADLER 1975. 287.; hivatkozza CAUFFMAN 2008.

²⁰ CHESNEY-LIND 1989.

²¹ CAUFFMAN 2008.

elvárásoknak való elégtétel elmulasztásából fakadhat. Ahogyan az ítélelhozatal és a női elkövetők „kevésbé veszélyes” elkövetőkként való megítélésre hozzájárulhatott a női elkövetők reprezentáltságának alacsony arányához, úgy lehetséges az is, hogy az erősebb ítélelhozatal is hatással volt az elmúlt években történő nagymértékű növekedésre. Azonban a fiatalkori bűnelkövetők megítélésében és a bűncselekményre vonatkozó ítélelhozatalban az etnikum és hovatartozás, illetve ezen változók nemenként való fluktuálódása is megfigyelhető.²²

Broidy és Cauffman²³ munkájukban tárgyalják azt is, hogy a női bűnelzők esetében gyakoribb a bűnelkövetés háttérében meghúzódó mentális egészséggel kapcsolatos problémák megléte, így fontos lehet vizsgálni egyes gender-specifikus rizikótényezők, többek között a kortárs kapcsolatok és a környezet, valamint a családi háttér milyenségét is. Mindezek miatt fontos lehet tehát figyelembe venni a különbségeket a férfiak és a nők között, melyek a bűncselekményekhez vezető okokban rejlenek, illetve górcső alá venni az azok háttérében meghúzódó (hajlamosító) tényezőket.

A bűnelkövetés feminista nézőpontjai és elméletei szerint tehát szükséges számításba venni a nemi szerepek és a patriarchális társadalom felépítésének hatásait is. A női bűnelkövetés feminista elméletei továbbá hangsúlyozzák, hogy a bűnelkövetés a női viselkedés és magatartásmódok patriarchális kontextusának keretrendszerében is értelmezendők. Így magát az elkövetést oly módon vizsgálják, hogy az figyelembe vegye ezen kontextus rendőrségre, a bíróságokra és a börtönök felépítésére, tehát a társadalmi kontrollra gyakorolt befolyását. Oly módon, hogy a fentebb felsorolt létesítmények lehetőséget találjanak arra, hogy támogassák a nők szerepét és helyét egy férfiak által dominált társadalomban.²⁴ Ahogyan Chesney-Lind²⁵ megfogalmazta, szükséges megteremtünk egy olyan közeget, melyben a társadalom érzékenyen képes reagálni azokra a problémákra és sajátos megéleésekre, melyekkel a nőknek szembe kell nézniük, és amelyek rizikótényezőkként szolgálhatnak életükben, a bűnelkövetés tekintetében.

22 CAUFFMAN 2008.

23 BROIDY – CAUFFMAN 2017.

24 CHESNEY-LIND 1989.

25 CHESNEY-LIND 1989.

2.3. Bűnelkövetéshez vezető rizikótényezők

Jelen vannak bizonyos életútban fellelhető minták és rizikófaktorok, melyek bűnelkövetéshez vezethetnek, és amelyek csökkenthetik vagy növelhetik a bűnelkövetés valószínűségét. Érdeemes figyelembe venni bizonyos demográfiai, pszichológiai és viselkedésbeli rizikótényezőket annak érdekében, hogy egy egységes képet kaphassunk a nők által elkövetett bűncselekmények hátterében álló folyamatokról.

Azok a lányok, akik bekerülnek a fiatalkorú igazságszolgáltatási rendszerbe, alapvetően különbözhetnek mind a férfi elkövetőktől, mind a nem elkövető nőktől. Ez a különbség pedig leginkább az igazságszolgáltatás rendszerén belül mutatott agresszívabb viselkedésben rejlik.²⁶

Megemlítenéd azonban az is, hogy a fiatalkorú, igazságszolgáltatási rendszerbe bekerülő fiatalok körében magas a mentális egészségügyi problémák előfordulása. A nem bűnöző populációk körében a lányok általában több internalizáló zavart mutatnak, mint a fiúk, míg utóbbiak általában több externalizáló zavart mutatnak, mint a lányok.²⁷ Ezen megállapítások azonban nem terjednek ki a fiatalkorú igazságszolgáltatási populációkra. Számos kutatás azt támasztja alá, hogy kortól és hovatartozástól függetlenül a női elkövetők magasabb arányban szenvednek mentális betegségekben, illetve mind internalizáló, mind externalizáló problémáktól, mint a férfi elkövetők. Továbbá egy nemrégiben készült tanulmány azt találta, hogy a nemi különbségek nagyobbak voltak a fogvatartott fiatalok körében. A fogvatartott lányok pedig több mentális betegség tünetét mutatták, mint amennyit pusztán a nem vagy a környezet alapján előre lehetett volna jelezni.²⁸

A bebörtönzött fiatalok körében agresszióban és mentális problémákban megfigyelt nemi különbségek többféleképpen is magyarázhatók. Például előfordulhat, hogy a rendőrök és bírók kevésbé hajlamosak lányokat börtönbüntetésre ítélni, és így azok a lányok, akik mégis fogvatartottak lesznek, alapvetően súlyos viselkedési problémákkal küzdenek.²⁹ Azonban az is lehet,

²⁶ CAUFFMAN 2008.

²⁷ DODGE – COIE – LYNAM 2008; hivatkozva CAUFFMANN 2008.

²⁸ CAUFFMAN 2004; hivatkozva CAUFFMAN 2008.

²⁹ GIRLS INCORPORATED 1996.

hogy a női bűnözés önmagában jelentős mentális egészségügyi problémák tünete. Ennek megfelelően több mentális zavarban szenvedő lány követhet el bűncselekményt, mint fiú.³⁰

Egy huszonnégy antiszociális serdülő lány felnőttkori életét vizsgáló tanulmány a kutatásban résztvevőknél magasabb halálozási arányokat, különféle pszichiátriai problémákat, diszfunkcionális és erőszakos társas kapcsolatokat, gyenge oktatási teljesítmény és kevésbé stabil munkatörténet magasabb arányát találta a nem bűnelkövető lányokhoz képest.³¹ A gyermekkorban meglévő krónikusan „problémás” viselkedés összefüggésbe hozható a felnőttkori alkoholfogyasztással és kábítószerhasználattal, valamint egyéb mentális egészségügyi problémákkal és rendellenességekkel, például érzelmi zavarokkal és depresszióval.³² Egyes vizsgálatok pedig megállapították, hogy a magatartászavarokkal rendelkező fiatalokú lányok problémái között a rosszabb fizikai egészség, több mentális betegség tünete, a szociális segélyekre való támaszkodás, valamint az áldozattá válás és a partnerrel szembeni erőszakos viselkedés is szerepelt.³³

A rizikótényezőket összefoglaló szakirodalmak szerint elmondható, hogy önmagában a mentális betegségek nem állnak kauzális kapcsolatban a bűnözéssel, hiszen az komplex, több hatástól függő korrelátum, azonban a kutatások azt bizonyítják, hogy azok rizikótényezők lehetnek a bűnelkövetésben, illetve az ön- és közveszélyes magatartásformák tekintetében. A kutatások szerint azok a vizsgálati személyek, akik major depresszióban, szki-zofériban vagy alkoholfüggőségben szenvedtek, nagyobb (33% – 87%-ra növekedő) valószínűséggel voltak hajlamosak erőszakos viselkedésre az ehhez hasonló problémákban nem érintettekkel szemben.³⁴ Továbbá a bűnelkövetés, valamint a szerhasználat, a kábítószerrel való visszaélés, a függőség és a hangulatzavarok is összefüggésben álltak egymással.³⁵

³⁰ CAUFFMAN 2008.

³¹ PAJER 1998; hivatkozva CAUFMANN 2008.

³² FERGUSSON – HORWOOD – RIDDER 2005; hivatkozva CAUFMANN 2008.

³³ MOFFIT et al. 1992; hivatkozva CAUFFMAN 2008.

³⁴ PESCOSOLIDO et al. 1999; hivatkozva GARCIA et al. 2020.

³⁵ GARCIA et al. 2020.

Diamond és munkatársai 2001-es³⁶ kutatása szerint a bűnelkövetők körében magasabb prevelanciát találtak major depresszióra, bipoláris zavarra, antiszociális személyiségzavarra és szkizofréniára. Azonban érdemes megemlíteni, hogy a nemek között is vannak különbségek a prevelancia arányokban. A mentális betegség általános prevelanciája nőknél 68,9 és 39,2%-ot, a férfiaknál 51,1 és 22,1%-ot mutatott.

Továbbá a női elítéltek életútjában általánosan megfigyelhető a családon belüli erőszak magas rátája, a problematikus drog- és alkoholfogyasztás, illetve az önsértésekre vonatkozó tapasztalatok, rossz fizikai egészség, alacsony reprodukciós egészség és önértékelés, diszfunkcionális személyes és családi kapcsolatok is. Nem is beszélve arról, hogy a női fegyverek magasabb emocionális distresszt élnek meg, ami összefüggést mutat egyéb prevelancia-vizsgálatokkal, valamint az életút során elszenvedett – házastársi, szexuális – bántalmazással kapcsolatosan. Ezen eredményeket érdemes figyelembe venni, hiszen az előbbieken felsorolt problémák a női fogvatartottak nagy százalékának háttéréhez hozzátartoznak.³⁷ Egy 17 európai országot felölelő kutatás során azt találták, hogy az országok fele esetében 10–31%-os, a fennmaradó országok esetében pedig a 40–50%-os a drogproblémák előfordulása. Példának okáért Írország női börtöneit tekintve az abúzzsal és a mentális egészséggel kapcsolatos problémák előfordulása 70–80%-os arányt mutat, a női fogvatartottak 50%-ának pedig voltak – akár gyermekkori – szexuális erőszakkal kapcsolatos tapasztalatai, és legalább 50%-uk abúzív kapcsolatban volt korábban vagy aktuálisan a felmérés idején.³⁸

Összegezve, a súlyos mentális betegségek megléte, a poszttraumatikus stressz zavar, illetve a szerhasználat női fogvatartottak körében való magas prevelanciája összefüggést mutathat azzal a kérdéssel, hogy mi vezethet egy nőt a bűncselekmény elkövetéséhez.³⁹ Egy élettörténeti naptár elemzésével és interjúkészítés módszereivel dolgozó vizsgálat szerint azoknál a nőknél, akiknél a mentális betegség kritériumának megfelelték, magasabb eséllyel jelenik meg a viktimizáció jelensége és korábbi bűnelkövetés. Ezen felül a kutatás azt is alátámasztotta, hogy a viktimizáció növelte a bűnelkövetés

³⁶ DIAMOND et al. 2001.

³⁷ MACDONALD 2013.

³⁸ MACDONALD 2013.

³⁹ LYNCH – FRITCH – HEATH 2012.

kockázatát és rossz mentális egészséget prediktált, ami pedig összefüggést mutatott a többszöri jogsértéssel.⁴⁰

Cauffman⁴¹ a rizikótényezők három fontos területét fogalmazza meg: a *biológiai*, az *interperszonális*, valamint a *viktimizációval* kapcsolatos faktorokat.

Sok esetben az agresszív viselkedés nemek közti különbségei *biológiai* rizikófaktora vezethetők vissza. Annak ellenére, hogy a férfiaknál már születés előtt magasabb tesztoszteronszint figyelhető meg, a hormon mindkét nem esetében az agresszív viselkedéshez köthető.⁴² A tesztoszteronszinten kívül az agy bizonyos korai fejlődési folyamatai környezeti hatásokkal társulva szintén kitettséghez vezethetnek a nők körében, többek között az antiszociális viselkedésre nézve, úgy mint: az excesszív androgén termelés és szintetikus androgéneknek való kitettség, a pajzsmirigy diszfunkció, a Cushing-szindróma (kortizol-hormon túltermelése), veleszületett mellékvese hyperplasia folyamatai.⁴³

Egy másik igen fontos rizikótényező lehet a – már említett – gyermekkorban vagy serdülőkorban elszenvedett *viktimizáció* (áldozattá-sértetté válás, megalázás, elnyomás) jelensége, amely a nők tekintetében erősebb prediktora lehet a bűnelkövetésnek. Kutatások szerint a női elkövetők a legtöbb esetben az első törvénysértésük előtt már váltak bántalmazás áldozatává.⁴⁴ A kaliforniai ifjúsági igazságszolgáltatási rendszerben élő lányok körében 92% számolt be fizikai vagy emocionális abúzus, vagy pedig szexuális erőszak átéltéről.⁴⁵ Egyes kutatók szerint az abúzus átéltése közvetlenül összefüggést mutat a későbbi erőszakos viselkedéssel, egyes becslések szerint pedig négy erőszakos viselkedéssel jellemezhető lányból egy élt már át korábban szexuális abúzust az erőszakos viselkedéssel nem jellemezhető lányokhoz viszonyítva.⁴⁶ Így talán levonhatjuk azt a következtetést, miszerint a bántalmazás és a kiszámíthatatlan stresszfactoroknak való kitettség gyakorta tagadhatatlanul előfutára lehet a női elkövetők viselkedésbeli problémáinak.⁴⁷ Úgy, ahogyan

⁴⁰ LYNCH – FRITCH – HEATH 2012.

⁴¹ CAUFFMAN 2008.

⁴² ELLIS 1987; hivatkozva CAUFFMANN 2008.

⁴³ FISHBEIN 1992; hivatkozva CAUFFMAN 2008.

⁴⁴ SCHOEN et al. 1997.

⁴⁵ OFFICE OF JUVENILE JUSTICE AND DELINQUENCY PREVENTION 1998.

⁴⁶ GIORDANO – CERNKOVICH – LOWERY 2004; CAUFFMAN 2008.

⁴⁷ TOLIN – FOE 2006; hivatkozva CAUFFMAN 2008.

a stresszel való diszfunkcionális megküzdési stratégiák súlyosbíthatják is a már meglévő gyermekkori traumákat és a korábban átélt viktimizáció hatásait.⁴⁸ Vizsgálatok, melyek középpontjában otthonról elszökött, utcán élő fiatakorú lányok, illetve bírósági tárgyalásokon részt vett lányok állnak, azt mutatják, hogy ezen populáció esetében magas arányban mutatkozott meg a fizikai és a szexuális erőszak elszenvedése. Továbbá Silbert és Pines⁴⁹ kutatásukban azt találták, hogy az „utcai” prostituáltak 60%-a serdülőkorban szexuális abúzus áldozataivá váltak. Chesney-Lind⁵⁰ továbbá megfogalmazza azt is, hogy azok a fiatal nők, akik ilyesfajta, szexuális, akár családon belüli viktimizáció áldozataul estek, a későbbiekben mintegy túlélésépp követnek el hasonló bűncselekményeket, valamint lopnak ételt, ruházatot vagy pénzt. Az otthonról elmenekült fiatalok mindezen kívül nagyobb eséllyel lettek szerhasználók is.⁵¹

Az *interperszonális* rizikótényezők tekintetében megemlítendő, hogy a diszfunkcionális családi dinamika mint környezeti hatótényező egy kulcsfontosságú meghatározója lehet a bűnelkövetésnek, mely esetén is található némi különbség a nemek között. Például, Keller és munkatársai⁵² szerint a szerhasználó szülőkkel rendelkező gyerekek közül a szülői nevelés negatív hatásai és az ebben megfigyelhető zavarok a nők esetében nagyobb mértékben hozzájárulhatnak a későbbi bűnelkövetéshez, valamint ahhoz, hogy ők maguk is szerhasználóvá váljanak. Továbbá, a családon belüli gyenge érzelmi kötelék is nagyobb mértékben befolyásolja a nők viselkedését, mint a férfiakét.⁵³ A családi háttér mellett azonban a romantikus kapcsolatok milyensége szintén befolyással lehet a bűnelkövetői magatartásra, sőt egyes esetekben a romantikus partnerrel való kapcsolat nagyobb hatást gyakorol a viselkedésre, mint a szülőkkel való viszonyulások. Cauffman⁵⁴ szerint pedig azokban az esetekben találták a legszorosabb összefüggést a szabálysértő magatartás és a partner általi „bátorítás” között, melyekben a partnerrel való kapcsolat

---

48 SUSMAN – PAJER 2004; CAUFFMAN 2008.

49 SILBERT – PINES 1981; hivatkozza CHESNEY-LIND 1989.

50 CHESNEY-LIND 1989.

51 CHESNEY-LIND 1989.

52 KELLER et al. 2002; hivatkozza CAUFFMAN 2008.

53 HEIMER – DE COSTER 1999; hivatkozza CAUFFMAN 2008.

54 CAUFFMAN 2008.

igen közeli és bensőséges volt, így megállapítható, hogy sok esetben hasonló folyamatok állhatnak a háttérben.

Köztudott, hogy a nők érzékenyebbek a szociális kapcsolatokban fenyegetésként megítélt ingerekre.⁵⁵ Moretti és munkatársai⁵⁶ kutatásukban azt találták, hogy összefüggés van a nők mások által való megítéléséről és irányukban támasztott elvárásokról való percepciója, valamint az emocionális jóllét, a kötődés és a bűnözés között. Ezek alapján pedig arra következtethetünk, hogy mindez fontos meghatározója lehet az elkövető önértékelésének az elkövetett bűn és agresszív viselkedési módokat tekintve. Továbbá a szocioökonómiai státusz, valamint a gyermeknevelés is erősen összefüggésben állhatnak a bűnelkövetés prevalenciájával.⁵⁷

A női bűnelkövetők motivációinak és mögöttes okainak megértése érdekében megemlíthető az „erőszak körforgása”, valamint az „életút” elméletek is, melyek középpontba állítják a viktimizáció és egyéb ártalmas életesemények, gyermekkori tapasztalatok bűnelkövetésre gyakorolt hatását.⁵⁸ Ezen elméletek leginkább a gyermekkori fizikai és szexuális abúzust, elhanyagolást állítják a középpontba. Ismerős lehet mindenki számára az a mondat, miszerint „a (gyermekkorban) bántalmazottak bántalmazóvá válnak, az erőszak áldozatai erőszak elkövetőivé válnak”,⁵⁹ – mely jól összefoglalja az „erőszak körforgása” elmélet alapjait, és amelyet az elméletalkotó „az erőszak erőszakot szül”⁶⁰ szállóigéhez köt munkájában. Az „életút” elmélet esetében is hasonló keretben gondolkozhatunk, hiszen az kimondja, hogy egyfajta kitettség, azaz rizikótényező lehet a bűnelkövetésben a rossz családi háttérrel való rendelkezés, rendezetlen viszonyrendszerű családból való származás, a partner által elszenvedett abúzus, és/vagy szexuális erőszak átélése,⁶¹ tehát a traumákkal teli, abuzív életesemények, életút nagymértékben összefügghetnek a bűnelkövetéssel.

⁵⁵ MACCOBY 1990; hivatkozza CAUFFMAN 2008.

⁵⁶ MORETTI – DA SILVA – ROY 2004; hivatkozza CAUFFMAN 2008.

⁵⁷ FARRINGTON – PAINTER 2004; hivatkozza CAUFFMAN 2008.

⁵⁸ BELKNAP 2020; CAUFFMAN 2008.

⁵⁹ WIDOM 1989. 160.

⁶⁰ WIDOM 1989. 160.

⁶¹ SHADER 2004.

Belknap⁶² fontos rizikófaktorokként tünteti fel munkájában a nőkre jellemző alacsony önértékelést, a nemet, az etnikumot és a szexuális identitást. Továbbá a kutatásban szereplő vizsgálati személyek 7%-a számolt be arról, hogy szülőjük „elmeógyógyintézetben” van, 11%-uk pedig arról, hogy valamelyik szülőjük elhunyt. A vizsgálati alanyok kétharmada számolt be bebörtönzött szülőről, azonban csupán egyötödük számolt be arról, hogy a családból ők az elsők, akik börtönbe kerültek. A kutatásból az is kiderült, hogy a női résztvevők nagyobb eséllyel számoltak be szülők általi elhanyagolásról, és kétszer akkora eséllyel arról, hogy inkább javítóintézetben szeretnének élni, mintsem családjukkal.

Mindezekon túl a nem, az életkor és az etnikum mellett a szocioökonómiai státusz is fontos prediktora lehet a bűnelkövetésnek, hiszen általánosságban – származástól és nemtől függetlenül – a magasabb státusszal rendelkező egyének alacsonyabb mértékben hajtanak végre büntetendő viselkedésmódokat.⁶³

Szintén fontos megemlíteni hajlamosító tényezőként a szerhasználatot, valamint gyermekkori és serdülőkori magatartásbeli zavarokat is, illetve az impulzivitást és hiperaktivitást, alacsony gátláskontrollt, alacsony működésű munkamemóriát.⁶⁴ Voorhis és munkatársai⁶⁵ kutatása alapján azonban az alábbi tényezők is fontos szereppel bírnak az elkövetésben: szülőként átélt stressz (parental stress), a család általi támogatás, iskolai eszközök hozzáférhetősége, lakhatási biztonság, düh vagy hosztilitás, mentális egészséggel kapcsolatos faktorok, gyermekbántalmazás, kapcsolati diszfunkciók, felnőttkori viktimizáció.

2.4. Bűncselekmény-típusok

A fiatalkori elkövetések arányát tekintve megállapítható, hogy több lányt tartóztattak le bizonyos bűncselekményekért, mint fiút. Például az otthonuktól való elszökés 59%-a, valamint a prostitúció és a kereskedelem általi elkövetések 69%-a a fiatal lányokat érintette, míg a legtöbb egyéb jellegű bűncselekmény-típust fiúk követték el.⁶⁶

⁶² BELKNAP 2020.

⁶³ CULLEN – WILCOX 2013.

⁶⁴ LOEBER – DISHION 1983; hivatkozza CULLEN – WILCOX 2013.

⁶⁵ VAN VOORHIS et al. 2010.

⁶⁶ CAUFFMAN 2008.

Dolgozatom vizsgálatának keretén belül különböző bűncselekmény-típusokba⁶⁷ tartozó elítéltekkel dolgozok együtt. Érdekes lehet megvizsgálni, hogy a bűncselekmény-típusok között fellelhető-e különbség a vizsgált korrelátumok tekintetében. Ehhez azonban szükséges áttekinteni, mely bűncselekmény-kategóriákon belül történik a vizsgálódás.

A *kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények* tágabb értelmezésben az egészség ellen elkövetett bűncselekményt elkövetők kategóriájába tartoznak, melyek közé sorolhatjuk a kábítószer-kereskedelem (176–177. §), a kábítószer-birtoklása (178–180. §), a kóros szenvedélykeltés (181. §), a kábítószer készítésének elősegítése (182. §), a kábítószer-prekurzorral való visszaélés (183. §), az új pszichoaktív anyaggal való visszaélés (184–184/D. §) és a teljesítményfokozó szerrel való visszaélés (185. §) bűncselekményeit.⁶⁸

A *vagyon elleni bűncselekmények* közé tartozik például a lopás (370. §), rongálás – (371. §), sikkasztás (372. §), csalás (373. §), gazdasági csalás (374. §), információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás (375. §), hűtlen kezelés (376. §), Hanyag kezelés (377. §), jogtalan elsajátítás (378. §), orgazdaság (379. §), jármű önkényes elvétele (380. §), uzsora- bűncselekmény (381. §), magánindítvány (382. §), értelmező rendelkezések (383. §) bűncselekményei, azonban a kutatásom mintavétele alapján vett egyének, akik a Kalocsai Fegyház és Börtön intézményén belül töltik büntetésüket, és csalást vagy zsarolást követtek el, a gazdasági bűncselekmények kategóriájába kerültek besorolásra, melyet maga az intézmény határozott meg.⁶⁹

Az *élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmény* típusai közé tartozik az emberölés (160. §), az erős felindulásban elkövetett emberölés (161. §), az öngyilkosságban való közreműködés (162. §), a magzatelhajtás (163. §), a testi sértés (164. §), a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés (165. §), a segítségnyújtás elmulasztása (166. §), valamint a gondozási kötelezettség elmulasztása (167. §)⁷⁰

⁶⁷ L. Résztvevők.

⁶⁸ BAGI – KORMOS – PAPP 2019.

⁶⁹ BAGI – KORMOS – PAPP 2019.

⁷⁰ BAGI – KORMOS – PAPP 2019.

2.5. Bűnelkövetéshez való viszonyulás

2.5.1. Bűnözés narratívája

Az egyes bűncselekmény-típusokat illetően, érdekes lehet megvizsgálni azonban, hogy hogyan viszonyulnak a bűnelkövetők büntetteikhez, azaz érdemes lehet figyelembe venni a bűnözés elkövetők általi narratíváját is.

Ioannou és munkatársai⁷¹ kutatásukban százhusz bebörtönzött elkövető adatainak vizsgálatával négy narratív bűnelkövetői „szerepet” azonosítottak: a „hős” (hero), a „profi” (professional), a „bosszúálló” (revenger), valamint az „áldozat” (victim) típusokat. Az elemzéseik által megállapították, hogy különböző bűncselekményekhez különböző narratív bűnelkövetői szerepek társíthatók. A „hős” és a „profi” szerepeket a vagyon elleni – lopás, betörés, bolti lopás –, kábítószerrel kapcsolatos bűncselekményekkel és rablással, míg a „bosszúálló” és az „áldozat” típusokat az erőszakos bűncselekményekkel, szexuális bűncselekményekkel és gyilkosságokkal hozták összefüggésbe.

A narratív elméletek középpontjában az az elképzelés áll, miszerint az egyének életüket úgy élik, hogy egy olyan történetet, narratívát teremtenek meg, melyben ők maguk a főszereplők. Egy olyan valóságot hoznak létre, melyben különböző mentális állapotok, egyedi események és történetek sorozatával kiegészülve cselekednek.⁷² A narratív elméleteket továbbfejlesztve eljuthatunk ahhoz az elképzeléshez, mely szerint ezen narratív szerepek közrejátszanak a bűncselekmény elkövetése során is, emellett pedig a bűnelkövetők tulajdonképpen meghatározott szerepeket „megtestesítve” meghatározott narratívák és minták szerint látják a világot, és meghatározott témák által korlátozva cselekednek.⁷³

Presser⁷⁴ szerint ezen narratívák a bűnelkövetés közvetlen előzményeként szolgálnak, melyeket tapasztalatok és megélések formálnak, amelyek a későbbiekben különféle viselkedésmódokban köszönnek vissza. Ahhoz viszont, hogy megértsük, az emberek miért követnek el bűncselekményeket,

⁷¹ IOANNOU et al. 2015.

⁷² IOANNOU et al. 2015.

⁷³ CANTER 1994; hivatkozva IOANNOU et al. 2015.

⁷⁴ PRESSER 2009.

szükséges törekednünk az adott személy belső történetének megértésére is, tehát a narratívákra, amelyekre maga az elkövető támaszkodik.⁷⁵ Többek között a nemi erőszak, a zaklatás, a sorozatgyilkosság, a rablás, valamint a gyújtogatás és a betörés bűncselekményeinek megértésében is különféle narratív témák állnak rendelkezésünkre.⁷⁶ A kutatók szerint az előbbieken felsorolt narratív szerepek értelmezésére is próbát tehetünk: A (a) „*profi*” szerep a kompetenciáról és a környezet feletti uralomról szól, (b) a „*bosszúálló*” szerep az áldozat szenvedéséről és a hibáztatásról szól, (c) az „*áldozat*” szerep az elszigeteltségről és kétségbeesésről, végül pedig (d) a „*hős*” szerep a kihívások vállalásáról és legyőzéséről szól.⁷⁷

2.5.2. Büntudat, szégyen, jóvátétel

A büntudat és a szégyen úgynevezett „morális”, én-tudatos érzelmek, ahogyan Kovács⁷⁸ fogalmaz munkájában, és ezen érzelmek célja, hogy megakadályozzák az egyént, az újabb morális vonatkozású tettek, jelen esetben bűncselekmény elkövetésében.

Horváth és Szabó⁷⁹ így fogalmaz a büntudat definícióját illetően: „*A büntudat komplex érzelem, (...) Ahhoz, hogy a fejlődő ember büntudatot éljen át, a személyiség olyan összetevőinek bizonyos szintű fejlettségére van szükség, mint az én kialakulása, önreflexió, kötődés, a társas szabályok belsővé válása, a lelkiismeret, az értelmi működések magasabb szintje.*”

Kovács⁸⁰ elkülöníti továbbá a büntudat és a szégyen fogalmát. A büntudat az elkövetett cselekedetre fókuszál (tehát „rosszat tettem”), ami miatt az áldozat felé megbánással, empátiával, bocsánatkéréssel fordulhat. Az egyén képessé válik arra, hogy a jóvátételi szándékát cselekedetbe fordítsa, hiszen énképe nem szenvedett sérülést. Ezzel szemben a szégyen sokkal inkább az egyénre vonatkozik, így a személy a „rosszat tettem, tehát rossz ember

⁷⁵ CANTER 1994; CANTER – YOUNGS, 2009, 2012; YOUNGS – CANTER 2011; YOUNGS – CANTER 2012; hivatkozza IOANNOU et al. 2015.

⁷⁶ IOANNOU et al. 2015.

⁷⁷ IOANNOU et al. 2015.

⁷⁸ KOVÁCS 2013.

⁷⁹ HORVÁTH – SZABÓ 2002. 1.

⁸⁰ KOVÁCS 2013.

vagyok” érzést éli át, ami miatt kisebbrendűségi érzést él meg, tehát énképe és önértékelése sérül. A negatív érzések által pedig nem kerül sor a jóvátételre. Kovács⁸¹ kutatásában azonban azt is alátámasztotta, hogy a büntudat és szégyen érzéseinek kialakulását megelőzi az, hogy az elítélt magát bűnösnek vallja vagy érzi-e – hogy önmagát felmenti el az elkövetett cselekedet alól –, tehát, hogy felelősséget vállal-e tetteiért.

A jóvátételi motiváció tulajdonképpen a „morális büntudat feszültségének” feloldásához kötődik, mely magába foglalja a felelősségvállalást, valamint azt, hogy a későbbiekben az egyén betartja az elkövetett (bűn)tettre vonatkozó törvényeket, illetve elfogadja tetteinek következményeit. A másik oldalról azonban a büntudati feszültség feloldásának egyéb módjai lehetnek a körülményekre való hivatkozás, a bűnbakképzés, végső esetben pedig a törvény megtagadása, a lelkiismeret elnyomása, a törvényszegést normalizáló, sajátos elgondolása, megengedő értelmezési módja. Az utóbb említett stratégiák esetében az egyén a felelősséget áthárítja valaki másra, tetteiért nem fogadja el a következményeket.⁸² Ahhoz, hogy megértsük, az egyes elkövetők hogyan viszonyulnak az általuk véghez vitt cselekedetekhez, szükséges vizsgálni a büntudat és a megbánás folyamatait is.

3. Célkitűzés

Kutatásom célja vizsgálni a bűncselekmények elkövetése mögött rejlő okokat, azaz különböző bűncselekmények által létrehozott csoportok összehasonlításán keresztül feltérképezni, mely rizikófaktorok és fontos életesemények lehetnek hatással a deviáns magatartásra. Továbbá vizsgálni kívánom, hogy az egyes bűncselekmény-típusba tartozó egyének hogyan viszonyulnak az elkövetett bűntetthez (bűnösségérzés, felelősségérzet, megbánás, resztoratív szándék), valamint, hogy milyen elképzelésekkel rendelkeznek a jövőt vagy akár az esetleges szabadulás utáni életet illetően. Jelen kutatás keretein belül azonban a terjedelmi korlátok miatt elsősorban az életútbeli sajátságokat és rizikótényezőket, valamint a bűnről való gondolkodást kívánom görcső alá venni, kiegészülve az egyes bűncselekménytípusba tartozó egyének családi

---

⁸¹ KOVÁCS 2013.

⁸² HORVÁTH – SZABÓ 2013.

hátterének (pl. szülői bánásmód) és bántalmazással kapcsolatos tapasztalatainak feltárásával, kvantitatív és kvalitatív módszerek segítségével egyaránt.

4. Kutató kérdésfeltevés, hipotézisek

Kutatói kérdésfeltevéseim fókuszában az áll, hogy a bűncselekmény-kategóriák által létrehozott csoportok között fellelhető-e különbség az életútban megmutatkozó rizikótényezők, fontos életesemények, a bűnről való gondolkodás tekintetében, illetve, hogy miként definiálható a szülőkkel való kapcsolat (szülői attitűdök, nevelési stílus és bánásmód).

H1: Feltételezem, hogy a női elítéltek életútjában nagymértékben megjelennek bántalmazással és viktimizációval kapcsolatos tapasztalatok.

H2: Feltételezem, hogy a női elítéltek a *Holmes-Rahe Életesemény Skálán* a (negatív) életeseményekben magasabb átlageredményt érnek el a normál populációkhoz viszonyítva.

5. Módszer

5.1. Résztevők

A kísérletben részt vevő személyek a Kalocsai Fegyház és Börtön intézményén belül kerültek kiválogatásra. Kutatásom résztvevői bűncselekmény-kategóriák (*kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmény, gazdasági bűncselekmény, vagyon elleni bűncselekmény, élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmény*) által lettek csoportokra osztva, melyekben kategóriánként öt-öt nő vett részt. Ez alól pedig kivételt képez az *élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények* kategóriája, hiszen ennek keretén belül négy személy adatai kerültek elemzésre, így összesen $N=19$ nő vett részt a vizsgálatban, átlagéletkorukat tekintve $M=42,2$ ($SD=10,9$). A minta kiválasztásában a Kalocsai Fegyház és Börtön munkatársai segítettek, a vizsgálati személyek önkéntes alapon vehettek részt a vizsgálatban. A résztvevők 18. életévüket betöltötték, és minden kísérleti személy beleegyezését adta a vizsgálatához.

5.2. Eszközök

5.2.1. Demográfiai adatlap

A demográfiai adatlap kérdései által szélesebb belátást nyerünk a vizsgálati személyekről, és akár az egyes rizikótényezők is feltérképezhetővé válhatnak, így a vizsgálati alanyok demográfiai adatlapjához hozzátartozó felméréseket az *Eredmények* egységen belül kívánom felvázolni.

A demográfiai adatlap az alapvető demográfiai adatok – életkor, hovatartozás, iskolai végzettség, szocioökonómiai státuszra vonatkozó kérdések – felmérésén kívül tartalmazott a büntetett előélettel, a jelenlegi bűncselekmény részleteivel, egészséggel és mentálhigiénével kapcsolatos kérdéseket. Valamint felmérésre került a szerhasználattal, a bántalmazással, a vallásossággal való tapasztalatok és a családi háttérrel és családi státusszal kapcsolatos kérdések is, a bűnösségérzet és megbánás, illetve a felelősségvállalásra és a resztoratív szándéokra vonatkozó kérdésekkel kiegészülve.

5.2.2. Interjúkérdések

Mindezek mellett, jelen kutatás eredményeinek kvalitatív módszerrel való értelmezését a demográfiai adatlap végén található nyitott interjúkérdések (1. táblázat) határozták meg.

Volt esetleg életében valamilyen traumatikus esemény, amely nagy hatással volt Önre?
Mit gondol, mi vezette Önt a bűncselekmény elkövetéséhez?
Arra szeretném kérni, hogy gondoljon a bűncselekmény elkövetésére. Ha visszapörgethetné az időt, ha másképp tehetne bármit is, mit és hogyan csinálna másképp?

1. táblázat: Interjúkérdések

A kvalitatív elemzés tekintetében azonban megjegyzendő, hogy az adatok csak részlegesen kerültek feldolgozásra, hiszen nem pusztán a fentebb látható kérdésekkel dolgoztam. Eredetileg összesen öt nyitott kérdéssel kíván-

tam felmérni az elkövetett bűncselekményhez való viszonyulást. Ez azonban meghaladná a kutatás terjedelmi kereteit, így a tanulmány leginkább a jelenlegi kutató kérdésfeltevésre támaszkodik, és az elemzés során is ezek kerülnek a fókuszba.

5.2.3. Kérdőívek

5.2.3.1. CRIME-PICS II, Problémaeltár

A *CRIME-PICS II*⁸³ egy olyan mérőeszköz, amely alapvetően az elítéltek attitűdbeli változásainak feltérképezésére szolgál. A kérdőív által betekintést nyerhetünk a vizsgálati személyek bűnelkövetéshez, valamint az általuk elkövetett bűncselekményhez való viszonyulásába, illetve a visszaesés (*re-offending*) bejósolásának felmérésére is alkalmas lehet. Mindezek mellett, segíthet megérteni az elkövető belső tartalmait, valamint felmérni az egyén bűnelkövetéshez, jóvátételi szándékhoz kapcsolódó attitűdjeit, így az intervenció és prevenció munkák alapjait is képezheti.

A *CRIME PICS-II* mérőeszköz⁸⁴ 20 attitűddel kapcsolatos kérdőív itemet (pl. *Nem tekintem magam igazi „bűnözőnek” / Ha az embernek nincs pénze, nem hibáztathatják a lopásért / Nem volt áldozata a bűncselekménye(i)mnek*) tartalmaz, melyek a bűnről és bűnelkövetésről való gondolkodást hivatottak mérni. Emellett pedig a vizsgálati személyeknek egy 15 itemes „*Problémaeltár*”-t is ki kellett tölteniük, melyben az elkövető életével kapcsolatos problémákat térképezhetjük fel (pl. *Pénzzel kapcsolatos problémák / Foglalkoztatási kilátásokkal kapcsolatos problémák / Egészséggel és edzettséggel való problémák*). Ez utóbbi – a demográfiai adatlappal és egyéb kérdőívekkel – kiegészülve a rizikófaktorok felmérésére is alkalmas lehet jelen kutatás alapkérdéseit tekintve.

A kísérleti résztvevők válaszaikat egy ötfokú Likert-skálán határozhaták meg (5=Teljes mértékben egyetértek, 1=Egyáltalán nem értek egyet), majd pedig a válaszokat öt pontszám kategóriaként értelmezhetjük, melyek tulajdonképpen a kérdőív faktoraiként szolgálnak: a G pontszám az elítélt

⁸³ FRUDE – HONESS – MAGUIRE 1994.

⁸⁴ FRUDE – HONESS – MAGUIRE 1994.

bűnelkövetéssel kapcsolatos általános attitűdjét tükrözi, az ehhez kapcsolódó specifikus pontszámok közé pedig az *újboldi visszaesés anticipációja* (A, Anticipation of re-offending), az *áldozat sérülésének tagadása* (V, victim hurt denial), a *bűn(özés) értékelése mint kifizetődő cselekedet* (E, evaluation of crime as worthwhile), valamint a *jelenlegi problémák percepciója* (P, perception of current problems). Ezeket a faktorokat a továbbiakban a magyarra fordított megfelelőjükkel fogom használni. A *Problémaeltár* esetén pedig a kísérletben résztvevők egy nullától háromig terjedő Likert-skálán határozhatták meg válaszukat (0=Egyáltalán nem probléma és 3=Nagy probléma). A kérdőív használatának eredeti funkciója, hogy többszöri felvételével információt nyújtson az elkövető attitűdbeli változásairól, azonban ahogyan maguk a szerzők is megfogalmazzák a kérdőív eredménye „egy adott időpont pillanatfelvétele”.

A kérdőív csomaghoz a szerzőktől megvásárolva férhettem hozzá, melyet követően három egymástól független fordítóval magyar nyelvre fordítottuk.

5.2.3.2. Holmes-Rahe Életesemény Skála

Kutatásomban többek között a *Holmes és Rahe-féle Stressz és Megküzdés Kérdőív, Életesemény Skálájának* magyar adaptációját használtam fel, mely egy 54 tételes életesemény lista, amely pozitív és negatív jelentős életeseményeket tartalmaz.⁸⁵ A vizsgálat során, az instrukcióban megadottak alapján, a vizsgálati személyeknek a bűncselekmény elkövetését megelőző egy év életeseményeit volt szükséges megjelölniük, amennyiben az adott állításban megfogalmazottak megtörténtek velük. Az *Életesemény Skála* öt fontos életterületet, ezzel együtt témát jelöl meg, és ezekbe osztva jelennek meg az egyes tételek. Ez az öt témakör az: *Egészség*, a *Munka*, az *Otthon és család*, a *Személyes változások*, valamint a *Gazdasági változások*. Az itemek között szerepel például a „szülők elváltak”, a „spontán vetélése vagy abortusza volt”, valamint a „változás történt munkakörülményeiben” tételek, és ehhez hasonló, az öt témakört felölelő fontos életesemények megfogalmazásai.

⁸⁵ RÓZSA et al. 2005.

5.2.3.3. Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI)

Végezetül pedig a *Szülői Bánásmód Kérdőív* magyar adaptációja⁸⁶ került felvételre, mely a vizsgálati személyek gyermekkorban átélt szülői bánásmódról kialakított megítélését méri fel. A kérdőívet eredetileg kétszer szükséges felvenni, egyszer az anyára vonatkozó, egyszer pedig az apára vonatkozó szülői bánásmód percepciót vizsgálva, azonban esetünkben ez egyszer került felvételre. Ennek oka, hogy a vizsgálati minta nagy része egyszerűs háztartásban nevelkedett, így az instrukciók tulajdonképpen a „releváns szülő” kiválasztásával vagy mindkét szülő együttes értékelésével történt. A kérdőív válaszadási lehetőségei pedig egy az egyes szülői viselkedésmódok és attitűdök megítélése tekintetében a következők voltak: „Egyáltalán nem jellemző”, „Alig igaz”, „Általában igaz”, „Nagyon jellemző”. A kérdőív itemei (pl.: *„Kevesebbet segített, mint amire szükségem lett volna”, „Igyekezett függő, önállótlan helyzetben tartani”, „Meleg, barátságos hangon beszélt hozzám”*) három faktorba rendeződnek, melyek a *Szeretet*, a *Korlátozás*, valamint a *Túlvédés* faktorai.

5.3.2. Vizsgálat menete

A vizsgálat első szakaszában a Kalocsai Fegyház és Börtön intézményével való kapcsolatfelvétel, valamint a szükséges engedélyek beszerzése történt meg. Ez esetben a Büntetés-végrehajtás rendszerén belül egy kutatási tervvel ellátott kutatási kérelem leadását volt szükséges véghez vinni. Ezt követően a Büntetés-végrehajtás Kutatás Koordinációs Bizottságának döntése alapján folytathattam a kutatási tevékenységet. Majd az engedélyek beszerzését követően a felhasználni kívánt kérdőívek beszerzése és – a *CRIME-PICS II* kérdőívsomag esetén – megvásárlása következett.

A vizsgálat a Kalocsai Fegyház és Börtön intézményén belül, egy erre kijelölt teremben került lebonyolításra. Minden személlyel egyesével találkoztam. A megfelelő biztonsági intézkedések végrehajtása után a kísérleti személlyel ketten tartózkodtunk a teremben a bizalmas légkör kialakítása érdekében. A vizsgálati személyek esetén interjú, ezen belül is „kikérdezés”

⁸⁶ TÓTH – GERVAI 1999.

módszert alkalmaztam, tehát a demográfiai adatlap, az interjúk kérdések, valamint a kérdőív is általam kerültek kitöltésre.

A vizsgálat kezdeteként a vizsgálati személyek tájékoztatása történt meg, ahol beleegyezésüket adták a kutatásban való részvételre, amit követően a beleegyező nyilatkozatokat is kitöltötték.

Ezt követően elsőként a demográfiai adatok felmérésére került sor, majd pedig a nyitott kérdésekre való válaszadás következett.

A demográfiai adatlap után a *CRIME-PICS II* kérdőívsomag következett. A kérdőívsomaghoz tartozó *Problémaeltár* tételei egymás után kétszer kerültek felvételre, melynek során először is arra kértem a vizsgálati személyeket, hogy gondoljanak a bűncselekmény elkövetésének idejére, annak érdekében, hogy megvizsgálhassuk, hogy milyen nehézségekkel rendelkeztek az elkövetés időszakában. A másodszori felvétel esetén pedig az instrukcióban arra kértem őket, hogy képzeljék el, hogy szabadlábban vannak, és mintegy jósolják be, hogy szerintük milyen problémákkal fognak majd szembe-sülni a szabadlábba való helyezés után.

A következő kérdőív az *Életesemény Skála* volt. Ez esetben pedig arra kértem a vizsgálati személyeket, hogy összpontosítsanak a bűncselekmény elkövetését megelőző egy év történéseire. A vizsgálat utolsó szakaszában pedig a *Szülői Bánásmód Kérdőív* (H-PBI) következett.

6. Eredmények

A kvantitatív adatok elemzése a Jamovi nevű statisztikai szoftver 2.5.3-as verzióját⁸⁷ használtam, míg a kvalitatív eredmények az IRaMuTeQ (Interface de R pour les Analyses Multidimensionnelles de Textes et de Questionnaires)⁸⁸ szoftver által kerültek elemzésre.

6.1. Éltútban fellelhető rizikótényezők

Az életútban fellelhető rizikótényezőkre vonatkozó adatok több forrásból kerültek kinyerésre, hiszen az erre vonatkozó eredmények mind a *demo-*

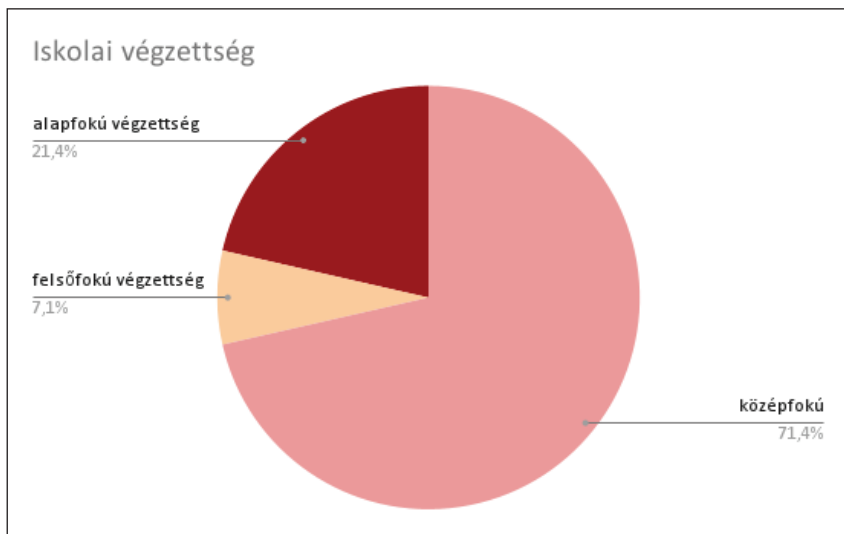
⁸⁷ THE JAMOVİ PROJECT 2023.

⁸⁸ RATINAUD 2009.

gráfiai adatlap által kapott információkból, mind pedig az *Életesemény Skála* és a *CRIME-PICS II* kérdőív, valamint a *Problémaeltár* tételei által kerültek meghatározásra.

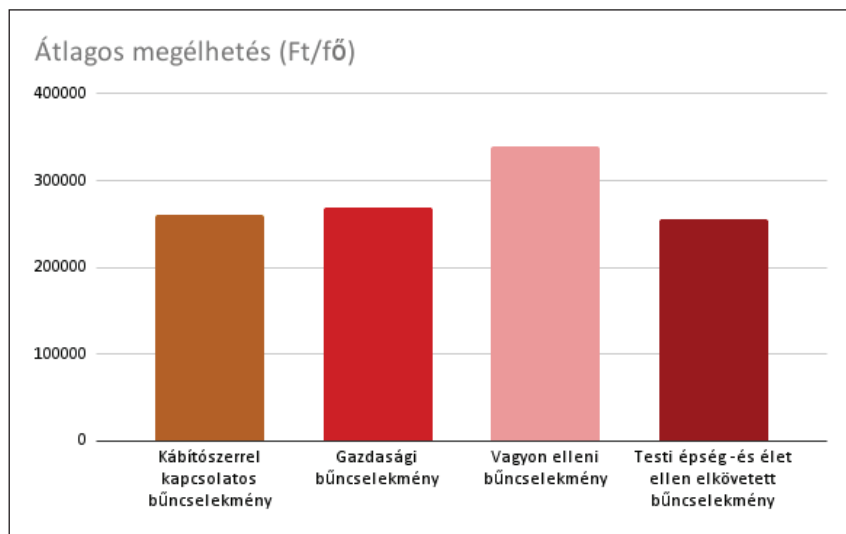
6.1.1 Demográfiai adatok

Az egyes demográfiai adatok elemzése a későbbiekben bemutatott kérdőíveken kapott eredmények szempontjából szolgálhatnak kiegészítő információkkal. A minta szocioökonómiai státuszára vonatkozó információk tekintetében a minta esetén érdemes lehet figyelembe venni az iskolai végzettséget, (a vizsgálati személyek 71,4%-a középfokú végzettséggel rendelkezik) (1. ábra), valamint az átlagos megélhetésre fordítható összeget (2. ábra). A büntetett előéletre vonatkozó adatokat (3. ábra) tekintve elmondható, hogy az önbevalláson alapuló válaszadás során a résztvevők 32%-a büntetett előélettel rendelkezik, míg a minta 68%-a arról számolt be, hogy nem.

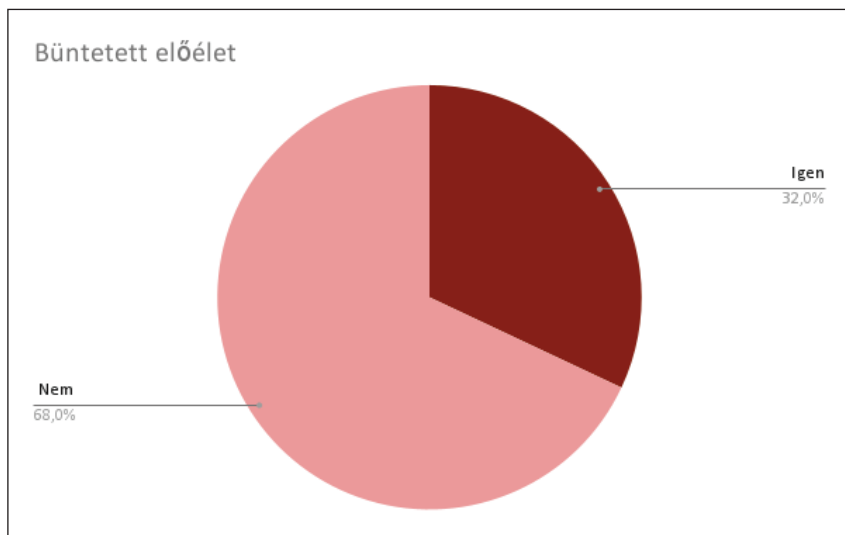

1. ábra: Iskolai végzettség

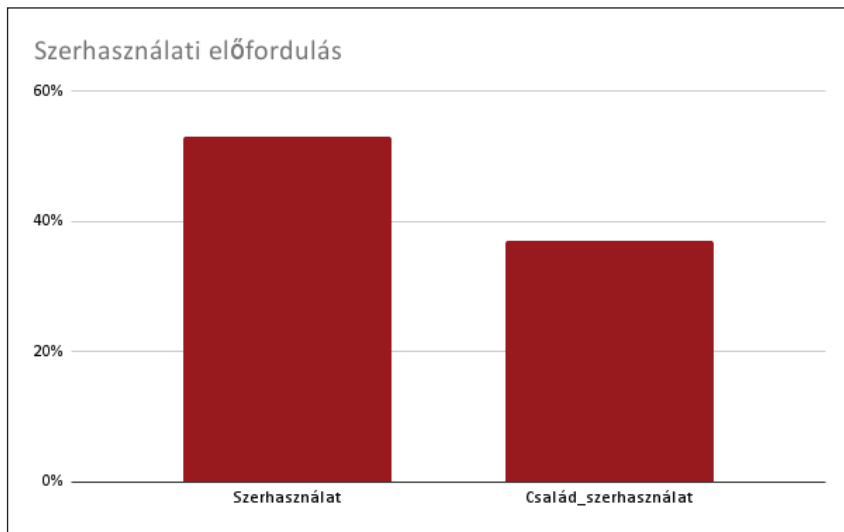

2. ábra: Átlagos megélhetés egy főre jutó összeg egy hónapban

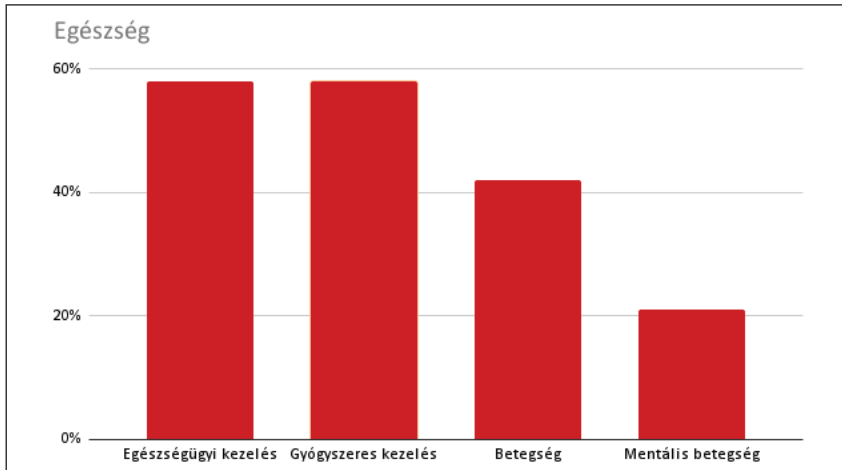

3. ábra: Büntetett előélet

A vizsgálati személyek és családjaik esetében felmerülő szerhasználati tapasztalat (4. ábra) a következőképpen alakult: a minta (N=19) 53%-ánál előfordult szerhasználati tapasztalat, valamint a családban megjelenő szerhasználat 32%-ban figyelhető meg. Emellett az egészséggel kapcsolatos eredményeket tekintve azt találtuk, hogy a minta (N=19) 58%-a vett már részt egészségügyi ellátásban, valamint gyógyszeres kezelésben, a vizsgálati minta 42%-a rendelkezik valamilyen diagnosztizált betegséggel, 21%-a pedig diagnosztizált mentális betegséggel (5. ábra). Felmértük továbbá minden demográfiai adat esetében ezek tartalmát (pl., hogy pontosan milyen betegséggel rendelkezik), melyeket későbbiek során érdemes lehet elemezni.

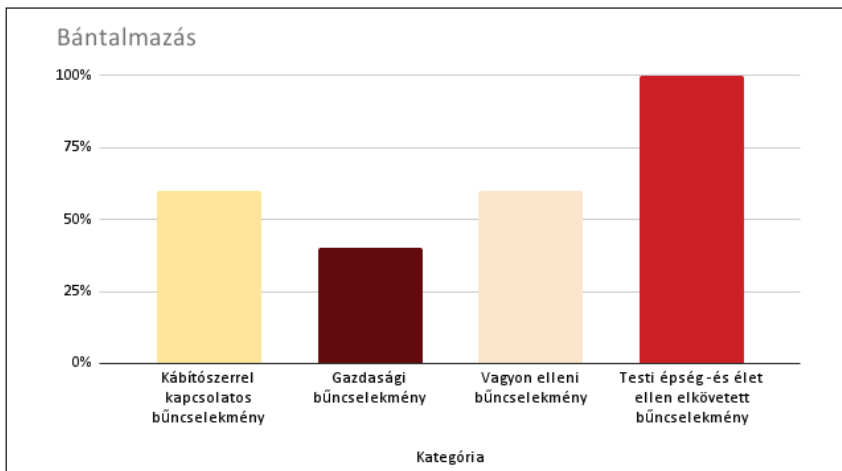

4. ábra: A vizsgálati személyek, valamint a vizsgálati személyek családjában előforduló szerhasználat százalékos lebontása

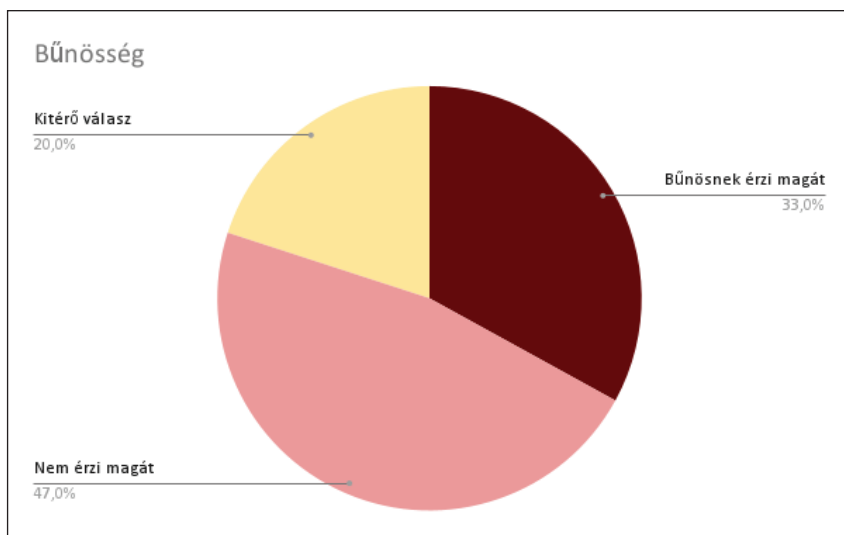
5. ábra: A vizsgálati személyek egészségre vonatkozó kérdésekre adott válaszadásai

A kutatásban résztvevők bántalmazással kapcsolatos megélései és tapasztalatai alapján elmondható, hogy a jelen minta egészét tekintve ($N=19$) 19-ből 12 személyt, tehát a vizsgálati személyek 63%-át bántalmazták már élete során (6. ábra), melyeknek módját is felmértük. A legtöbb esetben mindez lelki és fizikai, valamint szexuális bántalmazást jelentett.

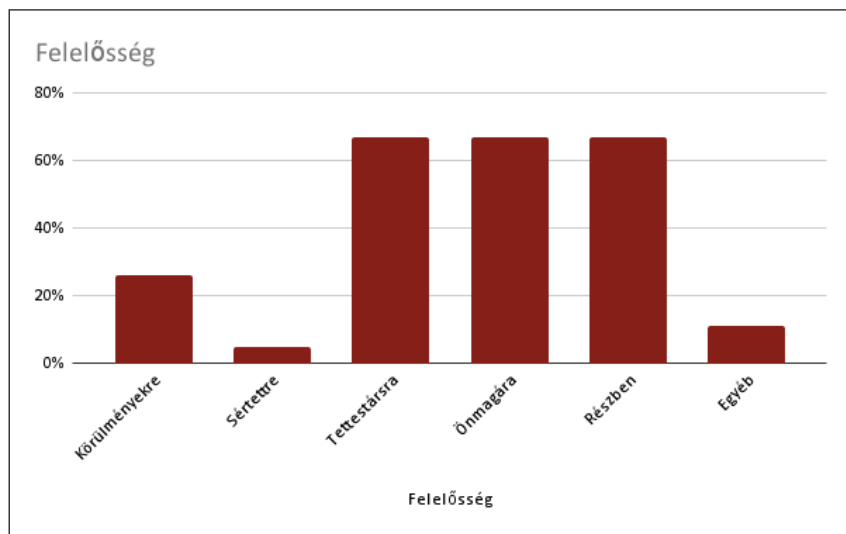
6. ábra: Bántalmazással kapcsolatos tapasztalatok, bűncselekmény-kategóriákra lebontva

Mindezek mellett a bűnelkövetésről való gondolkodás, és a bűncselekményhez való viszonyulás is fontos lehet a dolgozat szempontjából, melyhez hozzátartozik a bűnösség megítélése (7. ábra), ez esetben az egyéneknek elsőként a „*Gondoljon a tettére, ami miatt jelenleg büntetését tölti a börtönben. Ön bűnösnek érzi magát?*” kérdést tettem fel. A résztvevők általánosságban igennel vagy nemmel válaszoltak, azoknak a személyeknek a válaszait, akik nem így tettek, a „kitérő válaszok” közé soroltam. Az eredmények alapján látszik, hogy a vizsgálati minta (N=19) 33%-a érzi magát bűnösnek, 47% nem érzi magát bűnösnek, és a további 20%-ba sorolható személyek éltek a „kitérő válasz” lehetőséggel.

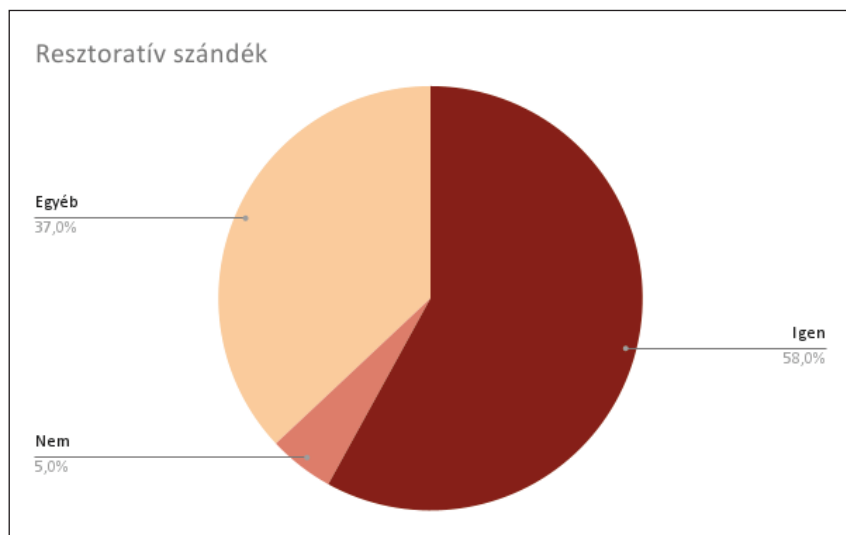

7. ábra: Bűnösségérzet felmérése

Felmérésre került azonban az is, hogy az egyes elkövetők (N=19) minek tulajdonítják a bűncselekményt, tehát, hogy megjelenik-e a felelősségvállalás (8. ábra). A kérdés így hangzott: „*Mit gondol, ki volt a felelős mindezért?*” Ezt utólag a válaszokból kinyerve kódoltam át, a „válasz”-lehetőségek és eredmények pedig a következők voltak: körülményekre (26%), sértettre (5%), tettestársra (67%), önmagára (67%), részben önmagára (67%), egyéb (3%).

8. ábra: A felelősségérzet és a bűncselekmény felelősség-tulajdonításának felmérése
Megjegyzés. A felelősség felmérése esetén a kísérleti személyek több kategóriába is sorolásra kerültek.

9. ábra: Resztoratív szándékra vonatkozó válaszadások felmérése

Végezetül pedig jelen kutatásban a resztoratív, azaz jóvátételi szándékra vonatkozó kérdéseik válaszait szeretném felvázolni (9. ábra). A kérdés ez esetben pedig így hangzott: *„Amennyiben lehetősége adódna arra, hogy találkozzon a sértett személlyel, élne ezzel a lehetőséggel? Ha igen, miért, ha nem, miért nem? Mit tenne?”* Ez esetben elmondható, hogy a vizsgálati minta (N=19) 58%-a élne a lehetőséggel, hogy találkozzon a sértett személlyel, míg a minta 5%-a „nemmel” válaszolt. Az egyéb kategóriába leginkább szintén a „kiterő választ” adók kerültek, valamint azok, akik úgy gondolták, hogy a bűncselekményüknek nem volt áldozata.

6.1.2. Életesemény Skála

A *Holmes-Rahe Életesemény Skála* esetén a vizsgálati személyek által elért pontszámokra leíró statisztikát ($M=465$; $SD=304$) és normalitásvizsgálatot ($W=0,969$; $p=0,750$) futtattam. Ez esetben elmondható, hogy a Skála normáloszlást mutat. A legmagasabb elért pontszám 1122, míg a legalacsonyabb 0 volt.

Az eredmények csoportok közti különbségeinek vizsgálatára pedig varianciaanalízist végeztem, melynek eredményei ($F(3)=2,66$; $p=0,086$) alapján elmondható, hogy a bűncselekménykategóriák között nincs szignifikáns különbség. A csoportok között elért pontszámok átlaga a következőképpen alakulnak: *kábítószerral kapcsolatos bűncselekmény* $M=312$, *gazdasági bűncselekmény* $M=653$, *vagyon elleni bűncselekmény* $M=652$, míg *az élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények* tekintetében az átlag $M=644$.

6.1.3. Problémaeltár

A *CRIME PICS-II* mérőeszközhöz tartozó *Problémaeltár* esetében két faktor létrehozásával (az *elkövetés idejére vonatkozó problémák*, és a *szabadulás utáni problémák percepciója*) az elkövetés idején mért eredmények átlaga (N=19) $M=13,8$ ($SD=9,97$), míg a szabadulás után feltételezett nehézségek esetén (N=18) az átlag $M=8,83$ ($SD=8,58$) volt. A *Problémaeltár* kérdőíven belül az *elkövetés idejére vonatkozó problémák percepciója* (peg) ($W=0,951$; $p=0,416$) normáloszlást mutat, míg a *szabadulás utáni problémák percepciója* (pug) ($W=0,872$; $p=0,019$) nem mutat normális eloszlást. A *Problémael-*

tár esetén is reliabilitás tesztet végeztem (Cronbach alfa=0,834), és a kérdőív jó megbízhatósággal rendelkezik.

A *Problémaeltár* esetében a csoportok összehasonlítására non-parametrikus egyfaktoros variancia-analízist futtattam, azonban ez esetben sem beszélhetünk szignifikáns eredményekről, hiszen a bűnelkövetés idején való nehézségek ($\chi^2(3)=4,90$; $p=0,180$), valamint a szabadlábba helyezés idejére feltételezett problémák ($\chi^2(3) = 4,94$; $p=0,176$) eredményeit láthatjuk. Eszerint nincs különbség a problémák percepciójában a bűncselekmény-kategóriák között, ennek megállapítására további vizsgálódás volna szükséges. Azonban a szabadulás előtti problémák percepcióját illetően varianciánalízist is végeztem ($F(3, 15) = 2,52$; $p = 0,098$, $\eta^2 = 0,335$), melynek eredménye azt jelzi, hogy van némi különbség a csoportok között, azonban ez nem mutat kifejezett szignifikanciát.

6.1.4. Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI)

A *Szülői Bánásmód Kérdőív*re szintén leíró statisztikát futtattam. A kérdőív egyes faktorátlagai pedig az alábbiak szerint kerülhetnek meghatározásra: Szeretet ($M=27$), Korlátozás ($M=10$), Túlvédés ($M=11$). A mérőeszközzel továbbá normalitásvizsgálatot is végeztem ($W=0,951$; $p=0,480$), így a kérdőív normáloszlásúnak tekinthető. A megbízhatóság érdekében a reliabilitás tesztet is elvégeztem (Cronbach-alfa=0,884), és a kérdőív jó megbízhatósággal rendelkezik.

A kérdőívben belül a három alfaktor eredményeiben kívántam feltérképezni a csoportok közti különbségeket. Azonban a csoportokon belül sem a Szeretetben ($F(3)=0,503$; $p=0,686$), sem a Korlátozásban ($F(3)=0,098$; $p=0,960$), sem pedig a Túlvédésben ($F(3)=0,197$; $p=0,896$) nem találtam szignifikáns különbségeket.

6.2. Bűnről való gondolkodás

6.2.1. CRIME-PICS II

A *CRIME PICS-II* esetében a fő faktorok szerinti lebontásban: A (*visszaesés anticipációja*, $N=18$) átlaga $M=4,28$ ($SD=5,49$), V (*áldozati sértettség taga-*

dása, N=19) átlaga 4,95 (SD=4,17), az E (*a bűnözés értékelése, mint kifizetődő viselkedés*, N=18) faktor esetében pedig az átlag $M=3,67$, (SD=4,33). A G faktor (*a bűnelkövetéshez való általános attitűd*, N=18) átlaga $M=24,6$ (SD=10,7). A *visszaesés anticipációja* ($W=0,757$; $p < 0,001$), az áldozati sértettség tagadása ($W=0,032$; $p=0,004$), a *bűnözés megítélése mint kifizetődő viselkedés* ($W=0,827$; $p=0,004$), valamint a bűnelkövetéshez való általános attitűd ($W=0,880$; $p=0,026$) faktorai nem mutatnak normális eloszlást. A megbízhatóság érdekében reliabilitás tesztet végeztem (Cronbach alfa= 0,848) és a kérdőív jó megbízhatóságúnak bizonyult.

A csoportok összehasonlítására non-parametrikus egyfaktoros variancia-analízist végeztem. A Kruskal-Wallis teszt eredményei alapján megállapítható, hogy nincs szignifikáns különbség a *bűnelkövetés való általános attitűdben* ($\chi^2(3) = 0,493$; $p = 0,920$, a *visszaesés anticipációjában* ($\chi^2(3) = 0,821$; $p=0,844$), az *áldozati sértettség tagadásában* ($\chi^2 = 3,693$; (df)= 3; $p = 0,297$), valamint a *bűnözés értékelése mint kifizetődő viselkedés* ($\chi^2(3) = 1,254$; $p = 0,740$) faktorok tekintetében a bűncselekmény-kategóriák alapján.

6.2.2. Interjúkérdések

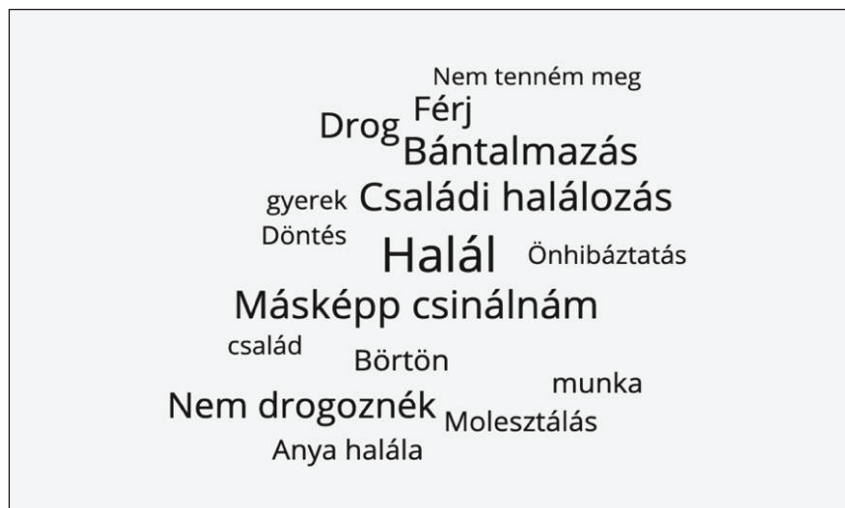
Az általam felhasznált három interjúkérdés elemzésére tehát az IRaMuTeQ⁸⁹ szoftver volt segítségemre. Két független kódoló végezte el az elemzést, majd végül egy személy összesítette azt. Az interjús anyagokat témakörök (57 szövegszegmens) szerint csoportosítottuk és kódoltuk, illetve egységesen elemeztük a három kérdést, mivel vizsgálati személyeink válaszai sok esetben átfedésben voltak egymással. Az interjús anyagok tehát nyitott kérdéseket tartalmaztak, ahol az első kérdés (*„Volt esetleg életében valamilyen traumatikus esemény, amely nagy hatással volt Önre?”*) a rizikótényezők témakörét ragadta meg. A második kérdés (*„Mit gondol, mi vezette Önt a bűncselekmény elkövetéséhez?”*) az „okozás” témakörével foglalkozik, mely igyekszik felmérni, hogy maguk az elkövetők milyen tényezőket tulajdonítanak a bűncselekmény elkövetésének. A harmadik kérdés pedig (*„Arra szeretném kérni, hogy gondoljon a bűncselekmény elkövetésére. Ha visszapörgethetné az időt, ha másképp tehetne bármit is, mit és hogyan csinálna másképp?”*) részben a

⁸⁹ RATINAUD 2009.

felelősségvállalás, valamint a resztoratív szándék elemzésére lehet alkalmas, de fontos lehet akár a visszaesés bejósolását tekintve is. A hapax érték (41%) által láthatjuk, hogy a vizsgált adatok megfelelőek lehetnek az elemzésre.⁹⁰

A három interjúkérdés elemzése során a négy bűncselekmény-típust, valamint az interjúkérdéseket is egy egységként kezeltük, és elsőként a gyakori előfordulási szavak vizsgálatát végeztük el. Ahogyan az ábrán (10. ábra) is látszik a leggyakoribb szó a *halál*, a *családi halálozás*, valamint a *bántalmazás* volt. Nagy gyakorisággal jelentek meg továbbá a *férj* és a *drog* szavak is, azonban a harmadik kérdésre adott válaszok közül leginkább a „*másképp csinálnám*”, „*nem tenném meg*”, a „*nem drogoznék*” válaszok jelentek meg nagy arányban. A magas előfordulási gyakoriságú szavakat egy fejlődési ábrával (dendrogram, 11. ábra) is szemléltetem, ahol az egyes szavak közti összefüggések is láthatóvá válhatnak.

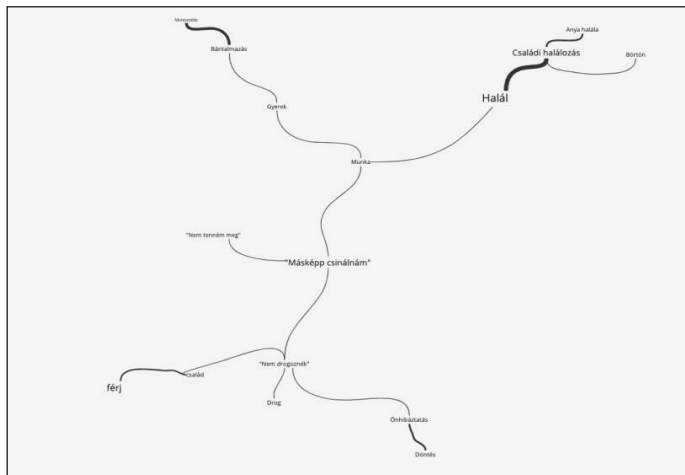

10. ábra: Magas előfordulási gyakoriságú szavak az interjúkérdések tekintetében (szófelhő)

Megjegyzés. Az ábra eredetileg angol nyelven került elkészítésre, így azt magyar nyelvre fordítva a Miro szoftver⁹¹ alkalmazásának segítségével hoztam létre.

⁹⁰ VIZEU CAMARGO – JUSTO 2013.

⁹¹ MAPLESOFT 2019.

11. ábra: Magas előfordulási gyakoriságú szavak az interjúkérdések tekintetében (dendogram)

Megjegyzés. Az ábra eredetileg angol nyelven került elkészítésre, így azt magyar nyelvre fordítva a Miro szoftver⁹² alkalmazásának segítségével hoztam létre.

Ezt követően pedig a három interjúkérdésre vonatkozóan, a bűncselekmény kategóriákat csoportosítva *Interpretatív Fenomenológiai Analízist* (IPA) végeztünk, mely vizsgálati személy saját tapasztalatait emeli a fókuszba, és annak mélyreható megértésére törekszik. A kvalitatív kutatások ezen formája egy, a résztvevő sajátos élményvilágának megértésére alkalmas módszer lehet.⁹³

A második elemzés folyamán azt az eredményt találtuk, hogy a *kábítószerral kapcsolatos bűncselekmények* kategóriájához tartozó egyéneknél nagy előfordulással jelentek meg az alábbi szavak: *férfi, szerelem, család, megállítani vagy elhagyni a társat*, alacsony előfordulással jelentek meg azonban a *molesztálás*, valamint az *önhibáztatás* szavai.

A *gazdasági bűncselekmények* kategóriáját illetően nagy gyakorisággal jelentek meg, hogy „*másképp csinálnám*”, „*körülmekintőbb lennék*”, valamint, hogy „*más döntést hoznék*”, emellett a szövegek elemzése során nagy előfor-

⁹² MAPLESOFT 2019.

⁹³ KASSAI – PINTÉR – RÁCZ 2017.

dulással megjelent, hogy leginkább férfiakat „hibáztatnak”. Ezzel szemben alacsony előfordulást mutatott a „*drog*” és a „*férj*” szavak megjelenése.

A *vagyon elleni bűncselekmények* kapcsán magas előfordulást leginkább az alábbi válaszok jelentek meg: „*nem volt pénz*”, de az *anya halála*, az *önhibáztatás*, illetve az *otthon hiánya*, azaz a lakhatási problémák is nagy mértékben megjelenő motívumoknak tekinthetők. Esetükben alacsony megjelenéssel jellemezhető szavak a *férj*, valamint a *munka* volt témamegjelölésként.

A *élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények* tekintetében pedig azt találtuk, hogy nagy előfordulási aránnyal jelent meg a *munka* témamegjelölése (pl. „*felmondtam volna*”, „*mást választanék*”, „*előbb elmentem volna*”), a *párkapcsolattal* kapcsolatos témakörök, a *harag* vagy *méreg* érzelmmegjelölése, valamint a *prostitúció*. Alacsony előfordulást mutatott azonban esetükben a *drog*, az *önhibáztatás*, valamint a börtönbevonulás traumaként való interpretációjának motívuma.

A kvalitatív elemzés során azonban megvizsgáltuk, hogy milyen módon jelennek meg a bántalmazással kapcsolatos tapasztalatok a női elkövetők esetében. Több bántalmazási forma is azonosítható volt, mint például a fizikai, a szexuális és a verbális abúzus is, mindezek belül többek között a prostitúcióra való kényszerítés, a megalázás, az elhanyagolás is témaként jelentek meg az első interjúk kérdésre (*Volt esetleg életében valamilyen traumatikus esemény, ami nagy hatással volt önre?*) adott válaszok vizsgálata során. *Interpretatív Fenomenológiai Analízis* (IPA) módszerének segítségével érdekesnek tartottuk felmérni, hogy miként keretezik az abúzust maguk az alanyok, amellet, hogy fontos információként szolgálhat számunkra a bántalmazás különféle módjainak feltérképezése is, ez azonban szintén nem része a kutatás jelenlegi formájának.

7. Megvitatás

Kutatásom tehát elsősorban a bűnelkövető nők körében előforduló rizikótényezőket és sajátos életeseményeket, valamint a bűnhöz való viszonyulást, és az arról való gondolkodást hivatott vizsgálni, különböző bűncselekmény-kategóriákba (*kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények, gazdasági*

bűncselekmények, vagyon elleni bűncselekmények, valamint élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények csoportjába) tartozó egyének eredményeinek összehasonlításával.

7.1. Rizikótényezők

Kutatói kérdéseim első felvetése a rizikótényezőkre fókuszál, ezen belül is arra, hogy vajon fellelhető-e különbség a bűncselekménykategóriák között az életútbeli sajátságok és hajlamosító tényezők tekintetében.

Először is azt vizsgáltam meg, hogy van-e különbség a csoportok között a problémák percepcióit felmérő *Problémaeltár* eredményei alapján. Itt tehát a kérdőív eredeti instrukciójához képest a vizsgálati személyekkel kétszer vettem fel a tételsort. Ennek oka az volt, hogy vizsgálni szerettem volna, hogy az egyének miként jósolják meg a szabadulás utáni életet, amely eredmény hasznos lehet a bűncselekményhez való viszonyulás tekintetében is, valamint a későbbiekben a jövővel kapcsolatos kilátások elemzése során is. Az eredmények alapján ugyan található némi különbség a csoportok között, azonban ez csupán következtetni enged bennünket a valós különbségek feltárására, hiszen nem beszélhetünk szignifikanciáról. Ennek ellenére összességében elmondható, hogy átlagosan a bűnelkövetés idejére a vizsgálati személyek sokkal inkább észleltek problémákat visszamenőleg, mintsem a szabadulás utáni életre vonatkozóan. Az, hogy mely itemek esetén voltak nagy gyakoriságú válaszok, tehát, hogy mely problémák jelentek meg egységesen magasabb arányban a bűnelkövetés idején, valamint a szabadulás után, további vizsgálódásra adhat számunkra lehetőséget. Kétségtől eltekintve fontos lehet azonban figyelembe venni az elítélt nők körében megmutatkozó nehézségeket, hiszen többek között ismeretes, hogy az alacsonyabb szocioökonómiai státuszú egyéneknek nagyobb százaléka válik bűnelkövetővé, a magas szocioökonómiai státuszú személyekkel szemben.⁹⁴ Mind a *Problémaeltár*, mind pedig az *Életesemény Skála* tartalmaznak hasonló tételeket. Nem utolsó sorban pedig a demográfiai adatlap egyes tételei is jelentős tudásanyaggal szolgálhatnak számunkra. Ehhez kapcsolódóan fontos lehet megvizsgálni a szerhaszná-

⁹⁴ CAUFFMAN 2008.

lattal való problémák előfordulását is, hiszen ahogyan az a demográfiai adatokból is látszik, a 19 fős mintán 53%-os előfordulási arányban mutatkozik meg a szerhasználati tapasztalat. Emellett a demográfiai adatok során felmérésre került az is, hogy az elkövetők családjában előfordult-e a szerhasználat, melynek eredményei azt mutatják, hogy vizsgálati személyek családjai esetében 32%-ban fordult elő.

Megannyi kutatás készült a bűnelkövetők szerhasználati tevékenységeiről, melyek alapján megállapítható, hogy a szerhasználat nagy mértékben előfordul az elkövetőknél, és az egyfajta rizikótényezőnek tekinthető.⁹⁵ Keller és munkatársai⁹⁶ kutatása szerint a szerhasználó szülők gyerekei magasabb eséllyel válnak szerhasználóvá, továbbá ahogyan azt fentebb is említettem, a szülői nevelési attitűdök negatív hatóereje is sokkal inkább megfigyelhető a szerhasználó szülőkkel rendelkező lányok és nők esetében.

Továbbá az *Életesemény Skálán* általánosságban elmondható, hogy noha külön statisztikai elemzés nem készült arra vonatkozóan, hogy mely életesemények fordulnak elő magasabb százalékkal, azonban láthatóvá vált számomra, hogy a legtöbb egyén munkahelyi problémákról (pl. munkanélküliség, munkahelyi átszervezés) beszámolt, amely nagyban befolyásolhatja a szocioökonómiai státuszt is.

A rizikófaktorok és életút béli sajátságok tekintetében tehát az *Életesemény Skála* is érdekes összefüggésekkel szolgálhat számunkra. Annak ellenére, hogy a csoportok közti különbségek vizsgálatára futtatott statisztikai elemzések nem mutattak szignifikáns különbségeket, az elért pontszámok átlagai igen beszédesek lehetnek. A mintánk esetében az átlagokat összevetve a *vagyon elleni bűncselekményt elkövetők* kategóriájába tartozó egyének érték el a legmagasabb pontszámot ($M=652$), melyet az *élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények* közé tartozó személyek eredményei követtek ($M=644$). Ez esetben megjegyzendő azonban, hogy a két csoport nem kiegyenlített mintaelemszámmal rendelkezik, hiszen a *vagyon elleni bűncselekmények* tekintetében öt, míg az *élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények*nél csupán négy ember adatait elemezhettem. A minta pontszámainak egységes átlaga azonban $M=465$ ($SD=304$) volt. Érdemes lehet továbbá ezen

⁹⁵ LOEBER – DISHION 1983; hivatkozza GARCIA et al. 2020.

⁹⁶ KELLER et al. 2002.

eredményeket egyéb populáción végzett eredményekkel összehasonlítani. Rózsa és munkatársai⁹⁷ a Stressz és Megküzdés Kérdőív magyar adaptációjának mintáján (normál populáció), az *Életesemények Skálán* elért átlaga $M=231,7$ ($SD=166,1$) volt, összevetve az elkövetők mintáján elért 465-ös átlaggal. Látható, hogy az elkövetők esetében magasabb átlag jelenik meg a fontos életeseményeket illetően is, melyek rizikótényezőkként is szolgálhatnak, ezzel együtt pedig második hipotézisünk (H2) beigazolódott. Ilyen rizikótényező lehet például a korábban említett szocioökonómiai státusz, (mely nagy mértékben megjelenik az *Életesemény Skála Munka és Gazdasági változások* témaköréit illetően is), de akár említhetnénk az *Otthon és család* témakörében fellelhető életeseményeket is, melyek közé tartozhatnak a partnerkapcsolatra vonatkozó problémák, a rokonok egészségében történő változások vagy szülők halálozása, de akár a terhesség, a vetélés és az abortusz is. A jövőben szükséges lehet a negatív életeseményeket elkülönítve is felvázolni, azonban az egyénre nagy hatást gyakorló, fontos életesemények megjelenése jelen formában is értelmezhető lehet, hiszen ahogyan az eredmények is mutatják, a vizsgálatban szereplő női elítéltek magasabb átlagot mutatnak a kérdőíven.

Mindezekon kívül egészséggel kapcsolatos problémák is felmerülhetnek, mely az *Egészséggel kapcsolatos változások* témakörön keresztül jelenik meg a kérdőívben. Ahogyan azt már tudhatjuk, a rossz egészségügyi állapot is prediktora lehet a bűnelkövetésnek. A női bűnelkövetők életútbeli sajátosságaihoz nagy mértékben hozzátartozik az általános rizikófaktoroként megfigyelhető rossz egészségügyi állapot, az alacsony reprodukciós egészség, de akár az alacsony önértékelés is, mely többet között a *Problémaeltár* által is felmérésre kerül.⁹⁸ Érdemes lehet ez esetben is megfigyelni a demográfiai adatok elemzésében megmutatkozó egészségre vonatkozó eredményeket (5. ábra), és elmondható, hogy a 19 női elkövetőt felölölő minta 21%-a rendelkezik mentális betegségre vonatkozó diagnózissal. Egyes esetekben pedig megemlítendő, hogy a vizsgálati alanyok a gyógyszerelés javallata be nem tartásának, általuk traumaként megfogalmazott életeseményeknek és mentális problémáknak is tulajdonították tettüket, azonban szerhasználati befolyá-

⁹⁷ RÓZSA et al. 2005.

⁹⁸ MACDONALD 2013.

soltságról is beszámoltak a bűnelkövetés idejére vonatkozóan. Tehát a mentális betegség női bűnelkövetők körében való előfordulása is nagy mértékben megfigyelhető, hiszen egyes kutatások magasabb prevalenciát találtak egyes mentális betegségek esetén a bűnelkövetők körében, mint például major depresszió, antiszociális személyiség zavar, bipoláris zavar.⁹⁹ Lynch és munkatársai¹⁰⁰ kutatása szerint továbbá a rossz mentális egészség összefüggésben áll a szerhasználattal és a kábítószer-kereskedelem kockázatával, valamint a magántulajdonnal kapcsolatos és erőszakos bűncselekmények, valamint zaklatás elkövetésével.

A női bűnelkövetés mögött rejlő okok és hajlamosító tényezők tekintetében azonban talán az egyik legfontosabb tényező lehet a bántalmazás átéltése és a *viktimizáció*, azaz az áldozattá-sértetté válás, megalázás, elnyomás, melyek képesek lehetnek bejósolni a bűnelkövetés lehetőségét, többek között pedig a gyermekbántalmazás és a felnőttkorban átélt viktimizáció is nagy hatással lehetnek a bűncselekmények elkövetésére.¹⁰¹ Szakirodalmak alapján¹⁰² az első szabálysértés vagy büntett elkövetését megelőzően a női elkövetők már estek át bántalmazáson, és vannak kutatók, akik közvetlen összefüggést feltételeznek a bűnelkövetés és a bántalmazás átélése között.¹⁰³ Ehhez mérten nem elhanyagolható az általunk vizsgált minta bántalmazással kapcsolatos tapasztalatainak áttekintése sem (6. ábra), hiszen jól láthatóvá válik, hogy az első hipotézisünkben felvázoltak (H1), miszerint a vizsgálatban részt vevő női elítéltek életútjában nagy mértékben tetten érhetőek a bántalmazással kapcsolatos tapasztalatok, beigazolódtak. Ez esetben viszont alhatunk az ún. „*erőszak körforgása*” elméletre is, miszerint a „*bántalmazottak maguk is bántalmazóvá válnak*” elgondolás érvényesülhet,¹⁰⁴ mely esetében kiemelném, hogy az *élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmény* kategóriáján belül a vizsgálati minta 100%-a beszámolt bántalmazással kapcsolatos tapasztalatról.

⁹⁹ DIAMOND et al. 2001.

¹⁰⁰ LYNCH – FRITCH – HEATH 2012.

¹⁰¹ VAN VOORHIS et al. 2010.

¹⁰² SCHOEN et al. 1997.

¹⁰³ GIORDANO – CERNKOVICH – LOWERY 2004; hivatkozva CAUFFMAN 2008.

¹⁰⁴ WIDOM 1989.

Érdekes lehet megfigyelni azonban azt is, hogy az általunk végzett kvalitatív elemzések során is azt találtuk, hogy a gyakori előfordulású szavak között szerepel a *bántalmazás*, valamint a *molesztálás* szó. Emellett pedig sok esetben megmutatkozik (10. és 11. ábra) a *férj*, azaz a *partner* szó is. Számos kutatás alátámasztja, hogy egyes esetekben a romantikus kapcsolatok bizonyos tényezői is nagy hatást gyakorolhatnak az elkövetésre.¹⁰⁵ Cauffman¹⁰⁶ szerint a partner általi „buzdítás” vagy „bátorítás” sok esetben előzményeként tekinthető az elkövetésnek, illetve azt is megállapította, hogy annál nagyobb eséllyel jelenik meg a tárgyalt „rizikótényező”, minél bensőségesebb és mélyebb a kapcsolat a partnerrel. Az általunk elemzett minta esetében leginkább a *kábítószerral kapcsolatos bűncselekményt elkövetők* kategóriájába tartozó egyének számoltak be partnerükről mint tettestársról, aki őket mintegy „rávette” a bűncselekmény elkövetésére. Egyes esetekben ez pedig nem csupán kényszerítésnek minősülhet, de sokszor bántalmazáshoz is társul.

Továbbá a kutatói kérdésfeltevéseim alapján vizsgálni szerettem volna, hogy az elkövetők körében hogyan alakul a szülőkkel való kapcsolat, a szülői attitűdök és viselkedési stílusok percepciója. Így tulajdonképpen a Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI) eredményei is tekinthetők egyfajta rizikótényezőnek. Azonban a H-PBI kérdőívén végzett vizsgálatok alapján nem feltételezhetünk különbséget a különböző bűncselekmény-típusok között, úgy ahogyan a Szeretet, a Korlátozás és a Túlélés faktorainak esetében sem.

A mintán végzett szövegelemzések alapján viszont arra is fény derült, hogy a vizsgálati személyek életük meghatározó hatásként fogalmazták meg a családon belüli haláleseteket, különös tekintettel az anya halálára (10., 11. ábra).

A családi háttér, a családi minták és a szülőkkel való kapcsolat kétségkívül meghatározó tényező lehet egy egyén életében, többek között a családi támogatás milyensége is egy fontos tényező lehet e tekintetben.¹⁰⁷ Egyes kutatások szerint a családon belül előforduló gyenge érzelmi kötelék nagy mértékben befolyásolhatja a nők viselkedését, így akár feltételezhetően a bűnelkövetésre is hatással lehet.¹⁰⁸

¹⁰⁵ CAUFFMAN 2008.

¹⁰⁶ CAUFFMAN 2008.

¹⁰⁷ VAN VOORHIS et al. 2010.

¹⁰⁸ HEIMER – DE COSTER 1999; hivatkozva CAUFFMAN 2008.

7.2. Bűnről való gondolkodás, bűncselekményhez való viszonyulás

Végezetül, kutatói kérdésfeltevésem egy fontos motívuma volt a bűnhöz és bűncselekményhez való viszonyulás, illetve a bűnelkövetésről való gondolkodás vizsgálata is. Ennek felmérésére a *CRIME-PICS II* mérőeszköz, valamint a demográfiai adatokból kinyert eredmények voltak segítségemre. Az eredmények szintén azt mutatják, hogy jelentős különbség nincs a fentebb említettekben, a különféle bűncselekmény-kategóriák között, azonban a kapott adatok érdekes elemzési lehetőségeket vetnek fel.

Noha a kérdőív eredményei által kevésbé tudjuk megállapítani, hogy változik-e a bűnről való gondolkodás a kategóriákon belül, a demográfiai adatok elemzésével (7., 8., 9. ábra által) jól látható, hogy milyen mértékben gondolják magukat bűnösnek az egyes elkövetők, valamint, hogy miként értelmezik ők maguk a bűnelkövetés kontextusát, és hogy milyen mértékben vállalnak tetteikért felelősséget.

Fontos lehet figyelembe venni az elkövetők sajátos narratíváját, hiszen ahhoz, hogy megérthessük akár a bűnözéshez való viszonyulást, akár pedig az őket érő rizikótényezőket, szükséges megértenünk az elkövető sajátos élményvilágát. Ehhez kapcsolódóan jelenik meg tehát egyes kutatók szerint az, hogy a bűncselekményt elkövető személyek sajátos szerepeket vesznek fel, minták és narratívák szerint látják a világot, élnek, cselekednek. Ezekhez azonban valószínűsíthetően a különféle megélések, formáló erők és az élet során tapasztaltak is nagyban hozzájárulnak.¹⁰⁹ Tulajdonképpen ezért is olyan fontos megvizsgálni, hogy (a) hogyan gondolkodnak a bűnről, és (b) milyen rizikótényezők vezették el őket oda, ahol jelenleg is vannak.¹¹⁰ A kutatásunkban alkalmazott kvalitatív elemzések többek között e tekintetben is hasznosak lehetnek, hiszen a feltett kérdések tulajdonképpen a rizikótényezőket, a résztvevők által levont ok-okozati összefüggéseket és felelősségvállalást hivatott feltárni. Sok esetben pedig láthatóvá vált, hogy az „Arra szeretném kérni, hogy gondoljon a bűncselekmény elkövetésére. Ha visszapörgethetné az időt, ha másképp tehetne bármit is, mit és hogyan csinálna

¹⁰⁹ CANTER 1994; hivatkozza IOANNOU et al. 2015.

¹¹⁰ IOANNOU et al. 2015.

másképp?” kérdésre a leggyakoribb válaszként például a „*Nem tenném meg*”, a „*Másképp csinálnám*”, valamint a „*Nem drogoznék*” tételek jelennek meg. Továbbá a szövegelemzés módszerével arra is fényt deríthetünk, hogy ők mely tényezőket ítélik meg úgy, mint ami nagy hatással volt életükre, valamint, hogy mely tényezők járultak hozzá a bűncselekmények elkövetéséhez (10., 11. ábra).

Presser¹¹¹ kiemeli, hogy a kriminológiai elméletek előtérbe helyezik a bűncselekményt elkövető általi értelmezést, a (a) bűncselekményt megelőző és ahhoz vezető szituációt, és (b) a bűncselekmény helyzetét. Így egyes értelmezések szerint vannak bizonyos életkörülmények, melyeket az egyének értelmezhetik úgy, hogy azok meggátolják céljaikban, vagy éppen elősegítik azt, míg egyes tanuláselméletek szerint az elkövetők cselekedeteik következményeit kedvezőnek, megerősítőként, vagy kedvezőtlennek, büntetőként interpretálják, így akár költség-nyereség modellekkel is magyarázható a bűncselekmény elkövetése.¹¹²

Azonban a resztoratív szándék felmérésének eredményeit (9. ábra) tekintve elmondhatjuk, hogy a mintán végzett vizsgálatok alapján a résztvevők több mint felénél megjelenik a jóvátételi szándék. Az elkövető szemszögéből érdekes lehet ennek fényében említést ejteni a resztoratív igazságszolgáltatásról is, mely jelentheti az elkövető és a sértett közötti kapcsolat „feloldását” elősegítő büntetőeljárást,¹¹³ mely a közösségbe, a társadalomba való visszailleszkedést is befolyásolhatja.¹¹⁴

A bűnelkövetéssel kapcsolatos kutatások legfőképpen a kvantitatív adatgyűjtést helyezik az előtérbe. Sierka¹¹⁵ kvalitatív módszerekkel végzett, a trauma, a szenvedélybetegségek és szerhasználat, valamint a bűnelkövetés közötti összefüggésekről szóló kutatásában hangsúlyozza, hogy a női bűnelkövetéssel kapcsolatos szakirodalmak betekintést nyújtanak ugyan az említett korrelátumok együttjárásának milyenségébe, azonban ezek sokszor korlátozó módon járnak el. Mindezek mellett pedig ezen megközelítések nem veszik figyelembe a nők életútjainak komplexitását, valamint azokat a „kritikus pillanatokat” az

¹¹¹ PRESSER 2009.

¹¹² AGNEW 1992; AGNEW 2006; AKERS 1998; hivatkozva PRESSER 2009.

¹¹³ BODNÁR 2023.

¹¹⁴ SZABÓ 2020.

¹¹⁵ SIERKA 2015.

életükben, amelyek az egyén számára jelentős következményekkel járhat az egyén identitására, végső soron a bűnelkövetés létrejöttére.¹¹⁶ Így tehát érdekes lehet akár az erőszak elszenvedőinek megéléseit kvalitatív vizsgálatok által is megvizsgálni. Hiszen kutatások alapján¹¹⁷ a nők a traumatikus esemény feldolgozása során több fázison mennek keresztül. Közvetlenül a nemi erőszak után a nők egy ún. „akut” fázisba lépnek válaszul a stresszre, amelyben „katotikus gondolatmenet” jelentkezhet és előfordulhat az érzelmi sivárság vagy akár szélsőséges harag, szomorúság és szégyen átélése is jellemző lehet többek között. Ez esetben eredményeink alapján kiemelném a „harag” érzelmmegjelölését, hiszen az élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmények kategóriájában az *Interpretatív Fenomenológiai Analízis* során azt találtuk, hogy a „harag” és a „méreg” szavak gyakori előfordulást mutattak. Mindezt érdemes lehet annak kontextusában is értelmezni, miszerint ebben a csoportban a bántalmazással kapcsolatos tapasztalatok előfordulása a leíró statisztikák szerint minden résztvevőnél jelentkeztek. Az előbbieken említett kutatás¹¹⁸ eredményei szerint azonban az akut fázis után a „rekonstrukciós” szakasz következik, amelyben a nők megpróbálják az őket nemi erőszakra emlékeztető, az ezzel összefüggésbe hozható ingereket figyelmen kívül hagyni, melyet tehetnek társas támogatásra támaszkodva, esetlegesen munkájukba temetkeznek, azonban akár a szerhasználati tendencia is megfigyelhető lehet ebben a fázisban. Végezetül az ún. feldolgozási szakasz során eléri az „integrációs fázist”, amelyben a nemi erőszakot beépítik életük történetébe. Az ezzel kapcsolatos élettörténetbe való integrálás és megváltozott narratíva azonban befolyásolhatja az identitást, felvehetnek ezzel kapcsolatos szerepeket, melyek a bűncselekmények elkövetése és a szabálysértő tettek az igazolásaként is igen fontos momentum lehet az elkövetők körében való vizsgálódás szempontjából. Továbbá pedig azt is befolyásolhatják, hogy a bűncselekmény elkövetői hogyan nyilvánulnak meg a tetteikkel kapcsolatosan. Ezen változók tehát nem csupán a narratív elméletekkel, hanem a bántalmazással, a szerhasználati tapasztalattal és szokásokkal is összefüggéseket mutathat.

¹¹⁶ THOMSON et al. 2002; hivatkozza SIERKA 2015.

¹¹⁷ HOLMSTROM – BURGESS 1974; hivatkozza ARCAS 2018.

¹¹⁸ HOLMSTROM – BURGESS 1974; hivatkozza ARCAS 2018.

Jelen munkánkban a kérdőívekből kinyert adatok mellett leginkább abba szerettünk volna betekintést nyerni, hogy az egyes elkövetők hogyan gondolkoznak az elkövetett bűncselekmény fényében, milyen tényezőket tulajdonítanak annak elkövetéséhez, valamint, hogy milyen traumatikus, rizikótényezőkként szolgáló életeseményekkel rendelkeznek. Mindezek a resztoratív szándék és a társadalomba való reintegráció sikerességét is előrevetítheti a női elítéltekkel való vizsgálódások során. Esetünkben leginkább azt láthatjuk, hogy az egyes bűncselekménykategóriák tekintetében valóban megjelennek a traumatikus életesemények és viktimizáció (l. bántalmazás, erőszak, „*moleesztálás*”, prostitúcióra való kényszerítés), valamint legfőképpen a partner általi buzdítás, a romantikus kapcsolatok milyensége dominált a vizsgálati személyek által felvázoltakban. A partner mellett fontos vetülete lehet a bűnelkövetés mögöttes okai között a megélhetési problémák verbalizálása („*nem volt pénz*”, munka témamegjelölése), de a szerhasználat, a mentális egészséggel kapcsolatos problémák egyaránt megmutatkoztak az elemzett szövegrészekben. Összességében azonban az is látható, hogy a vizsgálati alanyok esetében megjelennek a „*másképp csinálnám*” típusú válaszok, mely kiegészülve a büntudat, a felelősségvállalás és a resztoratív szándék eredményeivel szintén lényeges értelmezési lehetőségekkel szolgálhat.

Ezen korrelátumok vizsgálata jelen esetben azért lehet lényeges, hiszen mindez nagyban meghatározhatja azt, hogy a bűnelkövetők hogyan viszonyulnak tetteikhez. Megjelenik vajon a büntudat vagy a jóvátételi szándék? Hogyan gondolkodnak ezen egyének az elkövetett bűncselekményekről, megbánták-e vajon tetteiket, végső soron pedig bűnösnek gondolják-e magukat?

Mindent egybevetve pedig a fentebb említettek, valamint a kutatói kérdésfeltevésben megfogalmazottak nagymértékben befolyásolhatják a bűnelkövetők bűnhöz való viszonyulását és gondolkodását, ami pedig nagymértékben bejósolhatja a társadalomba való reintegrációt, nem utolsó sorban pedig a prevenciók programok kialakítását, melyek már nem csupán a férfi elkövetőket, hanem a női bűnelkövetők sajátos attitűdjeihez és megéléseihez, valamint az őket érintő rizikófaktorok meglétéhez is igazodni képesek.

8. Limitációk

Jelen kutatásnak vannak bizonyos korlátai. Összességében elmondható, hogy a kutatásban bemutatásra nem kerülő adatok bővítésre kerültek. A demográfiai adatok sokrétűsége, valamint az egyes kérdőívek, legfőképpen a Szülői Bánádmód Kérdőív (H-PBI) eredményeinek kiegészítése részletgazdagabb elemzésekre, további kutatásokra és vizsgálódásra adhatnak lehetőséget. Mindezek mellett – ahogyan az már említésre került – a kvalitatív elemzéshez tartozó nyitott kérdések eredetileg öt tételt tartalmaztak, azonban a kutatás jelen formájában – terjedelmi korlátok okán – csupán három tétel került elemzésre. A későbbiekben terveim között szerepel, hogy a női elkövetők bántalmazással kapcsolatos adatainak narratív módon történő feldolgozását is elvégezzem.

A kutatás elrendezéséből, azaz a vizsgálat módszereiből (interjú helyzet) fakadó alacsony mintaelemszám hozzájárulhat továbbá ahhoz, hogy egyes adatok és kérdőívek esetén nem számolhatunk normáeloszlással. A mintaelemszám esetében megemlítendő azonban, hogy az *élet és testi épség bűncselekményt elkövetők* kategóriájának alacsonyabb száma abból fakad, hogy egy vizsgálati személy visszalépett a vizsgálatban való részvételből. Mindezekhez kapcsolódóan, a mintaelemszám növelése hasznosnak bizonyulhat. Valamint limitációként említhető az is, hogy a hozzáférhető alanyok önként jelentkeztek az intézményen belül a vizsgálatban való részvételre, ennek motivációjának feltárása is további kérdéseket vethet fel, és akár az eredményeinket is befolyásolhatja, hiszen nem beszélhetünk reprezentatív, széleskörű mintavételről. Az eredmények fényében érdemes lehet szót ejteni arról, hogy a *Holmes-Rahe Életesemény Skála* nem csupán negatív, hanem pozitív életeseményekkel kapcsolatos tételeket is tartalmaz. Az elkövetők által elért magas átlagok azonban ettől függetlenül is releváns információkkal szolgálhatnak, hiszen a kérdőív kiértékelését tekintve a negatív életesemények magasabb hangsúlyozottsággal rendelkeznek.

A kutatás jövőbeni kiegészítésével reményeim szerint árnyaltabb módon is feltárhatóvá válik, hogy a vizsgálat konstruktumokat illetően vajon fellelhető-e különbség a különböző bűncselekmény kategóriák között.

9. Kitekintés

A kísérlet célkitűzései közé tehát elsősorban a női bűnelkövetők körében fellelhető rizikótényezők és különféle életútbeli sajátságok vizsgálata tartozott, különböző bűncselekmény-kategóriák összehasonlításán keresztül. Annak ellenére, hogy a csoportok között nem találtunk kifejezett különbségeket, mégis hasznos tudásanyaggal bővílhettem a női elítéltek sajátos élethelyzetét, a rájuk ható tényezőket, valamint a bűnről való gondolkodásukat illetően.

Kutatásom elméleti bevezetőjében Chesney-Lind¹¹⁹ által feltett kérdést én is megfogalmaztam, miszerint: *„Ki a „tipikus” női elkövető valójában? Mi az oka annak, hogy „bajba” kerül?”* Dolgozatom keretein belül tulajdonképpen erre kerestem a választ. Hiszen annak ellenére, hogy a bűnelkövetők körében statisztikailag több férfi van jelen, ez az arány mára már a nők esetében is egyre nagyobb, és érdemes lehet az e mögött rejlő okokat feltárni.

Reményeim szerint a jövőben egyre több vizsgálódás születik majd a női bűnelkövetők stresszorainak feltérképezése, a bűnhöz való viszonyulása, illetve az előzményként tekinthető életesemények tekintetében. Hiszen, ahogyan azt például a narratív elméletek is magukban foglalják, ahhoz, hogy megértsük, mi vezet el egy nőt a bűncselekmény-elkövetéséhez, ahhoz szükséges megértenünk az általa teremtett narratívát és megvizsgálni az arra ható (rizikó)tényezőket.

Társadalmunk szempontjából ezek mind-mind értékes tudásanyagot biztosíthatnak a fogvatartottakkal való intervenció és reintegrációs programok létrehozásához, valamint kulcsfontosságú lehet a megfelelő és elégséges prevenció eljáráások megteremtéséhez.

A női életutak vizsgálata így számos kérdést vethet fel bennünk. Azonban, ami ennél is fontosabb azt szintén egy, a dolgozat elején idézett, Kosztolányi Dezső által felvetett gondolat fogja leginkább közre, hiszen: *„Egy tett nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember, a teljes életével.”*¹²⁰

¹¹⁹ CHESNEY-LIND 1989. 5.

¹²⁰ KOSZTOLÁNYI 2007. 193.

Rövidítések

- ADLER 1975 ADLER, Freda: *Sisters in Crime: The Rise of the New Female Criminal*. New York, 1975.
- AGNEW 1992 AGNEW, Robert: Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency. *Criminology* 30. (1992:1) 47–87.
- AGNEW 2006 AGNEW, Robert: Storylines as a Neglected Cause of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 43. (2006:2) 119–147.
- AKERS 1998 AKERS, Ronald L.: *Social Learning and Social Structure: A General Theory of Crime and Deviance*. Boston, 1998.
- ARCAS 2018 ARCAS, Anna Floe: *Life after sexual assault: exploring women's experiences of inner resources: a phenomenological approach*. [Unpublished doctoral dissertation] University of London, 2018.
- BAGI – KORMOS – PAPP 2019 BAGI István – Dr. KORMOS János – PAPP Orsolya: *Rendvédelmi jog és közigazgatás*. In: *Szakmai módszertani ismeretek a közszolgálati pályaaorientációs képzés oktatói számára II*. Budapest, 2019.
- BELKNAP 2020 BELKNAP, Joanne: *The Invisible Woman: Gender, Crime, and Justice*. 5th Edition. Los Angeles, CA, 2014.
- BODNÁR 2023 BODNÁR Beáta: *Resztoratív igazságszolgáltatási megközelítések a Kúria ítéleteinek indoklásában*. *Miskolci Jogi Szemle* 18. (2023:2) 210–221.
- BROIDY – CAUFFMAN 2017 BROIDY, Lisa – CAUFFMAN, Elizabeth: The Glueck women: Using the Past to Assess and Extend Contemporary Understandings of Women's Sesistance from Crime. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology* 3. (2017) 102–125.
- CANTER – YOUNGS 2009 CANTER, David – YOUNGS, Donna: *Investigative Psychology. Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action*. Chichester, 2009.
- CANTER 1994 CANTER, David: *Criminal Shadous*. London, 1994.
- CAUFFMAN 2004 CAUFFMAN, Elizabeth: A statewide screening of mental health symptoms among juvenile offenders in detention. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 43. (2004:4) 430–439.
- CAUFFMAN 2008 CAUFFMAN, Elizabeth: Understanding the Female Offender. *The Future of Children* 18. (2008:2) 119–142.

- CHESNEY-LIND 1989 CHESNEY-LIND, Meda: Girls' Crime and Woman's Place: Toward a Feminist Model of Female Delinquency. *Crime & Delinquency* 35. (1989:1) 5–29.
- CHESNEY-LIND – PASKO 2012 CHESNEY-LIND, Meda – PASKO, Lisa: The Female Offender: Girls, Women, and Crime. Thousand Oaks, CA, 2012.
- CULLEN – WILCOX 2013 CULLEN, Francis T. – WILCOX, Pamela: The Oxford Handbook of Criminological Theory. New York, 2013.
- DIAMOND et al. 2001 DIAMOND, Pamela M. – WANG, Eugene, W. – HOLZER, Charles E. III – THOMAS, Christopher – CRUSER, des Anges: The Prevalence of Mental Illness in Prison. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research* 29. (2001) 21–40.
- DODGE – COIE – LYNAM 2008 DODGE, Kenneth A. – COIE, John D. – LYNAM, Donald: Aggression and Antisocial Behavior in Youth. In: *Child and Adolescent Development: An Advanced Course*. Eds. Damon, W. – Lerner, R. M. New Jersey, 2008. 437–472.
- ELLIS 1987 ELLIS, Lee: Neurohormonal Bases of Varying Tendencies to Learn Delinquent and Criminal Behavior. In: *Behavioral Approaches to Crime and Delinquency: A Handbook of Application, Research, and Concepts*. Eds. Morris, E. – Braukmann, C. New York, 1987. 499–518.
- FARRINGTON – PAINTER 2004 FARRINGTON, David P. – PAINTER, Kate A.: Gender Differences in Risk Factors for Offending. London, 2004.
- FEHÉR 1997 FEHÉR, Lenke: Bűnözés és prostitúció. In: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Szerk. Lévai K. – Tóth I. Gy. Budapest, 1997. 139–150.
- FERGUSON – HORWOOD – RIDDER 2005 FERGUSON, David M. – HORWOOD, L. John – RIDDER, Elizabeth M.: Show Me the Child at Seven: The Consequences of Conduct Problems in Childhood for Psychosocial Functioning in Adulthood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 46. (2005:8) 837–849.
- FISHBEIN 1992 FISHBEIN, Diana: The Psychobiology of Female Aggression. *Criminal Justice and Behavior* 19. (1992:2) 99–126.
- FRUDE – HONESS – MAGUIRE 1994 FRUDE, Neil – HONESS, Terry M. – MAGUIRE, Michael: Crime-Pics II: A psychometric tool for measuring attitude change in probation clients. Cardiff – London, 1994.
- GARCIA et al. 2020 GARCIA, Jessica L. – JOHNSON, Adanna J. – CARLUCCI, Marianna E. – GROVER, Rachel L.: The impact of mental health diagnoses on perceptions of risk of criminality. *International Journal of Social Psychiatry* 66. (2020:4) 397–410.

- GIORDANO – CERNKOVICH – LOWERY 2004 GIORDANO, Peggy, C. – CERNKOVICH, Stephen A. – LOWERY, Allen R.: A Long-Term Follow-Up of Serious Adolescent Female Offenders. In: Aggression, Antisocial Behavior, and Violence among Girls: A Developmental Perspective, Duke Series in Child Development and Public Policy. Eds. Putallaz, M. – Bierman, K. New York, 2004. 186–202.
- GIRLS INCORPORATED 1996 GIRLS INCORPORATED: Prevention and Parity: Girls in Juvenile Justice. Indianapolis, 1996.
- HEIMER – DE COSTER 1999 HEIMER, Karen – DE COSTER, Stacy: The Gendering Of Violent Delinquency. *Criminology* 37. (1999:2) 277–318.
- HEISKANEN – LIETONEN 2016 HEISKANEN, Markku – LIETONEN, Anni: Crime and Gender: A Study on how Men and Women are Represented in International Crime Statistics. Tübingen, 2016.
- HOLMSTROM – BURGESS 1974 HOLMSTROM, Lynda Lytle – BURGESS, Ann Wolbert: Rape trauma syndrome. *American Journal of Psychiatry* 131. (1974:9) 981–986.
- HORVÁTH-SZABÓ 2002 HORVÁTH-SZABÓ Katalin: Büntudat-bűnbánat. *Vigilia* 66. (2002:3) 181–188.
- IOANNOU et al. 2015 IOANNOU, Marla – CANTER, David – YOUNGS, Donna – SYNNOTT, John: Offenders' Crime Narratives Across Different Types of Crimes. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 15. (2015:5) 383–400.
- KASSAI – PINTÉR – RÁCZ 2017 KASSAI Szilvia – PINTÉR Judit N. – RÁCZ József: Az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA) módszertana és gyakorlati alkalmazása. *Vezetéstudomány-Budapest Management Review* 48. (2017:4) 28–35.
- KELLER et al. 2002 KELLER, Thomas E. – CATALANO, Richard, F. – HAGGERTY, Kevin P. – FLEMING, Charles B.: Parent figure transitions and delinquency and drug use among early adolescent children of substance abusers. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse* 28. (2002:3) 399–427.
- KOSZTOLÁNYI 2007 KOSZTOLÁNYI Dezső: Édes Anna. Budapest, 2007.
- KOVÁCS 2013 KOVÁCS, Zsuzsanna: A bűncselekmény miatt érzett büntudat és szegény vizsgálata fogvatartottak körében. *Börtönügyi Szemle* 2013. (2013:2) 75–80.
- LOEBER – DISHION 1983 LOEBER, Rolf – DISHION, Thomas J.: Early Predictors of Male Delinquency: A Review. *Psychological Bulletin* 94. (1983:1) 68–99.

- LYNCH – FRITCH – HEATH 2012 LYNCH, Shannon M. – FRITCH, April – HEATH, Nicole M.: Looking Beneath the Surface: The Nature of Incarcerated Women's Experiences of Interpersonal Violence, Treatment Needs, and Mental Health. *Feminist criminology* 7. (2012:4) 381–400.
- MACCOBY 1990 MACCOBY, Eleanor E.: Gender and Relationships: A Developmental Account. *American Psychologist* 45. (1990:4) 513–520.
- MACDONALD 2019 MACDONALD, Morag: Women Prisoners, Mental Health, Violence and Abuse. *International Journal of Law and Psychiatry* 36. (2019: 3–4) 293–303.
- MAPLESOFT 2019 MAPLESOFT: Maple companion. Cybernet System Co. (2019) <https://www.maplesoft.com/products/MapleCalculator/>
- MOFFIT et al. 1992 MOFFIT, Terrie E. – CASPI, Avshalom – RUTTER, Michael – PHIL, A. Silva: Sex Differences in Antisocial Behaviour Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. Cambridge, 1992.
- MORETTI – DASILVA – ROY 2004 MORETTI, Marlene M. – DASILVA, Kimberley – HOLLAND, Roy: Aggression from an Attachment Perspective: Gender Issues and Therapeutic Implications. In: *Girls and Aggression: Contributing Factors and Intervention Principles. Perspectives in Law and Psychology*. Eds. MORETTI, M. – ODGERS, C. – JACKSON, M. New York, 2004. 41–56.
- NÉMETH 2020 NÉMETH Zsolt: A kriminológia fogalma, feladata. In: *Alkalma-zott kriminológia*. Szerk. Barabás T. A. Budapest, 2020. 23–36.
- OFFICE OF JUVENILE JUSTICE AND DELINQUENCY PREVENTION 1998 OFFICE OF JUVENILE JUSTICE AND DELINQUENCY PREVENTION: *Juvenile Justice: A Collection of Articles and Reports*. Washington, DC, 1998.
- PAJER 1998 PAJER, Kathleen A.: What Happens to “Bad” Girls? A Review of the Adult Outcomes of Antisocial Adolescent Girls. *American Journal of Psychiatry* 155. (1998:7) 862–870.
- PESCOSOLIDO et al. 1999 PESCOSOLIDO, Bernice A. – MONAHAN, John – LINK, Bruce G. – STUEVE, Ann – KIKUZAWA, Saeko: The Public's View of the Competence, Dangerousness, and Need for Legal Coercion of Persons with Mental Health Problems. *American Journal of Public Health* 89. (1999) 1339–1345.
- PRESSER 2009 PRESSER, Lois: The Narratives of Offenders. *Theoretical criminology* 13. (2009:2) 177–200.
- RATINAUD 2009 RATINAUD, Pierre: IRaMuTeQ: Interface de R pour les Analyses Multidimensionnelles de Textes et de Questionnaires. <http://www.iramuteq.org/>

- RÓZSA et al. 2005 RÓZSA Sándor – KŐ Natasa – CSOBOTH Csilla – PUREBL György – BEÖTHY-MOLNÁR András – SZEBIK Imre – BERGHAMMER Rita – RÉTHELYI János – SKRABSKI Árpád – KOPP Mária: Stressz és megküzdés=Stress and Coping. Hungarian Experiences with Rahe Brief Stress and Coping Inventory. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 6. (2005:4) 275–294.
- SCHOEN et al. 1997 SCHOEN, Cathy – DAVIS, Karen – COLLINS, Karen S. – GREENBERG, Linda – DES ROCHES, Cathrine – ABRAMS, Melinda: *The Commonwealth Fund Survey of the Health of Adolescent Girls*. New York, 1997.
- SHADER 2004 SHADER, Michael: *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Washington, DC., 2004.
- SIERKA 2015 SIERKA, Anna: *The Vicious Cycle: Interrelationship among trauma, substance misuse and offending from the perspective of Scottish incarcerated women—an Interpretative Phenomenological Analysis* [PhD dissertation]. Edinburgh Napier University, 2015.
- SILBERT – PINES 1981 SILBERT, Mimi – PINES, Ayala M.: Sexual Child Abuse as an Antecedent to Prostitution. *Child Abuse and Neglect* 5. (1981) 407–411.
- STEFFENSMEIER – ALLAN 1996 STEFFENSMEIER, Darrel – ALLAN, Emilie: Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending. In: *Annual Review of Sociology* 22. (1996:1) 459–487.
- SZABÓ 2020 SZABÓ András: A jóvátétel következményei elkövetői oldalról. In: *VÁLOGATÁS a Magyar Kriminológiai Társaság 2019 és 2020 évben tartott tudományos rendezvényein elhangzott előadásokból*. Szerk. Dr. Kiss T. Budapest, 2020. 115–125.
- TAMÁSI 2020 TAMÁSI Erzsébet: Nemek a bűnözésben. In: *Alkalmazott kriminológia*. Szerk. BARABÁS Tünde A. Budapest, 2020. 169–183.
- THE JAMOVİ PROJECT 2023 THE JAMOVİ PROJECT. Jamovi (Version 2.5.3). (2023) <https://www.jamovi.org>
- THOMSON et al. 2002 THOMSON, Rachel – BELL, Robert – HENDERSON, Sheila – HOLLAND, Janet: Critical moments: Choice, Chance and Opportunity in Young 122 People's Narratives of Transition to Adulthood. *Sociology* 6. (2002:2) 335–354.
- TOLIN – FOE 2006 TOLIN, David F. – FOA, Edna B.: Sex Differences in Trauma and Posttraumatic Stress Disorder: A Quantitative Review of 25 Years of Research. *Psychological Bulletin* 132. (2006:6) 959–992.

- TÓTH – GERVAI 1999 TÓTH, Ildikó – GERVA, Judit: Szülői Bánásmód Kérdőív (H-PBI): A Parental Bonding Instrument (PBI) magyar változata. Magyar Pszichológiai Szemle 54. (1999:4) 551–566.
- VAN VOORHIS et al. 2010 VAN VOORHIS, Patricia – WRIGHT, Emily M. – SALISBURY, Emily J. – BAUMAN, Ashley: Women's Risk Factors and Their Contributions to Existing Risk/needs Assessment: The Current Status of a Gender-responsive Supplement. Criminal Justice and Behavior 37. (2010:3) 261–288.
- WIDOM 1989 WIDOM: The Cycle of Violence. Science 244 (4901). (1989) 160–166.
- YOUNGS – CANTER 2011 CANTER, David – YOUNGS, Donna: Offender profiling. In: The Cambridge Handbook of Forensic Psychology. Cambridge Handbooks in Psychology. Eds. Brown, J. M. – Horvath M. A. H. Cambridge (UK), 2010. 236–241.
- YOUNGS – CANTER 2012 YOUNGS, Donna – CANTER, David M.: Narratives of Criminal Action and Forensic Psychology. Legal and Criminological Psychology 17. (2012) 262–275.

MOLNÁR ANNA

Aknés és nem aknés arcok megítélésének kapcsolata undorérzékenység és személyiségfaktorkkal

The Impact of Disgust Sensitivity, Neuroticism and Agreeableness
on the Perception of Faces with Acne

Acne (*acne vulgaris*) is a skin condition that usually appears on the face, causing red swelling, spots and scars. Previous research has shown that people find faces with acne less attractive than acne-free faces and are less willing to make direct and indirect contact with acne-prone people. In my research, I investigated differences in perceptions of acne-prone and non-acne-prone faces and the influence of personality and disgust sensitivity on the degree of differentiation. In the study, 80 participants, 59 women ($M=39.4$) and 21 men ($M=35.2$), were asked to judge acne and non-acne female and male faces on the basis of attractiveness, health and friendliness. The participants' personality was assessed using the Big Five Inventory, while their disgust sensitivity was measured with the Disgust Propensity and Sensitivity Scale. The survey was conducted online using the PsyToolkit system. The results showed that the acne-free faces scored significantly higher on the attractiveness and health aspect, but no difference was found on the friendliness aspect. When looking at the whole sample, neither neuroticism, agreeableness nor disgust sensitivity influenced on the degree of difference. When examined by gender, men's agreeableness and neuroticism scores are associated with scores of male faces, while for female respondents both female and male faces are associated. The results are somewhat in line with the literature and previous findings. The different results observed for male fillers on male face images may be explained by intrasexual competition, highlighting the importance of incorporating evolutionary considerations into the research topic.

Keywords: acne, disgust sensitivity, agreeableness, neuroticism

Bevezetés

Manapság már nem csak a tinédzserek körében gyakori probléma az aknés bőr, egyre gyakrabban küzdenek vele fiatal felnőttek is. Az akné leginkább az arcon megjelenő bőrgyógyászati probléma, így negatívan érinti a fiatalok önértékelését, önbecsülését és saját magukról alkotott képüket, valamint más emberek is eltérően ítélik meg őket. Ez a fajta megkülönböztetett bánásmód szociális szorongáshoz, visszahúzódáshoz és depresszióhoz is könnyen vezethet,¹ éppen ezért fontosnak tartom a megkülönböztetés mértéke mögött rejlő faktorok feltárását. Jelen kutatás célja, hogy az aknés, illetve nem aknés arcok közötti értékelési különbségek lehetséges okait vizsgáljuk, mint például különböző személyiségfaktorok és az undorra való érzékenység.

Az akné és annak pszichológiai következményei

Az arcészlelésnek kitüntetett szerepe van a személyközi kapcsolatok kialakításában. Az emberek az első benyomásaikat egy másik személyről gyakran gyorsan és tudattalanul, pusztán a megjelenés alapján alakítják ki, ami befolyásolja az észlelt szimpátiát, barátságosságot és megbízhatóságot, valamint a megítélő viselkedéses reakcióit is. Jól illusztrálja ezt a jelenséget az a hétköznapi példa, amikor egy személy pillanatok leforgása alatt eldönti, hogy ki mellett foglal helyet a buszon, vonaton. Így azon személyek, akik valamilyen bőrhibával, bőrbetegséggel küzdenek, megkülönböztetve érezhetik magukat másoktól.²

Az akné (acne vulgaris) egy bőrbetegség, amely számos különböző tényező hatására alakulhat ki. A hormonális változások okozta túlzott faggyútermelés miatt eltömődő pórusok, vagy a bőr mikrobiomjának változása is okozhatja. A pattanások és az azok által létrejövő hegek leggyakrabban az arcon, vállon és a háton találhatók. Pubertás korban számos fiatal küzd ezzel a problémával kisebb-nagyobb mértékben, azonban egyre több fiatal felnőttél is megjelenik.³

¹ DALGARD et al. 2008; HASSAN et al. 2009.

² ZEBROWITZ – MONTEPARE 2008.

³ HEALY – SIMPSON 1994.

Számos kutatásban vizsgálták már, hogy az aknéval élő személyek milyen pszichológiai nehézségekkel kell szembenézzenek. Sokkal gyakrabban jelenik meg náluk szociális szorongás, a tehetetlenség érzése, depressziós tünetek, alacsony önértékelés és stressz.⁴ Az akné súlyosságát általában három csoportra osztják fel: enyhe, közép súlyos és súlyos.⁵ Egy vizsgálat során azonban azt az eredményt kapták, hogy az akné objektíven megállapítható súlyossága nincs összefüggésben az átélt pszichológiai nehézségekkel,⁶ amelynek oka valószínűleg a bőrhibákkal élő személyek torzult önképe már akár enyhe lefolyású akné esetében is.

Ezt a fajta torzult gondolkodásmódot bizonyítja az a vizsgálat is, ahol a kísérleti személyeknek aknés bőrű és nem aknés bőrű emberek arcsképeit kellett megítélniük, hogy mennyire találják őket vonzónak. A vizsgálatban részt vevő személyek két részre voltak bontva aszerint, hogy ők maguk rendelkeznek-e bőrhibákkal, vagy sem. Mindkét csoport kevésbé vonzónak ítélte meg az aknés arcokat, azonban abban a csoportban, ahol a kísérleti személyek is pattanásokkal küzdöttek sokkal nagyobb volt az értékelések közötti hézag.⁷ Valószínűsíthető, hogy saját önértékelési és szorongási problémáikat kinagyítva értékelték sokkal kevésbé vonzónak az aknés arcokat. Emellett a szemmozgás követésével azt is megállapították, hogy azon személyek, akik maguk is bőrhibákkal rendelkeznek, szignifikánsan többet nézték a vizsgálat során kivetített arcokon azokat a területeket, amelyek pattanásosak voltak. Ez szintén a saját pattanásaik által okozott szorongásra, akné fókuszú figyelemre utal.

Az aknéval élő fiatal felnőttek nem csak az alacsony önértékelésük által okozott szociális szorongással küzdenek, és az ebből fakadó nehézségek miatt érezhetik magukat magányosnak, hanem társaik is másképp ítélik meg őket arcukon lévő bőrhibáik miatt. Egy kutatás során arra akartak fényt deríteni, hogy valóban hátrány-e a társas kapcsolatok kialakításában, ha valakinek az arcán aknék vannak. A kísérletben részt vevő személyek két csoportra lettek osztva, így vagy csak az aknés arcokat kellett értékelniük, vagy csak az anélkülieket. Az arc képes vizsgálatokban gyakran megjelenő

⁴ DALGARD et al. 2008; HASSAN et al. 2009; NIEMEIER et al. 1998.

⁵ HEALY – SIMPSON 1994.

⁶ NIEMEIER et al. 1998.

⁷ LEE et al. 2014.

vonzósági skálán kívül különböző tulajdonságok alapján is meg kellett ítélniük a vizsgálati személyeknek az embereket. A hasonló vizsgálatokban már megszokott módon az az eredmény született, hogy az aknés arcbőrű embereket kevésbé értékelték vonzónak, mint az anélkülieket. A különböző tulajdonságokból kiemelték azon legfontosabbakat, amelyeket az emberek leginkább figyelembe vesznek, amikor új emberekkel ismerkednek. Ezen tulajdonságok voltak például a barátságosság, megbízhatóság és őszinteség. A vizsgálati személyek szinte minden tulajdonság mentén, és így a „potenciális barát” skálán is szignifikánsan rosszabbul értékelték az aknéval rendelkező arcokat.⁸ Ez a fajta társas kapcsolatokban is megnyilvánuló megkülönböztetés tovább ronthatja a már eleve szociális szorongásban szenvedő bőrbeteg fiatalok mentális állapotát.

Személyiségfaktorok

A bőrbetegségekben szenvedő emberek gyakran érzik magukat stigmatizálva, amely gondolkodásmódjukban, viselkedésükben változásokat eredményezhet, így a személyiség vizsgálata során nehéz elkülöníteni az ok-okozatot egymástól, mégis több kutatás eredménye azt mutatja, hogy a személyiségjegyek hatással vannak arra, hogy az embereket mennyire viseli meg mentálisan az aknés arcbőr. Azon aknéval küzdő személyek, akik az Eysenck-féle neuroticitás/emocionalitás faktoron magasabb pontszámot értek el, bőrbetegségük objektív súlyosságától függetlenül nehezebben élték meg helyzetüket. Szociálisan visszahúzódóbbak, több területen gátolja őket arcuk állapota, mert aggódnak azon, hogy más emberek mit gondolnak róluk.⁹ A szorongás azonban nemcsak következménye lehet a bőrproblémának, hanem azok okozója is. Kutatási eredmények azt mutatják, hogy az átélt emocionális stressz az akné súlyosbodását okozhatja, ugyanis stressz hatására szabad zsírsavak szabadulnak fel, amelyek eltömíthetik a pórusokat, ezzel további gyulladásokat okozva.¹⁰

⁸ TIMMS 2013.

⁹ LIM – TAN 1991; GÜL – ÇÖLGEÇEN 2015.

¹⁰ SARKAR et al. 2016.

A szakirodalomban elérhető kevés vizsgálat, amely aknés betegek személyiségét hasonlította össze kontroll csoporttal, egymásnak ellentmondó eredményeket tartalmaz. A Cloninger-féle pszicho-biológiai személyiségmodell megkülönböztet négy genetikai eredetű temperamentum faktort és három karakter jellemzőt.¹¹ Egy kutatásban az aknés csoport szignifikánsan nagyobb pontszámot ért el az ártalomkerülés temperamentum faktoron, mely nagyobb mértékű feszültséget, félenkséget és aggodalmasságot jelent. Az önirányítottság és együttműködés karakterjellemzők pontszámai azonban szignifikánsan alacsonyabbak voltak az aknéval küzdő személyek körében, mint a bőrhibával nem rendelkező kontrollcsoport esetében.¹² Ez arra utal, hogy az aknés személyek nehezebben fogadják el magukat, kevésbé érzik úgy, hogy az életnek van jelentése és célja, valamint elkerülik az együttműködést igénylő helyzeteket. Ezzel szemben egy másik kutatásban, ahol szintén aknés csoportot hasonlítottak össze kontrollcsoporttal, azt az eredményt kapták, hogy az aknéval küzdő személyek az ártalomkerülés temperamentum faktoron kívül az együttműködés karakterjellemzőn is magasabb pontszámot értek el.¹³ Míg egy harmadik vizsgálatban szintén úgy találták, hogy az aknés csoport magasabb pontszámot ért el az együttműködés karakterjellemzőn.¹⁴

Szakirodalmi olvasmányaim során nem találkoztam olyan kutatással, amelyben nem az aknés személy személyiségjellemzőit vizsgálták volna, hanem a külső megítélőéket. Korábban leírt kutatási eredményből már tudjuk, hogy az emberek különbséget tesznek két arc között, ha az egyikén nincsen semmilyen bőrprobléma, a másikon viszont igen. Kevésbé értékeli vonzónak, barátságosnak az aknés arcokat, és összességében kevesebb eséllyel barátkoznának velük.¹⁵ Felmerül a kérdés, hogy külső szemlélőként is befolyásolja-e a személyiség az akné megítélését.

Vizsgálatunk során a Big Five népszerű személyiségteszt egy rövidített, 10 ítemes változatát használtuk, magyarra fordítva.¹⁶ Az ötfaktoros személyiség-

¹¹ SZABÓ et al. 2015.

¹² ALTUNISIK et al. 2020.

¹³ ÖZTÜRK et al. 2013.

¹⁴ SÖNMEZ et al. 2017.

¹⁵ TIMMS 2013.

¹⁶ RAMMSTEDT – JOHN 2007.

modellt az idők során számos kutató vizsgálta, amelynek következtében több fajta faktorelnvezések léteznek, azonban hagyományosan az alábbi öt faktort mérjük: extravertió, együttműködés/barátságosság, lelkiismeretesség, neuroticizmus és nyitottság.¹⁷

Ezen faktorok közül aknés személyekkel végzett kutatások, illetve a személyiségpszichológia szakirodalmában alapján a neuroticitás befolyásolhatja leginkább az aknés arcok megítélését. Azon személyek, akik magas pontszámot érnek el a neuroticizmus faktoron, hajlamosak a szorongásra, bizonytalanok magukkal és másokkal szemben, könnyebben lesznek idegesek.¹⁸ Feltételezhető, hogy az aknés arc látványa érzékenyebben érinti ezen személyeket, amely megnövelheti az értékelés során létrejövő különbséget aknés és nem aknés arcok között.

A barátságosság/együttműködés faktor egy absztrakt, összetettebb kifejezés, amely sok mindent rejt magában. Éppen ezért a szakirodalomban több elnevezése is fellelhető, a továbbiakban az arcok értékelése során megjelenő barátságosság skálától való könnyebb megkülönböztethetőség érdekében az együttműködés kifejezés a kitöltők barátságosságára utal. Azon személyeket, akik az együttműködés faktoron magasabb pontszámot érnek el, gyakran jellemzik mások kedvesnek, melegszívűnek. Empatikusak és fontos nekik, hogy másokkal jó kapcsolatot ápoljanak.¹⁹ Feltételezhető, hogy ezen személyek képesek jobban eltekinteni az arcokon lévő pattanásoktól, hegektől, amikor a személyeket értékelik, ezáltal alacsonyabb mértékű különbség jön létre az aknés és nem aknés képek pontszámai között.

Undorérzékenység

Az undor a hat alapérzelem egyike, szinte minden kultúrában hasonló módon fejeződik ki, bár abban van különbség, hogy milyen ingerek váltják ki az érzetét.²⁰ Evolúciós célja, hogy az averzív ingerek megjelenésekor (amelyek valamilyen potenciális veszélyt jelentenek) az undorérzet hatására elkerülő

¹⁷ GOLDBERG 1992.

¹⁸ ROCCASS et al. 2002.

¹⁹ GRAZIANO – EISENBERG 1997.

²⁰ ROZIN – HAIDT – MCCAULEY 2009.

magatartás jöjjön létre.²¹ A „viselkedéses immunrendszer” hipotézis szerint szervezetünk fertőzések ellen veszi fel a harcot azáltal, hogy bizonyos ingerekre (kelések, pirosság, foltok, duzzanatok), amelyek kórokozók jelei lehetnek, nagyon érzékenyek vagyunk.²² Ezen rendszer alapja az undorérzet, amely aztán kiváltja a viselkedéses magatartást, az elkerülést. Az evolúció során egy fertőzés nagyon gyakran volt végzetes kimenetelű, így a kialakult rendszer célja a lehető legnagyobb százalékban elkerülni ezeket a patogéneket. Ennek az eredménye azonban rengeteg fals pozitív jelzés, amikor olyan ingerektől is kiválik az undorérzet, és létrejön az elkerülő magatartás, amelyek hátterében nem kórokozók állnak. Emellett az elkerülő magatartásra magyarázat lehet még az egészséges társ elmélet, amely szerint az egyének párválasztás során felméri a másik személy egészségi állapotát, és a potenciálisan egészségesebb partner felé mutatnak preferenciát, mivel így utódaik a „jó géneket” örökölhetik.²³

Az undor és az annak érzete által keltett viselkedés meglétében nagy szerepet játszanak a különböző bőrgyógyászati betegségekről szóló tévhitek is. Egy iskolás diákokat vizsgáló kutatás eredménye szerint a válaszadók majdnem 60%-a gondolta úgy, hogy az akné a nem megfelelő higiénia eredménye.²⁴ Egy viselkedéses szintet vizsgáló kutatásban az undort és a fertőzéstől való veszélyt indirekt kontakt segítségével mérték.²⁵ Indirekt kontaktnak számít, ha az illető hajlandó olyan dolgokat használni, amelyet a másik személy szintén megérintett vagy használt. A vizsgálat során a kísérleti személyek három csoportba kerülhettek: akik aknés arcokat látnak, akik pikkelysömörös arcokat, vagy akik minden bőrbetegségtől mentes arcképeket. Az eredmények azt mutatták, hogy a minden bőrbetegségtől mentes csoport volt leginkább hajlandó indirekt kontaktba lépni a látott személyekkel, míg az aknés arcképeket látó kísérleti személyek voltak a legelutasítóbbak.

A DPSS kérdőív (Disgust Propensity Sensitivity Scale) – ellentétben más specifikusan egy vagy több fóbiát mérő eszközzel – egy általános undorhoz való viszonyt mér, illetve annak gyakoriságát és a kifejtett emocionális

²¹ SHOOK – FORD – BOGGS 2017.

²² SCHALLER – PARK 2011.

²³ SIEKELOVA 2022.

²⁴ TOY et al. 2023.

²⁵ GREEN-ARMYTAGE et al. 2018.

hatásának mértékét.²⁶ Az arcon lévő aknés foltok, duzzanatok evolúciós értelmükben averzív ingereknek tekinthetők, mivel könnyen társíthatók fertőzésekkel, kórokozókkal. Feltételezhető, hogy azon személyek, akik gyakrabban, könnyebben éreznek undort, vagy az undor érzését intenzívebben élik meg, erősebb késztetést éreznek arra, hogy az aknés arcú emberektől nagyobb távolságot tartsanak. Ez a fajta diszkomfort megnyilvánulhat a képek értékelése során, amely így nagyobb pontszámkülönbséget eredményezhet aknés és nem aknés arcképek között.

Hipotézis

A szakirodalmi háttérben találtak alapján két hipotézist fogalmaztam meg, amelyeket alpredikciókra bontottam. A hipotézisek a következők:

H1. A kísérleti személyek az összes faktor során magasabb pontszámmal értékelik a nem aknés arcokat, mint az aknésakat.

1(a) A kísérleti személyek vonzóbbnak ítélik meg az aknéval nem rendelkező arcokat, mint az aknésakat.

1(b) Egészségesebbnek ítélik meg az aknémentes arcokat, mint az aknésakat.

1(c) Barátságosság skálán magasabb pontszámot adnak az aknémentes arcoknak, mint az aknésoknak.

H2. A kísérleti személyek neuroticitás, együttműködés és undorérzékenység (gyakoriság, intenzitás) skálán elért pontszámai bejósolják az aknés és nem aknés arcokra adott pontszámok különbségének mértékét.

2(a) A vonzalom skálán nagyobb különbséget tesznek aknés és nem aknés arcok között azon személyek, akik magasabb pontszámot érnek el a neuroticitás és az undorérzékenység faktorokon, míg a magasabb együttműködés pontszám alacsonyabb különbségtétellel mutat összefüggést.

2(b) Az egészségesség skálán nagyobb különbséget tesznek aknés és nem aknés arcok között azon személyek, akik magasabb pontszámot érnek el a neuroticitás és az undorérzékenység faktorokon, míg a magasabb együttműködés pontszám alacsonyabb különbségtétellel mutat összefüggést.

2(c) A barátságosság skálán nagyobb különbséget tesznek aknés és nem aknés arcok között azon személyek, akik magasabb pontszámot érnek el a

---

²⁶ OLATUNJI et al. 2007.

neuroticitás és az undorérzékenység faktorokon, míg a magasabb együttműködés pontszám alacsonyabb különbségtétellel mutat összefüggést.

Módszertan

Résztvevők

A vizsgálatban 80 fő vett részt, ebből 59 nő ($M=39,4$; $SD=14,6$) és 21 férfi ($M=35,2$; $SD=15,7$). A kísérleti személyek 71,25%-a él országos viszonylatban saját belátásuk szerint átlagos anyagi körülmények között, illetve 87,5% rendelkezik érettséggel vagy legalább egy diplomával. A vizsgálatban való részvétel teljes mértékben anonim és önkéntes módon történt, ellenszolgáltatás nélkül. A kutatás kitöltése előtt minden résztvevő nyilatkozott arról, hogy elmúlt 18 éves, illetve, hogy teljeskörű tájékoztatásban volt része.

Eszközök

5 férfi és 5 női arckép került felhasználásra, amelyek standard körülmények között készültek (azonos fényviszonyok, azonos távolság a kamerától, semleges háttér, semleges arckifejezés), a fotózáson önkéntesek vettek részt.²⁷ A képek másolatára a Photopea ingyenes online képszerkesztő weboldal segítségével pattanásokat, aknés hegeket szerkesztettem. A kísérleti személyek az aknés és nem aknés arcokat is értékelték 1-től 7-ig terjedő Likert skálán, hogy mennyire találják vonzónak (1=Egyáltalán nem vonzó; 7=Rendkívül vonzó), egészségesnek (1=Egészségtelen, beteges; 7=Egészséges) és barátságosnak (1=Barátságtalan; 7=Barátságos) az adott arcot.

A személyiségtényezők felméréséhez a Big Five Inventory egy rövidített, 10 ítemes változatát használtuk magyarra fordítva.²⁸ A kérdőív az eredeti Big Five kérdőív 5 faktorát méri 10 tétellel, minden faktorhoz 2 tétel tartozik. Az öt faktor egy-egy példa tétellel: extraverzió („Társaság kedvelő vagyok.”), együttműködés („Általában megbízok másokban”), lelkiismeretesség („Alapos és precíz munkát végezek”), neuroticizmus („Könnyen leszek ideges.”),

²⁷ MESKÓ 2007.

²⁸ RAMMSTEDT – JOHN 2007; RÓZSA – TÁRNOK – NAGY 2020.

nyitottság („Élénk képzelőerővel rendelkezem”). A kitöltőknek egy ötfokú Likert-skálán kellett értékelniük, hogy az adott állítás mennyire igaz rájuk.

A kísérleti személyek undorhoz való általános hozzáállásuk és az arra való érzékenységük felméréséhez a DPSS-R (Disgust Propensity and Sensitivity Scale – Revised) kérdőív került felhasználásra.²⁹ A tételket a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézet dolgozói fordították le magyar nyelvre, amelyet egyelőre még nem validáltak. A kérdőív 16 ítemes, 2 faktort mér, mindkét faktorhoz 8–8 tétel tartozik. A Disgust Propensity (Undorra való hajlam, Cronbach alfa=0,845) faktor méri az undorélmény gyakoriságát („Sokkal könnyebben elundorodom, mint mások.”), a Disgust Sensitivity (Undor szenzibilitás, Cronbach alfa=0,766) pedig az undorélmény emocionalitásának mértékét („Ha undort érzek/undorodom attól félek, hogy elájulhatok.”).

A vizsgálat menete

A képi ingeranyag, illetve a kérdőív csomag a PsyToolkit ingyenes webfelületen lett összeállítva.³⁰ Az adatfelvétel online történt, a kutatás linkje különböző közösségi média felületeken lett megosztva. A vizsgálat körülbelül 10–15 percet vett igénybe, semmilyen kockázattal nem járt. A kísérleti személyeknek először 5 férfi és 5 női arcot kellett pontozniuk a megadott 3 faktor (vonzalom, egészség, barátságosság) szerint. A többek között agyi képalkotó vizsgálatok során is bevált blokkos elrendezést alkalmaztuk, tehát két külön blokkban lettek bemutatva az aknés és a nem aknés arcok, a blokkok között pedig a két kérdőív kitöltése volt a feladat. A within-subject elrendezés segítségével több adat állt rendelkezésre, valamint a különbségek vizsgálata során megbízhatóbb adatok születhettek. Azonban a sorrendiség hatása elkerülése érdekében a vizsgálatban részt vevő személyek 50%-nál aknés arcokkal kezdődött a vizsgálat, míg a maradék 50%-nál nem aknés arcokkal. Ezen felül a blokkokon belül is random sorrendben jelentek meg a képek.

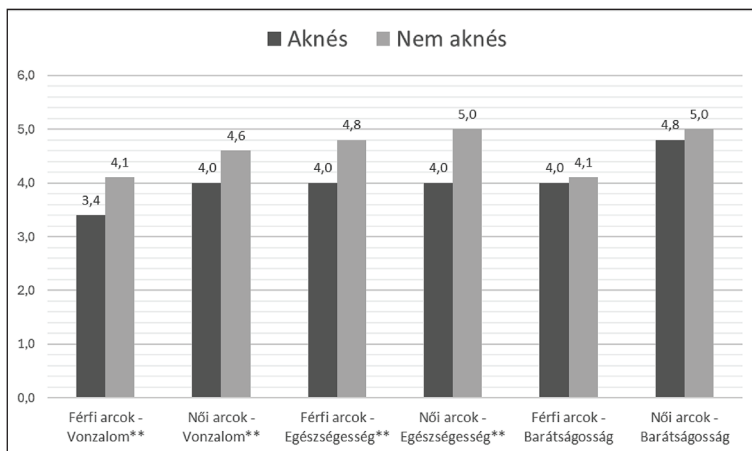
²⁹ OLATUNJI et al. 2007.

³⁰ STOET 2010; STOET 2017.

Eredmények

Aknés és nem aknés arcképekre adott pontszámok különbsége

A rendelkezésre álló adatokon minden statisztikai eljárás a Jamovi 2.2.5.0 verziószámú program segítségével került lefuttatásra. Első lépésként az aknés, illetve nem aknés képek pontszámait átlagoltuk faktoronként, megtartva a képen lévő nemi felosztást. Normalitás vizsgálat után ($p < ,001$) az aknés és nem aknés képek átlag pontszámai között fennálló esetleges különbség vizsgálatához összetartozómintás T-próba non-parametrikus változatát alkalmaztuk (1. ábra). A vonzalom pontszámok esetében mind a férfi arcoknál ($W=1111$; $p < ,001$; $r_{rb}=0,675$), valamint a női arcok esetében is ($W=1012$; $p < ,001$; $r_{rb}=0,587$) szignifikáns különbség született. Hasonló eredmény látható az egészségesesség skálán is a férfi ($W=1110$; $p < ,001$; $r_{rb}=0,888$) és női ($W=1167$; $p < ,001$; $r_{rb}=0,905$) arcok esetében is. Minden esetben a nem aknés képeket értékelték magasabb pontszámmal, tehát azokat a női és férfi arcokat ítélték vonzóbbnak és egészségesebbnek, amelyek akné mentesek voltak. A barátságosság faktor átlag pontszámai között nem jött ki szignifikáns különbség aknés és nem aknés arcok között sem a férfi ($W=677$; $p=0,365$; $r_{rb}=0,151$), sem pedig a női arcképek esetén ($W=674$; $p=0,247$; $r_{rb}=0,194$).

1. ábra: Aknés és nem aknés arcokra adott átlag pontszámok különbségei a vonzerő, egészségesesség és barátságosság skálákon (**= $p < ,001$)

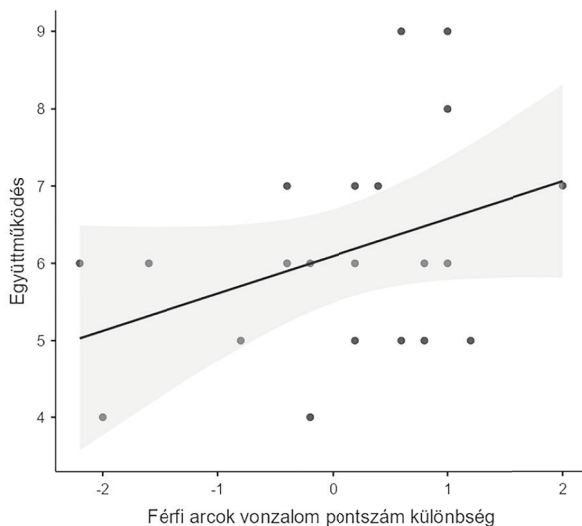
A személyiség és az undorérzékenység hatása az aknés és nem aknés arcképekre adott pontszámok különbségének mértékére

Második lépésként létrehoztunk minden egyes értékelő skálához (vonzalom, egészségesség és barátságosság) egy különbség pontszámot, amely során mind a 10 nem aknés arcra adott pontszám átlagából került kivonásra mind a 10 aknés arcra adott pontszám átlaga. Így minél magasabb lett az érték, annál nagyobb különbséget tett a személy az aknés és nem aknés arcok között az adott faktoron az adott nem esetében. A neuroticitás, együttműködés, illetve az undor hatását ezen értékkülönbségekre vizsgáltuk lineáris regresszió segítségével.

Vonzerő

A teljes mintát vizsgálva a négy prediktor tényező (neuroticitás, együttműködés, undorra való hajlam és érzékenység) a vonzerő faktor pontszám különbségének mértékére nincs szignifikáns hatással ($R^2=0,0202$; $F(4,75)=0,386$; $p=0,818$).

Nemi bontásban vizsgálva a női kitöltők esetében sem a férfi ($R^2=0,0323$, $F(4,54)=0,451$; $p=0,771$), sem pedig a női ($R^2=0,0834$; $F(4,54)=1,23$; $p=0,310$) arcképek vonzerő pontszámainak különbségére nincsen szignifikáns befolyásoló hatással a neuroticizmus, együttműködés, illetve az undorra való hajlam és érzékenység sem. Férfi kitöltők esetében a férfi arcképekre adott vonzerő pontszámok különbségének mértékére egyedül az együttműködés esetében pozitív tendencia szintű eredmény jött ki ($R^2=0,139$; $F(1,19)=3,07$; $p=0,096$). Minél inkább magasabb pontszámot értek el a férfi kitöltők a BFI együttműködés skáláján, annál nagyobb különbséget tettek az aknés és nem aknés férfi arcok vonzerejének pontozása során (2. ábra). A női arcképek vonzerő pontszámainak különbségére csak férfi kitöltőket vizsgálva egyik prediktor tényező sincsen szignifikáns hatással ($R^2=0,313$; $F(4,16)=1,82$; $p=0,173$).

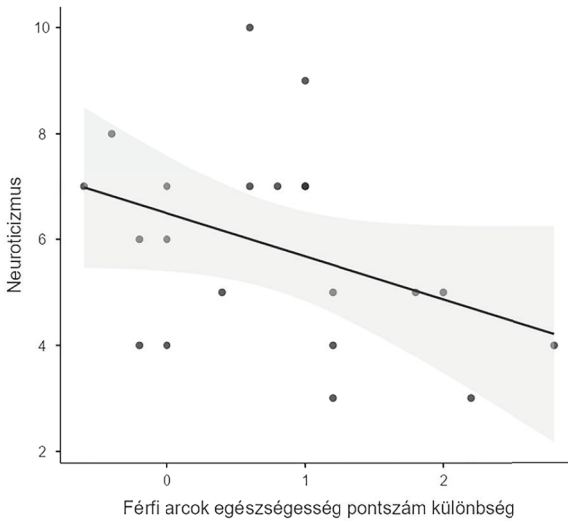
2. ábra: Férfi kitöltők együttműködés-pontszámainak és az aknés és nem aknés férfi arcok vonzerő pontszám különbségének kapcsolata lineáris regressziós modellben

Egészségesség

A teljes mintát vizsgálva egyik prediktor tényező (neuroticitás, együttműködés, undorra való hajlam és érzékenység) sincsen szignifikáns befolyásoló hatással az aknés és nem aknés arcok egészségesség faktoron adott pontszámok különbségének mértékére ($R^2=0,0276$; $F(4,75)=0,531$; $p=0,713$).

Nemi bontásban csak női kitöltőket vizsgálva a férfi arcképekre adott egészség pontszámok különbségére ($R^2=0,0129$; $F(4,54)=0,229$; $p=0,921$), illetve a női arcképek egészség pontszámok különbségére ($R^2=0,0229$; $F(4,54)=0,417$; $p=0,796$) sincsen szignifikáns befolyásoló hatással egyik prediktor tényező sem. Férfi kitöltők esetében a BFI neuroticitás skálán elért pontszám enyhe negatív tendencia szintű bejósoló hatást mutat a férfi arcképekre adott egészségpontszám különbségének mértékére ($R^2=0,151$; $F(1,19)=3,37$; $p=0,082$). Minél inkább magasabb pontszámot értek el a férfiak a neuroticitás-skálán, annál alacsonyabb különbséget tettek az aknés és nem aknés férfi arcok egészségességének megítélése során (3. ábra). Az aknés és nem aknés női arcok egészségesség pontszám különbségének esetében

csak férfi kitöltőket vizsgálva egyik prediktor tényezőre sem született szignifikáns eredmény ($R^2=0,0464$; $F(4,16)=0.195$; $p=0.938$).

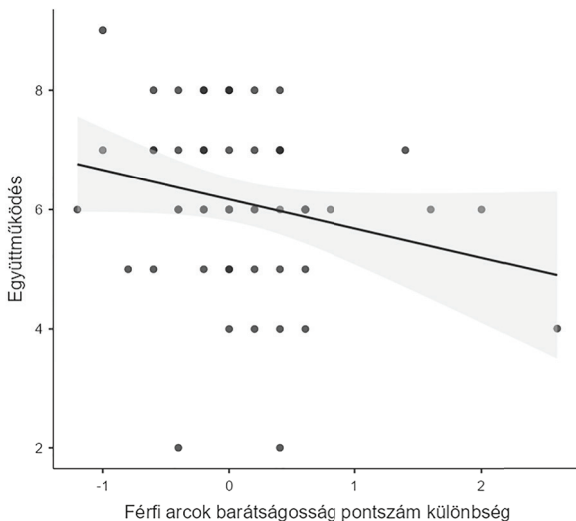

3. ábra: Férfi kitöltők neuroticizmus-pontszámainak és az aknés és nem aknés férfi arcok egészségességpontszám különbségének kapcsolata lineáris regressziós modellben

Barátságosság

A teljes mintát vizsgálva az aknés és nem aknés arcokra adott barátságosság pontszám különbségének mértékét egyik személyiség tényező, illetve az undor faktorok sem befolyásolják szignifikánsan ($R^2=0,0174$; $F(4,75)=0,333$; $p=0,855$).

Csak női kitöltőket vizsgálva a BFI együttműködés skáláján elért pontszám negatív tendencia szintű eredményt mutat az aknés és nem aknés férfi arcokra adott barátságosság pontszám különbségének mértékére ($R^2=0,0541$; $F(1,57)=3,26$; $p=0,076$). Minél magasabb pontszámot értek el a BFI együttműködés skálán, annál kisebb különbséget tettek aknés és nem aknés férfi arcok barátságosságának megítélése során (4. ábra).

4. ábra: Női kitöltők együttműködéspontszámainak és az aknés és nem aknés férfi arcok barátságosság pontszám különbségének kapcsolata lineáris regressziós modellben

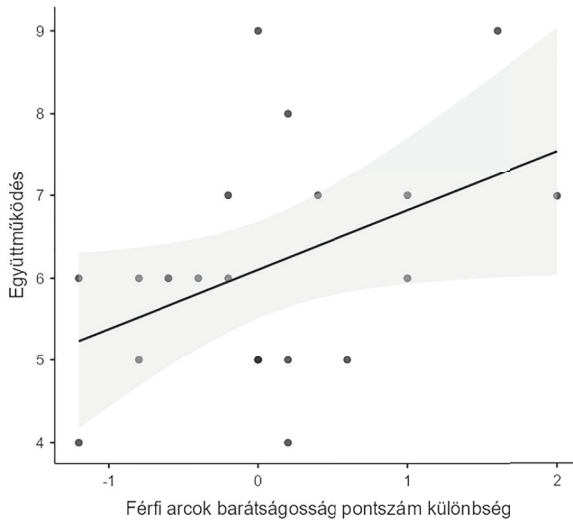
Hasonló eredmény született női arcképek esetén is, azonban a modellben az együttműködés mellett a neuroticitás is szerepel mint együttható. A modell és együtthatóinak pontos értékei az 1. táblázatban láthatók.

Modell	R ²	F	df1	df2	p
Együttműködés & Neuroticizmus	0,0897	2,76	2	56	0,072
Modell együtthatók	t	p	Standard Estimate		
Neuroticitás	-1,42	0,161	-0,189		
Együttműködés	-2,20	0,032	-0,292		

1. táblázat: Női kitöltők a BFI együttműködés- és neuroticitás-skálákon elért pontszámainak összefüggése aknés és nem aknés női arcképekre adott barátságosság pontszámok különbségének mértékére

Férfi kitöltők esetében a férfi arcképekre adott barátságosság pontszám különbségének mértékére a BFI együttműködés skálán elért pontszám pozitív szignifikáns hatással van ($R^2=0,190$; $F(1,19)=4,47$; $p=0,048$). Minél nagyobb

pontszámot értek el a férfiak a BFI együttműködés skáláján, annál nagyobb különbséget tettek az aknés és nem aknés arcok barátságosságának megítélése során (5. ábra). Női arcképek esetében egyik prediktor tényező sincsen szignifikáns behatással az aknés és nem aknés arcok között tett különbségre a barátságosság megítélése során ($R^2=0,546$; $F(4,16)=0,231$; $p=0,917$).

5. ábra: Férfi kitöltők együttműködés-pontszámainak és az aknés és nem aknés férfi arcok barátságosság pontszám különbségének kapcsolata lineáris regressziós modellben

Megvitatás

Aknés és nem aknés arcképekre adott pontszámok különbsége

Az első hipotézis, miszerint a kísérleti személyek valamennyi értékelő faktoron magasabb pontszámmal illetik a nem aknés arcokat, mint az aknésakat csak részben igazolódott be. 1(a) alpreditció szerint vonzóbbnak ítélik meg a kísérleti személyek az aknémentes arcokat, mint az aknésakat. Az adatok elemzése során beigazolódott, valóban szignifikáns eltérés volt az értékelések során az aknémentes arcképek javára mind férfi, mind női

arcok esetében is. Ez az eredmény megegyezik a korábban leírt kutatási eredményekkel.³¹

1(b) alpredikció szerint a kísérleti személyek egészségesebbnek ítélik meg az aknémentes arcokat, mint az aknésakat. Az adatok elemzése valóban szignifikáns különbséget eredményezett, így az alpredikció beigazolódott. Az aknés arcokon látható piros foltok, duzzanatok olyan averzív ingerek, amelyek könnyen asszociálhatók fertőzésekkel, kórokozókkal, ez azt eredményezheti, hogy az aknéval rendelkező arcokat egészségtelenebbnek ítélik meg, mint az anélkülieket.³²

1(c) alpredikció szerint a kísérleti személyek barátságosabbnak ítélik meg az aknémentes arcokat, mint az aknésakat. A kutatás eredménye ezt nem igazolta, nem jött ki szignifikáns különbség a barátságosság-jellemzés során, amely ellentmond korábbi kutatási eredménynek, ahol több különböző tulajdonságból felállított potenciális barátértéken szignifikánsan alacsonyabb pontszámmal értékelték az aknéval rendelkező arcképeket.³³ Az eltérő eredmény mindenképpen további szükséges vizsgálatokra hívja fel a figyelmet.

A személyiség és az undorérzékenység hatása az aknés és nem aknés arcképekre adott pontszámok különbségének mértékére

Teljes minta

A teljes mintát vizsgálva a második hipotézis, miszerint a kísérleti személyek neuroticitás-, együttműködés- és undorérzékenység-skálákon elért pontszámai bejósolják az aknés és nem aknés arcképekre adott pontszámok különbségének mértékét, nem igazolódott be. Nemi bontásban vizsgálva azonban női és férfi kitöltőkre szűkítve is született tendenciaszintű vagy szignifikáns eredmény a neuroticitás- és együttműködés-faktorok kapcsán. Az undorra való hajlam és intenzitás semmilyen elosztásban nem mutatott hatást bármely értékelő szempont különbségének mértékére, mely így eltér az elméleti háttérben már bemutatott kutatási eredménytől, ahol az undort viselkedéses

³¹ TIMMS 2013.; LEE et al. 2014.

³² SCHALLER – PARK 2011.

³³ TIMMS 2013.

szinten mérték indirekt kontaktra való hajlandóságon keresztül.³⁴ Lehetséges, hogy az arcképekre szerkesztett akné jellegű foltok, hegek nem voltak elég száliensek ahhoz, hogy akkora mértékű undorérzetet kiváltsanak, amely már hatással lett volna az arcképekre adott pontszámok különbségére.

Női kitöltők

Nők esetében egyedül a barátságosság értékelő faktor pontszám különbségének mértékére volt hatással a személyiség. Férfi és női arcképek esetén is a BFI együttműködés skáláján elért pontszám negatív tendencia szintű kapcsolatot mutat, tehát minél nagyobb pontszámot értek el a nők az együttműködés-skálán, annál kisebb különbséget tettek az aknés és nem aknés arcok barátságosságának megítélése során. Ez az eredmény megegyezik az elméleti háttérben leírtakkal, hiszen az együttműködés személyiségfaktoron magas pontszámot elérő személyeket gyakran jellemzik empatikusnak, barátságosnak, és fontos nekik, hogy másokkal jó kapcsolatot ápoljanak.³⁵ Bizakodó jellemük könnyebbé teszi számukra, hogy eltekintsenek bizonyos averzív ingerektől, és azonos, vagy hasonló mértékű bizalmat szavazzanak meg a bőrbetegségben szenvedő személyeknek is. Női arcképek esetén az együttműködés mellett a neuroticitás is negatív tendenciaszintű kapcsolatot mutat, mely azt jelenti, hogy minél magasabb pontszámot értek el a neuroticitás személyiség-faktoron, annál kisebb különbséget tettek az aknés és nem aknés arcképek barátságosságának megítélése során. Ez az eredmény azonban ellentmond az elméleti háttérben leírtaknak. A magas fokú neuroticitásra igaz, hogy az illető könnyen lesz ideges, feszült és bizalmatlan.³⁶ A várakozásokhoz képest fordított eredmény születésének egy lehetséges magyarázata, hogy a szorongás jelen esetben úgy jelenik meg, hogy ezen személyek a társas kíváncsiság szerint pontozták az arcokat, tehát törekedtek a minél kisebb különbségtételre. Egyfajta emlékezeti feladatként is felfoghatták, habár ilyesfajta utasítást nem kaptak a kísérlet során. Mindenképpen további vizsgálatok szükségesek a pontos magyarázat megtalálásához.

³⁴ GREEN-ARMYTAGE et al. 2018.

³⁵ GRAZIANO – EISENBERG 1997.

³⁶ ROCCASS et al. 2002.

Férfi kitöltők

A vizsgálatban részt vevő férfiak a BFI együttműködés-skálán elért pontszáma pozitív tendenciát mutat az aknés és nem aknés arcképekre adott vonzerőpontszám különbségének mértékével, barátságosságértékelés során pedig pozitív szignifikáns kapcsolat áll fenn. Tehát minél nagyobb pontszámot értek el az együttműködés-skálán, annál nagyobb különbséget tettek az aknés és nem aknés arcok között. Ez az eredmény ellentétes a nőknél kapott adatokhoz képest. Specifikusan csak a férfi arcképek értékelése során megjelenő eredmény egy lehetséges magyarázata lehet az intraszexuális versengés, habár a vizsgálat során erre utaló kontextus vagy információ nem volt jelen. A másokkal való együttműködés bizonyos értelemben egyfajta altruista cselekvésnek tekinthető, evolúciós értelemben ezek a cselekvések hátrányosnak tűnhetnek, azonban több különböző elmélet létezik ennek megmagyarázására. Az egyik ilyen elmélet a kérkedés modell, mely szerint az önzetlen cselekvések valójában nem is annyira önzetlenek, az altruista személy így növelni tudja presztízsét, jó híre elterjedésével státusza is megnő az adott csoportban.³⁷ Az adott személy státusza, dominanciája, erőforrásfenntartó képessége bizonyos fitnessindikátorok segítségével bejósolható, ilyen például a magasság is. Kutatási eredmények szerint a férfiak magassága pozitívan korrelál a munkahelyi pozíciójuk, rangjuk nagyságával. De a férfi vonzereje, egészségi állapota is szorosan összefügg azzal, hogy mennyire domináns egy adott csoportban, mekkora erőforrásokkal rendelkezik. Magasabb státusszal, presztízzsel rendelkező személyek közelsége, barátsága előnyösebb, hiszen velük való együttműködés nagyobb valószínűséggel jár sikerrel. Ez magyarázhatja, hogy azok a férfi kitöltők, akik magasabb pontszámot értek el az együttműködés faktoron, miért tettek nagyobb megkülönböztetést aknés és nem aknés férfiak között. Azonban a teljes mintából csupán 22 kitöltő volt férfi, így az eredmények nem megbízhatóak. Mindenképpen további vizsgálatokra van szükség nagyobb elemszámmal.

Férfi arcok egészségességének megítélése során a férfiak a BFI neuroticizmus skáláján elért pontszáma negatív tendenciaszintű kapcsolatot mutat.

---

³⁷ BERECZKEI 2003.

Az eredmény hasonló a nőknél kapott barátságosság értékelése során kapott adatokkal, amely így szintén ellentmond az elméleti háttérben leírtaknak. A magyarázat ugyancsak a szorongás más jellegű hatásában keresendő, a magas fokú szorongást átélő személyek gondolhattak az értékelés során a feladatra úgy, mint egy emlékezeti feladat, illetve a társas kíváncsiság hatása is megjelenhet.

Konklúzió, limitációk

A kutatási eredmények tovább erősítették a már meglévő szakirodalmakat abban, hogy az emberek valóban különbséget tesznek aknés és nem aknés arcok vonzóságát és egészségességét illetően. A kitöltő személyek undorra való hajlama és érzékenysége nem mutatott kapcsolatot egyik jellemzősi szempont esetében sem, amely lehet annak a következménye is, hogy a szerkesztett aknés foltok, hegek nem voltak elég száliensek, súlyosak ahhoz, hogy kiváltsák a megfelelő undorérzetet. A későbbi kutatások esetén érdemes lehetne a képek szerkesztése során több különböző súlyosságú aknés csoportot létrehozni, így vizsgálni lehetne azok egymáshoz való viszonyát, eredményét is, illetve, hogy létezik-e egy ingerküszöb, amely fölött az egyének már undort élnek át, és az kimutatható.

Az együttműködés és neuroticitás személyiségfaktorokkal kapott eredmények azt mutatják, hogy, ha kis mértékben is, de valóban hatással vannak az értékelések során adott pontszámok különbségének mértékére. A pontos okok megismeréséhez további vizsgálatok szükségesek, valamint az alacsony férfi elemszám miatt az eredmények kevésbé megbízhatók. A neuroticizmus személyiség-faktort további kutatásokban érdemes lehet kiegészíteni kifejezetten egészségsszorongást mérő skálával, amelynek segítségével specifikusabb eredményt kapnánk az aknés arc okozta szorongás mértékéről, egy általános szorongási szint mellett. A kísérletben részt vevő személyek felosztása aszerint, hogy csak aknés, vagy csak aknémentes arcot látnak segíthet abban, hogy a vizsgálat során kevésbé legyenek tisztában a mért változókkal, így csökkenhet a társas kíváncsiság és az emlékezeti hatás.

Az átélt undort, illetve empátiát egy aknés arc megítélése során befolyásolhatja, hogy az illető maga jelenleg küzd-e pattanásokkal, vagy volt-e a múltjában olyan időszak, amikor aknés volt. Későbbi kutatásokban érdemes

lenne ezen szemponttal kibővíteni a vizsgálatokat, azonban az aknéval küzdő személyektől nem elvárható, hogy objektíven megítéljék saját bőrproblémájuk súlyosságát, az elméleti háttérben is leírt torzult figyelmi folyamatok miatt,³⁸ így ez a későbbiekre nézve mindenképpen módszertani nehézségeket jelent.

Rövidítések

- ALTUNISIK et al. 2020 ALTUNISIK, Nihal – CANSEL, Neslihan – TURKMEN, Dursun – UCUZ, Ilknur – CUMURCU, Hative B.: Evaluation of temperament and character traits of patient with severe acne. *Journal of Cosmetic Dermatology* 19. (2020) 2727–2731.
- BERECZKEI 2003 BERECZKEI Tamás: *Evolúciós pszichológia*. Budapest, 2003.
- DALGARD et al. 2008 DALGARD, Florence – GIELER, Uwe – HOLM, Jan O. – BJERTNESS, Espen – HAUSER, Stuart: Self-esteem and body satisfaction among late adolescents with acne: results from a population survey. *Journal of the American Academy of Dermatology* 59. (2008) 746–751.
- GOLDBERG 1992 GOLDBERG, Lewis R.: The development of markers of the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment* 4. (1992) 26–42.
- GRAZIANO – EISENBERG 1997 GRAZIANO, William – EISENBERG, Nancy: Agreeableness: A dimension of personality. In: *Handbook of personality psychology*. Eds. Hogan, R. – Johnson, J. A. – Briggs, S. R. San Diego, 1997. 795–824.
- GREEN-ARMYTAGE et al. 2018 GREEN-ARMYTAGE, Miriam – SIMONDS, Laura M. – JOHN, Mary – WOODGER, Nigel: Depictions of acne and psoriasis influence interpersonal aversion. *Psychology, Health & Medicine* 24. (2019) 94–100.
- GÜL – ÇÖLGEÇEN 2015 GÜL, Ali I. – ÇÖLGEÇEN, Emine: Personality Traits and Common Psychiatric Conditions in Adult Patients with Acne Vulgaris. *Annals of Dermatology* 27. (2015) 48–52.
- HASSAN et al. 2009 HASSAN, Judith – GROGAN, Sarah – CLARK-CARTER, David – RICHARDS, Helen – YATES, Victoria M.: The individual health burden of acne: appearance-related distress in male and female adolescents and adults with back, chest and facial acne. *Journal of health psychology* 14. (2009) 1105–1118.

³⁸ LEE et al. 2014.

- HEALY – SIMPSON 1994 HEALY, Eugene – SIMPSON, Nick: Fortnightly Review Acne vulgaris. *BMJ* 308. (1994) 831–833.
- LEE et al. 2014 LEE, In-Seon – LEE, Ah-Rhem – LEE, Hyejung – PARK, Hi-Joon – CHUNG, Sun-Yong – WALLRAVEN, Christian – BÜLT-HOFF, Isabelle – CHAE, Younbyoung: Psychological distress and attentional bias toward acne lesions in patients with acne. *Psychology, Health & Medicine* 19. (2014) 680–686.
- LIM – TAN 1991 LIM, Chee-Chong L. – TAN, Tah-Chew: Personality, disability and acne in college students. *Clinical and Experimental Dermatology* 16. (1991) 371–373.
- MESKÓ 2007 MESKÓ Norbert: A női arc darwini esztétikája – Átlagosság, neoténia, hormonális markerek és hajviselet adaptív jelentősége a női arc fenotípusos minőségének megítélésében. Pécsi Tudományegyetem [doktori disszertáció] 2007.
- NIEMEIER et al. 1998 NIEMEIER, Volker – KUPFER, Jörg – DEMMELBAUER-EBNER, M. – STANGIER, Ulrich – EFFENDY, Isaak – GIELER, Uwe: Coping with Acne vulgaris. Evaluation of the chronic skin disorder questionnaire in patients with acne. *Dermatology* 196. (1998) 108–115.
- OLATUNJI et al. 2007 OLATUNJI, Bunmi O. – CISLER, Josh M. – DEACON, Brett J. – CONNOLLY, Kevin – LOHR, Jeffrey M.: The Disgust Propensity and Sensitivity Scale-Revised: Psychometric properties and specificity in relation to anxiety disorder symptoms. *Journal of Anxiety Disorders* 21. (2007) 918–930.
- ÖZTÜRK et al. 2013 ÖZTÜRK, Perihan – ORHAN, Fatma Ö. – ÖZER, Ali – KARAKAS, Tuğba – ÖKSÜZ, Ali N. – YETİŞİR, Nur Y.: Assessment of Temperament and Character Profile with Anxiety and Depression in Patients with Acne. *Balkan Medical Journal* 30. (2013) 161–166.
- RAMMSTEDT – JOHN 2007 RAMMSTEDT, Beatrice – JOHN, Oliver P.: Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality* 41. (2007) 203–212.
- ROCCASS et al. 2002 ROCCASS, Sonia – SAGIV, Lilach – SCHWARTZ, Shalom H. – KNAFO, Ariel: The Big Five Personality Factors and Personal Values. *Personality and Social Psychology Bulletin* 28. (2002) 789–803.
- ROZIN – HAIDT – McCAULEY 2009 ROZIN, Paul – HAIDT, Jonathan – McCAULEY, Clark: Disgust: The body and soul emotion in the 21st century. In: *Disgust and its disorders*. Eds. Olatunji, B. O. – McKay, D. Washington, DC, 2009. 9–29.

- RÓZSA – TÁRNOK – NAGY 2020 RÓZSA Sándor – TÁRNOK Zsanett – NAGY Péter: A gyermek-pszichiátriában alkalmazott kérdőívek, interjúk és tünet-becslő skálák. Budapest, 2020.
- SARKAR et al. 2016 SARKAR, Sharmila – PATRA, Paramita – MRIDHA, Kakali – GHOSH, Sudip K. – MUKHOPADHYAY, Asish – THAKURTA, Rajarshi G.: Personality disorders and its association with anxiety and depression among patients of severe acne: A cross-sectional study from Eastern India. *Indian Journal of Psychiatry* 58. (2016) 378–382.
- SCHALLER – PARK 2011 SCHALLER, Mark – PARK, Justin H.: The Behavioral Immune System (and Why It Matters). *Current Directions in Psychological Science* 20. (2011) 99–103.
- SHOOK – FORD – BOGGS 2017 SHOOK, Natalie J. – FORD, Cameron G. – BOGGS, Shelby T.: Dangerous worldview: A mediator of the relation between disgust sensitivity and social conservatism. *Personality and Individual Differences* 119. (2017) 252–261.
- SIEKELOVA 2022 SIEKELOVA, Monika: Healthy Mate Hypothesis. In: *Encyclopedia of Animal Cognition and Behavior*. Eds. Vonk, J. – Shackelford, T. K. Cham, 2022. 3051–3054.
- SÖNMEZ et al. 2017 SÖNMEZ, Ipek – MULLAAZIZ, Didem – KAPTANOĞLU, Asli – ÖZGÜR, Tosun: Akne Vulgaris Hastalarında Karakter ve Mizac Özellikleri. *Yeni Symposium* 55. (2017) 2–6. (Absztrakt)
- STOET 2010 STOET, Gijsbert: Psytoolkit – A software package for programming psychological experiments using Linux. *Behavior Research Methods* 42. (2010) 1096–1104.
- STOET 2017 STOET, Gijsbert: Psytoolkit: A novel web-based method for running online questionnaires and reaction-time experiments. *Teaching of Psychology* 44. (2017) 24–31.
- SZABÓ et al. 2016 SZABÓ Gábor – SZÁNTÓ Zsuzsa – SUSÁNSZKY Éva – MARTOS Tamás: A cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív rövidített magyar változatának (TCI55) pszichometriai jellemzői hazai mintán. *Psychiatria Hungarica* 31. (2016) 348–358.
- TIMMS 2013 TIMMS, Richard M.: Moderate acne as a potential barrier to social relationships: myth or reality? *Psychology, Health & Medicine* 18. (2013) 310–320.
- TOY et al. 2023 TOY, Jeffrey – WAN, Vincent – LEE, Dong G. – LIU, Chaocheng – FLEMING, Patrick – LYNDE, Charles: Perspectives and knowledge of acne vulgaris among young adolescent. *Pediatric Dermatology* 40. (2023) 308–311.

MOLNÁR FANNI

A temperamentum és a szülői nevelési stílusok hatása a gyermekek gátló funkcióira

The Influence of Temperament and Parenting Styles on Children's Inhibitory Functions

Studies measuring executive functions in early childhood have significant predictive value for school readiness and for a smooth transition between kindergarten and school. Executive functions are involved in higher-order thinking processes and in the control of emotions and behaviors. However, their manifestation differs from person to person, the reason for which is the individual's temperament and personal experiences. In the present research, I examined the factors influencing the executive functions of preschool children, particularly inhibitory functions. Within this, I tried to assess environmental factors in terms of parenting styles and parental treatment, while for the children, I defined temperament as a variable. The aim of the research was to form a more accurate picture of the interrelations of these factors. In addition, the aim of the thesis is to examine the differences generated by different methodologies. The target group of my research was children aged 3 to 6 and their parents, as well as their kindergarten caregivers. Data collection for the parents was carried out using the child version of the Temperament and Character Inventory (PsTCI) and the Child Mother Bonding Instrument (CMBI). For the children, it was conducted using the Go/No Go and Bear/Dragon tests. As a result of the research, I found that both temperament and parental treatment have an effect on inhibitory abilities. In the computer-based assessment, children achieved much better results than in tasks performed in person. From this, I inferred that digitalization and technology are so strongly present in the lives of today's preschool children that their impact should be considered when designing research methodologies.

Keywords: executive functions, inhibition, temperament, parental treatment, Go/No Go test

1. Elméleti bevezető

1.1. Végrehajtó funkciók

A végrehajtó funkciókat a figyelemszabályozási készségek halmazaként értelmezhetjük, ezek a készségek a tudatos, célirányos problémamegoldásokban

játszának szerepet. A kutatók általánosságban abban egyetértenek, hogy ezen készségek: a munkamemória, a gátlás és a kognitív flexibilitás.¹

A végrehajtó funkcióknak abban van szerepük, hogy általuk képesek vagyunk célratörően érvelni és felhasználni a korábban megszerzett tudást, azonban a tudás elsajátításában nem vesznek részt. Ezek mellett a figyelmi folyamatok mentén lehetővé teszik a megszerzett tudás adaptív felhasználását, és a következtetések levonását. Így az iskolákban elsajátított elméleti tudást a diákok a mindennapokban és egyéb élethelyzetekben gyakorlati tudássá tudják alakítani, illetve a végrehajtó funkciók lehetővé teszik a hatékonyabb tanulást is. Mindezek alátámasztják azt a tényt, hogy a korai gyermekkorban készített végrehajtó funkciókat mérő eljárásoknak meghatározó előrejelző ereje van az iskolaérettségben és a zökkenőmentes óvoda és iskola közötti átmenetben.² Az olvasási és matematikai teljesítményt már óvodáskorban előre jelezhetik a végrehajtó funkciók – az intelligenciát mérő teszteknel megbízhatóbb bejósoló erővel bírnak. Ezen képességekben észlelt különbségek nem csupán változatlanok maradnak, hanem az évek előrehaladtával egyre inkább mélyülnek.³

A végrehajtó funkciók az egyén egész életét végigkísérik, ennek ellenére jelentőségük egyelőre kevésbé ismert. A korábban említettek alapján nemcsak az iskolai teljesítményre vannak hatással, hanem a későbbiekben a munkahelyi, illetve magánéleti sikerességre is. Kutatások bizonyították, hogy az alacsonyabb végrehajtó funkcióval rendelkezők a munkakeresés során nehezebben találnak állást, nehezükre is esik megtartani azt.⁴ Ezen kívül arra is találtak bizonyítékokat, hogy a gyengébb végrehajtó funkciókkal rendelkezők magasabb hajlandóságot mutatnak a függőségekre, mint például a drogaddikcióra, túlzott evésre és ennek következményeképp az elhízásra. A bűnözők és az erőszaktevők között gyakoriak a gyengébb végrehajtó funkciókkal rendelkezők. Ennek oka, hogy alacsonyabb önkontrollal rendelkeznek, gyakori, hogy szociális problémák is jellemzőek rájuk.⁵

---

¹ ZELAZO – BLAIR – WILLOUGH 2016.

² JÓZSA – JÓZSA 2018.

³ MCCLELLAND – ACOCK – MORRISON 2006.

⁴ DIAMOND 2016; BAILEY 2007.

⁵ BALER – VOLKOW 2006.

1.2. A végrehajtófunkciók fejlődése

A végrehajtófunkciók és a szelf-szabályozás fejlődése szoros összefüggésben állnak egymással. Az adaptív emberi viselkedés egyik legalapvetőbb aspektusa a szelf-szabályozás, ami célvezérelt viselkedésként értelmezhető tágabb értelemben. Idesoroljuk a teljesítménnyel kapcsolatos magatartásokat, a személyes törekvéseket, a közös célok érdekében tett törekvéseket. Ellentétben ezzel, az „önkontroll” az önszabályozási folyamatok egy szűkebb csoportját foglalja magába. Ezek célja a nem kívánt, prepotens impulzusok, válaszok gátlása, felülírása. Az egyén sikeres szelf-szabályozásának három fő összetevőjét különíthetjük el:⁶

- (1) a normák ismerete, amelyek a nagy többség által elfogadottak,
- (2) elegendő motivációval kell rendelkeznie ahhoz, hogy energiát fektessen abba, hogy a normák és a tényleges állapotok, cselekvések közötti eltérést csökkentse,
- (3) az egyénnek elegendő kapacitással kell rendelkeznie ahhoz, hogy ezt az eltérést csökkenteni tudja

Az önszabályozásban vallott kudarc oka tehát lehet a normák ismeretének vagy ezek ellenőrzésének hiánya. Esetleg a motiváció, harmadsorban pedig a kapacitása hiánya. Ezen sorrend nem felborítható, mivel elegendő kapacitás esetén a normák ismeretének hiányában a kudarc szintén bekövetkezik. Ezekből adódik, hogy a végrehajtó funkciók alapvető részei, mint a munkamemória, a kognitív flexibilitás, és a gátlás, jelentősen hozzájárulnak a sikeres szelf-szabályozáshoz.⁷

A szelf-szabályozás területei eltérő ütemben fejlődnek: a figyelem viszonylag gyorsan, míg a munkamemória lassabb ütemben. A végrehajtó funkciók és a szelf-szabályozás folyamatai csecsemőkorban összekeveredve működnek, óvodáskorban azonban már differenciáltabban lehet végig követni őket. A végrehajtó funkciók fejlődése tehát a szelf-szabályozással együtt indul meg csecsemőkorban. Eleinte ezek a funkciók is csak kisebb területekre terjednek

⁶ HOFMANN – SCHMEICHEL – BADDELEY 2012.

⁷ HOFMANN – SCHMEICHEL – BADDELEY 2012.

ki. Az óvodáskor közeledtével a végrehajtó funkciók intenzív fejlődésnek indulnak, ez egészen fiatal felnőttkorig tart, tehát ezt az időszakot tekinthetjük a végrehajtó funkciók szenzitív időszakának. A végrehajtó funkciók az érzelemszabályozásban is részt vesznek, az alapjait adják. A fejlődésre ebben az időszakban több tényező is kihatással lehet, ilyen a gyermeket körülvevő szülői bánásmód, a táplálkozás, a játéktevékenységek, valamint szélsőséges negatív behatások (pl. traumák, stresszhatások). Kutatási eredmények azt támasztják alá, hogy a normális fejlődésű gyermekek körében is figyelhetőek meg különbségek a végrehajtó funkciók fejlettségében, ezek az eredmények pedig hatékonyan előre jelzik az iskolai teljesítményt.⁸

1.3. A végrehajtó funkciók összetevői

A következőkben a végrehajtófunkciók összetevőit mutatom be, különös hangsúlyt fektetve a kutatásom fókuszában álló gátlási képességre.

A kognitív flexibilitás alatt azt a képességet értjük, hogy képesek vagyunk valamiről többféleképpen gondolkodni, több nézőpontból megközelíteni egy adott dolgot. Képesek vagyunk figyelembe venni például valaki más nézőpontját is. Ez lehetővé teszi azt, hogy adott problémát többféle módon meg tudjunk oldani, szükség esetén gyorsan képesek legyünk váltani a mentális stratégiáink és a feladatok között.⁹

A munkamemória egy korlátozott kapacitású rendszer, ami biztosítja az információk és a gondolatok tárolását, a róluk való gondolkodást, és ezek valamilyen módon történő manipulálását. Kulcsfontosságú szerepe van abban, hogy a látszólag független dolgok között összefüggéseket találjunk, feltelegzünk. Ezenkívül nélkülözhetetlen szerepet játszik a komplex kognitív feladatok véghezvitelében.¹⁰

A gátlás szintén egy összetett konstruktum, lehetővé teszi a nem kívánt viselkedések megakadályozását, az önkontroll képességét, a szelektív figyelmet és a kognitív kontrollt. A gátlás teszi lehetővé, hogy szükség esetén tudatosan tudjuk gátolni a domináns, automatikus válaszokat.¹¹

⁸ JÓZSA – JÓZSA 2018.

⁹ MIYAKE et al. 2000.

¹⁰ DIAMOND 2013.

¹¹ MIYAKE et al. 2000.

Kutatásomban a végrehajtó funkciókon belül gátlással kapcsolatos teszteket végeztem, így erről szeretnék részletesebb áttekintést adni. A gátlás legfontosabb szerepe, hogy a viselkedést ellenőrizze, a figyelmet szabályozza, érzelmeinket korlátozza. Ezen képességünk teszi lehetővé, hogy viselkedési mintáinkat képesek legyünk megváltoztatni, kísértés esetén türtőztetni tudjuk magunkat. A kutatók a gátló folyamatokat három eltérő dimenzió mentén különböztetik meg:¹²

- (1) a gátlás szándékosan vagy automatikusan következik be
- (2) kognitív vagy viselkedési szinten zajlik a gátlás
- (3) interferencia megkülönböztetése a gátlástól (az emlékezetben tárolt tartalmak egymást gyengítő hatását interferenciának nevezzük).

Azon tulajdonságunkat, hogy a figyelmünket tudjuk szelektíven irányítani, tehát ki tudjuk zárni a zavaró tényezőket és arra tudunk figyelni, amire szeretnénk, a figyelmi gátlás teszi lehetővé. Egy, a háttérből kiugró inger, ami automatikusan aktiválja az önkéntelen figyelmet, a figyelmi gátlás hiányában elterelné a figyelmünket az eredeti figyelmi célpontról. A szelektív figyelem lehetővé teszi, hogy a későbbiekben se terelődjön el figyelmünk a zavaró inger(ek) hatására.¹³

Érzelmeink, viselkedésünk szabályozását többek között az önkontroll teszi lehetővé, amit a gátló kontrollnak köszönhetünk. Lehetővé teszi, hogy ne azonnal reagáljunk. Késlelteti a reakciót, ezen idő alatt az egyénnek van lehetősége, hogy átgondolja, mi lenne számára a legelőnyösebb reakció. Kísértés esetén az önkontroll gátolja le a cselekvés véghezvitelét. Az önkontrollhoz kapcsolhatjuk a késleltetett jutalom fogalmát. Fontos szerepet kap benne, mivel az önkontroll gyakorlásával, képes lemondani az egyén az azonnali jutalomról, hogy később egy nagyobb jutalmat kapjon.¹⁴

Minden kognitív képesség mérésére alakítottak ki megfelelő vizsgálati eljárásokat, ez a végrehajtó funkciókkal, ezen belül a gátló funkcióval sem volt másképp. A következőkben ezeket a mérőeszközöket szeretném röviden bemutatni. A Stroop feladatban a résztvevőknek meg kell nevezniük, hogy

¹² JÓZSA – JÓZSA 2018.

¹³ JÓZSA – JÓZSA 2018.

¹⁴ HOFMANN – SCHMEICHEL – BADDELEY 2012.

milyen színű tintával vannak leírva a szavak. A feladat nehézsége abban rejlik, hogy a leírt szavak önmaguk is egy-egy szín megnevezései. Résztvevő feladata, hogy a leírt szavakat figyelmen kívül hagyja, és csak a tinta színét nevezze meg. A reakcióidő jelentősen lelassul, mivel a gyakorlott olvasók automatikusan olvasni kezdik a szavakat, így az egyénnek le kell gátolnia ezt, hogy a tinta színét meg tudja nevezni. Olvasni még nem tudó gyermekek esetében a Nap-Éj tesztet szokták alkalmazni, ha a vizsgálat vezetője a napot mutatja, akkor azt kell mondani, hogy éjszaka, ha a holdat, akkor nappalt kell mondania a gyermeknek.¹⁵

Másik gyakran használt mérőeljárás a Go/No Go teszt, ebben a feladatban kétfajta inger éri a résztvevőt, az egyikre reagálnia kell, míg a másikat figyelmen kívül kell hagynia. Általában a választ igénylő inger után egy gombot kell megnyomni, a másik inger esetén pedig nem kell semmilyen választ adni. Ehhez az eljáráshoz nagyon hasonló a Stop-Signal feladat. Maga a feladat ugyanaz, mint az előzőekben, azonban itt nem vizuális ingerek vannak, hanem audiojelek. Ebben az esetben két inger van, az egyikre reagálni kell, míg a másakra nem szabad. A Stroop-feladattal szemben itt akkor történik gátlás, ha a résztvevő nem csinál semmit. Óvodások esetében a Medve/Sárkány feladatot szokták alkalmazni, ahol a kedves állat, jelen esetben a medve, kéréseit végre kell hajtani, míg a nem kedves állatét figyelmen kívül kell hagyni.¹⁶

1.4. Temperamentum

Cloninger pszichobiológiai modelljében az egész személyiséget átfogó leírást próbált megalkotni. Ennek érdekében a személyiséget két alegységre osztotta: a temperamentumra és a karakter dimenzióira. A személyiséget együtt a karakter és a temperamentum alakítja ki.¹⁷ Cloninger elmélete szerint a személyiségek különbözőségét az információ befogadásban, feldolgozásban és tárolásában észlelhető eltérések adják. Álláspontja szerint, az emocionális ingerekre adott automatikus válaszokban eltéréseket tapasztalhatunk

¹⁵ JÓZSA – JÓZSA 2018.

¹⁶ JÓZSA – JÓZSA 2018.

¹⁷ CLONINGER 1987.

az egyéneknél, ezekben a különbségekben érhető tetten a temperamentum. Modellje szerint ezek a tulajdonságok részben öröklődnek, stabilnak mondhatóak a születéstől a halálig, nincs hatással rájuk a szociális tanulás és a kultúra. A temperamentum hatással van a személy hangulatára és a szokásait is meghatározza.¹⁸

A karaktert a temperamentummal ellentétben nem befolyásolja a genetika, Cloninger 1987-ben a karaktert úgy határozta meg mint a személyiség azon része, amit az egyén direkt módon megvalósít önmagából. A self-tárgy kapcsolatokban mérhető egyéni különbségekben jelenik meg a karakter. A karaktert befolyásolja a temperamentum, a szociális környezet, amely körülveszi a személyt életének különböző szakaszaiban. Az egyik legfontosabb tényezőként az egyéni tapasztalatokat nevezhetjük meg. Ezen hatások eredményeként alakul ki lassan és folyamatosan a karakter.

A személyiség általános pszichobiológiai modellje szerint a temperamentum négy faktorra bontható: *Ártalomkerülés*, *Jutalomfüggőség*, *Újdonságkeresés*, illetve a *Kitartás*. Ez utóbbi később került kiegészítésre, és ekkor jelent meg a három karakterfaktor is, az *Önirányítottság*, az *Együttműködés* és a *Transzcendencia*.¹⁹ Cloninger ezen faktorok mentén hozta létre a Temperamentum és Karakter kérdőívét (TCI).²⁰ Vizsgálatom során e kérdőív Rózsa és munkatársai által magyar nyelven validált, gyermekek temperamentumának mérésére alkalmas változatát használtam fel.²¹ Ennek megfelelően a következőkben a magyar validáció értelmezése mentén mutatom be röviden a temperamentum és a karakter faktorait.

1.5. Temperamentumfaktorok értelmezése

Az *Újdonságkeresés* (*Novelty Seeking*) az izgalom keresésének öröklött min-tázata. Explorációs aktivitással jár együtt, a lehetséges jutalom kíváncsiságot és izgalmat vált ki az egyénből. Jellemzője még a monotonitás és a lehetséges büntetés elkerülése, hirtelen döntéshozatal. A skálán magas pontszámot elérő személyek impulzívak, érdeklődőek, könnyen elveszítik az érdeklődésüket

¹⁸ CLONINGER – BAYON – SVRAKIC 1998.

¹⁹ SZABÓ et al. 2016.

²⁰ CLONINGER – SVRAKIC – PRZYBECK 1993.

²¹ RÓZSA – TÁRNOK – NAGY 2020.

és elunják magukat. Az alacsony pontszámot elérő személyek rendezettek, nehezen kezdenek bele új dolgokba, hajlamosak elveszni a részletekben, zárkóztak.²²

Az *Ártalomkerülés* (*Harm Avoidance*) azon tendencia, mely szerint a fájdalmas ingerek intenzív válaszreakciót váltanak ki, és arra sarkallják az egyént, hogy olyan viselkedéseket sajátítson el, amelyek segítenek elkerülni a büntetést, az újdonságot és a jutalomelmaradást. Megjelenhet félnétségben, idegenektől való félelem formájában. Ezen viselkedés leginkább a viselkedésgátlásban jelenik meg. Az átlagnál magasabb pontszámot elérő egyénekre jellemző, hogy félnek a bizonytalanságtól, pesszimizmusra hajlamosak, könnyen kimerülnek. Az átlagosnál alacsonyabb pontszámot elérők optimisták, szeretik a társaságot, magabiztosak.²³

A *Jutalomfüggőség* (*Reward Dependence*) a viselkedés folytatására sarkallja az egyént, különösen érzékeny, fokozott válaszadás jellemzi a jutalom jelzéseire. A skálán magas pontszámot elérő személyek jóindulatúak, érzékenyek, társaságkedvelők. Az alacsonyabb pontszámmal rendelkezők szeretnek egyedül lenni, rendkívül gyakorlatiasak, ebből kifolyólag önállóbbak.²⁴

A *Kitartás* (*Persistence*) egy olyan örökletes tendencia, mely a viselkedés fenntartását teszi lehetővé, abban az esetben is, ha zavaró tényezők lépnek fel (pl.: frusztráltság, kimerültség). A faktor esetében magas pontszámot elérő személyek kiegyensúlyozottak tudnak maradni, tevékenyek, míg a dimenzió alacsonyabban teljesítők szorgalma alacsonyabb, és ők kiegyensúlyozatlanok.²⁵

1.6. Karakterfaktorok értelmezése

Önirányítottság (*Self-Directedness*). A faktor segítségével információt kaphatunk arról, hogy az egyén mennyire alkalmazkodó, szabálykövető, mennyire tud jól adaptálódni a környezetéhez, egyéni céljai és kontrollja mennyire van összhangban. A magas pontszámot elérő személyek jellemzően felelősségteljesek, önértékelésük jó, szívesen kezdeményeznek, tévedéseiket könnyen beismerik, keresik a kihívásokat. Ezzel ellentétben az alacsony pontszámot

²² RÓZSA – TÁRNOK – NAGY 2020.

²³ RÓZSA et al. 2005.

²⁴ SZABÓ et al. 2016.

²⁵ RÓZSA – TÁRNOK – NAGY 2020.

elérő személyek nem szívesen látják be, ha hibáztak, önértékelésük alacsony, gyakran céltalanok lehetnek.²⁶

Együttműködés (Cooperativeness). A karakterjellemző a társas érintkezésekben, elfogadásban jelentkező egyéni különbségeket méri. Magas pontszámot elérő személyek segítőkészek, empatikusak, elfogadóak. Ezzel szemben, az *Együttműködés* dimenzió rosszul teljesítők szociálisan intoleránsak, nem szívesen segítenek másoknak, nem érdeklődnek embertársaik iránt, szívesen állnak bosszút másokon.²⁷

A Transzcendencia-élmény (Self-Transcendence). Összeségében azonosulást jelent mindennel, ami a létezéshez nélkülözhetetlen. Az egyén tudatában van, hogy az univerzum része. A magas pontszámot elérő személyeket jellemzi a kreatív inspiráció és a mindenséggel való azonosulás. Az alacsony pontszámot elérőket jellemzi az egocentrikus racionalitás és az anyagi javakba vetett hit.²⁸

1.7. A temperamentum kapcsolata a végrehajtó funkciókkal

A végrehajtó funkcióknak szerepe van a magasabb rendű gondolkodási folyamatok, cselekvések, érzelmek, viselkedési formák kontrolljában. Ezek megjelenése azonban személyenként eltérő, ennek oka az egyén temperamentuma, személyes tapasztalatai.

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a végrehajtó funkciókban tetten érhető egyéni különbségek megértéséhez, fontos néhány szempontot szem előtt tartani: azoknak a dimenzióknak a detektálása, amelyekben az emberek következetesen különböznek egymástól, valamint ezek a tulajdonságok és a mögöttes folyamatok, hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Az összefüggések megértésének érdekében, a következőkben szeretnék néhány korábbi kutatást ismertetni.

Simonds a jutalomérzékenység és a válaszvégrehajtás szerepét vizsgálta a gyermekkori extraverzióban, reakcióidőt mérő feladatokat végzett a kísérleti alanyokkal.²⁹ Hipotézise szerint a preferált és a nem preferált kézzel történő válaszadás közötti nagyobb különbségeket mutató gyermekek azok, akiket extravertáltabbnak ítélnék, és hogy a jutalmazási feltétel felerősíti

²⁶ RÓZSA et al. 2005.

²⁷ RÓZSA et al. 2005.

²⁸ RÓZSA – TÁRNOK – NAGY 2020.

²⁹ SIMONDS 2006.

a válaszkéz különbségeket az extravertáltabb gyermekeknél. A jutalmazási feltétel megerősítő jellegére nem találtak közvetlen bizonyítékokat.³⁰ Sudikoff és munkatársai azt találták, hogy a végrehajtó kontroll és az érzelemszabályozás viselkedéses értékelései korrelálnak egymással, és a végrehajtó kontroll objektív méréseivel, különösen a gátlással.³¹ Az eredmények azt mutatták, hogy erős vagy mérsékelt pozitív kapcsolat van a végrehajtó funkciók, az érzelmi kontroll, és a dühkontroll alskálák között. Rocha és mtsai. dadogó gyermekek temperamentumát, végrehajtó funkcióit és szorongását vizsgálta, eredményeik alapján a dadogó gyermekek temperamentumában és végrehajtó funkcióikban eltérnek nem dadogó társaiktól.³² A temperamentumbeli különbségek inkább az idősebb gyermekeknél voltak megfigyelhetők, míg a végrehajtó funkciókbeli különbségek a fiatalabb korosztálynál voltak tetten érhetők.

Kutatásomhoz leginkább témába vág Drechsler és munkatársai 7 és 11 év közötti ADHD-val élő és nem ADHD-val élő gyermekekkel végzett kutatása.³³ Vizsgálatukban a Cloninger személyiségmodellje szerinti temperamentum és karakter, valamint a hétköznapi életben jelentkező végrehajtó funkciókban megjelenő problémákat vizsgálták. Eredményeik azt mutatják a gátló funkciók mérsékelttel korrelálnak az *Újdonságkereséssel*, illetve gyengén korrelálnak a *Kitartás* dimenziójával.

A temperamentum és karakterfaktorok bemutatását követően rátérek vizsgálatom harmadik alappilléreire, mely a szülői nevelési stílus.

1.8. Szülői nevelési stílus

A szülői nevelési stílus fogalma megközelítésenként eltérő. A pszichodinamikus elméleti keret a szülő és a gyermek közötti kapcsolatot tartja a legmeghatározóbbnak. Ennek hatását vizsgálták a gyermek pszichoszexuális fejlődésére nézve. Álláspontjuk szerint nem a viselkedési módok, illetve nevelési eljárások határozzák meg a nevelési stílust, hanem az, hogy az adott szülő milyen nevelési elvet alkalmaz.³⁴ A tanuláselméleti megközelítések a viselkedés

³⁰ SIMONDS 2006.

³¹ SUDIKOFF et al. 2015.

³² ROCHA – YARUSS – RATO 2019.

³³ DRECHSLER et al. 2018.

³⁴ PERGER 2002.

felől vizsgálták meg a kérdést, az elvek helyett a konkrét cselekvésekre, tevékenységekre helyezték a hangsúlyt. Ezen elv alapján a „tanulási” környezet az, ami legnagyobb mértékben meghatározza a nevelési stílust. Fontos lépésként meghatározták a szülői kontroll fogalmát, amely a nevelési eljárásokban meghúzódik, mint a szabályok koherens alkalmazása a gyermek nevelésben, valamint a büntetés alkalmazása.³⁵

Többen és többféle elméleti háttér alapján határozták meg a nevelési stílusok dimenzióit, az egyik ilyen szerző Schaefer, aki megalkotta a saját modelljét, amely két dimenzióból állt: autonómia-kontroll és a szülői szeretet-gyűlölet.³⁶ Becker ezeket a dimenziókat érzelmi melegség-hidegség, és korlátozás-engedékenység néven határozta meg.³⁷

A túlságosan korlátozó szülői nevelés eredményeképpen a gyermekben felgyülemlik a korlátozással szembeni ellenállás, amit nyíltan nem élhet meg. A korlátozás miatt nem tudja kifejezni ezt az érzését, így ez elfojtáshoz vezet, a befelé irányuló feszültség szorongást okoz. Ezen nevelési stílus eredményeképpen túlságosan komfortviselkedés alakul ki, a gyermek kreativitása is sérülhet a túlságosan korlátozó környezetben. A kontroll gyakorlása önmagában fontos, azonban elengedhetetlen a megfelelő mérték megtalálása is. Abban a kontrolláló szülő mindig megmagyarázza a szabályok fontosságát és szükségességét, figyelembe veszi a gyermek érveit, és nyitott a kompromisszumok kötésére. A nevelési stílus több különböző tevékenységet foglal magába, ezek önmagukban is hatással vannak a gyermekekre, de egy-egy adott tevékenység kevésbé jelentős a gyermek fejlődésében, a szülői nevelési mintázat összességében jelentős.³⁸

Korábbiakban már említettem, hogy a szülő és a gyermek közötti kapcsolat minősége kiemelkedő jelentőséggel bír. Szeretetteljes és érzelmileg meleg kapcsolat esetén a gyermek úgy érzi elfogadják, igényeit figyelembe veszi a szülő. Ez azonban nem jelenti a túlzott engedékenységet, fontos a szabályok felállítása és a szükséges tilalmak betartása, azonban ezek a szabályok rugalmasak. Ezen nevelési stílus pozitívan hat a gyermekek fejlődésére, lehetővé

35 PERGER 2002.

36 SCHAEFER 1965.

37 RANSCHBURG 1975.

38 PERGER 2002.

teszi, hogy a gyermek pozitív módon, aktív ágensként, barátságos módon forduljon a világ felé.³⁹

1.9. A szülői nevelési stílus kapcsolata a végrehajtó funkciókkal

A családi rutin, a gyermek és a szülő közti mindennapos interakciók kiváló lehetőséget kínálnak a gyermek számára, hogy megkérdőjelezze, ha szükséges, javítsa saját végrehajtó funkcióit.⁴⁰ A különböző szülői bánásmódok eltérő mértékben és módon befolyásolhatják a gyermekek fejlődését, a szülői minőség eltérő hatásokat eredményez a gyermek végrehajtó funkcióira. A témában zajló kutatások gyakran vizsgálják a szülői stressz mértékét is, mivel jelentős összefüggésben van a gyermekek viselkedési problémáival, önszabályozó készségeikkel és a végrehajtó funkcióikkal.⁴¹ Crnic és munkatársai szerint a gyermekek gyenge önszabályozási képességei idézik elő a viselkedési problémákat, amelyeket a szülői stressz vált ki, míg Vitenza és Guarnaccia szerint a gyermek viselkedése idézi elő a szülői stressz súlyosbodását.⁴² A szülői viselkedés és a nevelési stílusok is szerepet játszanak a gyermek viselkedésének kialakulásában, mivel a szülők egyrészt alakítják, másrészt reagálnak a gyermek viselkedésére. Ez felveti azt a kérdést, hogy a végrehajtó funkciók fejlettségi szintje is hatással van-e a nevelési stílusra. Hutchison és munkatársai által autizmussal és ADHD-val élő gyermekek körében végzett kutatásuk azt mutatta, hogy a tipikusan fejlődő gyermekekhez viszonyítva alacsonyabb volt a végrehajtó funkciók fejlettsége.⁴³ Szüleik több szülői stresszről és megengedő szülői nevelésről számoltak be. A tekintélyelvű és a megengedő nevelési stílusokhoz a gyermekek gyengébb végrehajtó funkciói kapcsolódnak. Cruz Alaniz kutatásában a pozitív és a negatív nevelési stílusok és a végrehajtó funkciók kapcsolatát vizsgálta.⁴⁴ Eredményei azt mutatják, hogy a negatív (elutasító) nevelési stílus erősebb kapcsolatot mutat a gyermek végrehajtó

³⁹ RANSCHBURG 1975.

⁴⁰ FRIEDMAN – SCHOLNICK 1997.

⁴¹ HUTCHISON et al. 2016.

⁴² CRNIC – GAZE – HOFFMAN 2005; VITENZA – GUARNACCIA 1999.

⁴³ HUTCHISON et al. 2016.

⁴⁴ CRUZ ALANIZ 2015.

funkcióival, míg a melegséggel csak a 6–12 év közötti korosztályban mutatott kapcsolatot.

Az eddigieken túl kutatásom módszertana szempontjából fontos szerepet kap a digitalizáció, hiszen a végrehajtó funkciókat kétféle módon mérem fel: egy személyes helyzetben, valamint digitálisan. Emiatt a következő részben a digitalizáció szerepére mutatok rá a gyermekek életében.

1.10. Digitalizáció szerepe a gyermekek életében

A digitalizációra „ipari forradalomként” is tekinthetünk, amely az elkövetkező évtizedekben több változást hozhat, mint amin az egész emberiség eddig átment. Ez felveti azt a kérdést, hogy ezzel az emberek hogyan tudnak lépést tartani, hogyan lesz szinte észrevétlenül elengedhetetlen része az emberiségnek a digitális eszközök, a digitális tér használata.⁴⁵ Ennek következményeképpen a gyermekek is hamar megismerik a digitális világot. A szülők gyakran használják okos eszközeiket munkára, tanulásra, kapcsolattartásra, vagy szimplán szórakozás céljából. Így jelentős részüknél kialakul egyfajta „függőség” ezektől az eszközöktől, illetve az általuk elérhető világ felé. Emiatt a „függő” állapot miatt a gyermekek életébe természetes módon kúszik be a digitális világ és eszközpark. Ezeket az eszközöket a szülők gyakran alkalmazzák elterelés gyanánt, így lassan beépül a mindennapjaikba.⁴⁶ Kutatások bizonyítják, hogy a legfiatalabb generáció esetében a digitális ökoszisztéma a mindennapi természetes közeget jelenti.⁴⁷

A következőkben a bemutatott elméleti háttérrel összhangban, ezáltal motiválva fogalmazom meg hipotéziseimet.

2. Hipotézisek

1. A szülői nevelési stílusok hatással vannak a gátló funkciókra: mind *Szeretet és törődés*, mind a *Túlvédés és korlátozás* dimenzió magasabb pontszámot elérő szülők gyermekei gyengébb gátló funkciókat mutatnak.

⁴⁵ RACSKO 2017.

⁴⁶ JÓNA 2022.

⁴⁷ BRISCOE–DE WILDE 2006.

2. A temperamentum hatással van a gátló funkciókra: különös tekintettel *Újdonságkeresésre*, a skálán magasabb pontszámot elérő gyermekek rosszabbul fognak teljesíteni a gátlást mérő feladatokban.
3. A gyermekekkel végzett, eltérő módszertant alkalmazó feladatok eredményeiben eltérés lesz, a számítógépen történő feladat esetén jobban fognak teljesíteni.

3. Módszerek

3.1. Minta

Beleegyező nyilatkozatot 30 szülő töltött ki, 1 személy nem töltötte ki a kérdőívcsomagot, illetve 3 kisgyermek nem szeretett volna részt venni a vizsgálati helyzetben. Így a vizsgálatban összességében 26 szülő-gyermek páros vett részt. A szülők (25 nő, 1 férfi) átlagéletkora 35,5 év volt, a legfiatalabb szülő 27 éves volt, míg a legidősebb 42. A szórás a szülők korának vonatkozásában 4,24 év volt. 26 fő, 3 és 6 éves kor közötti gyermek vett részt a kutatásban, ebből 14 lány és 12 fiú, az átlagéletkor 4,54 év volt, a szórás a gyermekek életkorának tekintetében 1,10 év volt. Ezen kívül a részt vevő gyerekek óvodai gondozói töltötték ki kérdőívcsomagot a vizsgálat keretében a gyermekekre vonatkozóan, így tőlük demográfiai adatokat nem kértem. A résztvevők önkéntes módon vettek részt a vizsgálatban, a szülőket szóban, írásban tájékoztattam a vizsgálat részleteiről, illetve írásos beleegyező nyilatkozatot tettek arról, hogy mind ők, mind a gyermekeik részt kívánnak venni a vizsgálatban. Az adatfelvétel egy intézményben zajlott, de a részt vevő gyermekek eltérő csoportokba jártak. Az intézményvezető írásos beleegyezését is kértem, hogy az intézményben az adatfelvétel megtörténhessen.

3.2. Felhasznált kérdőívek

A Cloninger által kidolgozott *Temperamentum és karakter kérdőív* gyermek változatát a *Preschool version of the Temperament and Character Inventory (PsTCI)*-t alkalmaztam. Ezen kérdőív 74 itemből áll és hét faktort különböztet meg. Ezek a faktorok az *Újdonságkeresés*, az *Ártalomkerülés*, a *Jutalomfüggőség*, a *Kitartás*, az *Önirányítottság*, az *Együttműködés*, és a *Transz-*

cendencia-élmény. A kitöltőket arra kértem, hogy a gyermek általános viselkedésére és érzéseire vonatkozóan töltsék ki a kérdőívet. Egy gyermekre vonatkozóan, mind a szülő, mind a hozzá közelálló óvodai gondozó töltött ki egy-egy kérdőívet. A kérdőív hazai adaptációját Rózsa és munkatársai. 2004-ben végezték 380 fős 2 és 6 év közötti gyermekekből álló mintán. Az óvodapedagógusok esetében hiányos kitöltés született, mivel nem tudtak minden kérdésre választ adni. Ebből fakadóan csak a hiánytalanul pontozott faktorokat tudtam figyelembe venni. Ezek az *Újdonságkeresés*, *Jutalomfüggőség*, *Kitartás*, *Önirányítottság* faktorok. A felhasznált kérdőív megbízhatósága a szülők által megadott mintán szinte az összes faktoron jó eredményt mutat (*Újdonságkeresés*: Cronbach- α = 0,746, *Ártalomkerülés*: Cronbach- α = 0,736, *Jutalomfüggőség*: Cronbach- α = 0,560, *Önirányítottság*: Cronbach- α = 0,758, *Kitartás*: Cronbach- α = 0,751, *Együttműködés*: Cronbach- α = 0,824, *Transzcendencia*: Cronbach- α = 0,758). Az óvodai gondozók által kitöltött kérdőívek esetében a hiányzó adatok miatt a reliabilitás vizsgálatot nem tudtam elvégezni.

Az előbb említett kérdőíven felül a szülők esetében még a *Gyermekgondozási/Gyermeknevelési kérdőívet (CMBI)* alkalmaztam.⁴⁸ A kérdőív célja, hogy információt adjon a szülő önpercepciójáról saját viselkedésével és a gyermekének nevelésével kapcsolatban. A kérdőív 25 itemből áll, és két faktorra bontható: az egyik faktor a *Szeretet és törődés*-skála, a másik a *Túlvédés- és korlátozás*-skála. A kérdőív alapját a John M. Oates által kidolgozott *Baby-Mother Bonding Instrument (BMBI)* kérdőív adja.⁴⁹ A felhasznált kérdőív megbízhatósága ezen a mintán elfogadható eredményt mutat (*Szeretet-törődés*: Cronbach- α = 0,814; *Túlvédés-korlátozás* Cronbach- α = 0,631).

3.3. Felhasznált tesztek

A gyermekek esetében két tesztet alkalmaztam, az egyik a *Medve/Sárkány (Bear/Dragon)* teszt volt.⁵⁰ Az eljárás a gyermekek gátló funkcióját méri, a feladatban két plüss állat szerepel, egy „kedves” medve és egy „nem kedves”

⁴⁸ DANIS 2007.

⁴⁹ DANIS 2007.

⁵⁰ REED – PIEN – ROTHBART 1984.

sárkány. A gyerekek feladata az, hogy csak a „kedves” állat kéréseit hajtsák végre, például, ha a medve arra kéri őket, hogy tapsoljanak, akkor tapsolniuk kell. Az eredeti tesztben 10 felszólítás hangzik el, 5–5 állítás a két állattól, így a kutatásban én is ezt az arányt alkalmaztam. A gyermek abban az esetben kapott egy adott állításra 0 pontot, ha végrehajtotta a medve vagy a sárkány kérését. 1 pontot kapott, ha részben végrehajtotta a sárkány kérését, 2 pontot kapott, ha mást tett, mint amit a sárkány kért tőle. 3 pontot kapott akkor, ha a sárkány kérését teljesen figyelmen kívül hagyta.⁵¹ A vizsgálatban a maximális pont 15 volt.

A gyermekekkel végzett második teszt számítógép használatával történt. Egy Go/No Go feladatot kellett elvégezniük. A feladatban a gyerekeknek segíteniük kell a macskáknak elkapni az egereket, tehát ha egeret láttak a képen meg kellett nyomniuk egy gombot, ha azonban macskát láttak, akkor nem kellett semmit tenniük. Összesen 30 inger volt, az előző teszt-hez hasonlóan itt is 15 „Go” és 15 „No Go” inger jelent meg. Az ingerek arányát a Medve/Sárkány teszt-hez igazítva határoztam meg a könnyebb összehasonlítás érdekében. A válaszadásra 6000 ms állt rendelkezésükre. A pontozás úgy történt, ha helyes választ adtak, vagy adott esetben nem válaszoltak, akkor 1 pontot kaptak, rossz válasz esetén 0 pontot. A tesztet a Testable oldal segítségével készítettem és végeztem el a gyerekekkel. Egy előre elkészített és standardizált Go/No Go template-et alkalmaztam, amelyben az ingereket változtattam meg, annak érdekében, hogy a gyerekeknek is alkalmazható legyen.⁵²

3.4. Vizsgálat menete

Első lépésként, az írásos beleegyező nyilatkozatok után, a szülők kitöltötték digitális eszközökön keresztül a rájuk vonatkozó kérdőívcsomagot. A gyerekek egy egyéni kódot kaptak a vizsgálat során, így biztosítani tudtam az anonimitást és a kérdőívek és a tesztek összevetését.

Ezek után óvodai kereteken belül a gyermekekkel külön-külön került sor a tesztek felvételére. Először a Medve/Sárkány, majd a Go/No Go feladatot

⁵¹ PANESI – MORRA 2020.

⁵² XIA et al. 2020.

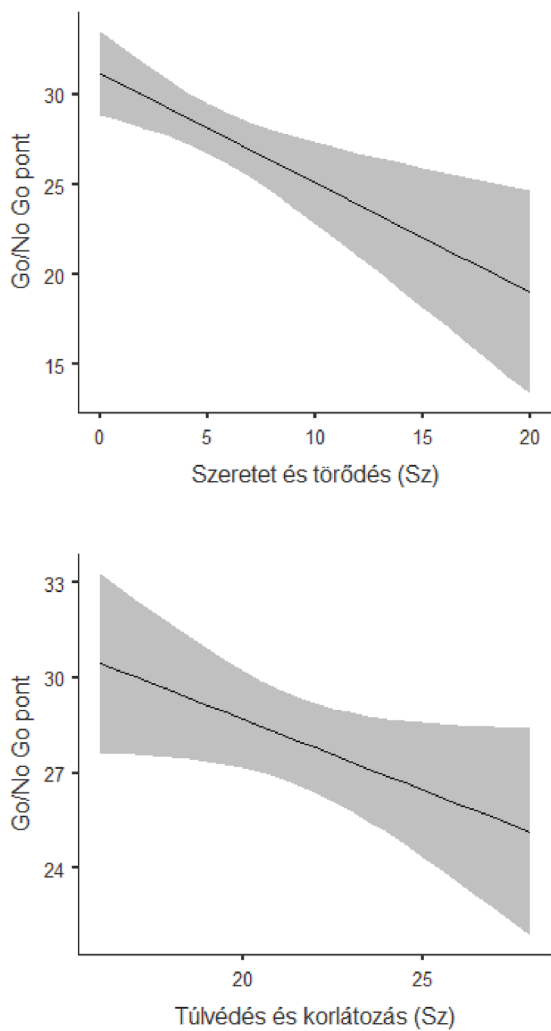
végezték el a számítógép segítségével. A két teszt elvégzése körülbelül 10 percet vett igénybe. Természetesen a gyermekek is teljesen önkéntes alapon vettek részt, ha nem volt kedvük a teszteket végrehajtani, automatikusan kizártam őket a vizsgálatból. A gyerekekkel való tesztek elvégzése után, az óvodai gondozókat kértem meg a kérdőívek kitöltésére a résztvevő gyermekek vonatkozásában, ebben az esetben is az egyéni kódokat alkalmaztam.

4. Eredmények

Az eredmények feldolgozásához a Jamovi (2.4.8) programot alkalmaztam. A kérdőívek eredményeit összesítettem, a megfelelő itemeket megfordítottam, és faktoronként kiszámoltam a pontszámokat. A gyerekekkel felvett tesztek eredményeit szintén kiértékeltem és összesítettem. A különböző eredményeket az egyéni kódok alapján összekapcsoltam.

4.1. Első hipotézis

A gyermeknevelési attitűd hatását a Go/No Go tesztek eredményeire lineáris regressziós modellel vizsgáltam, melyben a két faktor (*Szeretet és törődés; Túlvédés és korlátozás*) külön modellben kapott helyet, megvizsgálva hatásukat külön-külön és összesítve. Eredményül azt kaptam, hogy a *Szeretet és törődés*-skálán elért pontszám szignifikánsan befolyásolja a Go/No Go teszt eredményeit ($F(1;24) = 7,91$ $p=0,010$ $R^2_{adj} = 0,217$). A *Túlvédés és korlátozás* pontszámok nem mutattak szignifikáns eredményeket a függő változó vonatkozásában, ugyanakkor, ha a modellben a *Túlvédés és korlátozás* skála is megjelenik, akkor a modell erősebb szignifikanciát mutat ($F(2;23) = 6,53$ $p = 0,006$ $R^2_{adj} = 0,307$). A gyermeknevelési attitűd hatása a Go/No Go feladat vonatkozásában leginkább a *Szeretet és törődés* dimenzióján keresztül érvényesül. A *Szeretet és törődés* ($p = 0,002$ Stand. Estimate = $-0,589$), negatív irányba befolyásolja az eredményeket. Összességében, tehát a szülői nevelési környezet, amely körülveszi a gyermeket, hatással van a végrehajtó funkciókra és azok fejlődésére (l. 1. ábra).

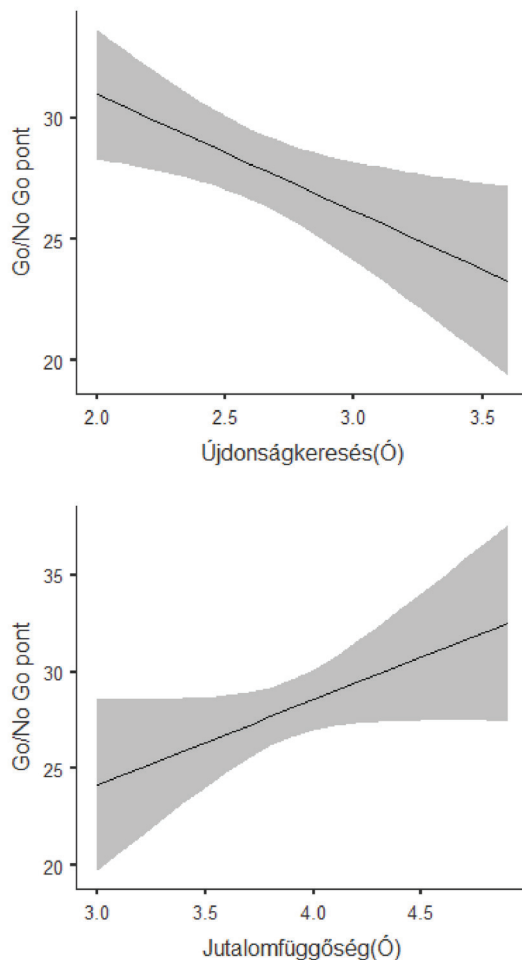

1. ábra: A faktorok hatása a Go/No Go pontszámokra

4.2. Második hipotézis

Az óvónők által kitöltött PsTCI kérdőívek 4 faktorát (*Újdonságkeresés, Jutalomfüggőség, Kitartás, Önirányítottság*) használtam fel ahhoz, hogy lineáris

regressziós modellben vizsgáljam a Go/No Go próba eredményeire gyakorolt hatását ($F(4;21) = 2,98$; $p = 0,043$ $R^2_{adj} = 0,240$). A modell és a függő változó között szignifikáns kapcsolat van. Az *Újdonságkeresés* alfaktor negatív irányba befolyásolja a teljesítményt ($p = 0,013$ Stand. Estimate = -0,511). A *Jutalomfüggőség* marginálisan szignifikáns eredményt mutat, ami feltehetőleg pozitívan befolyásolja az eredményeket ($p = 0,068$ Stand. Estimate = 0,470). (l. 2. ábra)

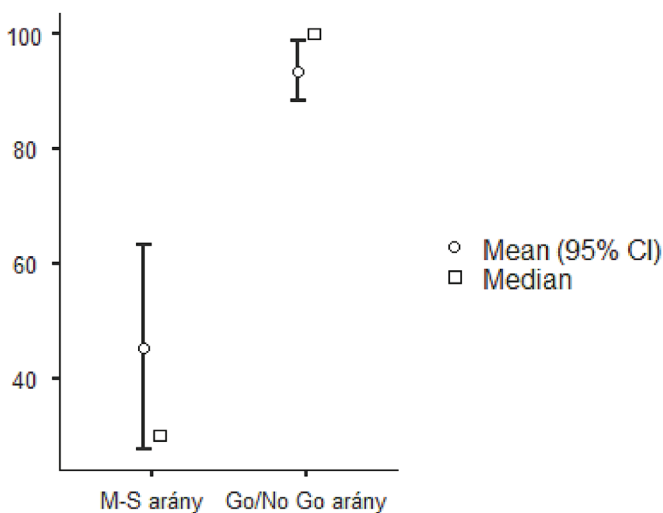
2. ábra: Az Újdonságkeresés és a Jutalomfüggőség hatása a Go/No Go pontszámokra

A szülők által kitöltött PsTCI eredményei sem modellként értelmezve, sem a faktorokat külön vizsgálva nem mutatott szignifikáns eredményeket a Go/No Go tesztre vonatkozóan ($F(7;18) = 0,516$; $p = 0,811$ $R^2_{adj} = -0,157$).

4.3 Harmadik hipotézis

A gyerekekkel felvett Medve/Sárkány, illetve Go/No Go tesztek eredményeit összehasonlítottam, a tesztek különböző maximális pontszáma miatt százalékos arányban vizsgáltam a teljesítményt. Az adatok nem normál eloszlásúak voltak, így az Összetartozó mintás T-próba nonparametrikus változatát (Wilcoxon próba) alkalmaztam ($W = 8,00$ $p < 0,001$; Effect Size = $-0,924$). Szignifikáns különbség van a két helyzet között, a Medve/Sárkány teszt átlaga 45,4%, a Go/No Go teszt átlaga 93,5% (l. 3. ábra).

3. ábra: Medve/Sárkány teszt és a Go/No Go próba arányainak összehasonlítása

4.4. Kutatói kérdés

Kutatói kérdésként felmerült, hogy a szülők és az óvónők által kitöltött PsTCI tesztek közötti esetleges különbséget vizsgáljam, ezt összetartozó mintás T-próbával tettem meg. Az adatok folytonosak és normál eloszlásúak voltak.

Az *Újdonságkeresés* marginális különbséget mutatott ($t(25) = 1,855$; $p=0,075$; $\text{cohen's } d = 0,3639$). *Jutalomfüggőség* esetében szintén marginális különbség mutatkozott ($t(25) = 1,967$; $p = 0,060$; $\text{cohen's } d=0,3857$). Az *Önirányítottság* esetében szignifikáns különbség van a két helyzet között ($t(25) = 3,121$; $p=0,005$; $\text{cohen's } d = 0,6120$). A leíró statisztikát figyelembe véve, minden esetben a szülők magasabb pontszámra értékelték a gyermekeiket, mint az óvodai gondozóik (l. 1.táblázat).

Újdonságkeresés (Sz)	Újdonságkeresés (Ó)
Átlag = 2,82	Átlag= 2, 61
Medián = 2,78	Medián = 2,56
Jutalomfüggőség (Sz)	Jutalomfüggőség (Ó)
Átlag = 4,16	Átlag = 3,88
Medián = 4,25	Medián = 3,85
Önirányítottság (Sz)	Önirányítottság (Ó)
Átlag = 3,90	Átlag= 3,33
Medián = 3,90	Medián = 3,59
Kitartás (Sz)	Kitartás (Ó)
Átlag = 3,57	Átlag= 3,63
Medián = 3,41	Medián = 3,65

1. táblázat: A temperamentum faktorok szülők és óvodai gondozók által adott pontszámok összehasonlítása

5. Következtetések, megvitatás

Kutatásom központi kérdése az volt, hogy az óvodáskorú gyermekek végrehajtó funkcióit hogyan, milyen mértékben befolyásolja a gyermek temperamentera, illetve az őt körülvevő szülői nevelési környezet és bánásmód. Az eredmények fényében elmondható, hogy mind a gyermekek temperamentuma, mind a szülői bánásmód hatással van a gátló funkciókra.

5.1. Szülői nevelési stílusok hatása

A hipotézisben azt határoztam meg, hogy a *Túlvédés és korlátozás* skálán magasabb pontszámot elérő szülők gyermekei gyengébben fognak teljesíteni

a gátlást mérő tesztekben. Önmagában a *Túlvédés és a korlátozás* nem mutatott szignifikáns eredményeket, azonban a *Szeretet és törődés* skálával együtt értelmezve befolyásolja a gátlási teljesítményt. Ezek az adatok ellentétes eredményeket mutatnak Cruz Analiz eredményeivel, miszerint a negatív nevelési környezet erősebb kapcsolatot mutat, mint a pozitív.⁵³ Jelen esetben a *Szeretet és törődés*-skála szignifikánsan befolyásolta a gátlást, míg a negatívnak tekinthető *Túlvédés és korlátozás* faktor nem befolyásolta önmagában a gátló teljesítményt. Ezen eredmények mögött azt feltételezem, hogy azon gyermekeknek, akiket szeretetteljes környezet vesz körül, kevesebb alkalommal van szüksége az érzelmeinek gátlására. Abból kifolyólag, hogy a végrehajtó funkciók az érzelemszabályozásban is részt vesznek, azok a gyermekek, akiknek a szülei a *Szeretet és törődés*-skálán magas pontszámot adtak, optimális környezetet tudtak biztosítani az érzelemszabályozás megfelelő alapjainak kialakulásához. Ezt alátámasztja Sudikoff és munkatársai tanulmányai, amely szerint az érzelemszabályozás viselkedéses értékelései korrelálnak végrehajtó kontroll objektív méréseivel, különösen a gátlással.⁵⁴ A *Túlvédés és korlátozás* skála gyenge befolyásoló hatását azzal magyarázhatjuk, hogy a túlszabályozás, az irreleváns veszélyektől való féltés negatívan befolyásolhatja a gátló folyamatok fejlődését. Abban az esetben, ha szocializáció minden területére a túlvédés a jellemző, az negatívan befolyásolhatja a gyermek fejlődését.

Összességében tehát a *Szeretet és törődés* dimenziója fordított összefüggést mutat a gátló funkciókkal. Ez összhangban van Hutchison és munkatársai azon megállapításával, hogy a megengedő nevelési stílusok a gyermekek gyengébb végrehajtó funkcióihoz kapcsolódnak.⁵⁵ Az eredményeink alapján tehát a nagyobb mértékű szeretet és törődés rosszabb teljesítménnyel járt együtt a végrehajtó funkciót mérő feladatban.

5.2. Temperamentum hatása

A temperamentum hatását a gátló funkciókra a kutatási eredmények szintén igazolták: az *Újdonságkeresés* magas szintje negatív hatással van a gátló

⁵³ CRUZ ALANIZ 2015.

⁵⁴ SUDIKOFF et al. 2015.

⁵⁵ HUTCHISON et al. 2016.

teljesítményre. Ennek oka többek között az lehet, hogy azok a személyek, akik magas pontszámot érnek el ezen a dimenzión, jellemzően impulzívak, könnyebben elvesztik az érdeklődésüket, elunják magukat.⁵⁶ Az *Újdonságkeresés* negatív irányba befolyásolja a teljesítményt. Az *Újdonságkeresés* skálán magasabb pontszámot elérő gyermekek rosszabbul fognak teljesíteni a gátlást mérő feladatokban. A *Jutalomfüggőség* azonban pozitív irányba befolyásolja a gátlást, ennek oka lehet, hogy a megfelelő válasz pozitív megerősítésként hathat a gyermekekre, ami magas *Jutalomfüggőség* esetén kiemelkedő jelentőséggel bír. Simonds nem talált közvetlen bizonyítékot jutalomérzékenységre a válaszvégrehajtás során. Az eredmények alapján ezen a mintán ez tetten érhető volt.⁵⁷

5.3. A digitalizáció hatása

A különböző módszertan használatával felvett tesztek eredményeiben jelentős különbségeket észleltem, a számítógép segítségével készített teszt esetén sokkal jobban teljesítettek a gyermekek. Ennek több lehetséges okát is szeretném felvázolni. Elsősorban ez egy kiváló példa lehet arra, hogy hiába az egyes módszertanok ugyanazt a változót hivatottak mérni, mégis jelentős eltérések jelenhetnek meg az eredményekben, azonban erre megfelelő szakirodalmi alátámasztást nem találtam. Lehetséges, hogy mivel 3 és 6 év közötti gyermekeket vizsgáltam, a fiatalabbak számára Go/No Go feladat megértése egyszerűbbnek bizonyult, mint a Medve/Sárkány teszt megértése. A Go/No Go próba megértése és végrehajtása vagy gátlása sokkal kevesebb erőfeszítéssel jár, mivel egyszerűbb konstrukcióról van szó. Az adott mintán az életkor gátló funkciókra gyakorolt hatása nem mutat szignifikáns eredményeket. A felsoroltakon kívül, még nagy hatással lehetett az eredményekre a gyermekek korai digitalizációja. Napjainkban rengeteg gyermek használ naponta, vagy legalábbis néz digitális eszközöket, így a vártnál sokkal könnyelműbben mozogtak a digitális térben. A folyamatos használat miatt feltételezhető, hogy a számítógép használatával egy ismerős közeget teremtettem nekik, amelyben komfortosabban tudtak mozogni, feloldódni és ez

⁵⁶ RÓZSA – TÁRNOK – NAGY 2020.

⁵⁷ SIMONDS 2006.

által jobb teljesítményt mutattak. Ezt a felvetést Briscoe és De Wilde 2006-os eredményei is alátámasztják, akik azt találták, hogy a legfiatalabb generáció számára a digitális ökoszisztéma a mindennapi természetes közeget jelenti.

5.4. Az óvodai gondozók és a szülők értékelése

A PsTCI kérdőívben szignifikáns különbségek figyelhetők meg: a szülők minden esetben magasabb pontszámra értékelték a gyermekeiket, ennek oka lehet, hogy elfogultabbak a szülők, kevésbé objektívan tudják megítélni a gyermekeiket. Az *Újdonságkeresésben* mutatkozó különbségek, annak is köszönhetőek lehetnek, hogy a gyermekek az elsődleges gondozó jelenlétében bátrabban explorálnak, mint idegen környezetben. Illetve az óvodai gondozók több gyermeket látnak egyszerre egy időben, így különböző fejlettségüket is meg tudják állapítani. A *Kitartás* esetében az óvodai közeg, a társak jelenléte ösztönzőleg hathat a gyermekekre, így az óvodában kitartóbbnak bizonyulhat, mint az otthoni közegben.

A vizsgálat fő tanulsága, hogy a gyermekek fejlődésére kimagaslóan nagy hatása van az elsődleges szociális közegnek, mivel a végrehajtó funkciókra, ezen belül a gátló funkciók fejlődésére jelentős hatással bír a szülői bánásmód és a gyermek temperamentuma is. Ezért a szocializációs folyamatok tervezésekor érdemes tudatosan figyelembe venni, hogy a szülői szeretet, törődés, illetve a szociális jutalmazás miként befolyásolja a gyermek önszabályozását és gátló funkcióit.

6. Limitáció

A kutatás egyik legnagyobb hiányossága, hogy a résztvevők digitális szokásait semmilyen formában nem térképeztem fel. A vizsgálat során érdemes lett volna kérdőíves módszerekkel a szülők, illetve gyermekeik digitális, internetfelhasználási szokásait mérni. Ilyen formában információkat kaphattam volna, hogy milyen módon és milyen időtartamban használják a digitális eszközeiket. Fontos információként szolgálhatott volna még, hogy a gyermekek mikor és milyen módon találkoztak először a digitális világgal. Ezáltal sokkal inkább meg tudtam volna határozni az eredményekben tapasztalt eltérések okát.

A kutatás esetleges megismétlése esetén érdekes lenne a feladatok sorrendjét felcserélni, így láthatnám, hogy az milyen mértékben befolyásolja az eredményeket, mivel jelen kutatásban minden esetben a Medve/Sárkány teszt került először felvételre, ez torzíthatta az eredményeket. A pontosabb eredmények érdekében érdemes lenne a mintaelemszámot megnövelni, és több intézményben felvenni adatokat, mivel ebben a formában a minta összetétele és nagysága nem teszi lehetővé az eredmények általánosíthatóságát. A jelenlegi kutatásban szereplő két módszer mellett, más módszertanok beemelése is fontos lenne, hogy a gyerekek gátló funkcióit minél több eszközzel mérhessük és ezeket összevethessük. Így pontosabb képet kaphatnánk arról, hogy a digitalizáció hogyan, és milyen mértékben befolyásolta a feladatok megoldásának sikerességét. A kutatás folytatásaként érdemes lenne a végrehajtó funkciók átfogó mérése, és ezeknek a funkcióknak az összehasonlítása, illetve a temperamentum és a nevelési stílusok összefüggéseinek vizsgálata.

Rövidítések

BAILEY 2007	BAILEY, Charles E.: Cognitive accuracy and intelligent executive function in the brain and in business. <i>Annals of the New York Academy of Sciences</i> 1118. (2007) 122–141.
BALER – VOLKOW 2006	BALER, Ruben D. – VOLKOW, Nora D.: Drug addiction: the neurobiology of disrupted self-control. <i>Trends in Molecular Medicine</i> 12. (2006:12) 559–566.
CLONINGER 1987	CLONINGER, C. Robert: A systematic method for clinical description and classification of personality variants: a proposal. <i>Archives of General Psychiatry</i> 44. (1987:6) 573–588.
CLONINGER – BAYON – SVRAKIC 1998	CLONINGER, C. Robert – BAYON, Carmen – SVRAKIC, Dragan M.: Measurement of temperament and character in mood disorders: a model of fundamental states as personality types. <i>Journal of Affective Disorders</i> 51. (1998:1) 21–32.
CLONINGER – SVRAKIC – PRZYBECK 1993	CLONINGER, C. Robert – SVRAKIC, Dragan M. – PRZYBECK, Thomas R.: A psychobiological model of temperament and character. <i>Archives of General Psychiatry</i> 50. (1993:12) 975–990.
CRNIC – GAZE – HOFFMAN 2005	CRNIC, Keith A. – GAZE, Catherine – HOFFMAN, Casey: Cumulative parenting stress across the preschool period: relations to maternal parenting and child behaviour at age 5. <i>Infant and Child Development</i> 14. (2005) 117–132.

- CRUZ ALANIZ 2015 CRUZ ALANIZ, Yuria: Exploring individual differences relations between executive function and parenting styles. Barcelona, 2015.
- DANIS 2007 DANIS Ildikó: Szülői és tágabb környezeti tényezők szerepe a szülővé válás folyamatában és a korai anya-gyermek kapcsolat kialakulásában. [Kiadatlan PhD disszertáció], Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 2007.
- DIAMOND 2013 DIAMOND, Adele: Executive function. *Annual Review of Psychology* 64. (2013) 135–168.
- DIAMOND 2016 DIAMOND, Adele: Why improving and assessing executive functions early in life is critical. In: Executive function in pre-school-age children: integrating measurement, neurodevelopment, and translational research. Ed. GRIFFIN, J. A. – MCCARDLE, P. – FREUND, L. S. Washington, DC, 2016. 11–43.
- DRECHSLER et al. 2018 DRECHSLER, Renate – ZULAUF LOGOZ, Marina – WALITZA, Susanne – STEINHAUSEN, Hans-Christoph: The relations between temperament, character, and executive functions in children with ADHD and clinical controls. *Journal of Attention Disorders* 22. (2018:8) 764–775.
- FRIEDMAN – SCHOLNICK 1997 FRIEDMAN, Sarah L. – SCHOLNICK, Ellin Kofsky: An evolving „blueprint” for planning: psychological requirements, task characteristics, and social-cultural influences. In: The developmental psychology of planning: why, how, and when do we plan? Eds. FRIEDMAN, S. L. – SCHOLNICK, E. K. New York, 1997. 3–22.
- HOFMANN – SCHMEICHEL – BADDELEY 2012 HOFMANN, Wilhelm – SCHMEICHEL, Brandon J. – BADDELEY, Alan D.: Executive functions and self-regulation. *Trends in Cognitive Sciences* 16. (2012:3) 174–180.
- HUTCHISON et al. 2016 HUTCHISON, Lindsey – FEDER, Michael – ABAR, Beau – WINSLER, Adam: Relations between parenting stress, parenting style, and child executive functioning for children with ADHD or autism. *Journal of Child and Family Studies* 25. (2016) 3644–3656.
- JÓNA 2022 JÓNA Edit: A digitalizáció hatása az óvodáskorú gyermekek mindennapjaira. BA szakdolgozat, Miskolci Egyetem, 2022.
- JÓZSA – JÓZSA 2018 JÓZSA Gabriella – JÓZSA Krisztián: Végrehajtó funkció: Elméleti megközelítések és vizsgálati módszerek. *Magyar Pedagógia* 118. (2018:2) 175–200.
- JÓZSA – JÓZSA 2020 JÓZSA Gabriella – JÓZSA Krisztián: A gyermekkori (CHEXI) és a felnőttkori (ADEXI) végrehajtó funkció kérdőívek magyar nyelvre történő adaptációja. *Magyar Pedagógia* 120. (2020:1) 47–69.

- McCLELLAND
– ACOCK –
MORRISON 2006 McCLELLAND, Megan M. – ACOCK, Alan C. – MORRISON, Frederick J.: The impact of kindergarten learning-related skills on academic trajectories at the end of elementary school. *Early Childhood Research Quarterly* 21. (2006:4) 471–490.
- MIYAKE et al. 2000 MIYAKE, Akira – FRIEDMAN, Naomi P. – EMERSON, Michael J. – WITZKI, Alexander H. – HOWERTER, Amy – WAGER, Tor D.: The unity and diversity of executive functions and their contributions to complex „frontal lobe“ tasks: a latent variable analysis. *Cognitive Psychology* 41. (2000:1) 49–100.
- PANESI – MORRA
2020 PANESI, Sabrina – MORRA, Sergio: Executive functions and mental attentional capacity in preschoolers. *Journal of Cognition and Development* 21. (2020:1) 72–91.
- PERGER 2002 PERGER Mónika: A szülői nevelési stílus: elméleti megközelítések és vizsgálati módszerek. *Iskolakultúra* 12. (2002:4) 107–114.
- RACSKO 2017 RACSKO Réka: Digitális átállás az oktatásban. Veszprém, 2017.
- RACSKO 2019 RACSKO Réka: Digitális átállás: kultúraváltás a pedagógusoknak, természetes környezet a tanulónak. In: A digitális világ hatása a gyermekekre Szerk. Fehér, Á. – Megyeriné Runyó A. Vác, 2019.
- REED – PIEN –
ROTHBART 1984 REED, Marjorie A. – PIEN, Diana L. – ROTHBART, Mary K.: Inhibitory self-control in preschool children. *Merrill Palmer Quarterly* 30. (1984:2) 131–147.
- ROCHA – YARUSS –
RATO 2019 ROCHA, Mónica S. – YARUSS, J. Scott – RATO, Joana R.: Temperament, executive functioning, and anxiety in school-age children who stutter. *Frontiers in Psychology* 10. (2019) 2244.
- RÓZSA et al. 2005 RÓZSA Sándor – KÁLLAI János – OSVÁTH Anikó – BÁNKI M. Csaba: Temperamentum és karakter: Cloninger pszichobiológiai modellje. Budapest, 2005.
- RÓZSA – TÁRNOK –
NAGY 2020 RÓZSA Sándor – TÁRNOK Zsanett – NAGY Péter: A gyermekpszichiátriában alkalmazott kérdőívek, interjúk és tünetbecslő skálák. Budapest, 2020.
- SCHAEFER 1965 SCHAEFER, Earl S.: Children's Reports of Parental Behavior: Inventory. *Child Development* 36. (1965) 413–424.
- SIMONDS 2006 SIMONDS, Jennifer: The role of reward sensitivity and response execution in childhood extraversion. PhD dissertation, University of Oregon. 2006.
- SUDIKOFF et al. 2015 SUDIKOFF, Eliana L. – BERTOLIN, Madison – LORDO, Danielle N. – KAUFMAN, David A. S.: Relationships between executive function and emotional regulation in healthy children. *Journal of Neurology and Psychology* 2. (2015) 1–8.

- SZABÓ et al. 2016 SZABÓ Gábor – SZÁNTÓ Zsuzsanna – SUSÁNSZKY Éva – MARTOS Tamás: A Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív rövidített magyar változatának (TCI55) pszichometriai jellemzői hazai mintán. *Psychiatria Hungarica* 31. (2016:4) 348–358.
- VITANZA – GUARNACCIA 1999 VITANZA, Stephanie A. – GUARNACCIA, Charles A.: A model of psychological distress for mothers of children with attention-deficit hyperactivity disorder. *Journal of Child and Family Studies* 8. (1999) 27–45.
- XIA et al. 2020 XIA, Lisheng – MO, Licheng – WANG, Jian – ZHANG, Weifeng – ZHANG, Dandan: Trait anxiety attenuates response inhibition: evidence from an ERP study using the Go/NoGo task. *Frontiers in Behavioral Neuroscience* 14. (2020) 28.
- ZELAZO – BLAIR – WILLOUGH 2016 ZELAZO, Philip David – BLAIR, Clancy B. – WILLOUGHBY, Michael T.: Executive function: implications for education. Washington, DC, 2016.
- ZELAZO – MÜLLER 2002 ZELAZO, Philip David – MÜLLER, Ulrich: Executive function in typical and atypical development. In: *Blackwell handbook of childhood cognitive development*. Ed. Goswami, U. Oxford, 2002. 445–469.

PERESZTEGI LUCA

A Cat-calling áldozatainak megküzdési stratégiái a viselkedéses megközelítő vagy gátló rendszer működésének függvényében

Coping Strategies of Cat-calling Victims as a Function of the Behavioural Approach or Inhibitory System

Cat-calling is a known form of street harassment that is more common among women. It can manifest itself in whistling, external comments, pointing and other disruptive behaviour. The situation can trigger a fear reaction and tension in the victim, which is dealt with by various coping strategies. The present research examines the coping strategies of victims of cat-calling, depending on whether the individual is characterized by Behavioural Approach (BAS) or Inhibitory (BIS) System functioning. The functioning of BAS encourages the individual to confront and approach the situation, while the activity of BIS induces avoidance behaviour. Previous research has linked BIS functioning to emotion-focused coping strategies, while BAS functioning has been associated with problem-focused coping. Based on these findings, I hypothesized that in cat-calling, a higher score on the BAS scale would be associated with confrontation and planned problem-solving, while a higher score on the BIS scale would predict the use of a distancing conflict management style. A total of 120 women ($M = 22.54$, $SD = 5.658$) participated in the study and were asked to complete three questionnaires, which were the (1) Conflict Resolution Questionnaire, (2) Street Harassment Scale and (3) BIS/BAS Scale, and data were analyzed using mediation analysis. The results showed that the functioning of the Behavioral Approach System (BAS) predicted the use of confrontation as well as planned problem solving. However, no significant relationship was found between the Behavioural Inhibition System (BIS) and distancing conflict management.

Keywords: cat-calling, coping strategies, Behavioral Approach System (BAS), Behavioral Inhibition System (BIS)

1. Elméleti bevezető

A *cat-calling* az utcai zaklatás egy ismert formája, mely gyakoribb előfordulást mutat nők körében. A jelenség megnyilvánulhat fütyülésben, külsőre tett megjegyzésekben, mutogatásban és egyéb zavaró cselekedetekben. A helyzet félelmi reakciót, feszültséget válthat ki az áldozatból, melynek kezelésére különböző megküzdési stratégiák kerülnek alkalmazásra. Jelen kutatás a *cat-calling* áldozatainak megküzdési stratégiáit vizsgálja, annak függvényében, hogy az egyénre a Viselkedéses Megközelítő (BAS) vagy Gátló (BIS) Rendszer működése jellemző. A BAS működése a helyzettel való szembenézésre, megközelítésre sarkallja az egyént, míg a BIS aktivitása elkerülő magatartást indukál. Korábbi kutatások összefüggésbe hozták a BIS működését az érzelemfókuszú megküzdési stratégiákkal, míg a BAS működéséhez a problémafókuszú megküzdést társították. Ezen eredmények alapján hipotéziseimben megfogalmazásra került, hogy *cat-calling* esetén a BAS skálán elért magasabb pontszám a konfrontációval és a tervszerű problémamegoldással jár együtt, míg a BIS skálán elért magasabb pontszám bejósolja a távolító konfliktuskezelési mód alkalmazását. A vizsgálatban 120 nő vett részt ($M = 22.54$; $SD = 5.658$), feladatuk három kérdőív kitöltése volt, melyek a (1) Konfliktusmegoldó Kérdőív, a (2) Street Harassment Scale és a (3) BIS/BAS Skála voltak, majd az adatok elemzése mediációanalízissel történt. Az eredmények szerint a Viselkedéses Megközelítő Rendszer (BAS) működése bejósolja a konfrontáció alkalmazását, illetve a tervszerű problémamegoldást is. Azonban a Viselkedéses Gátló Rendszer (BIS) és a távolító konfliktuskezelési mód között nem található szignifikáns kapcsolat.

1.1. A *cat-calling* és hatása az egyénre

Az utcai zaklatásnak számos formája ismert, melyek közül a *cat-calling* gyakori jelenség napjainkban is. A jelenségre számos definíció született, azonban többnyire mindben megfigyelhető három központi elem: nyilvános helyen történik, szexuális zaklatás címszóval is felruházható és az elkövető

az áldozat számára idegen személy.¹ Az esetek nagy részében az elkövető szerepében férfi áll, míg az áldozati szerepet nő tölti be. A zaklatás mind verbálisan, mind non-verbálisan megnyilvánulhat, többek közt fütyülésben, gesztikulálásban, külsőre tett megjegyzésekben és egyéb olyan cselekedetekben, amelyek az áldozatot szexuális tárgyként kezelik.²

Gyakori reakcióként jelenik meg a jelenség figyelmen kívül hagyása, bagatellizálása, illetve normalizálása. Az alkalmazott megküzdési mód és a helyzetre adott reakció meghatározza, hogy a társadalom mekkora hangsúlyt fektet a probléma kezelésére. A helyzetre adott reakcióknak számos formája ismert, ezeket kategorizálhatjuk aszerint, hogy aktív vagy passzív megküzdésről beszélünk. A *passzív megküzdési mód* alkalmazása csökkentheti a helyzet súlyosságát, ilyen reakció például a fej elfordítása, a jó szándék tulajdonítása,³ a figyelmen kívül hagyás, a tagadás, valamint az önvádolás is.⁴ Jó szándék tulajdonítás során az egyén felmenti az elkövetőt viselkedése alól, illetve normatív eseményként tüntetheti fel a cat-callingot. Azonban fontos megemlíteni, hogy ezen magatartás nagyban függ a fenyegetettség mértékétől is, mivel minél inkább veszélyben érzi magát az egyén, annál kevésbé fog jó szándékot tulajdonítani a helyzetnek. Az *aktív megküzdési mechanizmusok* magukban foglalhatják a zaklatóval szembeni konfrontációt, az élmény kibeszélését,⁵ illetve a segítségkérést is.⁶

A cat-calling normalizálása problémát jelent, mivel így a helyzet veszít a komolyságából, kevésbé kezelik problémaként, annak ellenére, hogy számos személy életét nehezíti fizikailag és mentálisan is. Mindemellett túlzottan felerősítheti a hagyományos nemi szerepek közti különbségeket és azok jelentőségét, melyek a férfit mint ágenst, a nőt pedig passzív félként kezelik.⁷ Több felmérés is készült, amely a cat-calling előfordulási gyakoriságát vizsgálta, és mind az Amerikai Egyesült Államokban, mind Kanadában feltehetőleg

¹ WALTON – PEDERSEN 2022.

² WALTON – PEDERSEN 2022.

³ FEDOR – SNAKÓCZKI – KENGYEL 2020.

⁴ DeHUE – BOLMAN – VÖLLINK 2008; WILTON – CRAIG – PEPLER 2000.

⁵ FEDOR – SNAKÓCZKI – KENGYEL 2020.

⁶ FITZGERALD 1990.

⁷ FEDOR – SNAKÓCZKI – KENGYEL 2020.

a nők 85–100%-a rendelkezik minimum egy ilyen tapasztalattal.⁸ Magyarországon egy 2017-ben végzett felmérés szerint a nők kétharmadát érte zaklatás ilyen formában.⁹

A cat-calling következtében az áldozatok negatív érzelmeket tapasztalhatnak; többek között dühöt, félelmet, undort, szégyent válthat ki belőlük egy ilyen helyzet. Természetesen az érzelmi hatások mellett fizikai tünetek is jelentkezhetnek, mint például az izmok megfeszülése, nehezedő légzés, felgyorsult szívverés, szédülés, remegés.¹⁰ Hosszú távon számos pszichés következménye lehet ilyen eseményeknek, például az erőszaktól való állandó félelem vagy az alacsony önértékelés.¹¹

Ezen tünetek megjelenése is alátámasztja azt az elgondolást, miszerint a stresszhelyzet mind pszichés, mind szomatikus jellegű.¹² A stressz Selye¹³ meghatározásában egy intenzív inger által kiváltott nem specifikus válaszreakció. Az ilyen ingereket és külső tényezőket stresszoroknak nevezzük. Egy utcai zaklatás – például cat-calling – során a stresszor szerepét az elkövető tölti be. Selye¹⁴ a stressz folyamatát három szakasz szerint értelmezte. Adott stresszor hatására először megjelenik egy alarm fázis (riadó), amikor a szimpatikus idegrendszer hatására a test „készenléti” állapotba kerül. Ezt követően az egyén ellenállási szakaszba lép, melyben a szervezet látszólag képes alkalmazkodni a szituációhoz. Azonban, mivel limitált energia áll csak rendelkezésünkre az ellenállás fenntartására, a szervezet következő állapota a kimerülési fázis lesz. Ha tartósan vagy túlzott gyakorisággal van az egyén stressznek kitéve, akkor az ellenállásra fordított energia csökken, majd elfogy. A kimerülés számos negatív következménnyel jár; előidézi az immunrendszer gyengülését, amely súlyos állapotokat okozhat, illetve pszichoszomatikus megbetegedésekhez is vezethet.¹⁵

---

⁸ WALTON – PEDERSEN 2022.

⁹ FEDOR – SNAKÓCZKI – KENGYEL 2020.

¹⁰ WALTON – PEDERSEN 2022.

¹¹ FEDOR – SNAKÓCZKI – KENGYEL 2020.

¹² LAZÁNYI 2012.

¹³ SELYE 1983.

¹⁴ SELYE 1983.

¹⁵ LAZÁNYI 2012.

1.2. A megküzdési stratégiák

Számos megoldás létezik egy feszültséggel, illetve megrázkódtatással teli szituációra. Megküzdési stratégiák címszó alatt tárgyalhatunk olyan eszközöket, melyek a stresszkeltő helyzetekkel való megbirkózásra szolgálnak. Ezek olyan viselkedések vagy kognitív erőfeszítések, melyek célja a helyzet megváltoztatása és a létrejött feszültség csökkentése.¹⁶ A folyamat felosztható két értékelő rész mentén, mely felbontás szerint az első lépésben történik egy észlelés. Ekkor az egyén felméri a helyzetet, majd három kategória alapján értékeli azokat, miszerint a szituáció kaphat irreleváns, pozitív vagy stresszes jelzöt. Ezt követően a másodlagos értékelés során az egyén felméri a lehetséges erőforrásokat, melyeknek birtokában van, és ennek függvényében kiválasztja a számára legadekvátabb stratégiát. Mindezt követik a viselkedéses erőfeszítések, amikor az egyén célja, hogy a kiválasztott stratégiát végrehajtsa.¹⁷

Folkman és Lazarus¹⁸ három csoportba osztotta a megküzdési mechanizmusokat, melyek az érzelemfókuszú, a problémáfókuszú és a kevert stratégiák. Az *érzelempontú megküzdési módok* a szituációban megjelenő és résztvevő érzelmekkel vannak kapcsolatban, céljuk a stresszorra adott érzelmi válaszok szabályozása. Előtérbe helyezi a helyzet által generált distressz szabályozását és kordában tartását, ennek egyik eszköze lehet az érzelmekre való összpontosítás. Hatékony megküzdésként szolgálhat, amennyiben az egyén kísérletet tesz az események pozitív átkeretezésére, illetve társas támogatás keresésére. Ezen megküzdési stratégia fő mozgatórugója az érzelmek levezetése.¹⁹ Az egyén ekkor nem a személyes környezet megváltoztatására tesz törekvéseket, hanem a környezet újraértelmezése történik, új jelentéssel ruházza fel az eseményt, így csökkentve a kialakult distresszt.²⁰ A másik nagy csoport a *problémáfókuszú megküzdési mechanizmusok* foglalja magában, mely stratégiákra jellemző, hogy központi céljuk a stresszhelyzet megváltoztatása, illetve annak megszün-

¹⁶ RÓZSA et al. 2008.

¹⁷ LAZARUS – FOLKMAN 1984.

¹⁸ FOLKMAN – LAZARUS 1988.

¹⁹ BAKER – BERENBAUM 2007.

²⁰ ROBINSON 2004.

tetése.²¹ Ez jóval inkább cselekvésorientált működés, átkerül a hangsúly az érzelmekről a viselkedésre. Az egyén lehetséges megoldásokat eszközöl a probléma kezelésére, számba veszi a lehetőségeket előnyeik és hátrányaik szerint, majd végül a számára megfelelő viselkedés végrehajtása mellett köteleződik el.²² A harmadik csoport a *kevert stratégia* elemeit tárgyalja, ekkor az egyén egyaránt alkalmaz érzelem- és problémafókuszú megküzdést is.²³ A megküzdési stratégiák nagymértékben személyre szabottak, emiatt számos egyéni különbség fedezhető fel a stratégiák használatát illetően. Azonban megfigyelték, hogy általánosságban a kevert stratégia használata a leggyakoribb.²⁴ Az egyén számára kényelmes lehet, hogy a probléma jellegétől függően alkalmazza a számára legmegfelelőbb módszert, így oldva fel a feszültséget, melyet a helyzet okozott.

Ezen három csoport között osztható el további nyolc megküzdési metódus, melyek a konfrontatív megküzdés, a távolítás, az önkontroll, a szociális támaszkeresés, a felelősségvállalás, a menekülés-elkerülés, a tervszerű problémamegoldás és a pozitív átértékelés.²⁵ Jellemzőik alapján mindegyik besorolható valamelyik csoportba, azonban vannak, amelyek alkalmazása nagymértékben helyzetfüggő, így azok a kevert stratégiák részét képezik (pl. szociális támaszkeresés).

Jelen vizsgálatban három stratégia kiemelésével kerestem a választ hipotéziseimre, melyek a távolítás, a konfrontálódás, valamint a tervszerű problémamegoldás. A *távolító megküzdési mód* az egyén azon kognitív képességét jelzi, amellyel megpróbálja kizárni a stresszkeltő szituációt, illetve igyekszik csökkenteni a helyzet súlyát.²⁶ Ezen stratégia az érzelemfókuszú megküzdések közé sorolható,²⁷ ugyanis az egyén célja, hogy mentális és érzelmi távolságot tartson a helyzettől, így lehetőséget teremtve arra, hogy felkészüljön a későbbi megküzdésre.²⁸ A *konfrontáció* jellemezhető mint aktív, problémafókuszú megküzdési forma.²⁹ Ezen stratégia alkalmazása az egyént a problémával

²¹ FOLKMAN – LAZARUS 1988.

²² BAKER – BERENBAUM 2007.

²³ FOLKMAN – LAZARUS 1988.

²⁴ RÓZSA et al. 2008.

²⁵ FOLKMAN – LAZARUS 1988.

²⁶ RÓZSA et al. 2008.

²⁷ RÓZSA et al. 2008.

²⁸ MARGITICS 2006.

²⁹ FOLKMAN – LAZARUS 1988.

való szembehelyezkedésre sarkallja,³⁰ illetve olyan eszközök használatára ösztönzi, melyekkel megszüntethető vagy egyéb módon átalakítható a szorongást keltő helyzet.³¹ A *tervszerű problémamegoldás* olyan problémafókuszú törekvéseket foglal magába, melyek célja – a konfrontációhoz hasonlóan – a szituáció megváltoztatása. Ekkor több lépésből épül fel a megoldás; először a probléma azonosítása történik, majd az egyén kidolgoz egy tervet annak kezelésére, végül utolsó lépésként célja a terv megvalósítása, amely így alkalmas a feszült helyzet megváltoztatására vagy az abból való kilépésre.³²

1.3. A megerősítésre való érzékenység elmélete (BIS/BAS/FFFS)

A helyzet által generált érzelmi reakciók, valamint a viselkedés szabályozása kiemelkedő szerepet játszik egy stresszkeltő szituációban, például cat-calling során. McNaughton és Corr³³ elmélete Jeffrey Gray³⁴ *Megerősítésre való érzékenység elméletén* (Reinforcement Sensitivity Theory, RST) alapszik, azonban – végrehajtva némi módosítást – kialakítottak egy revideált elméletet (rRST). Ezen teória szerint három idegrendszeri szerveződés működteti a megerősítő ingerekre való érzékenységet, így befolyásolva a helyzetre adott érzelmi reakciókat, valamint szabályozva a viselkedést és a kognitív folyamatokat. Ezen szerveződések középpontjában a jutalom és a büntetés állnak, melyek meghatározó motivációs tényezők, irányítják a viselkedést, illetve hatással vannak az egyén megközelítő vagy elkerülő magatartására. Az elméletben résztvevő három szerveződés a Viselkedéses Megközelítő (BAS), a Viselkedéses Gátló (BIS) és a Harcolj-menekülj-lefagyj (Fight-Flight-Freeze System, FFFS) rendszerek.³⁵ Ezen működéseink megalapozzák a kérdést, miszerint mennyire határozza meg a problémával vagy stresszhelyzettel való megküzdést az, hogy az egyénben inkább viselkedéses gátló vagy a viselkedéses megközelítő rendszer működése domináns.

³⁰ MARGITICS 2006.

³¹ RÓZSA et al. 2008.

³² ASZTALOS 2024.

³³ MCNAUGHTON – CORR 2004.

³⁴ GRAY 1970.

³⁵ HARGITAI et al. 2016.

A BAS rendszer legfőbb feladata, hogy aktiválja a jutalomkereső viselkedést, ugyanis érzékeny a jutalom elérését, valamint a büntetés elkerülését jelző ingerekre. Így – még abban az esetben is, amennyiben a helyzet kockázatot vagy fenyegetést foglal magába – az egyén a jutalom megszerzésére törekszik, amellyel pozitív érzelmi állapotot válthat ki magában.³⁶ Az egyén számára ez egy olyan erős motiváció, amely a cél elérése és a pozitív visszacsatolás felé hajtja őt. Gyakran vonnak párhuzamot különböző személyiségvonásokkal azon egyéneknél, akiknél a BAS rendszer működése a meghatározó. Ehhez társítható többek közt az optimizmus, a jutalomorientáció vagy az impulzivitás. Ezen jellemvonások magukban hordoznak egyfajta pozitív szemléletet is. Azonban a rendszer árnyoldalát tekintve, túlműködés esetén függőségek kialakulása és egyéb káros szenvedélyek veszélyeztethetik az egyént.³⁷ Az FFFS rendszer a veleszületett vagy tanult averzív ingerek elkerülésében játszik fontos szerepet. A rendszer aktivációja esetén az egyén viselkedésére aktív elkerülés és menekülés lesz jellemző. A helyzetből való kiszabadulási vágy mellé a félelem érzése is társul, melynek kóros megnyilvánulása lehet a pánik, illetve a fobia.³⁸ Az FFFS rendszer működéséhez meglehetősen hasonló felépítéssel rendelkezik a BIS rendszer. Ennek a működése egy folyamatos késztülési állapot fenntartásáért felelős, amely igyekszik megőrizni a konfliktusmentes állapotot. A BIS rendszer aktivációjakor fokozott óvatosság, a környezet detektálása és kockázatszélő viselkedés figyelhető meg. Negatív feedback-rendszerként működik, így próbálva megakadályozni azt, hogy az egyén eltérjen a konfliktusmentes referenciaállapottól. Személyiségvonásként ide kapcsolható az aggodalomra való hajlam és a rumináció. Mindez patológias működésmódokhoz vezethet, amennyiben túlműködést figyelünk meg, ekkor beszélhetünk generalizált szorongásról vagy obszesszív-kompulzív zavarról.³⁹

1.4. A BIS/BAS rendszer kapcsolata a megküzdési stratégiákkal

Jelen kutatás a viselkedéses gátló és megközelítő rendszerek, valamint a megküzdési stratégiák kapcsolatát hivatott vizsgálni. Korábbi kutatások során

³⁶ PICKERING – GRAY 1999.

³⁷ HARGITAI et al. 2016.

³⁸ CORR 2008.

³⁹ CORR 2008.

a BIS (viselkedéses gátló) rendszer és a megküzdési stratégiák összefüggésének vizsgálatakor azt feltételezték, hogy ezen rendszer aktivitása érzelemfókuszú stratégiákat alkalmaz, vagyis az egyén célja a stresszorra adott érzelmi reakció szabályozása. Egyes kutatások feltételezték, hogy a Viselkedéses Gátló Rendszer működése magasabb érzékenységet mutat a kritikára, a fenyegetésre és a distresszre. Így feltételezhetően stresszorzal való találkozásokor az egyén célja legfőképpen a negatív érzelmek minimalizálása, ami egyike az érzelempontú megküzdési stratégiáknak.⁴⁰ Amennyiben a negatív érzelmek minimalizálása mellett az egyén célja a problémától való elhatárolódás,⁴¹ vagy a stresszhelyzet megélésének, illetve az arról való gondolkodás elhárítása, úgy a távolítás vagy a menekülés-elkerülés is alkalmas stratégia lehet számára. Továbbá összefüggésbe hozták a BIS rendszert az érzelempontú megküzdések egyéb formáival, többek között a tagadással, illetve a fenyegetésre irányuló figyelmi torzításokkal.⁴²

Mindemellett a megküzdési metódusok másik formáját, a problémafókuszú megküzdési stratégiákat összefüggésbe hozták olyan egyénnel, akik alacsony BAS érzékenységgel rendelkeztek. Azt feltételezték, hogy az alacsony BAS érzékenység alacsony megközelítő rendszerrel társul, aminek eredményeként az egyén kevésbé fogja előnyben részesíteni a problémaorientált megküzdési stratégiákat, mivel ezeknek alapvető eleme a megközelítés.⁴³ Tehát ebből feltehetően következtethetünk arra is, hogy a magas BAS aktivitás inkább társul problémafókuszú megküzdéssel.⁴⁴ A Viselkedéses Megközelítő Rendszer ösztönözheti az egyént olyan stratégiák alkalmazására, melyek alapja a helyzettel való aktív megküzdés, a problémával való szembehelyezkedés. Illetve bebizonyították, hogy a magasabb BAS-szinttel rendelkező egyénekből az interperszonális fenyegetettség inkább váltott ki közeledési reakciót.⁴⁵ Jelen kutatás során a cat-calling áldozatainak vizsgálata történik, mely jelenség interperszonális fenyegetésnek tekinthető, így feltételezhető, hogy azok, akik a BAS Skálán magasabb

---

⁴⁰ WILLIAMS – HUNDT – NELSON-GRAY 2014.

⁴¹ FOLKMAN – LAZARUS 1988.

⁴² WILLIAMS – HUNDT – NELSON-GRAY 2014.

⁴³ HUNDT et al. 2013.

⁴⁴ Qi et al. 2019.

⁴⁵ MEYER – OLIVIER – ROTH 2005.

pontszámot értek el, inkább fognak megközelítést alkalmazó megküzdési stratégiát alkalmazni.

2. Hipotézisek

H1: A cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatok hatására a Viselkedéses Gátló Rendszer aktivitása pozitív prediktora a távolító konfliktuskezelési mód használatának.

H2: A cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatok hatására a Viselkedéses Megközelítő Rendszer pozitív prediktora a konfrontáció mint konfliktuskezelési mód (H2a), valamint a tervszerű problémamegoldás (H2b) alkalmazásának.

3. Módszer

3.1. A vizsgálatban résztvevő személyek

Az adatfelvétel kényelmi mintavétellel történt. A vizsgálati személyek ($N=120$) átlagéletkora 22.54 év ($M = 22.54$; $SD = 5.658$), illetve csak női kitöltők adatait használtam fel, így nem szükséges az adatok nemek szerinti eloszlását vizsgálni. Az iskolai végzettséget tekintve a kísérleti személyek fele (55.83%) jelenleg is felsőoktatásban tanul, ez érdekes lehet, amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, hogy nagyobb mértékben éri-e cat-calling az egyetemista nőket, mint a nem egyetemistákat.

3.2. Vizsgálati eszközök

A kísérleti személyek feladata 3 kérdőív kitöltése volt: a (1) Konfliktusmegoldó Kérdőív, a (2) Street Harassment Scale és a (3) BIS/BAS Skála.

3.2.1. Konfliktusmegoldó Kérdőív (WAYS)⁴⁶

A Konfliktusmegoldó Kérdőív a Folkman és Lazarus⁴⁷ féle Ways of Coping Questionnaire hazai adaptációja. A kérdőív különböző megküzdési stratégiák

⁴⁶ RÓZSA et al. 2008.

⁴⁷ FOLKMAN – LAZARUS 1988.

alapján készült, és azt hivatott mérni, hogy adott stresszhelyzetben milyen stratégiát alkalmaz az egyén. 66 itemet tartalmaz a kérdőív, amely további 8 alskálára osztható (konfrontálódás, távolítás, önkontroll, szociális támaszkeresés, felelősségvállalás, menekülés-elkerülés, tervszerű problémamegoldás, pozitív átértékelés). Az itemek értékelése egy 4 fokú Likert-skálán történik: 0 = nem jellemző, 1 = alig jellemző, 2 = jellemző, 3 = nagyon jellemző.

Jelen vizsgálatban a távolítás, a konfrontálódás, valamint a tervszerű problémamegoldás alskálák tételeivel dolgoztam, így összesen 18 item került felhasználásra. A távolítás alskála célja felmérni, hogy az egyén mennyire próbálja elhatárolni magát a helyzettől, illetve csökkenteni annak jelentőségét. A távolítás alskála reliabilitását megvizsgálva megkaptuk, hogy a Cronbach-alfa értéke 0,6168. A konfrontálódás alskála feladata felmérni, hogy mennyire jellemezhető kockázatvállaló vagy ellenségeskedő viselkedéssel az egyén. A konfrontálódás alskála reliabilitását megmutató Cronbach-alfa értéke 0,4672 lett. Mindemellett a tervszerű problémamegoldás alskála a helyzet megváltoztatására irányuló törekvéseket vizsgálja. A tervszerű problémamegoldás alskála reliabilitás vizsgálatára alapján a Cronbach-alfa értéke 0,7341.

3.2.2. *Street Harassment Scale (SHS)*⁴⁸

A Street Harassment Scale megalkotása előtt nem voltak olyan kérdőívek, amelyek megfelelően mérték volna az utcai zaklatás különböző formáinak előfordulási arányát, így egy nagyobb kutatás részeként kifejlesztették a Street Harassment Scale-t (SHS). A kérdőív alkalmas specifikusabb kérdések és esetek vizsgálatára, mivel nők olyan leírásai alapján állították össze a kérdőívet, amelyekben részletesen megosztották egyéni tapasztalataikat. Így megfelelő eszköznek bizonyul arra, hogy vizsgáljuk vele az utcai zaklatás egy formáját, a cat-callingot. Felmérhetjük a jelenséggel kapcsolatos saját tapasztalatokat, az előfordulás gyakoriságát és az arra adott válaszcselekvéseket is.

28 tételt tartalmaz a kérdőív, ezen itemek pozitív, illetve negatív eseményeket jelenítenek meg, melyeket az egyén érezhet sértőnek vagy akár

⁴⁸ SULLIVAN 2011.

dicséretnek. Emellett az egyes itemek bemutatnak különböző eseményeket, melyek lehetnek egészen moderáltak, de ugyanakkor előfordul számos szélsőséges, veszélyes eset is. A vizsgálati személyek feladata, hogy egy 7 pontú Likert-skálán értékeljék, hogy hányszor/milyen gyakran fordult elő az adott szituáció velük (0 – soha, 6 – naponta többször). A mérőeszköz reliabilitása megfelelő (Cronbach's alfa=0.9541), így megbízhatóan mér.

3.2.3. A viselkedéses gátló és aktiváló rendszer skálák (BIS/BAS Skála)⁴⁹

A BIS/BAS Skála a Carver és White⁵⁰ által készített „BIS/BAS scales” magyar adaptációja. Ez egy 24 itemből álló mérőeszköz, amely a Viselkedéses megközelítő és gátló rendszer szenzitivitását méri. Ezen kívül alkalmas lehet fMRI-kutatásokhoz, érzelemszabályozási vizsgálatokhoz, illetve pszichopatológiai kutatások alapjául is szolgálhat. A 24 tételt 4 fokú Likert-skálán értékelik a vizsgálati személyek: 1 – „Egyáltalán nem jellemző rám”, 4 – „Nagyon jellemző rám”. A tételek eredetileg 4 faktort alkottak, melyek: 1. BIS (7 tétel); 2. BAS – Szórakozáskereső (4 tétel); 3. BAS – Hajtóerő (4 tétel); 4. BAS – Jutalomra való válaszkészség (5 tétel).

Jelen vizsgálatban a 4 faktor összevonásra került, mely így 1 faktor képében tartalmazza a BAS alskála tételeit, illetve a másik alskála a BIS-re vonatkozó tételeket. A Viselkedéses gátló rendszert (BIS) mérő alskálán 0.7875, a Viselkedéses megközelítő rendszert (BAS) mérő alskálán pedig 0.7870 lett a Cronbach's alfa értéke. Ebből kiderült, hogy a mérőeszköz reliabilitása megfelelő és alkalmas az adatgyűjtésre.

3.3. A vizsgálat menete

A kísérleti személyek egy linken keresztül érték el a Google Űrlapot, majd a Beleegyező Nyilatkozat kitöltését követően megkezdhették a vizsgálatot. A kitöltés időtartama 10–15 perc közé tehető, illetve kényelmesen elvégezhető volt bármilyen, internet használatra alkalmas eszközzel. A vizsgálatban való részvétel anonim és önkéntes módon történt, illetve a kitöltők nem

⁴⁹ HARGITAI et al. 2016.

⁵⁰ CARVER – WHITE 1994.

részesültek jutalomban. Az Űrlapra érkezett válaszokat ezután a Jamovi 2.3 verzió számú⁵¹ programmal elemeztük.

4. Eredmények

Hipotéziseim tesztelésére mediációanalízist futtattam, mivel azt kívántam felmérni, hogy adott Viselkedéses Gátló vagy Megközelítő Rendszer esetén melyik megküzdési stratégiát alkalmazza az egyén. Valamint, hogy a cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatok mediáló tényezők-e.

Először a függő változók normalitását vizsgáltam, a Shapiro-Wilk teszt alapján kiderült, hogy kizárólag a Távolító alszála értékei mutatnak normál eloszlást ($p=0.7074$). A vizsgálat alapján a Konfrontáció ($p=0.0043$) és a Tervszerű problémamegoldás alszála ($p=0.0016$) nem normál eloszlásúak (l. 1. táblázat).

	Konfrontáció	Távolítás	Tervszerű problémamegoldás
N	120	120	120
Átlag	1.011	1.246	1.477
Medián	1.000	1.231	1.583
Szórás	0.5139	0.4353	0.4902
Minimum	0.000	0.2308	0.000
Maximum	2.500	2.462	2.417
Shapiro-Wilk W	0.9664	0.9919	0.9614
Shapiro-Wilk p	0.0043	0.7074	0.0016

1. táblázat: A függő változók leíró statisztikája

4.1. Viselkedéses gátló rendszer (BIS), SHS és a távolító konfliktuskezelési mód

Az első hipotézis tesztelésére egyszerű mediáció próbát futtattam. Céлом annak megfigyelése volt, hogy a cat-calling átélése (SHS) mint mediátor változó

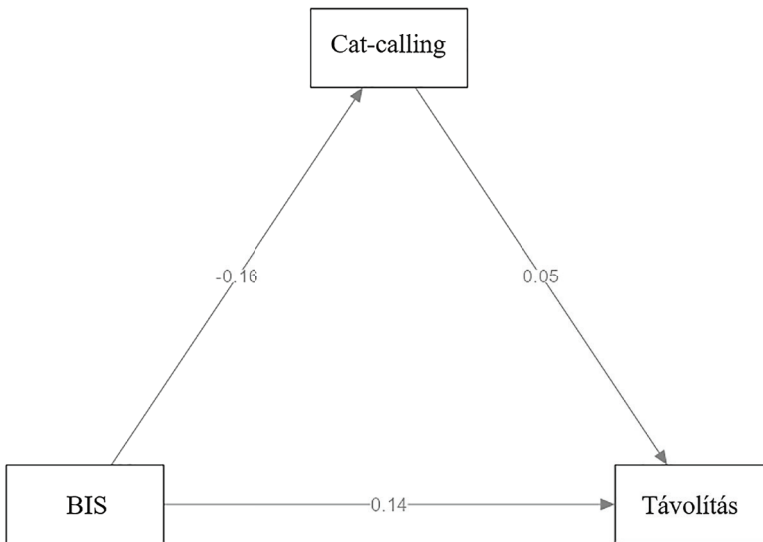
⁵¹ THE JAMOVİ PROJECT 2022.

befolyásolja-e a kapcsolatot a Viselkedéses Gátló Rendszer (BIS) mint prediktor változó és a távolító megküzdési mód alkalmazása között.

A direkt hatás, mely a Viselkedéses Gátló Rendszer (BIS) és a távolító konfliktus kezelési mód alkalmazása között nyilvánul meg, nem mutat szignifikáns eredményeket, $B=0.01530$, $SE=0.010073$, $z=1.5193$, $p=0.1287$, $95\%CI[-0.004439, 0.035047]$.

A Viselkedéses Gátló Rendszertől a cat-calling átélése során a távolító konfliktuskezelési mód alkalmazásáig vezető út, azaz az indirekt hatás ugyancsak nem jelenít meg statisztikailag szignifikáns eredményeket, $B=-8.353e-4$, $SE=0.001696$, $z=-0.4924$, $p=0.6224$, $95\%CI[-0.004160, 0.002498]$ (l. melléklet 1. táblázat).

Ezen egyszerű mediációs modell nem mutatott pozitív indirekt hatást azal kapcsolatban, hogy az egyén Viselkedéses Gátló Rendszere cat-calling átélése során a távolító megküzdési stratégia alkalmazását jósolja be (1. ábra). Így arra következtethetünk, hogy a viselkedéses gátló rendszer érzékenysége, illetve az utcai zaklatás mértéke nem jósolja be a távolító konfliktuskezelési mód alkalmazását.

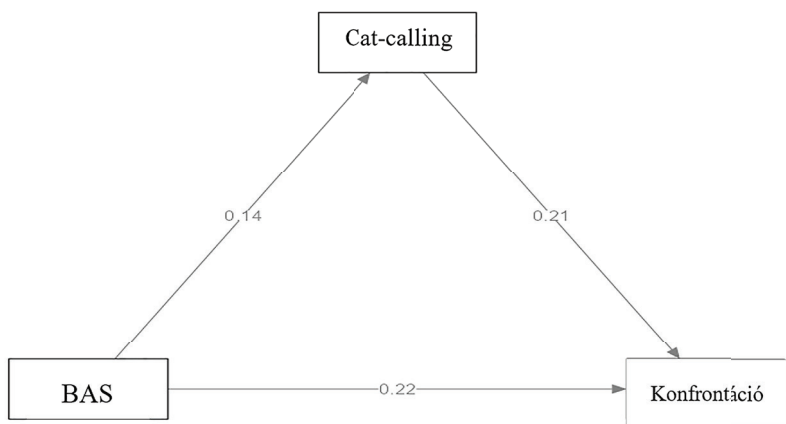

1. ábra: Statisztikai diagram a BIS működése, a Távolító megküzdési mód és cat-calling adatai közötti útvonalakról, Béta-értékekkel ellátva

4.2. Viselkedéses megközelítő rendszer (BAS), SHS és Konfrontáció

Szintén mediáció-próba elvégzésével vizsgáltam meg, hogy a cat-calling átélése (SHS) mediátor szerepet tölt-e be a Viselkedéses Megközelítő Rendszer (BAS) működése és a konfrontáció alkalmazása között. Kiszámítottam az egyes útvonalak, a közvetett hatás és az összes hatás együtthatóit. A Viselkedéses Megközelítő Rendszer (BAS) működése, valamint a konfrontáció alkalmazása között vizsgált direkt hatás statisztikailag szignifikáns eredményeket mutat, $B=0.022096$, $SE=0.008733$, $z=2.530$, $p=0.0114$, $95\%CI[0.004979, 0.039212]$.

Amennyiben a cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatokat is beemeljük a képletbe – így vizsgálva az indirekt hatást – az eredményeink már nem lesznek szignifikánsak, $B=0.003002$, $SE=0.002263$, $z=1.326$, $p=0.1847$, $95\%CI[-0.001434, 0.007438]$.

2. ábra: Útvonalak a BAS, a Konfrontáció és a cat-calling adatai között, valamint a feltüntetett Béta-értékek

Az indirekt hatáson belül megfigyelt kapcsolatok közül nem szignifikáns a Viselkedéses Megközelítő Rendszer és a cat-calling tapasztalatának viszonya, $B=0.576079$, $SE=0.360882$, $z=1.596$, $p=0.1104$, $95\%CI[-0.131238, 1.283396]$. Azonban a cat-calling átélése és a konfrontáció szignifikáns összefüggést mutat, $B=0.005211$, $SE=0.002186$, $z=2.384$, $p=0.0171$, $95\%CI[9.265e-4, 0.009495]$ (l. melléklet 2. táblázat). Az eredmények arra utalnak, hogy bár az

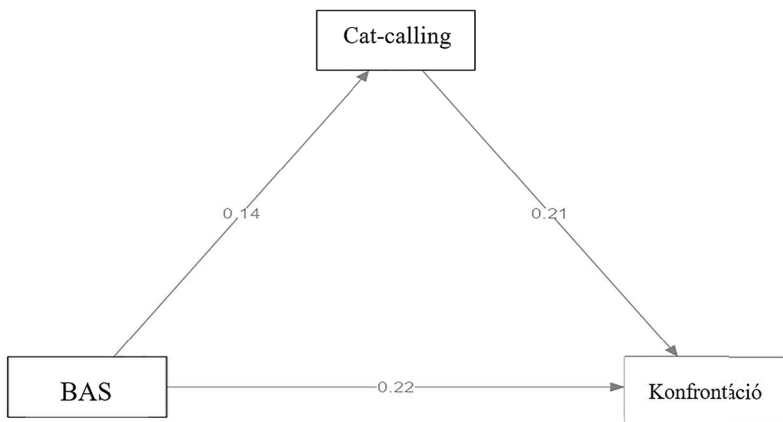
átélt cat-calling és a viselkedéses megközelítő rendszer működése befolyásolja a konfrontáció előfordulási valószínűségét, azonban hatásuk viszonylag független egymástól (2. ábra).

4.3. Viselkedéses megközelítő rendszer (BAS), SHS és Tervszerű problémamegoldás

A második hipotézisem második részének tesztelésére alkalmazott mediációanalízis azt hivatott mérni, hogy a cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatok (SHS) mediáló tényezők-e a Viselkedéses Megközelítő Rendszer (BAS), valamint a tervszerű problémamegoldás mint megküzdési stratégia használata között.

A Viselkedéses Megközelítő Rendszer (BAS) direkt hatását vizsgáltam a tervszerű problémamegoldáson. A szignifikáns eredmények, $B=0.01985$, $SE=0.008607$, $z=2.3064$, $p=0.0211$, $CI95\%[0.002980, 0.036719]$ megmutatják, hogy a BAS pozitív prediktora az említett megküzdési stratégia alkalmazásának.

Azonban az indirekt hatás vizsgálatakor, – amikor a cat-calling mint mediáló tényező bekerül az előbb vizsgált kapcsolatba –, nem mutatkozik meg szignifikáns eredmény, $B=2.685e-4$, $SE=0.001252$, $z=0.2144$, $p=0.8303$, $95\%CI[-0.002186, 0.002723]$ (1. melléklet 3. táblázat).

3. ábra: A BAS, a Tervszerű problémamegoldás és a cat-calling adatai között létrejött útvonalak, valamint a Béta-értékek

Így a próba alapján elmondható, hogy bár a cat-callinghoz fűződő tapasztalatok (SHS pontszám) mediáló hatása nem jelentős, azonban a Viselkedéses Megközelítő Rendszer (BAS pontszám) pozitív kapcsolatban áll a tervszerű problémamegoldás előfordulásával (3. ábra).

5. Diskusszió

Jelen kutatás a cat-calling által kiváltott stresszhelyzetek kezelésére szolgáló megküzdési mechanizmusokat vizsgálja. A vizsgálatban még két fontos prediktor változó is részt vett, melyek a Viselkedéses Megközelítő és Viselkedéses Gátló Rendszerek. Hipotéziseim közül az első azt vizsgálta, hogy akik magasabb pontot érnek el a BIS skálán (Viselkedéses Gátló Rendszert mérő alskála), azok inkább fognak távolító konfliktuskezelési módot alkalmazni egy stresszkeltő helyzetben, például cat-calling esetén. Azonban a vizsgálat során nem kaptunk szignifikáns eredményeket erre vonatkozóan, tehát nincs összefüggés a változók között. Így hiába ért el magasabb pontszámot az egyén a BIS Skálán, az eredmény nem mutatja azt az összefüggést, miszerint cat-calling hatására az egyén távolító megküzdési stratégiát fog alkalmazni. Az eredmények kellő óvatossággal kezelendők, mivel a távolítás alskála közepes erősségű reliabilitással rendelkezik. Általában, akik a BIS skálán érnek el magasabb pontszámot, azok gyakran használnak érzelemlökuszú stratégiákat,⁵² melyek a távolításon kívül jelenthetik még az önkontrollt, a felelősségvállalást és a menekülést, illetve elkerülést is.⁵³ Elképzelhető, hogy az érzelemlökuszú stratégiák ezen négy formája közül nem a távolítás, hanem valamely másik alkalmazása népszerű inkább. Korábbi kutatások az elkerülést emelik ki mint hatékony megküzdési módot,⁵⁴ mely célja a problémától való megszabadulás, elhatárolódás.⁵⁵ Habár a távolítás is hasonló mechanizmus alapján működik, azonban az elhatárolódás mértéke eltérő.

A BIS rendszer mellett a BAS (Viselkedéses Megközelítő/Aktíváló Rendszer) működése is a vizsgálat részét képezte. Második hipotézisem első része alapján, aki magasabb pontszámot ér el a BAS skálán, az feltehetően

⁵² WILLIAMS – HUNDT – NELSON-GRAY 2014.

⁵³ RÓZSA et al. 2008.

⁵⁴ WILLIAMS – HUNDT – NELSON-GRAY 2014.

⁵⁵ RÓZSA et al. 2008.

konfrontációt alkalmaz megküzdési módként cat-calling során. Az eredmények alapján megfigyelhető, hogy a konfrontáció valóban összefüggésben áll mind a Viselkedéses Megközelítő Rendszerrel, mind a cat-callinggal, azonban hatásuk független egymástól. Habár a hipotézis bizonyos részei teljesültek, a teljes hipotézist nem sikerült igazolni. A BAS rendszer működése problémafókuszú megküzdést,⁵⁶ impulzivitást és megközelítést implicál,⁵⁷ így ezen egyének számára megfelelő stratégia lehet a konfrontáció. A rendszer működése elősegíti a jutalomkereső viselkedést; az egyén egy incentiv értékkel rendelkező helyzetben megközelítést alkalmaz, még akkor is, ha veszélyes. Tehát adott helyzetben a támadóval szemben tanúsított ellenállás, visszaszólás és a konfrontálódás sok veszélyt tartogat magában, azonban az egyén önmagáért való kiállása, igazságérzete jelentheti a helyzet incentiv értékét.

Egy felmérés során azt vizsgálták, hogy azok a nők, akik nagyobb hatalomérzettel ('personal sense of power') rendelkeznek, hajlamosabbak-e ellenkezni, kifejezni az ellenvéleményüket egy szexista megjegyzés esetén.⁵⁸ Továbbá ezt az érzetet vizsgálták a konfrontáció függvényében is, és akik inkább magas hatalomérzettel rendelkeztek, azok hajlamosabbak voltak a konfrontálódásra. Mindemellett kimutatták azon összefüggést is, miszerint a Viselkedéses Megközelítő Rendszer (BAS) korrelál a személyes hatalomérzet mértékével. Ezen érzet sajátossága, hogy cselekvésre készteti az egyént, csökkenti a konformitás mértékét, illetve az egyén aggodalmát arra vonatkozóan, hogy vajon mások mit gondolnak róla. Az egyént egy olyan képességgel ruházza fel, amely alkalmassá teszi a problémával való aktív megküzdésre, a hatékony ellenállásra és a helyzet megváltoztatására.⁵⁹ Ezen információk alapján elmondható, hogy mivel a BAS működése maga után vonja a magasabb hatalomérzetet – ami nyíltabb vélemény- és attitűdkifejezéssel társul –, így az egyén elkerülés helyett hajlamosabb lehet a megközelítés alkalmazására, amelynek egyik formája lehet a konfrontálódás.

A cat-calling mértéke nagyban befolyásolja a konfrontáció alkalmazásának valószínűségét. Azon nők, akiket közepes mértékű zaklatás ért, nagyobb

⁵⁶ QI et al. 2019.

⁵⁷ HARGITAI et al. 2016.

⁵⁸ ALT et al. 2024.

⁵⁹ ALT et al. 2024.

valószínűséggel alkalmaztak valamilyen aktív megküzdési formát, azokhoz képest, akiket minimális zaklatás ért. Ilyen alkalmazott megküzdési forma volt például a konfrontáció, egy baráttal vagy egy segítő szakemberrel való beszélgetés, illetve a rendőrségnek való bejelentés is.⁶⁰ Mindemellett a kapott eredményeket érdemes fenntartásokkal kezelni a konfrontálódás alkálához kapcsolódó Cronbach-alfa viszonylag alacsony értéke miatt.

A második hipotézisem második fele a BAS működését és a tervszerű problémamegoldás közötti összefüggést vizsgálja cat-calling esetén. Szignifikáns kapcsolatot mutatott a BAS Skálán elért pontszám és a tervszerű problémamegoldás, azonban a teljes hipotézis nem teljesült, a cat-calling nem mutat mediáló hatást. A tervszerű problémamegoldás alkalmazása során az egyén problémafókuszú erőfeszítéseket tesz, melyek célja a helyzet megváltoztatása. Többek között ilyen típusú gondolatok fogalmazódhatnak meg az egyénben, mint: „Elterveztem, hogy mit tegyek, és ezt be is tartottam”.⁶¹ A probléma felismerését és azonosítását követően az egyénben aktív, tervszerű gondolatok jelennek meg a probléma megoldásának érdekében.⁶² Az efféle gondolatok cselekvésre ösztönzik az egyént, így erőfeszítéseket tesz a cél elérése érdekében.⁶³ A cselekvésorientált működésmód jellemző a magas személyes hatalomérzettel rendelkező egyénekre,⁶⁴ valamint azokra is, akik magasabb pontszámot értek el a BAS skálán,⁶⁵ így ez megfelelően magyarázza a tervszerű problémamegoldás és a BAS működésének kapcsolatát.

Habár néhány direkt útvonal szignifikáns értéket mutat, azonban a cat-calling mediáló hatása egyik helyzetben sem kimutatható. Feltehetően erre magyarázatul szolgálhat azon elképzelés, miszerint az emberek nem csak egyik vagy másik megküzdési módot alkalmazzák. Általánosságban elmondható, hogy a legelterjedtebb és leggyakoribb a kevert stratégia használata.⁶⁶ Minél több megküzdési stratégiát képes az egyén elsajátítani, annál jobb eszközzel rendelkezik a jövő problémáit illetően. A leghatékonyabb

⁶⁰ ADHIKARI – HUSAIN 2021.

⁶¹ RÓZSA et al. 2008. 220.

⁶² ASZTALOS 2024.

⁶³ ALT et al. 2024.

⁶⁴ ALT et al. 2024.

⁶⁵ QI et al. 2019.

⁶⁶ RÓZSA et al. 2008.

védekezés azáltal érhető el, ha a számos elsajátított megküzdési mód közül az egyén ki tudja választani a kontextushoz legjobban illőt.⁶⁷

Ugyanakkor a problémát érdemes egy másik megvilágításban is végiggondolni, miszerint meglehetősen egyénfüggő, hogy ki mennyire érzi stresszhelyzetnek azt, amikor cat-callingot tapasztal. Feltételezhető, hogy egyes személyek – habár átéltek efféle eseményt – nem alkalmaztak különösebb megküzdési módot, mivel nem érezték túlzottan fenyegetőnek a helyzetet. Egy kutatás során bebizonyították, hogy akik magasabb elfogadást tanúsítanak a férfiak jóindulatú attitűdjeire, azok kevésbé észlelték negatív eseményként a cat-callingot.⁶⁸ Feltehetőleg néhányan azért nem élik meg fenyegetőnek vagy sértőnek a jelenséget, mivel a cat-calling egyes formái bóknak tűnnek. A „Hé szexi, mizu?”, „Tyű, de jól nézel ki!” és ehhez hasonló megszólalások szerkezetileg valóban bóknak tűnhetnek, azonban a mögöttes szándék tekintetében már eltérnek a bók fogalmától.⁶⁹ A bókolás egyik célja alapvetően az, hogy az egyén a dicséret által jó érzést keltsen a másik személyben. Azonban Gardner⁷⁰ elkövetőkkel készített interjúja során valójában kiderült, hogy ezen személyek nagy részének nem állt szándékában ténylegesen bókolni, sőt néhányan örömet lelték abban, hogy a célszemélyek ijedséget, rémületet mutattak. Mindemellett természetesen akadnak olyan személyek is, akik tényleg bókolni szeretnének, azonban, hogy erkölcsileg mennyire helyénvaló ezen viselkedés, az továbbra is megkérdőjelezhető.⁷¹

Összességében elmondható, hogy a cat-calling, a Viselkedéses Gátló Rendszer és a távolító megküzdési stratégia közötti feltételezett kapcsolat nem bizonyosodott be. Ugyancsak nem találtunk szignifikáns összefüggést a cat-calling és a BAS aktivitást illetően, de az kiderült, hogy a Viselkedéses Megközelítő Rendszer elősegítheti a konfrontáció és a tervszerű problémamegoldás alkalmazását. Mindemellett természetesen fontos kiemelni, hogy számos egyéb tényező befolyásolja még az egyénre jellemző megküzdési stratégiákat, illetve azok alkalmazásának valószínűségét.

⁶⁷ ASZTALOS 2024.

⁶⁸ FEDOR – SNAKÓCZKI – KENGYEL 2020.

⁶⁹ McDONALD 2022.

⁷⁰ GARDNER 1989.

⁷¹ McDONALD 2022.

6. Limitációk és kitekintés

A cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatok gyakoriságának felmérésén túl egy stresszhez kapcsolódó kérdőív felvétele is indokolt lenne a jövőben. Integráltabb képet kaphatnánk arról, hogy mekkora stresszt vált ki a helyzet, így az észlelt stressz mértékének függvényében könnyebben vizsgálhatóvá válna az adott reakció, az alkalmazott megküzdési stratégia. Egyénenként eltérő, hogy hol van az a pont, ahonnan fenyegetőnek ítélnék meg egy helyzetet; vannak, akiknek el sem éri az ingerküszöbét, míg másoknál már kisebb tényezők is feszültséget válthatnak ki. Feltételezem, hogy egy stresszt mérő kérdőív felvétele aktívan hozzájárulna a kutatási eredmények bővítéséhez és az átfogóbb értelmezéséhez.

Rövidítések

ADHIKARI – HUSAIN 2021	ADHIKARI, Apoorva – HUSAIN, Abid: Street Harassment and Coping among Indian College Women. <i>Demography India</i> 50. (2021) 152–162.
ALT et al. 2024	ALT, Nicholas P. – WONG CHAVEZ, Jenniffer. – DICKTER, Cheryl L. – SHIH, Margaret J.: Power and the confrontation of sexism: the impact of measured and manipulated power on confronting behavior. <i>The Journal of Social Psychology</i> 164. (2024) 27–42.
ASZTALOS 2024	ASZTALOS Bernadett: Megküzdési stratégiák – egy ringben a stresszel. Bízd Rá Magad Média. 2024. https://bizdramagad.hu/cikkek/megkuzdesi-strategiak/ (Letöltve: 2025.05.20.)
BAKER – BERENBAUM 2007	BAKER, John P. – BERENBAUM, Howard: Emotional approach and problem-focused coping: A comparison of potentially adaptive strategies. <i>Cognition and Emotion</i> 21. (2007) 95–118.
CARVER – WHITE 1994	CARVER, Charles S. – WHITE, Teri L.: Behavioural inhibition, behavioural activation and affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS scales. <i>Journal of Personality and Social Psychology</i> 67. (1994) 319–333.
CORR – McNAUGHTON 2008	CORR, Philip J. – McNAUGHTON, Neil: Reinforcement sensitivity theory and personality. In: <i>The reinforcement sensitivity theory and personality</i> . Ed. CORR, Ph. J. Cambridge, 2008. 155–187.

- DEHUE – BOLMAN – VÖLLINK 2008 DEHUE, Francine – BOLMAN, Catherine – VÖLLINK, Trijntje: Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior* 11. (2008) 217–223.
- FEDOR – SNAKÓCZKI – KENGyel 2020 FEDOR Zsuzsanna – SNAKÓCZKI Réka – KENGyel Judith G.: A catcalling megítélése és arra adott reakciók összefüggése egyes pszichológiai tényezőkkel. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 10. (2020) 88–113.
- FOLKMAN – LAZARUS 1988 FOLKMAN, Susan – LAZARUS, Richard: Manual for the Ways of Coping questionnaire (WAYS) [Database record]. APA PsycTests. 1988.
- FITZGERALD 1990 FITZGERALD, Louise F.: Assessing strategies for coping with sexual harassment: A theoretical/empirical approach. Paper presented at the annual meeting of the Association for Women in Psychology, Tempe, 1990.
- HARGITAI et al. 2016 HARGITAI Rita – CSÓKÁSI Krisztina – DEÁK Anita – NAGY László – BERECKZEI Tamás: A viselkedéses gátló és aktiváló rendszer skálák (BIS-BAS) hazai adaptációja. *Magyar Pszichológiai Szemle* 71. (2016) 585–607.
- GARDNER 1989 GARDNER, Carol B.: 'Analyzing Gender in Public Places: Rethinking Goffman's Vision of Everyday Life,' *The American Sociologist* 20. (1989) 42–56.
- GRAY 1970 GRAY, Jeffrey A.: The psychophysiological basis of introversion–extraversion. *Behaviour Research and Therapy* 8. (1970) 249–266.
- HUNDT et al. 2013 HUNDT, Natalie E. – WILLIAMS, Ann M. – MENDELSON, Jenna – NELSON-GRAY, Rosemary O.: Coping mediates relationships between reinforcement sensitivity and symptoms of psychopathology. *Personality and Individual Differences* 54. (2013) 726–731.
- LAZARUS – FOLKMAN 1984 LAZARUS, Richard – FOLKMAN, Susan: Stress, Appraisal, and Coping. New York, 1984.
- LAZÁNYI 2012 LAZÁNYI Kornélia: Stressz és társas támogatás a felsőoktatásban. Tanulmánykötet – Vállalkozásfejlesztés a XXI. században. Budapest, 2012.
- MARGITICS – PAUWLIK 2006 MARGITICS Ferenc – PAUWLIK Zsuzsa: Megküzdési stratégiák preferenciájának összefüggése az észlelt szülői nevelői hatásokkal. *Magyar Pedagógia* 106. (2006) 43–62.
- MCDONALD 2022 MCDONALD, Lucy: Cat-Calls, Compliments and Coercion. *Pacific Philosophical Quarterly* 103. (2022) 208–230.
- McNAUGHTON – CORR 2004 McNAUGHTON, Neil – CORR, Philip J.: A two-dimensional neuropsychology of defense: fear/anxiety and defensive distance, *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 28. (2004) 285–305.

- MEYER – OLIVIER – ROTH 2005 MEYER, Björn – OLIVIER, Leslie – ROTH Deborah A.: Please don't leave me! BIS/BAS attachment styles, and responses to a relationship threat. *Personality and Individual Differences* 38. (2005) 151–162.
- PICKERING – GRAY 1999 PICKERING, Alan D. – GRAY, Jeffrey A.: The neuroscience of personality. In: *Handbook of Personality*. Eds. Pervi, L. A. – John, O. P. Second edition. New York, 1999. 277–299.
- QI et al. 2019 QI, Li – WEINE, Dai – YANG, Zhong – LINGXIAO, Wang – BIBING, Dai – XUN, Liu: The Mediating Role of Coping Styles on Impulsivity, Behavioral Inhibition/Approach System, and Internet Addiction in Adolescents From a Gender Perspective. *Frontiers in Psychology* 10. (2019) 2402.
- ROBINSON 2004 ROBINSON, Jenefer: The Art of Distancing: How Formal Devices Manage Our Emotional Responses to Literature. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 62. (2004) 153–162.
- RÓZSA et al. 2008 RÓZSA Sándor – PUREBL György – SUSÁNSZKY Éva – Kő Natasa – SZÁDÓCZKY Erika – RÉTHELYI János – DANIS Ildikó – SKRABSKI Árpád – KOPP Mária: A megküzdés dimenziói: A Konfliktusmegoldó Kérdőív hazai adaptációja. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 9. (2008) 217–241.
- SELYE 1983 SELYE, Hans: The Stress Concept: Past, Present and Future. In: *Stress Research Issues for the Eighties*. Ed. Cooper, C. L. New York, 1983. 1–20.
- SULLIVAN 2011 SULLIVAN, Harmony B: „Hey Lady, You're Hot!“ Emotional and Cognitive Effects of Gender-Based Street Harassment on Women. [Doktori disszertáció], Indiana University of Pennsylvania. 2011.
- THE JAMOVİ PROJECT 2022 THE JAMOVİ PROJECT (2022). jamovi. (Version 2.3) [Computer Software]. Retrieved from <https://www.jamovi.org>.
- WALTON – PEDERSEN 2022 WALTON, Kari A. – PEDERSEN, Cory L.: Motivations behind catcalling: exploring men's engagement in street harassment behaviour, *Psychology & Sexuality* 13. (2022) 689–703.
- WILLIAMS – HUNDT – NELSON-GRAY 2014 WILLIAMS, Ann M. – HUNDT, Natalie E. – NELSON-GRAY, Rosemary O.: BIS and cognitive appraisals in predicting coping strategies. *Personality and Individual Differences* 59. (2014) 60–64.
- WILTON – CRAIG – PEPLER 2000 WILTON, Melissa M. M. – CRAIG, Wendy M. – PEPLER, Debra J.: Emotional Regulation and Display in Classroom Victims of Bullying: Characteristic Expressions of Affect, Coping Styles and Relevant Contextual Factors. *Social Development* 9. (2000) 226–245.

Mellékletek

Type	Effect	Estimate	SE	95% C.I.(a)		β	z	p
				Lower	Upper			
Indirect Component	BIS=>SHS=>Távoltás	-8.353e-4	0.001696	-0.004160	0.002489	-0.007596	-0.4924	0.6224
	BIS=>SHS	-0.83922	0.466813	-1.754159	0.075716	-0.161947	-1.7978	0.0722
	SHS=>Távoltás	9.953e-4	0.001944	-0.002815	0.004805	0.046903	0.5120	0.6086
Direct	BIS=>Távoltás	0.01530	0.010073	-0.004439	0.035047	0.139176	1.5193	0.1287
Total	BIS=>Távoltás	0.01447	0.009993	-0.005116	0.034054	0.131580	1.4480	0.1476

1. táblázat: Mediációanalízis a BIS és a Távoltás mint megküzdési stratégia alkalmazásáról, valamint a Cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatokról

Type	Effect	Estimate	SE	95% C.I.(a)		β	z	p
				Lower	Upper			
Indirect Component	BAS=>SHS=>Konfrontáció	0.003002	0.002263	-0.001434	0.007438	0.03000	1.326	0.1847
	BAS=>SHS	0.576079	0.360882	-0.131238	1.283396	0.14420	1.596	0.1104
	SHS=>Konfrontáció	0.005211	0.002186	9.265e-4	0.009495	0.20801	2.384	0.0171
Direct	BAS=>Konfrontáció	0.022096	0.008733	0.004979	0.039212	0.22078	2.530	0.0114
Total	BAS=>Konfrontáció	0.25098	0.008881	0.007691	0.042504	0.25078	2.826	0.0047

2. táblázat: Mediációanalízis a BAS és a Konfrontáció mint megküzdési stratégia alkalmazásáról, valamint a Cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatokról

Type	Effect	Estimate	SE	95% C.I.(a)		β	z	p
				Lower	Upper			
Indirect	BAS=>SHS=>Tervszerű problémamegoldás	2.685e-4	0.001252	-0.002186	0.002723	0.002812	0.2144	0.8303
Component	BAS=>SHS	0.57608	0.360882	-0.131238	1.283396	0.144199	1.5963	0.1104
	SHS=>Tervszerű problémamegoldás	4.660e-4	0.002154	-0.003757	0.004689	0.019504	0.2163	0.8287
Direct	BAS=>Tervszerű problémamegoldás	0.01985	0.008607	0.002980	0.036719	0.207928	2.3062	0.0211
Total	BAS=>Tervszerű problémamegoldás	0.02012	0.008555	0.003351	0.036884	0.210740	2.3517	0.0187

3. táblázat: Mediációanalízis a BAS és a Tervszerű problémamegoldás mint megküzdési stratégia alkalmazásáról, valamint a Cat-callinggal kapcsolatos tapasztalatokról

REISZ ÁKOS

Jelentés és esztétikai ítélet a vizuális művészetekben, a mentalizáció tükrében

Meaning and Aesthetic Judgment in Visual Arts
Through the Lens of Mentalization

Our research aimed to investigate how individuals' mentalization abilities influence the meaning-making process during the reception of a visual artwork, and how this, in turn, affects the resulting aesthetic experience. Several recent models describing the formation of aesthetic experience have increasingly emphasized the role of top-down processes—alongside perceptual elements—in which meaning-making has taken on a more prominent role. Since visual artworks, as human creations, inherently contain intentional content, it is plausible that mentalization plays a role when individuals assign meaning to such works. We hypothesized that similar processes are at play as those activated when interpreting others' mental states in interpersonal contexts. To examine this, students from the Faculty of Arts ($N = 24$) and the Department of Psychology ($N = 21$) were asked to write down the first 10 words that came to their minds in response to six presented visual artworks (three representational and three abstract) and then respond to six Likert-scale questions measuring their aesthetic experience related to each image. At the end of the study, participants also completed the Multidimensional Mentalizing Questionnaire. Our results showed that mentalization negatively correlated with the originality of the word associations (based on frequency), positively with the number of words reflecting intentional content, and the experienced aesthetic response. Originality, however, had no impact on the aesthetic experience. It can be assumed that individuals with stronger mentalizing abilities are less "original" due to their tendency to eliminate ambiguity in meaning, and they may implicitly identify more deeply with the artwork. Meanwhile, the act of meaning-making alone appears insufficient to significantly influence the aesthetic experience.

Keywords: aesthetic experience, mentalization, meaning, associations

1.Bevezetés

Louise Moffet négy évtizeddel ezelőtt egy új kutatási paradigma felvetését publikálta¹ a művészetszichológia területén, mely annak a lehetőségét összegezte, hogy az egyes alkotások befogadásának vizsgálatát egy személyes-lelési aktusként érdemes felfogni. Legfőbb érve emellett az, hogy a művészeti produktumok az élet valamely szubjektív („élő”) aspektusát reprezentálják valamilyen objektív módon, lévén, hogy emberi alkotások, és ezáltal valami olyan dolgot konzerválnak magukban, ami emellett csak az emberi személyben jelenhet meg (például egy attitűdöt). Ezt az intuítív elméletet részletes empirikus vizsgálatokkal napjainkig nem igazolták. Moffet az elméletének bizonyítására legfőképpen szociálszichológiai kutatási irányokat ad (például az attitűdök kongruenciájának vizsgálata a mű befogadása során). Mi ennek az iránynak a követése helyett egy másik pszichológiai fogalommal, a mentalizációval közelítettük meg a vázolt felvetést, ugyanis számos kurrens lélektani kutatás számolt be az elemteória személyeslelésben való kitüntetett szerepéről.²

Így kutatásunk célja annak a kérdésnek a tisztázása, hogy az egyének mentalizációs kapacitása miként hat egy vizuális művészeti alkotásnak tulajdonított jelentés(ek) kialakításának folyamatára, az asszociációk minőségére (szemantikai értelemben), illetve ugyanennek a képességnek van-e valamilyen befolyásoló szerepe az esztétikai preferenciára vonatkoztatva.

1.1. A mentalizáció és reflektív funkciós képesség

A mentalizáció (tudatelmélet, elmeolvasás stb.) egy szociális helyzetekben értelmezhető kognitív képesség. Ugyanis ezen mentális funkciónk azt a célt szolgálja, hogy önmagunknak és másoknak mentális állapotokat, azaz gondolatokat, vágyakat, érzéseket legyünk képesek tulajdonítani, ezáltal pedig embertársainkat (és önmagunkat) értelmezni, pszichés világukat megérteni.³ A leírtak

¹ MOFFET 1975.

² HAGELQUIST 2017.

³ GÁL 2015.

pontosításához hozzáilleszthetjük még Csibra és Gergely értelmezését,⁴ mely szerint e (mentalizációs) folyamat során vélt vagy valós, a világról alkotott reprezentációt tételezünk fel önmagunkban és másokban. Ezek a reprezentációk valamilyen tudást, vágyat, illetve szándékot foglalnak magukba, ezáltal a mentalizáció például az empátia jelenségétől elkülöníthetővé válik.

Az elmeolvasás működését felvázolva azt mondhatjuk, hogy az az ún. inferenciális elv szerint, avagy a racionális cselekvés elve szerint működik, mely egy triádként írható le, a vágy, vélekedés és viselkedés kapcsolatában, ami tehát hozzájárul embertársaink intencionális ágensekként való értelmezéséhez.⁵

Feltételezhető, hogy a tudatelmélet két rendszerből, egy vertikálisból és egy horizontálisból tevődik össze. A vertikális rendszer szintén két részre tagolható, egy alacsonyabb és egy magasabb szintű folyamatokat magába foglaló elemből áll: az alacsonyabb szintű folyamatok implicit, automatikus, de rugalmatlan információfeldolgozást tesznek lehetővé, míg a magasabb szintű folyamatok, az emlékezeti, figyelmi és végrehajtó funkciókat igénybe véve, egy környezettől függő, rugalmas feldolgozást biztosítanak, így lehetővé válik a gyors, de alapos eligazodás a társas interakciókban. A horizontális dimenzió pedig a mentalizáció alfolyamatait választja szét, így a következtetéseket, tárolt előzetes információk és más kognitív elemek aktiválódását.⁶ A komponensek tekintetében a mentalizációs folyamat egy kognitív, illetve egy affektív elmeolvasási összetevőre osztható fel. Ahogy nevük is sejteti, a kognitív mentalizáció a mások vélekedéséről való vélekedés, míg az affektív mentalizáció a másik érzéseiről való gondolkodás, és előbbi feltétele az utóbbinak.⁷ További mentalizációs dimenzióként meg kell említenünk még a szelf/másik tengelyt, illetve a belső/külső fókuszú mentalizációt is.⁸ Ezen dimenziók mentén maga az elmeteóriás képesség fejlődését és működését tekintve is egy igen komplex rendszerbe szerveződik, melyre számos más jelenség van hatással, illetve szolgáltat alapot megfelelő működéséhez,⁹ ám ezek részletezése meghaladná kutatásunk keretét.

⁴ CSIBRA – GERGELY 2002.

⁵ CSIBRA – GERGELY 2002.

⁶ GÁL 2015.

⁷ SHAMAY-TSOORY et al. 2010.

⁸ FONAGY – LUYTEN 2012.

⁹ HAGELQUIST 2017.

Maga a reflektív funkció a mentalizációs képesség mérésére használt, operacionalizált fogalom.¹⁰ Bár maga a koncepció valóban szinonimaként alkalmazott a szakirodalomban, maga a reflektív funkció egy igen halvány, de többletjelentésre hívja fel a figyelmet.¹¹ Ugyanis míg a fent leírtak alapján a mentalizációt arra az attribúciós jelenségre használják, mely során embertársainkat intencionális lényekként értelmezzük, addig a reflektív funkció egyben egy szervező folyamat is, melyben jelen van a másoknak tulajdonított tudatállapot, ennek visszahatásaként az önmagunkról való gondolkodás (mely nem egyenlő az introspekcióval!). Ezen felül hozzáadódik a meghatározott viselkedést, vélekedést, vágyat kiváltó tényezőről, a viselkedést bejósoló vágyakról, vélekedésekről, illetve az ehhez kapcsolódó affektív tényezőkről való tudás koherens rendszerbe szervezése is.¹²

1.2. Az esztétikai élmény

Mint ismeretes, Gustav Fechner 1876-ban alapította meg a kísérleti lélektan második legidősebb ágát, a kísérleti esztétikát, vagyis a tulajdonképpeni művészetpszichológia elődjét. A kitűzött célja az volt, hogy a szépség olyan objektív mutatóit tárja fel, melyek „lentől” hatnak, azaz mai terminust használva az ún. bottom-up tényezők leírásával kívánta az esztétikai élmény területét megvilágítani.¹³ Ez a hagyomány napjainkig is erősen meghatározza a legtöbb, a pszichológia paradigmáin belül végzett esztétikai kutatást. Ám ahelyett, hogy részletesebben elmerülnénk az esztétikai élményt meghatározó elemi tényezők rengetegében, inkább a rendszerszemlélet szellemében tekintsük át, hogy tulajdonképpen milyen jelenséggel is állunk szemben.

Az esztétikai élmény kialakulásának folyamatmodelljeit kissé önkényesen (ám indokoltságuk később látható lesz) két nagyobb csoportba oszthatjuk: információs modellekre és perceptuális modellekre.¹⁴ Az előbbiek nagyobb hangsúlyt fektetnek a műalkotás perceptuális elemei által aktivált

¹⁰ SZÉL – SZABÓ 2020.

¹¹ FONAGY et al. 2016.

¹² FONAGY – TARGET 1998.

¹³ FECHNER 1925.

¹⁴ ROBERTS 2007.

kognitív folyamatokra, melyek top-down hatásként képesek befolyásolni a „végső” esztétikai élmény minőségét. Az utóbbiak inkább az alkotás perceptuális elemeinek sajátjaiból adódó aktivációs folyamatok leírására törek-szenek, melyek tehát lentről felfelé hatva formálják a kialakulandó élményt. A bemutatott példákon keresztül hamar tisztázódní fog az, amit most nagy vonalakban írtunk le.

1.2.1. Az információs modellek

Az egyik talán leggyakrabban hivatkozott információs modell az, melyet Leder és munkatársai írtak le,¹⁵ s melyet a következőképpen foglalhatunk össze: az alkotás észlelése után egy ötlépcsős folyamat eredménye az, amit esztétikai élménynek hívunk. Legelőször megtörténik a mű perceptuális elemzése (komplexitás, szimmetria, csoportosítás stb. alapján). Ezt követi már egy olyan integrációs folyamat, melynek része az egyén implicit memóriája, ugyanis az alkotás ezen a szinten ismerősség, prototipikalitás és az ún. csúcstelődés¹⁶ szerint lesz elemézve. A folytatás egy explicit osztályozásban történik a stílus és tartalom alapján, lévén már deklaratívén vizsgálható. A negyedik lépésben a mű kognitív „elsajátítása” megy végbe, a mű és a saját személyünkre vonatkoztatott interpretációk alapján. A végső lépés az értékelés, mely két egymásra ható folyamatot foglal magában: a mű megértésének sikerességét és az általa kiváltott affektív kielégülést. A kimenetel pedig az esztétikai ítéletben és érzésben figyelhető meg. Továbbá, a megfelelő lépéseknél a modell olyan tényezőket is figyelembe vesz, mint az előzetes tudás és élmények, személyes preferencia, szociális hatások, és egyáltalán a kontextust, amiben a műalkotás elhelyezett, például magának a múzeumi környezetnek a befolyását. Lényeges emellett, hogy a modell minden lépcsője módosítja a kialakuló affektív élményt, illetve a feedback-folyamatok révén az egyes lépések különböző mértékben facilitálhatják/gátolhatják egymást.

¹⁵ LEDER et al. 2004.

¹⁶ L. alább.

1.2.2. A perceptuális modellek

Az előző század művészetpszichológiai kutatásai többségében arra irányultak, hogy leírják vizuális alkotások azon perceptuális elemeit, melyekre általában az egyének többsége kedvező esztétikai ítéletet ad, s ez általában egy-egy kompozíció egy dimenzió menti összehasonlító értékelését jelentette – például színek, vagy gestalt elvek mentén. Továbbá a figyelem középpontjába kerültek még azon személyiségvonások, melyek szintén hatással lehetnek az esztétikai ítéletekre, illetve vizsgálni kezdték azt is, hogy az egyes alkotások közvetítette inger mennyiség (komplexitás, rend aránya stb.) arousal szintet növelő befolyása – az egyének temperamentumán keresztül – hogyan hat az esztétikai preferenciákra.¹⁷ Ezek részletes kifejtésétől most eltekintünk, igen megnövelné az amúgy sem rövid elméleti bevezetőnket.

Chatterjee már egy olyan modellt ír le,¹⁸ mely nem szekvenciális, de elemeinek kölcsönhatása jól definiált és neuropszichológiai érvekkel alátámasztott. Szerinte három szint különböztethető meg egy vizuális alkotás észlelése során, mely teljesen analóg az „általános” vizuális észlelés három szintjével. A korai szinten az egyén az alkotás alapvető vizuális elemeit (szín, forma stb.) vonatozza ki, és ezeket a megfelelő agyi vizuális areák elemzik. Ezt követi egy köztes szint: az elemi komponensek megfelelő csoportosításával már egy koherens reprezentációt alkot a befogadó. Végezetül a késői fázisban különböző memória és más szemantikai asszociációk révén a mű további értelmet nyer (egy ún. reprezentációs területen belül). A modellben, bár ezen vizuális észleleti szintek sorban követik egymást, mindegyik képes modulálni az egyén figyelmi kapacitását, amely pedig visszahatva módosítja az egyes szintek működésének minőségét. Továbbá az elemzett (optikai) élmény egy érzelmi választ is evokál, amely szintén kihat az egyén figyelmi képességére – és vice versa, végezetül a hatások eredményeképpen pedig megszületik az esztétikai ítélet.

Természetesen nem tehetünk éles különbséget a kétféle megközelítés között, ugyanis egyik-másik csupán más területekre helyez nagyobb hangsúly.

¹⁷ BERLYNE 1972.

¹⁸ CHATTERJEE 2003.

Ezzel a megfontolással az alfejezet zárásaképpen még két integrációs lehetőséget mutatunk be.

Jacobsen hét területet különít el,¹⁹ egy bio-pszicho-szociális modellhez kissé hasonló módon. Ezeknek mindegyikét egyenlő figyelemben kell részesítenünk akkor, amikor az esztétikai élményt kutatjuk: biológiai diszpozíciók, kogníció/kognitív folyamatok, ipszichronia (kulturális és szociális befolyások), diakronia (időbeli és evolúciós tényezők), szituáció (egyéni sémák), személyes jellemzők és az alkotás tartalmi elemei. A legnagyobb hangsúlyt a szerző mégis két tényezőre fekteti. Szerinte ugyanis ahhoz, hogy az esztétikai élmény esszenciáját megérthessük, a „szépség” ultimatív magyarázatát és neurológiai korrelátumait kell pontosan leírni ahhoz, hogy további vizsgálódásaink sikerrel járhassanak.

Marković igen elegáns modelljével²⁰ egy kutatási szempontból is megfontolandó koncepciót tár elénk. Szerinte egy alkotás bemutatása során első lépésként két szinten kezdődik meg annak elemzése: perceptuális és narratív területen. Ezt követően – továbbra is elkülönült szintekkel – megtörténik az alkotás értékelése érdekesség (motivációs tényező) és szemantikai érték szempontjából. Az érdekesség a figyelmi folyamatok facilitálásával kihat a szemantikai elemzés minőségére is, ami pedig az egyén „lenyűgözöttségét” (fascination) növeli. A perceptuális szint kimenetele az izgalom növekedése, míg a narratív az esztétikai érzés kialakulása. A modell további kibontásával pedig a következőket tudjuk még meg. Információs elemzési szinten a narratív tartalom két tényezőtől áll: az alkotás denotációjából/történetéből, illetve az alkalmazott szimbólumokból, metaforákból. A denotáció az explicit jelentés kibontását segíti, ami pedig hatással lesz az alkotáshoz kötődő empátiás érzések kialakulására. A szimbolikus tartalom a mélyebb jelentés feltárásával áll összefüggésben, aminek eredménye a valódi esztétikai érzések megjelenése. A perceptuális szint információs tartalmai a mű fizikai jellemzői és a strukturális rendezettsége. Az előbbi az észleleti asszociációkon keresztül különböző nem specifikus érzéseket vált ki, míg az utóbbi a strukturális szabályosságok felfedezésével szintén az esztétikai érzéseket növeli. Mind a perceptuális asszociációk, mind a strukturális szabályosságok

¹⁹ JACOBSEN 2010.

²⁰ MARKOVIĆ 2012.

felfedezése kihatással van a narratív szint mélyebb jelentés komponensére, amely tehát hidat képez az észleleti és információs modellek között. Továbbá a szerző számos diszpozíciót is leír (deklaratív tudás, kreativitás, személyiségfaktork), amelyek a szintekre befolyással vannak.

A modellek részletes kifejtését jelen helyzetben az indokolta, hogy kutatásunkhoz érdemesebb ilyen szemlélettel közelíteni akkor, amikor egy elemi tényező hatását, szerepét vizsgáljuk egy láthatóan komplex rendszerben. Ezeket a megközelítéseket tehát a továbbiakban mind szem előtt kell tartanunk (ami egyelőre heroikus feladatnak látszik) ahhoz, hogy a jelentésadás és a reflektív funkciók esetleges szerepét megérthessük az esztétikai élmény kialakulásának folyamatában.

1.3. A jelentés és szerepe az esztétika folyamatában

A jelentés szerepének felértékelődése a vizuális alkotások között arra vezethető vissza, hogy a műveket a muzeális és más közegekben azok közelségében szemlélhetjük, így a globális impresszió a részletekkel kiegészülve új távlatokat nyithat az alkotások értelmezésében, s ezáltal az általuk kiváltott élményekben. Csak egy példát felhozva, így vált lehetővé annak feltárása, hogy a reneszánsz festészet perspektivikus képi „játéka” hogyan közvetít mélyebb teológiai tartalmakat/tételeket, melyek keletkezésük korszakában – már csak az alkotások elhelyezése miatt is – a befogadó számára láthatatlanok voltak. Tehát a képek jelentéstöbblete és így esztétikai megítélése növekedhetett.²¹

A fentebb bemutatott esztétikai élmények modelljében láhattuk, hogy hangsúlytól függően, vagy külön szintet tulajdonítanak a vizuális alkotásnak adott jelentés esztétikai élményben betöltött szerepéről,²² vagy megemlítve a szemantikai asszociációk szintjén foglalják magukba.²³ Általánosságban érdemes elmondani, hogy a szemantikai asszociációk alapvetően kapcsolatba hozhatók a kielégülés és esztétikai élmény minőségével. Martindale elmélete szerint²⁴ egy stimulus által kiváltott asszociációk száma és szerteágazóságuk mértéke befolyással van az előbbieken felsoroltakra. Ez abból következik,

²¹ ARASSE 2007.

²² LEDER et al. 2004.

²³ CHATTERJEE 2003.

²⁴ MARTINDALE 1984.

hogy a prototipikus és jelentéssel bíró ingereket, domináns kognitív egységek kódolják, melyek megnövekedő aktivációs szintje pozitív korrelációban áll többek között az esztétikai ítéletekkel is.

Locher és munkatársainak²⁵ kutatása viszont izgalmasan árnyalja a jelentés szerepét a vázolt folyamatban. Ugyanis szemmozgásokat követő vizsgálatukban megállapították, hogy egy vizuális alkotás rövid idejű (100ms) bemutatása során nem csupán annak perceptuális szinten történő bottom-up feldolgozása kezdődik meg, hanem az észlelt vizuális elemek szemantikai asszociációival, a kísérletükben résztvevők már képesek voltak egy általános jelentést tulajdonítani a műveknek. Továbbá, ebben az elrendezésben adott esztétikai ítéletek – azaz, hogy mennyire nyerte el tetszésüket az adott mű – szignifikáns korrelációban álltak azokkal az ítéletekkel, melyeket olyan elrendezésben adtak, mikor a vizsgálati alanyoknak korlátlan idejük állt az adott alkotások megtekintésére. Így konklúziójukban többek között az is szerepel, hogy a Leder és munkatársai által leírt folyamatok közül a felsőbb (4., 5.) szinteken találhatóak is igen hamar aktiválódnak, s így „rögtön” szerepet is játszanak a végső élményben. E kutatás újjító felismerésének előfutára lehetett Leder és munkatársainak kísérlete.²⁶ Ebből az derült ki, hogy a vizuális alkotások mellé helyezett különböző címek – amelyek tehát további jelentést szolgáltattak a bemutatott művekhez – a következő módon hatottak a kialakuló esztétikai ítéletekre: a rövid ideig (1s) bemutatott festmények esetében a leíró címek (összefoglalás arról, hogy konkrétan mi látható a képen) növelték az alkotás megértésének mértékét, míg ugyanezt a hatást a hosszabb bemutatási idő (10s) esetében az elaboratív címek (az alkotás egyik lehetséges interpretációjának összefoglalása) érték el, ám egyik helyzet sem befolyásolta a művekre adott preferencia értékét. A kutatók amellet érveltek, hogy ez egy viszonylag hamarabb bekövetkező implicit folyamat eredménye, mivel a perceptuális feldolgozás már alapvetően elegendő hatással van a kialakuló esztétikai ítéletre. A jelentés esztétikai élményben betöltött szerepét tovább bonyolítja a tény, hogy az egyének személyisége nem csupán olyan tényezőkre van hatással, mint például, hogy egy alkotás komplexitásának

²⁵ LOCHER et al. 2007.

²⁶ LEDER – CARBON – RIPSAS 2006.

szintje hogyan hat a vele szemben mutatott preferenciára,²⁷ hanem magára a jelentésadási folyamatra is ugyanúgy befolyással van. Különböző személyiségprofilú emberek más-más elemek megragadásával, eltérő jellemzőjű jellemzéseket/jelentéseket adhatnak ugyanarról a képről, az esztétikai élmény pedig ezek komplex összjátékából alakul tovább.²⁸

1.4. Intencionális tartalom a vizuális művészetekben mint kapocs a mentalizációval

Az intencionalitás alatt általában a következőt értjük: az egyén cselekvésének jellegzetessége, mely jellegzetesség tartalmaz gondolatokat, vágyakat, vélekedéseket, emellett feltételezi a célra irányultságot, illetve egy kívánt jövőbeli állapot tudatos meglétét.²⁹

Ahhoz, hogy megérthessük, hogy a vizuális alkotások miként is rendelkeznek intencionális tartalommal, a pszichológia diszciplináját elhagyva, annak egyik pillérét adó (tudomány)területhez, a filozófiához szükséges áttérnünk, és vizsgálódásunk tárgyává kell tennünk a reprezentáció általános kérdéskörét is.

Bizonyos megközelítés szerint egy műalkotás denotációjának megértéséhez, illetve annak reprezentációs sikerességének megállapításához nem elégséges az, hogy az alkotó a valóságban a percepció számára létező ún. invariáns törvényszerűségeket (pl. perspektíva) a lehető legjobban alkalmazza – a „pontosabban” kifejezést szándékosan kerüljük. Ugyanis a mű befogadása során ahhoz, hogy megállapíthassuk mit is denotál a velünk szembenálló kép, három fő ponton/kérdésen kell keresztül mennünk. Ezt egy példával szemléltetjük. Amennyiben X hölgy portréjával állunk szemben, első lépésként megállapítjuk, hogy ez az X hölgyet denotáló kép („kép-mint-reprezentáció”), s nem X hölgy maga. Bagatellnek tűnhet e megállapítás, de a reprezentációs reláció miatt szükséges. Második lépésként megállapítjuk a kép fajtáját, azaz arra kérdésre válaszolunk, hogy „milyen kép?” (jelen esetben X hölgy-kép). Végezetül pedig szükséges a kép leírásának értelmezése,

²⁷ BERLYNE 1970.

²⁸ LYSSENKO – REDIES – HAYN-LEICHSENRING 2016.

²⁹ APA 2018.

azaz, hogy a kép miként is ábrázol: a példában X hölgyet X hölgyként, s nem mondjuk X hölgyet csecsemőként ábrázoló festményről van szó.³⁰ Searle Goodman elméletét azzal egészíti ki,³¹ hogy bár valóban teljesülnie kell ennek a konstruktivista nézetnek, az alkotó részéről továbbá szükséges a reprezentációs mű sikerességéhez a hasonlóság intencionális használata. Ehhez az intencióhoz pedig tulajdonképp hozzáilleszthetjük Grice elméletét a beszélő jelentésről,³² melynek lényege, hogy egy megnyilatkozás által – ami szerintünk akár képi is lehet – kiváltani szándékolt hiedelem csak ezen szándék felismerése révén jöhet létre. A vizuális művészetekben tehát szintén intenciókat kell sikeresen dekódolnunk ahhoz, hogy a kép minél alaposabb jelentését felismerhessük, de azt is megkockáztatjuk leírni, hogy egyáltalán a kép által kiváltott jelentéstársítási folyamat sikeresen megkezdődjön.

A fent leírtak között már szót ejtettünk a mentalizáció jelentéséről. Itt most az erről szóló szakirodalmak segítségével megpróbáljuk integrálni a vizuális művészetek befogadása során fellépő jelentéstulajdonítás folyamatába az intencionalitás segítségével. Embertársaink és önmagunk pszichés jelenségvilágának viselkedésükkel egyetemben történő értelmezésénél már leírtuk a mentalizáció szerepét: a mentalizációs/reflektív funkciós képesség elengedhetetlen ahhoz, hogy például egy viselkedést egy olyan rendszerbe tudjunk elhelyezni, melyben az érzések és kogníciók interakciója is egyaránt integrált.³³ A szóban forgó jelenség működése számos mentális állapotra vonatkoztatható: gondolatokra, vágyakra, értelmező folyamatokra, érzésekre, szükségletekre stb. S ugyanígy számos más mentális aktivitást integrál magába: percepciót, aktív értelmezést, reflektálást, képzeleti működést és így tovább.³⁴ Ha tartjuk azt az elképzelést, hogy a műalkotások igenis intencionálisak egyszerűen az alkotói szándékok miatt, és az emberi lelki valóságból örökítenek meg valamit a reprezentálás segítségével, ezáltal személyeslélesi folyamatokat is aktiválva,³⁵ akkor beláthatjuk, hogy a mentalizáció körébe tartozó folyamatok egy vizuális alkotással való találkozás

³⁰ GOODMAN 1968.

³¹ SEARLE 2003.

³² GRICE 1957.

³³ ALLEN 2006.

³⁴ ALLEN 2006.

³⁵ MOFFET 1975.

során is jelen vannak. Mivel pedig a mentalizáció felfogható egy igen komplex értelmező, jelentést adó funkcionálásként, nem alaptalan az az érvelés – legalábbis elméletben –, hogy így a műalkotások interpretációs folyamatában is szerepet játszhat.

Továbbá a tárgyalt jelenség sérülése is érdekes következtetéseket enged tenni. Általánosságban három, a patológiába tartozó kategóriát (prementalizációs módot) különítenek el a szakirodalomban.³⁶ Teleologikus módban az egyének önmagukat és másokat csupán a viselkedések szintjén képesek „értelmezni”. A tettető működésben a mentális tartalom disszociál az érzelmektől, s ilyenkor egy mélyebb intellektuális beletás mellett hiányzik az affektív tartalmak felismerése.

Végezetül a pszichés ekvivalencia azt jelenti, hogy az egyén belső pszichés világát a külvilágra vetíti, s valóságot eszerint értelmezi.³⁷ Az első kettő diszfunkcionálás feltehetően az esztétikai élmény kialakulását zavarja meg annyiban, hogy az érzelmek kihagyásával, illetve fel nem ismerésével az egész folyamat sérül, hiszen az esztétikai érzés „additívan” alakul a részfolyamatok kimeneteléből, s ugyanígy vissza is hat a részfolyamatokra.³⁸ A harmadik pedig a jelentésadás szintjét sérti, hiszen az egyén szubjektív világának kivetülése az alkotásra akadályozza az alkotó intenciójának megértését, s ez ugyancsak negatívan befolyásolja az esztétikai élmény kialakulásának folyamatát. A leírtakból tehát azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy egy jól működő mentalizációs/reflektív funkciók képesség esszenciális a „megfelelő” esztétikai élmény kialakulásához és a jelentésadás folyamatához.

Sajnálatos módon a szakirodalom igen limitált olyan kutatások területén melyek e fogalmakat integrálva vizsgáloúdtak volna. Beudt és Jacobsen kísérletükben³⁹ arra voltak kíváncsiak, hogy a vizsgálati alanyok hogyan hoznak esztétikai ítéletet saját szemszögükből, illetve egy előre ismerttetett fiktív művész perspektívájából, akinek jelentősebb élettörténeti eseményeivel szembesültek a vizsgálat előtt, és hogy ezek az ítéletek milyen ERP (event related potential) változásokhoz köthetőek az agyban. A vizsgálatukban azal érveltek, hogy egy másik perspektíva ilyen módon való felvétele és ennek

³⁶ ALLEN – FONAGY 2006.

³⁷ HAGELQUIST 2017.

³⁸ LEDER et al. 2004.

³⁹ BEUDT – JACOBSEN 2015.

segítségével egy vélemény alkotása elméleti képességeket vesz igénybe. Valóban találtak is különbségeket a helyzetek között, annak tekintetében, hogy szubjektív, illetve az elképzelt művész perspektívájának felvétele közben más-más területek aktiválódtak. Ezek ismertetése viszont meghaladná jelenlegi kereteinket. Emellett az ítéletekről nem közölnek eredményeket. Amit hangsúlyoznunk kell: a kutatásuk egyik nagy limitációja az, hogy nem veszi figyelembe azt, hogy a kísérleti alanyok milyen „minőségű” mentalizációs kapacitással rendelkeznek, azaz tulajdonképp reflektív funkciók képességük mennyire működik megfelelően. A fent vázolt folyamatok és annak a ténynek alapján, hogy a műalkotások valamilyen intencióval rendelkeznek, feltételezhetjük: az esztétikai ítéleteket befolyásolja az is, hogy az egyén mennyire sikeres a mű intenciójának megértésében, mely analóg módon egy dekódolási folyamathoz, szintén örömmel és megelégedéssel töltheti el.⁴⁰

Természetesen jogosan hozható fel az a kritika, hogy a leírt feltételezések erősen spekulatívak. Mi mégis elég meggyőzőnek találjuk ezeket az érveket ahhoz, hogy hipotéziseinket az empiria mérlegére állítva megmértessük, s feltérképezzük: valóban tulajdoníthatunk-e szerepet a mentalizációs folyamatoknak a jelentésadás és az esztétikai élmények kialakulása során.

1.5. Az asszociációkról

Első olvasatra a „csizma az asztalon” élményét válthatja ki, de a téma rövid kibontását jelen kutatás módszertani megfontolása indokolja, ugyanis vizsgálódásunk egyik pillére különböző asszociációk begyűjtése lesz a kutatási alanyoktól.

Történeti áttekintésben az asszociációs vizsgálati módszer a kísérleti pszichológia megalakulásától kezdve, a behaviorizmuson át a kognitív és napjaink pszichológiai kutatásaiban jelen volt és van.⁴¹ Legáltalánosabban úgy fogalmazhatunk, hogy az asszociációk nem mások, mint reprezentációk közötti kapcsolatok, melyek formálásában a tanulásnak, memóriának stb. van szerepe.⁴² Persze ezzel az állítással máris a mentális realizmus táborához

⁴⁰ LEDER et al. 2004.

⁴¹ KÓNYA 1992.

⁴² DACEY 2016.

csatlakoztunk,⁴³ lévén, hogy reprezentációk kapcsolatát tételezzük fel, ám célunk nem a filozófiai megfontolások kibontása, hanem a jelenség funkcionista felhasználása.

Számos vizsgálat bizonyította, hogy az asszociációs módszerek segítségével olyan implicit jelentésadásokat, interpretációkat, attitűdöket vagyunk képesek feltárni, melyek aktívan jelen vannak az egyének életében, s jelentősen kihatnak gondolkodásukra, érzéseikre, viselkedésükre, anélkül, hogy ezek tudatosak lennének. Az asszociációk tehát egy adott jelenség, nevezzük kiváltó stimulusnak, relációját az individuummal képesek feltárni, de magának az individuumnak az egyéni szerveződéséről, például személyiségéről, is igen pontos felvilágosítást adhatnak. Ezt általában vagy egy bemutatott ingerre (kép, szó stb.) kért szóasszociációk által – egyszavas, és ami a vizsgálati alany eszébe ötlük az inger kapcsán –, vagy egy stimulushoz kötött hosszabb elbeszélés narratív elemzésével vizsgálhatjuk, azaz azt keressük, a személy hogyan strukturálja mondandóját, milyen logikai egységek figyelhetőek meg benne.⁴⁴ Egy ingerszóra adott asszociációk esetében például megvizsgálhatjuk annak „mélyebb” egyéni szemantikáját, s az érdekes az, hogy amennyiben a kísérleti alany ellenállást tanúsítva szándékosan megnehezítené a vizsgáló munkáját azáltal, hogy oda nem illő asszociációkat próbál adni, akkor sem kerül ki a módszer „csapdájából”, hisz ebben az esetben azt világítja meg, számára az adott stimulus milyen más reprezentációktól áll távol.⁴⁵

Az persze vitatott, hogy az asszociációk miként követik egymást: feltételezhető, hogy nem „lineáris” utakon, hanem egyfajta „görbületi ívre” fűzhetőek fel, mely az implicit/tudattalan természetből következik.⁴⁶ Ám egyéni, tapasztalati jellegükhöz az is hozzáad valamit, hogy a memória-rendszerrel szoros kapcsolatban állnak, mely kapcsolatot például Haber és Erdelyi demonstrálta.⁴⁷

⁴³ DEMETER 2007.

⁴⁴ JOFFE – ELSEY 2014.

⁴⁵ ARAKELYAN 2009.

⁴⁶ HERMANN 1988.

⁴⁷ HABER – ERDELYI 1968.

2. Hipotézisek

Elméleti keretünk összegzése alapján az alábbi hipotézisek fogalmaztuk meg a mentalizáció, jelentésadás és esztétikai élmény összefüggésében.

1. A mentalizációs képesség pozitív befolyással, hatással lesz a jelentésadási folyamatokra, azaz a magasabb elméleti képtettség sikeresebb intencionális értelmezést fog eredményezni az egyes bemutatott műalkotások tekintetében.

2. Figyelembe véve a fent vázolt modelleket, a mentalizációs képesség a jelentésadásra való befolyása miatt az esztétikai élményre is hatással lehet, és a kettő várhatóan pozitív együttjárást fog mutatni.

3. Feltételeztük, hogy a jelentésadási képesség és az esztétikai élmény szintén a fent vázolt modellekből kiindulva egymással pozitív együttjárást fognak mutatni.

3. Módszerek

A vizsgálat kezdeti szakaszához elméletvezérelt mintavételt alkalmazva a PTE Művészeti Karon, illetve pszichológia szakon tanuló hallgatókat kerestünk fel, abból a megfontolásból, hogy az előbbi populáció eredetibb asszociációkkal, utóbbi pedig magasabb mentalizációs kapacitással lesz jellemezhető. Így kutatásunkban 51 fő vett részt, akikből hatot hiányos válaszadás miatt ki kellett zárunk. Így a végső létszám 45 fő volt, ebből 38 nő, 6 férfi, illetve 1 egyéb, továbbá 24 művészeti és 21 pszichológia szakos hallgató. Az átlagéletkor 22 év volt ($SD = 3,32$). A vizsgálatban résztvevők a kutatás után egy pénzjutalommal járó sorsoláson vehettek részt.

A kutatás az Egyetemi Kutató Ösztöndíjprogram keretén belül valósult meg, a Kulturális és Innovációs Minisztérium, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap támogatásával (EKÖP-24-2-I-PTE-157). A kutatás az Egyesített Pszichológiai Kutatásetikai Bizottság (EPKEB) jóváhagyásával készült (referenciaszám: 2024-093).

3.1. Eszközök és vizsgálati eljárás

A mentalizáció multidimenzionális kérdőíve (MMQ) Szél és munkatársai által⁴⁸ magyar nyelvre adaptált, 33 tételes kérdőív. A mérőeszköz a mentalizációs képességet hat skálán (mely a mentalizáció négy fő dimenziójához kapcsolódik) méri. Három skála: reflektivitás („Képes vagyok átgondolni és belátni, hogy mit miért csináltam.”), énerő („Képes vagyok elviselni a mindennapi élet nehézségeit.”), kapcsolati összehangolódás („Érzékeny vagyok arra, ami másokkal történik.”), a sikeres mentalizáció mutatói. A másik három: kapcsolati diszkomfort („Az emberek nem értenek meg engem.”), bizalmatlanság („Szerintem a dolgok feketék vagy fehérek.”), érzelmi diszkontroll („Heves, hirtelen, lobbanékony természetű vagyok.”) a sikertelenéi. Minden skálán a pontszámnövekedés jelzi a sikeres, illetve a sikertelen mentalizációt, továbbá a pontok összegezzethetők is, a „sikertelen” skálák megfordításával. Az egyes tételeket a kitöltőknek egy ötfokú Likert-skálán kell jelölniük annak függvényében, hogy mennyire igaz rájuk az adott állítás. A kérdőív teljes Cronbach-alfa értéke megfelelőnek mutatkozott (0,72), míg az egyes skáláké az elfogadhatótól a jóig változott: reflektivitás = 0,83; énerő = 0,88; kapcsolati összehangolódás = 0,82; kapcsolati diszkomfort = 0,57; bizalmatlanság = 0,72; érzelmi diszkontroll = 0,51.

Az esztétikai élmény mutatóihoz Leder és munkatársai⁴⁹ által alkalmazott kérdések magyarrá fordítását alkalmaztuk, melyek nem valamely validált mérőeszköz elemei. Ezekre a kérdésekre a kitöltőknek egy hétfokú Likert-skálán kellett válaszolniuk (1 = egyáltalán nem; 7 = teljes mértékben).

1. Mennyire érzi úgy, hogy megértette a művész szándékát, intencióját, amit a művével közvetíteni kíván? (ESZ1)
2. Mennyire érzi úgy, hogy képes lenne valamilyen személyes jelentést kapcsolni a képhez? (ESZ2)
3. Mennyire nyerte el a tetszését a kép? (ESZ3)
4. Mennyire ragadta meg érdeklődését, figyelmét a bemutatott mű? (ESZ4)

⁴⁸ SZÉL et al. 2023.

⁴⁹ LEDER – CARBON – RIPSAS 2006.

5. Mennyire hatott önre érzelmileg a bemutatott alkotás? (ESZ5)

6. Mennyire gondolkodtatta el önt a bemutatott kép? (ESZ6)

Az egyes képekhez tartozó kérdéssorok Cronbach- alfa értékei a jótól a kiválóig (0,82–0,92) változtak

3.2. Ingeranyag és eljárás

A kutatáshoz hat vizuális műalkotást választottunk, mely közül három reprezentációs, illetve három absztrakt festmény volt. A választás alapját Roberts kutatása adta,⁵⁰ melyben az általunk felhasznált alkotások is komplexitás és nemek szerinti tetszési ítélet szerint bemértek. Olyan reprezentációs és absztrakt alkotásokat válogattunk melyek komplexitásmutatóiban közel állnak egymáshoz.

A vizsgálati adatfelvétel két időpontban (karoknak megfelelően) az egyetemi épületek valamely előadójában történt. A vizsgálat megkezdését egy szóbeli tájékoztató előzte meg, melyet az írásbeli beleegyező nyilatkozatok kitöltése követett. Az egyes ingeranyagokat a teremben található vetítők segítségével PowerPoint prezentáció formájában – teljes képernyőn – mutatuk be a résztvevőknek. Az egyes műalkotásokat 30 másodpercre prezentáltuk, s ebben a periódusban az alanyok azt az instrukciót kapták, hogy csak a képre fókuszáljanak. Egy kép bemutatását egy kétperces szakasz követte, mely alatt a vizsgálati alanyokat arra kértük, hogy az előre kiosztott adatlapra rögzítsék az első 10 szót, mely a kép alapján az eszükbe jut, illetve töltsék ki az adott képre vonatkozó hat esztétikai élmény kérdéshez tartozó skálát. A két perc letelte után szóban jeleztük, hogy a következő kép fog következni, majd a váltás is megtörtént. Az ingeranyag bemutatását a demográfiai, illetve az MMQ kérdőív kitöltése követte. Ezzel a vizsgálat pedig véget ért.

Az egyes asszociációkkal a vizsgálat felvétele után kétféle módon jártunk el: egyrészt azt kívántuk megvizsgálni, hogy az alanyok által adott szavak, mennyire „eredetiek”, ugyanis feltételeztük, hogy a divergencia növekedésével a személyészlelési aktus a háttérbe szorulhat. Ehhez a szavakat angol nyelvre fordítottuk le, ugyanis a program, amellyel az asszociációkat feldolgoztuk nem rendelkezik elérhető magyar szótárral, viszont a pontosabb

⁵⁰ ROBERTS 2007.

eredmények elérése végett szükséges volt, hogy lemmatizációt végezhessünk, ezáltal megfelelően kontrollálhassunk a szinonimákra. Az egyes képekhez adott asszociációkból egy ún. originalitás mutatót számoltunk. Egy vizsgálati alany originalitását (P_o) a következő módon kaptuk meg:

$$P_o = \frac{1}{|Wp|} \times \sum_{W \in Wp} \frac{1}{f \times W}$$

Ahol Wp egy személy által adott asszociációk száma (ez a teljes kutatásban mindenkinél 10 darab), W az adott szó, f pedig a szó megjelenési frekvenciája a teljes adatbázisban. Ez azt jelenti, hogy egy képre adott szónak meghatároztuk a teljes adatbázishoz viszonyított „eredetiséget”, azaz egy szó – vagy szinonimája – minél többször jelent meg az adott képre adott összes szóasszociáció között, annál kisebb volt az originalitás mutatója. Ennek összértéke pedig kiadta az adott vizsgálati alany adott képre vonatkozó eredetiség-értékét.

Másik módszernek a következőt választottuk: az adott asszociációk szemantikai tartalmát egyenként megvizsgálva egy számkóddal láttuk el őket:

- 1: elsődleges attribúciók, azaz a képen megjelenő elemek (pl. bokor)
- 2: másodlagos attribúciók, azaz a képen közvetlenül nem, de kontextuálisan jelen lévő elem (pl. napsütés, tavasz stb.)
- 3: harmadlagos attribúció, azaz olyan főnév, mely a képpel egyéni asszociáció által áll kapcsolatban (pl. televízió)
- 4: a képpel kapcsolatba hozható igék, igenevek és melléknevek, melyek nem rendelkeznek intencionális tartalommal (pl. focizás, olvadó)
- 5: érzelmeket kifejező szavak (pl. boldog, düh)
- 6: diszpozíciókat kifejező szavak (pl. csendes, feszült)
- 7: mentális állapotokkal kapcsolatba hozható igék, egyéb intencionalitást kifejező szavak (pl. elgondolkodik, megalondul).

A kódolás után két felsőbb kategóriát alkottunk: az elsőbe (I.) tartoztak az 1–4 kóddal ellátott szavak, mint attribúciók, az 5–7 kódolt szavak pedig a másodikba (II.) mint intencionalitást kifejező szavak, végül így vonva be őket a statisztikai elemzésbe.

A statisztikai próbákhoz a JAMOV program 2.2.5-ös verzióját, a szóadatbázis elemzéséhez az IRAMUTEQ 0.7 alpha 2-es változatát, a szóadatbázis fordításának ellenőrzéséhez, illetve a matematikai számítások elvégzéséhez a ChatGPT 4g-o programját alkalmaztuk.

4. Eredmények

Eredményeink leírásában most csak a csoportközi eredmények bemutatására fogunk fókuszálni, úgy, hogy a feltüntetett táblázatokban csak a kutatás szempontjából szignifikáns eredmények fognak szerepelni. Mindezen korlátozást a limitált terjedelemre való tekintettel végezzük.

4.1. Csoportközi eredmények

Mivel két alapvetően specifikus jellemzőkkel leírható csoportot vizsgáltunk, illetve eredményeiket összesítjük, így a statisztikai „farkaskiáltás” elkerülése végett először a csoportok közötti különbségeket, illetve a csoporthoz tartozás esetleges befolyásoló hatását közöljük.

A csoportok (azaz a művészeti karon, illetve pszichológia szakos hallgatók) között szignifikáns különbség mutatkozott az MMQ össz-, a reflektivitás, kapcsolati összehangoltság, illetve az originalitás átlagának értékében (1. táblázat).

Mivel felmerült annak a lehetősége, hogy az eredményeket a csoport sajátosságai befolyásolhatják, ezért ellenőrzésképp ANCOVA elemzést futtatunk, úgy, hogy a mentalizációt kezeltük függő változóként, az originalitást pedig kovariáló változónak tekintjük. Bár a teljes modell eléri a szignifikancia határt: $F(2) = 3,33$; $p = 0,05$, a csoporthatás a kovariánsra való kontrollálással már nem ($F(1) = 3,33$; $p = 0,15$ és $\eta^2 p = 0,05$). Így a korrelációs eredményeket a kutatásba bevontuk.

1. táblázat: A függetlenmintás t-próbák
(Student-, illetve Mann-Whitney-féle) eredményei

	Mean _{művészeti}	Mean _{pszichológia}	t	df	U
MMQ	114,54	121,62	-2,37*	43	
Reflektivitás	38,54	41,86			165*
Kapcsolati összehangoltság	19,54	21,57			165,5*
Reflektivitás	0,69	0,61	4,11***	43	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

4.1.1. A mentalizáció és originalitás összefüggései

A várt eredményekhez képest a valamennyire meglepő korrelációk a 2. táblázatban olvashatók.

2. táblázat: A mentalizáció mérőszámainak korrelációja az originalitás számok átlagával

	r	rho
MMQ	-0,30*	
Reflektivitás		-0,44**
Kapcsolati összehangoltság		-0,37*
Pozitív mentalizáció	-0,33*	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Következő lépésként regressziós modellt alkottunk a mentalizáció hat skálájából, úgy, hogy közben az originalitás átlagértékét kezeltük független változóként. A modell befolyása szignifikánsnak bizonyult: $F(6;38) = 2,92$; $R^2_{adj} = 0,21$ és $p < 0,05$. Magyarázóerővel a reflektivitás értéke bírt ($\beta = -0,42$; $p < 0,05$).

4.1.2. A mentalizáció és esztétikai élmény összefüggése

A korrelációs eredmények a 3. táblázatban találhatóak. A reflektivitás pozitívan korrelált a képek tetszetősségével (ESZ3), illetve a kapcsolati összehangoltság a kiváltott érzelmi hatással (ESZ5). A regressziós elemzésekben, úgy, hogy a három „pozitív” mentalizációs skálából alkottunk modellt, nem találtunk szignifikáns befolyásoló hatást.

3. táblázat: A mentalizáció és esztétikai élmény összefüggései

	ESZ1	ESZ2	ESZ3	ESZ4	ESZ5	ESZ6
Reflektivitás	0,18	0,26	0,31*	0,26	0,23	0,16
Kapcsolati összehangoltság	0,07	0,20	0,11	0,10	0,31*	0,15

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

4.1.3. Esztétikai élmény és originalitás

Ezen változók között nem találtunk szignifikáns korrelációt a csoportközi helyzetben.

4.1.4. A szavak intencionalitásának összefüggése a vizsgált változókkal

Egyedül a teljes vizsgálati populáció eredményeit megnézve találtunk egy korrelációs eredményt. Ugyanis az intencionális tartalmakkal rendelkező szavak száma pozitív együttjárást mutatott az MMQ teljes pontszámával, azaz minél magasabb pontot ért el valaki az említett kérdőíven, annál több intencionális tartalommal rendelkező szóasszociációt adott az egyes festményekre: $r = 0,33$; $p < 0,05$. Továbbá ebben a helyzetben lineáris regressziós analízist futtatva, ahol az MMQ értékét kezeltük független változóként, a modell szignifikáns befolyást mutatott, tehát a mentalizációs kapacitás háttással van arra, hogy egy személy milyen mértékben értelmezi intencionális tartalmakkal az általa látott vizuális alkotást: $F(1;43) = 5,20$; $R^2_{adj} = 0,09$ és $p < 0,05$. Az MMQ összpontszám magyarázóereje pedig: $\beta = 0,33$; $p < 0,05$.

Ezen kívül az intencionális tartalmakkal rendelkező szavak száma az egyes csoportok esetében nem mutatott együttjárást az MMQ kérdőívvel, illetve a csoportokban és csoportközi helyzetben esztétikai élmény mutatóival sem.

5. Megvitatás

Első hipotézisünk részben teljesült, ám ezt az eredményt számos dolog árnyalja, melyeket az értelmezésben figyelembe kell vennünk. A kiinduló vizsgálatban magát a jelentésadást az originalitással operacionalizáltuk, illetve a szavak szemantikai tartalmának kódolásával. Azaz az egyén a vizuális alkotásokra adott szubjektív jelentésének divergenciáját és intencionális tartalmát „mértük”.

Első megközelítésünk az eredmények okozta zavar feloldására a kognitív stílusban lehet, így röviden erről szólunk. Kognitív stílusok alatt általában azokat a gondolkodási heurisztikákat értjük, melyeket az egyén arra használ,

hogy a környezetében fellelhető információkat a számára legoptimálisabb módon dolgozza fel. Bár a korai kognitív kutatások célja arra irányult, hogy meghatározza azt a bipoláris stílust, mely a legtöbb egyéni különbséget meghatározza (például mező független vs. mezőfüggő), a ma elfogadott álláspont szerint az információfeldolgozás különböző (perceptuális, memória és gondolkodás) szintjeire különböző stílusok jellemzőek, melyek komplex összjátéka határozza meg az egyén kognitív működését.⁵¹ Mivel a bevezetőben kitértünk arra, hogy a mentalizációs kapacitás kihatással van az egyén információfeldolgozására is,⁵² így indokoltnak láttuk ezt az utat választani a magyarázathoz.

A szakirodalomban megkülönböztetnek például empatizáló és szisztematizáló stílust, melyeknél előbbi egy mentális késztetést jelent arra vonatkozólag, hogy egy másik személy állapotával azonosuljunk annak érdekében, hogy viselkedését megfelelően előrejelezve, erre majd a megfelelő affektív állapottal válaszolhassunk. Utóbbi egy olyan késztetés, mely arra irányul, hogy az egyén a rendszert irányító szabályokat elemezze, mely alapján képes lesz az egész rendszer jövőbeni viselkedését bejósolni. Empirikusan pedig arra jutottak, hogy a jobb elméleti képesség az empatizáló stílushoz köthető agyi területeket aktiválja.⁵³ Ebből látható, hogy a magasabb mentalizációs képesség interperszonális helyzetben a szelf-másik tengelyén az utóbbi irányba tolódik el. Ahhoz, hogy a másik viselkedését értelmezzük, és affektív állapotunkat ehhez illeszthessük: 1) a másikkal szükséges tehát azonosulnunk és 2) az interpretációk számát az azonosulás segítségével a legjobb válaszra szükséges redukálunk. Ez tulajdonképpen tehát egyfajta jelentéseliminációs folyamat, melynek pozitív kimenetele az adekvát empatikus válasz a viselkedés sikeres értelmezésén és bejósolásán keresztül. Ezzel tehát érthetővé válik, hogy miért találtunk negatív együttjárást a mentalizáció és az originalitás között. Ehhez hozzáadódik a regressziós elemzésünk eredménye is, melyben a független modell a mentalizációs képességek befolyását bizonyította (negatív előjellel). Ugyanis míg egy magas mentalizálás megköveteli, hogy egy személyközi helyzetben a magyarázatok csökkentésével a lehető legjobbat

⁵¹ KOZHEVNIKOV 2007.

⁵² ALLEN 2006.

⁵³ FOCQUAERT 2007; FOCQUAERT 2009.

találjuk meg, az alacsonyabb – bizonytalanabb – elméleti képesség a helyzetek/egyének ambivalens értelmezését „engedi” meg, ami divergens interpretációkhoz vezethet. Mivel ebben nagyobb szerepet kap a szubjektivitás, így ez lenyomatot képezhet az egyének originalitás pontszámában: a magasabb mentalizációs képességgel rendelkező személyek a kép „legjobb” értelmezésének megértésére szorítkozhattak, míg az alacsonyabb csoportnak a bizonytalanság a szubjektívebb interpretációknak nyitott utat. Más szóval, az intencionális tartalom jó megértése, illetve megértésének igénye alacsonyabb originalitáshoz (divergenciához) vezet. Ezeket a konklúziókat persze csak azután jelenthetjük ki magabiztosabban, miután elvégeztük a szóasszociációk szemantikai elemzését is, mely alapján megállapítható lesz, hogy tartalmuk mire (szubjektum-tárgy) vonatkozik, illetve mennyiben fejeznek ki intenciókat, propozicionális attitűdöket. Ennek a hipotézisünknek az igazolását erősíti továbbá az a tény, hogy az egyének mentalizációs kapacitása befolyással van az általuk adott asszociációk szemantikai tartalmára az intencionalitásuk tekintetében, és ezt ugyanúgy értelmezhetjük a kognitív stílusok tekintetében.

Második lehetőségként természetesen mindenképp szólnunk kell az esetleges csoporthatásról. Ugyanis megtörténhet, hogy kutatási eredményeinkben tulajdonképpen két terület, és képzésüknek felvételi követelményei hagynak nyomot. Az egyetemünkön működő Művészeti Karra történő bekerülést egy többlépcsős felvételi eljárás előzi meg, ahol a jelentkezők művészi képességei is megmérettetnek, melyek számos elemet foglalnak magukba, de legfőképp: originalitás, kreativitás expresszivitás,⁵⁴ így a populáció egyik fele eleve már egy szűrt minta. A pszichológus hallgatók körében mért magas mentalizáció egyrészt nem meglepő a tanulmányi sajátosságokból és jellemző személyiségvonásokból fakadóan.⁵⁵ Emellett viszont ők egy olyan felvételi eljárásból kerültek ki, melyben nincs szűrés a gondolkodási stílus originalitására, sőt felvételük egy olyan oktatási rendszerben elért sikert jelent, melynek egyik kardinális problémája épp a kreatív gondolkodás fejlesztésének hiánya és a fragmentált tárgyi tudás promotálása.⁵⁶ Így ezek

⁵⁴ HALÁSZ 1983.

⁵⁵ BUSARO et al. 2000.

⁵⁶ CSAPÓ 2015.

a torzítások árnyalhatják először leírt értelmezésünket, bár csoportok szintjén a pszichológus hallgatók körében negatív korreláció lépett fel a reflektivitás és az originalitás között.

Második hipotézisünk ellentmondásosan részben teljesült. Ez akkor szembetűnőbb, ha a csoportok, illetve a csoportközi eredményt vetjük össze, de az itt felmerülő probléma is feloldható. Ebben a helyzetben megmutatkozik az, hogy míg az originalitás és a mentalizáció fordított kapcsolatban állnak egymással, addig egy mű megragadására más szinteken – például nem deklaratív módon – pozitívan hat. Mindkét csoport esetében, illetve a csoportközi eredményeknél is, valamely „pozitív mentalizációs” komponens pozitívan együttjárt valamely esztétikai élményre rákérdező tétel pontszámával. Az egyes kérdések és a velük korreláló skálák vizsgálatával, illetve leírásával tehát egy tisztább képet kaptunk az esztétikai élmény mibenlétéről: például a reflektivitáson és kapcsolati összehangoltságon keresztül felsejlik a szelf-másik tengely fontossága az élmény kialakulása során, ami ugyancsak a személyészlelési megközelítésünket erősítheti. A pozitív mentalizáció feltételezhetően más szinteken, s nem a szubjektív jelentésadáson keresztül segít jobban megragadni a műveket, ez pedig kedvezően hat a végül kialakuló élményre. Ellentmondásos eredménynek a pszichológus hallgatók körében látható érzelmi diszkontroll korrelációja és befolyásoló hatása tűnik. Ha jobban megnézzük, ez a skála az adott szituációkban az érzelmi elárasztottság mértékét nézi, mindkét kérdés pedig, amelyekkel korrelál, a befogadóban keletkezett (érzelmi) hatásra kérdez rá, így tulajdonképp ezen eredmény is érthetővé válik.

Harmadik hipotézisünk sem csoporton belüli, sem csoportközi helyzetben nem teljesült. Itt is viszont fel kell hívnunk a figyelmet a jelentésadás operacionizálására. Ugyanis az originalitás nem mutatott valójában korrelációt. Ebből a megállapításból az következhet, hogy a szemantikai asszociációknak nem pusztán a száma számíthat bele a pozitív élmény kialakulásába,⁵⁷ de azok tartalma is meghatározó lehet. A tartalom tekintetében pedig a szavak intencionalitása, azaz a képek személyészleléshez hasonló folyamata, nem mutatkozott olyan tényezőnek, mely kihatással lenne az esztétikai élményre. Továbbá, két faktor szintén befolyással lehet az eredmények elmaradására: egyrészt a fent vázolt modellek komplexitásából a most kiragadott

⁵⁷ MARTINDALE 1984.

jelentésadáson kívül számos más perceptuális hatás és a kép bemutatását megelőző „a priori” kogníció is megjelenik az esztétikai élmények kialakításában, emellett a legtöbb modell feltűnteti a személyiségvonások és egyéni preferenciák befolyásoló voltát. Így ezek bonyolult összjátékában a jelentés hatásának letapogatott képe igen zajos, gyenge lehet. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy valamennyire sikerült megerősítenünk Leder és munkatársainak⁵⁸ azon kutatási eredményét, mely szerint nem áll fenn kapcsolat a jelentés (cím) és a mért esztétikai élmény között.

6. Konklúzió

Összefoglalásként az alábbiakat mondhatjuk el. Az egyének mentalizációs kapacitása fordított kapcsolatban áll az egyes vizuális alkotásokra adott jelentések originalitásával, mivel egy magasan mentalizáló személy feltételezhetően az interperszonális helyzetekben a lehető legjobb válasz kialakítására törekszik az intenciók interpretációja során, így jelentéseket eliminál – ám ne feledkezzünk meg az esetleges csoporthatásról sem. E kognitív stílusban is kereshető hatást erősíti az intencionális tartalmakkal rendelkező szavak pozitív korrelációja az egyének mentalizációs képességével. Feltételezhetjük továbbá, hogy a mentalizációs képesség más, nem deklaratív módon, pozitívan hat egy alkotás befogadása során kialakuló esztétikai élményre, például azáltal, hogy segíti az ún. empátiás (beleérző!) folyamatokat az adott művel kapcsolatban, s ez a korrelációkban is megmutatkozott. Végezetül pedig egy festménynek adott eredeti/személyes és intencionális jelentés valószínűleg nincs akkora hatással az esztétikai élményekre, hogy az statisztikai módszerekkel kimutatható legyen. Így azt a feltételezést „jelenthetjük ki”, hogy a mentalizációs képesség és a műbefogadás esztétikai hatása, illetve a jelentésadás között kapcsolat áll fenn, melyet egy megfelelően kialakított modell képes lehet bemutatni.

7. Limitációk

A kutatásunk több limitációval is rendelkezik, amik az eredmények óvatos kezelésére szólnak fel minket. A demográfiai adatokból egyrészt kitűnik

⁵⁸ LEDER – CARBON – RIPSAS 2006.

a női felülreprezentáltság – ami alapvetően a felsőoktatásra jellemző –, illetve egyáltalán a minta nem reprezentatív elemszáma. Továbbá a vizsgált populációk, a Művészeti Kar és a pszichológia szak hallgatói, felvetik a csoportthatás rejtett befolyásoló voltát akkor, amikor a kapott adatokat össze-sítve vizsgáltuk. Statisztikai szempontból még fel kell hívnunk a figyelmet az MMQ kérdőív néhány skálájának alacsony megbízhatóságára. Emellett figyelmeztetünk kell arra is, hogy a vizsgált szóanyagot a rendelkezésre álló elemzőeszközök miatt angol nyelvre voltunk kénytelenek lefordítani, melyet igyekeztünk a legpontosabban megtenni, mégis akadhatnak „jelentés-elcsúszások” a fordításban. Továbbá a szavak kódolása sem lehet teljesen mentes a szubjektív megítélésektől, bármennyire is körültekintően igyekeztünk eljárni. Illetve mivel a vizsgálati anyagot papír-ceruza módszerrel vettük fel, a „jelentés-elcsúszás” már néhány helyen az írásképek miatt is megjelenhetett.

8. További célkitűzések

Lévé, hogy a most közölt vizsgálatunk a pilot study fázisában van, hiszen lehetőleg a leoptimalisabb operacionalizálási módokat keressük az elemzéshez, szeretnénk röviden bemutatni a kutatás elkövetkezendő fázisait. Az elemzőprogram (IRAMUTEQ) segítségével képesek lehetünk megvizsgálni az egyes szóasszociációk együttjárását és tematikus csoportosulását. Ezzel lehetőségünk lesz különböző tematikus kategóriák létrehozására, amely akkor válik kiváltképp érdekessé, amikor az MMQ kérdőíven elért pontszámok alapján cut-off értéket létrehozva összevetjük a populáció átlaga alatt és felett lévő alanyok ágrajzát, így feltárva azt, hogy a mentalizáció esetleg milyen szerepet kaphat egy kép tematikus értelmezése szempontjából, úgy, hogy már nem csak az egyes szavak szemantikai tartalmát, hanem a szavak együttjárásának tematikus csoportosulását és ezek különbségeit vizsgáljuk meg.

Reményeink szerint így még pontosabb képet kapunk majd arról, hogy az elméleti kéesség mi módon hat a jelentésadás folyamataira, illetve hidat képezhetünk a kutatás kvalitatív és kvantitatív szakadéka közé.

Rövidítések

- APA 2018 AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION: APA Dictionary of Psychology: intentionality. 2018. <https://dictionary.apa.org/intentionality> (Letöltve: 2024.9.15.)
- ALLEN 2006 ALLEN, Jon G: Mentalizing in practice. In: Handbook of Mentalization-Based Treatment. Ed. ALLEN, J. G. – FONAGY P. Chichester, 2006.
- ALLEN – FONAGY 2006 ALLEN, Jon G. – FONAGY Peter: Handbook of Mentalization-Based Treatment. Chichester, 2006.
- ARAKELYAN 2009 ARAKELYAN, Rouzanna: Meaning and Association. Armeni-an Folia Anglistika 5. (2009) 59–62.
- ARASSE 2007 ARASSE, Daniel: Festménytörténetek. Budapest, 2007.
- BERLYNE 1970 BERLYNE, Daniel. E: Novelty, complexity, and hedonic value. Perception & Psychophysics 8. (1970) 279–286.
- BERLYNE 1972 BERLYNE, Daniel. E: Az esztétikai kommunikáció érzelmi oldala. In: Művészetsz pszichológia. Szerk. Halász L. Budapest, 1983. 514–542.
- BEUDT – JACOBSEN 2015 BEUDT, Susan – JACOBSEN, Thomas: On the Role of Mentalizing Processes in Aesthetic Appreciation: An ERP Study. Frontiers in Human Neuroscience 9:600. (2015) 1–13.
- BUSATO et al. 2000 BUSATO, Vittorio V. – PRINS, Frans J. – ELSHOUT, Jan J. – HAMAKER, Christiaan: Intellectual ability, learning style, personality, achievement motivation and academic success of psychology students in higher education. Personality and Individual differences 29. (2000) 1057–1068.
- CHATTERJEE 2003 CHATTERJEE, Anjan: Prospects for a Cognitive Neuroscience of Visual Aesthetics. Bulletin of Psychology and the Arts 4. (2003) 55–60.
- CSAPÓ 2015 CSAPÓ Benő: A magyar közoktatás problémái az adatok tükrében. Iskolakultúra 25. (2015) 4–17.
- CSIBRA – GERGELY 2002 CSIBRA Gergely – GERGELY Görgy: A naiv tudatelmélet az evolúciós lélektan szempontjából. Magyar Tudomány 108. (2002) 56–63.
- DACEY 2016 DACEY, Mike: Rethinking associations in psychology. Synthese 193. (2016) 3763–3786.
- DEMETER 2007 DEMETER Tamás: A mentális realizmus két fajtája. Magyar Pszichológiai Szemle 62. (2007) 215–237.
- FECHNER 1925 FECHNER, Gustav T.: Vorschule der Aesthetic. Leipzig, 1925.

- FOCQUAERT et al. 2007 FOCQUAERT, Farah. – STEVEN, Megan S. – WOLFORD, George L. – COLDEN, Albina. – GAZZANIGA, Michael S.: Empathizing and systemizing cognitive traits in the sciences and humanities. *Personality and Individual Differences* 43. (2007) 619–625.
- FOCQUAERT et al. 2010 FOCQUAERT, Farah – STEVEN-WHEELER, Megan S. – VAN-NESTE, Sven – DORON, Karl W. – PLATEK, Steven M.: Mind-reading in individuals with an empathizing versus systemizing cognitive style: An fMRI study. *Brain Research Bulletin* 83. (2010) 214–222.
- FONAGY – TARGET 1998 FONAGY Peter – TARGET, Mary: A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf-fejlődésben. *Thalassa* 1. (1998) 5–44.
- FONAGY et al. 2016 FONAGY Peter – LUYTEN, Patrick – MOULTON-PERKINS, Alesia – LEE, Ya W. – WARREN, Fiona – HOWARD, Susan, – LOWYCK, Benedicte: Development and Validation of a Self-Report Measure of Mentalizing: The Reflective Functioning Questionnaire. *PloS one* 11. (2016) 1–28.
- GÁL 2015 GÁL Zita: A tudatelmélet életkori változásainak és szerepének áttekintése óvodáskortól fiatal felnőttkorig. *Iskolakultúra* 25. (2015) 59–73.
- GOODMAN 1968 GOODMAN, Nelson: Az újraalkotott valóságról és a képek hangjairól. In: *A sokarcú kép – Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Szerk. Horányi Ö. Budapest, 2003. 41–103.
- GRICE 1958 GRICE, Herbert P.: Meaning. *Philosophical Review* 66. (1958) 377–388.
- HABER – ERDELYI 1967 HABER, Ralph. N. – ERDELYI, Matthew. H.: Emergence and recovery of initially unavailable perceptual material. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 6. (1967) 618–628.
- HAGELQUIST 2017 HAGELQUIST, Janne O: *The Mentalization Guidebook*. London, 2017.
- HALÁSZ 1983 HALÁSZ László: *Művészetpszichológia*. Budapest, 1983.
- HERMANN 1988 HERMANN Imre: *A pszichoanalízis mint módszer*. Budapest, 1988.
- JACOBSEN 2010 JACOBSEN, Thomas: Beauty and the brain: culture, history and individual differences in aesthetic appreciation. *Journal of Anatomy* 216. (2007) 184–191.
- JOFFE – ELSEY 2014 JOFFE, Hélène – ELSEY, Jamie. W: Free Association in Psychology and the Grid Elaboration Method. *Review of General Psychology* 18. (2014) 173–185.

- KOZHENIKOV 2007 KOZHEVNIKOV, Maria.: Cognitive Styles in the Context of Modern Psychology: Toward an Integrated Framework of Cognitive Style. *Psychological Bulletin* 133. (2007) 464–481.
- KÓNYA 1992 KÓNYA Anikó: A gondolati és viselkedés asszociáció. Általános pszichológiai előadások. Budapest, 1992.
- LEDER et al. 2004 LEDER, Helmut – BELKE, Benno – OEBERST, Andries – AUGUSTIN, Dorothee: A Model of Aesthetic Appreciation and Aesthetic Judgments. *British Journal of Psychology* 95. (2004) 489–508.
- LEDER – CARBON – RIPSAS 2006 LEDER, Helmut – CARBON, Claus C. – RIPSAS, Ai L.: Entitling art: Influence of title information on understanding and appreciation of paintings. *Acta Psychologica* 121. (2006) 176–198.
- LOCHER et al. 2007 LOCHER, Paul – KRUPINSKI, Elizabeth A. – MELLO-THOMS, Claudia – NODINE, Calvin. F.: Visual interest in pictorial art during an aesthetic experience. *Spatial Vision* 21. (2007) 55–77.
- LYSSENKO – REDIES – HAYN-LEICHSENRING 2016 LYSSENKO, Nathalie – REDIES, Christoph – HAYN-LEICHSENRING, Gregor U.: Evaluating Abstract Art: Relation between Term Usage, Subjective Ratings, Image Properties and Personality Traits. *Frontiers in Psychology* 7:973. (2016) 1–9.
- MARKOVIĆ 2012 MARKOVIĆ, Slobodan: Components of Aesthetic Experience: Aesthetic Fascination, Aesthetic Appraisal, and Aesthetic Emotion. *I-Perception* 3. (2012) 1–17.
- MARTINDALE 1984 MARTINDALE, Colin: The Pleasures of Thought: A Theory of Cognitive Hedonics. *The Journal of Mind and Behavior* 5. (1984) 49–80.
- MOFFET 1975 MOFFET, Louise. A.: A műalkotások mint személyek: a művészetpszichológia új kutatási iránya. In: *Művészetpszichológia*. Szerk. Halász L. Budapest, 1983. 412–420.
- ROBERTS 2007 ROBERTS, Nadal M.: Complexity and aesthetic preference for diverse visual stimuli. (Doctoral dissertation, Universitat de les Illes Balears, Palma). *UIBrepositori*. (2007). tdx.cat/bitstream/handle/10803/9447/tmnr1de1.pdf (Letöltés: 2024.09.15.)
- SEARLE 2003 SEARLE, John. R.: A képi reprezentáció. In: *A sokarcú kép – Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Szerk. Horányi Ö. Budapest, 2003. 205–227.

- SHAMAY-TSOORY et al. 2009 SHAMAY-TSOORY, Simone G. – HARARI, Hagai – AHARON-PERETZ, Judith – LEVKOVITZ, Yechiel: The role of the orbitofrontal cortex in affective theory of mind deficits in criminal offenders with psychopathic tendencies. *Cortex* 46. (2009) 668–677.
- SZÉL – SZABÓ 2020 SZÉL Erzsébet – SZABÓ Éva: A serdülőkori mentalizáció vizsgálata. *Alkalmazott Pszichológia* 20. (2020) 55–76.
- SZÉL – SZABÓ 2023 SZÉL Erzsébet – SZABÓ Éva: A mentalizáció, a reziliencia és a problémaviselkedés kapcsolati beágyazottsága serdülőkorban: vizsgálatok a Reflektív Funkció Kérdőív (RFQ-H) magyar változatával. *Magyar Pszichológiai Szemle* 78. (2023) 1–22.

A kötet szerzői

HAMARICS KRISTÓF a PTE TTK ötödéves, osztatlan földrajz–történelem tanárszakos hallgatója. Tudományos érdeklődése középpontjában a történelem, azon belül pedig a francia forradalom időszaka áll a. Kutatási területe az újkor folyamán – főleg a francia forradalom idején – készült brit karikatúrák ikonográfiája és a történelmi események reprezentálása a korabeli képi forrásokon. A 37. OTDK Humántudományi Szekciójának az „Újkori egyetemes történelem” tagozatában harmadik helyezést ért el, valamint az MTA Sajtótörténeti Bizottsága jutalomban részesítette a hallgató OTDK-ra beadott dolgozatát. Témavezetője Prof. dr. Sashalmi Endre.

VÖRÖS ZSOLT a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának végzős történelem mesterszakos hallgatója, korábbi alapszakos tanulmányait is Pécsen végezte. Kutatási területe az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborút követő összeomlása és annak következményei, különös tekintettel a baranyai térség szerb megszállására (1918–1921). 2023-ban a 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencián második helyezést ért el Pécs szerb megszállása Visy László naplójának tükrében című dolgozatával. 2024 tavaszán a PTE BTK Kari TDK-n különdíjas. 2025-ben a 37. Országos Tudományos Diákköri Konferencián második helyezést ért el jelen kötetben is megjelent dolgozatával. Kutatási eredményeit számos hazai és külföldi fórumon is bemutatta, például a szerbiai Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián. Tudományos tevékenységével több ösztöndíjat is elnyert, többek között az Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programot. A PTE BTK TTI Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport, a Grastyán Endre Szakkollégium, a Szentágothai János Protestáns Szakkollégium, valamint az SZJSZK Katus László Történész Kutatói Klub tagja, a klub jelenlegi elnöke. Témavezetője Dr. Csibi Norbert, egyetemi adjunktus.

BACHER PÉTER okleveles közgazdász, 2024-ben fejezte be a történész graduális képzést, és ugyanebben az évben kezdte meg doktori tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának Európa és a magyarság a 18–20. században programján. Kutatási érdeklődése elsősorban a 20. századi magyar történelemre irányul, különösen az 1945 utáni helyi (Pécs/Baranya) politikai élet és a hatalmi elit vizsgálatára. A 37. OTDK-n Az 1944–1956 közti baranyai pártelit prozopográfiai elemzése című pályamunkájával első helyezést ért el, ez a kutatás jelenlegi doktori témájának kiindulópontját képezi. 2024 novemberében előadott a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI) „Fiatal szemmel – Adalékok Magyarország 20. századi történelméhez” című doktorandusz-konferenciáján, ahol elnyerte a legjobb előadásért járó díjat, amellyel három hónapos kutatói ösztöndíjban részesült. Tagja a Katus László Történész Kutatói Klubnak és a Grastyán Endre Szakkollégiumnak. Témavezetője Dr. habil. Bánkúti Gábor, egyetemi docens.

MADARÁSZ CSILLA a PTE BTK elsőéves pszichológia mesterszakos hallgatója, Klinikai- és Egészségpszichológia specializáción. Tudományos érdeklődése a személyiségvonások kognitív pszichológiai megközelítésére irányul. A 36. OTDK-n Reisz Ákos Mártonnal közösen készített kutatásuk különdíjban részesült. Egyéni pályamunkájával 2. helyezést ért el a 37. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció Személyiséglélektan 1. tagozatában. Részt vett a Magyar Pszichológiai Társaság XXX. Országos Tudományos Nagygyűlésén, valamint több egyetemi ösztöndíjban is részesült (Kriszbacher Ildikó Tehetséggondozó Program, Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program, Nemzeti Felsőoktatási Ösztöndíj). Témavezetője Dr. habil. Deák Anita, egyetemi docens.

MATOS SÁRA ANNA alapszakos Pszichológia diplomáját a Pécsi Tudományegyetemen szerezte, jelenleg a mesterképzésének utolsó évét végzi Klinikai- és Egészségpszichológia specializáción, szintén a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézetén belül. A 36. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában, Szociálpszichológia tagozatban társ-szerzőjével 3. helyezést ért el, mely kutatás középpontjában a szexuális erőszak áldozatainak és elkövetőinek megítélése állt, és amely a SOI 8. kötetében

került közlésre. Jelen munkáját a 37. OTDK Alkalmazott Pszichológia tagozatában mutatta be, ahol ugyancsak 3. helyezést ért el, konzulense, Dr. Makó Hajnalka támogatásával és segítségével. Tudományos érdeklődését áthatja a női életutak, valamint a különféle társadalmi hatások iránti érzékenység. Érdeklődésének fókuszában továbbá a büntetés-végrehajtás intézménye, illetve a klinikai pszichológia területén végzett munka áll. A szerző a Magyar Pszichológiai Társaság Ifjúsági Tagozatának tagjaként kiemelt fontosságúnak tartja a szakszerű pszichoedukáció társadalmi szintű népszerűsítését. Kutatási tevékenységének célja, hogy a nőket érő hatások vizsgálata helyet kapjon a társadalmi diskurzus színterén.

MOLNÁR ANNA a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának pszichológia mesterszakos hallgatója Kognitív és Evolúciós Pszichológia szakirányon. A 37. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában, Személyiséglélektan I. tagozatban 1. helyezést ért el, témavezetője, Dr. Putz Ádám segítségével. Tudományos érdeklődése rendkívül széleskörű, korábbi kutatási témái között szerepel a szülői bánásmód hatása az elhárító mechanizmusokra, valamint az otthoni munkavégzés preferenciájának alakulása a különböző generációkban. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Magatartástudományi Intézetében mint kutatási asszisztens vesz részt a kutatómunkában, machine learning témakörben.

MOLNÁR FANNI a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán szerezte meg alapszakos pszichológia diplomáját 2024-ben. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem mesterszakos elsőéves hallgatója, Fejlődés- és Klinikai Gyermekpszichológia specializáción. A 37. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában, Fejlődéslélektan tagozatban vett részt, amelyre a Pécsi Tudományegyetemen szerzett kvalifikációt. Kutatásainak középpontjában a gyermekek gátló funkcióinak vizsgálata áll, különös tekintettel az ezek fejlődését befolyásoló környezeti tényezőkre. Dolgozatával 3. helyezést ért el a tagozatban, témavezetője Paczur Hanna segítségével. Legfőbb érdeklődési területe a gyermekek fejlődésével kapcsolatos tényezők alakulása, miként hat a későbbi személyiségfejlődésükre.

PERESZTEGI LUCA a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának harmadéves, azaz végzős pszichológia alapszakos hallgatója. A 37. OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtartudományi Szekciójában, Személyiséglélektan tagozatban ért el 2. helyezést, témavezetője Dr. Putz Ádám volt. Tudományos érdeklődése kiterjed számos témára; a gyermeki fejlődés és a családi rendszerek tanulmányozása kiemelt helyen szerepel. Jelen kutatása társadalmi jelenséget vizsgál, az utcai zaklatás egy formáját – a cat-callingot – és az arra adott reakciókat veszi górcső alá.

REISZ ÁKOS MÁRTON a PTE BTK elsőéves pszichológia mesterszakos hallgatója, kognitív pszichológia specializáción. Hallgatói tudományos munkáját a kötet másik szerzőjével, Madarász Csillával kezdte meg az alapképzésük második évében. Azon tanévben kutatásukat már lehetőségük volt bemutatni a 36. OTDK-n, illetve azt publikálni, emellett szerepeltek külön, de egymás által támogatott kutatásaikkal a Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlésén. A szerző ezt követően több egyetemi ösztöndíj támogatásában részesülhetett (Kriszbacher Ildikó Tehetséggondozó Program, Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program, Nemzeti Felsőoktatási Ösztöndíj), melyek segítségével további kutatásai születtek. Így valósult meg a kötetben közölt vizsgálat is, mely a 37. OTDK Általános lélektan II. tagozatában 2. helyezést ért el. A hallgató érdeklődési körét a művészetpszichológia, a kognitív idegtudományok és a pszichológia filozófiai vonatkozásai képezik. Témavezetője: Dr. habil. Révész György Béla.

ISSN 2064-079X

ISBN (print) ISBN: 978-963-626-464-2

ISBN (pdf) ISBN: 978-963-626-465-9

Kiadja a PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa

Felelős Kiadó a PTE BTK KTDT elnöke

Nyomdai előkészítés: Vértesi Lázár

Nyomdai munkák: Kontraszt Plusz Kft., Pécs

Felelős vezető: Barta Ákos